

Андрій Квасецький

СТАРИЙ БЕРЛАДСЬКИЙ ШАХ

Андрій Квасецький

**СТАРИЙ
БЕРАДСЬКИЙ
ШАХ**

КРАЄЗНАВЧИ НАРИСИ
З ІСТОРІЇ
БУКОВИНИ

ЧЕРНІВЦІ ● «МІСТО»

2023

ББК 63.3(4УКР–4ЧЕН)

К 32

Квасецький А.Т.

К 32 Старий Берладський шлях: Краєзнавчі нариси з історії Буковини.

Чернівці : Видавничо-інформаційний центр «Місто», 2023. 252 с.

Видання присвячене недостатньо дослідженим сторінкам історії Буковини, що пов'язані з перебуванням краю у складі Галицької (Галицько-Волинської) держави, а відтак молодого Молдавського князівства, із зародженням і функціонуванням давнього торговельного шляху, що сполучав галицько-буковинські землі з Причорномор'ям і Подунав'ям. Особлива увага приділена систематизації й локалізації найдавніших писемних згадок про «Буковину», її утвердженню як назви краю, дослідженню історії літописного Козмина та багатьох інших населених пунктів, розмічених над річками Дністер, Прут, Серет, Сучава, Молдава і Бистриця.

Для істориків, краєзнавців, студентів, учнів і всіх, хто цікавиться минувиною свого народу.

ББК 63.3(4УКР–4ЧЕН)

© А. Т. Квасецький, 2023
«Місто», 2023

ЗМІСТ

ВСТУП, або Куди веде Старий Берладський шлях?	5
--	---

Розділ 1

РУСЬКИЙ ВІКАРІАТ ОРДЕНУ БРАТІВ МІНОРИТІВ

1.1. ПЕРША ЗГАДКА ПРО КОЗМИН (КУЗЬМИН) ЯК ОСЕРЕДОК ФРАНЦИСКАНСЬКОЇ МІСІЇ ВІКАРІАТУ РУСІ	9
Вікаріат Русі (vicaria Russiae), або Руський вікаріат братів міноритів	10
Cusminei (Кузьмин, Козмин) – осередок ченців-францисканців, поселення між Снятином і Серетом	14
1.2. ФРАНЦИСКАНСЬКІ ОСЕРЕДКИ – ІДЕНТИФІКАТОРИ НАЙЗНАЧНІШИХ ПОСЕЛЕНЬ НА МІЖНАРОДНОМУ ТОРГОВОМУ ШЛЯХУ ДО ЧОРНОГО МОРЯ	17
Серет	17
Moldaviae – Молдава (Баня, Бая)	18
Saminih – Камінь, Корочюнов Камень (П'ятра-Нямц)	19
Scotorix - Яський Торг (Яси)	20
Licostoni – Кілія	21
Albi castri – Білий Город (Білгород-Дністровський)	22
Cotcham – Галац (?).....	24
1.3. ВІКАРІАТ РУСІ У XV – XVII ст.	26
Руський вікаріат і сусідні кустодії та провінції Францисканського ордену	26
Еволюція вікаріату Русі у XV – XVII ст.	31

Розділ 2

СТАРИЙ БЕРЛАДСЬКИЙ ШЛЯХ

2.1. ЛЬВІВСЬКА ДОРОГА (XIV ст.)	33
Львів – головний транзитний центр Балто-чорноморської торгівлі	33
Міста на Львівській дорозі у контексті Списку руських городів далеких і близьких	38

2.2. МОЛДАВСЬКИЙ ШЛЯХ - VIA VALANICA (XV ст.)	45
Реконструкція Молдавського шляху за грамотою львівським купцям від 1408 року	45
Перехоплення маршрутів русько-придунайської торгівлі Валаським князівством	47
Посилення пливу Молдавського князівства на Нижньому Дунаї	48
Письмові згадки про Галац XV ст. - Галаші, Галата	50
Таємничі рублі «фряжського сребра»	52
2.3. РУСЬКИЙ ШЛЯХ (XII ст.)	56
Ал-Ідрісі – арабський дослідник Чорного моря і Східної Європи	58
Успіхи і невдачі у спробах ідентифікації та локалізації руських міст Сармалі, Зака, Бартуні і Галісія	60
Зака (Зана, Зала, Вала) – Звенигород на Дністрі, або літописний Василів	61
Бармуні – місто і сторожова застава на річці Бистриці	68
Карпато-Дністровські землі і руське місто Саклах	74
Гора Фредо - «fürdő», «frido», «feredeu», або Фереду	76
Саклах – місто на торговому шляху «Луніса – Галісія»	79
«Галісія», або «Галицький Маяк» над Дунаєм	81
Преславець (Переяславець) та інші знакові центр руської торгівлі на Дунаї	83
Нижній Дунай – кордон Галицької землі і Візантії	85

Розділ 3

КОЗМИН

3.1. «ПИТОМЕ СЕЛО» ВОЄВОДИ ШТЕФАНА ВЕЛИКОГО	91
«Село на имѣ Козминѹл»	91
Межовий опис села Козмин	92
3.2. ГОЛОВНІ МЕЖОВІ ЗНАКИ ГРОМАДИ КОЗМИН. ЗНАЧЕННЯ І ЛОКАЛІЗАЦІЯ	97
Дуб, берест і яблуня – природні межові знаки	97
Могила, копець, стовп – рукотворні межові знаки	98
Заподія – схил плоскогір'я між Кузьмином і Луковицею	102
Річка Дерлуй – Дереглуй, Дереглей	104
Рибні ставки – Юріїв і Монастирський	104
Потік Солонець	106
Руда Козія	106
Дороги – великі, малі і звичайні	108
Козминські долини – Переєм, Коровієва і Хлубока	112
Бір – лози – ліс – буковина	113

«Яблунівець ут Кучура» – Яблунівець від Великого Кучурова ...	113
Плючкова пасіка	116
Хотар від Луковиці – «ут Луковице»	117
Поков – межовий знак «Окопи», місце стародавніх поселень	118
3.3. КОЗМИН: НАСЕЛЕНИЙ ПУНКТ ТА ІСТОРИЧНА КОЛИСКА	121
Локалізація колишнього Козмина на території	
Коровії, Чагра і Молодії	121
У пошуках історичного населеного пункту під назвою «Козмин»	123
Варіанти «Козмин» і «Козминул»	128
Кодин – слов'янська колиска Козмина	130

Розділ 4

БУКОВИНА

4.1. НАЙДАВНІШІ ЗГАДКИ ПРО «БУКОВИНУ»	
В УКРАЇНСЬКО-МОЛДАВСЬКИХ ГРАМОТАХ	133
Назва «Буковина» як предмет історичних дискусій	133
«БУКОВИНА» і «ВЕЛИКА БУКОВИНА» у грамоті від 1392 року	136
«БУКОВИНА» біля Красного Потоків і гори Мунтчель	144
«БУКОВИНА» у межиріччі Молдови і Бистриці	156
Білий Потік – місце пам'ятної битви Штефана Великого	157
«БУКОВИНА» у межиріччі Середнього Серету і Середнього Пруту	160
4.2. ВЕЛИКА І МАЛА «ВУКОВІНА» У ЛЮБОВЕЛЬСЬКІЙ УГОДІ	
1412 РОКУ	167
Польсько-угорська угода 1412 року і ліси під назвою «Буковина»	167
Особливості перекладу латинського тексту і спроби локалізації	
Великої і Малої Буковини	168
Велика Буковина – природна межа між Молдавською землею	
і Шипинською землею	172
Міста Сучава і Ботошани як межа русько-волоського розселення	
в середині XIV століття	176
«Мала Буковина» між Середнім Серетом і Середнім Прутом	179
4.3. УТВЕРДЖЕННЯ ІМЕНІ «БУКОВИНА» ЯК НАЗВИ КРАЮ	181
Вплив битви 1497 року у Козминському лісі на формування	
макротопоніма «Буковина»	181
«Буковина» («Вуковіна») як домен Штефана Великого	184
«Буковина» на давніх історичних картах	186
4.4. КОЗМИНОВА БУКОВИНА ТА ЇЇ ВЛАСНИКИ У XV-XVII ст.	191
Тристянець – село під «Буковиницм»	191
«Село Мухоччани и Городище» – одна громада, але два	
населених пункти	195

Волока - село князя Михаїла	197
Үрвиколеса – село-співвласник східної частини Козминського лісу ...	200
Тарашани – село біля Поляни Кіндіна	203
Поляна Грабова, або Пустія – запустила ділянка Козминського лісу ...	203
Кут-Баїнський – колишній присілок Луковиці	206

Розділ 5

ЗЕЛЕНИЙ ГАЙ

5.1. ПІД КРИЛОМ «ВЕЛИКОГО БОЯНА»	209
Перші письмові згадки про «Великий Боян»	209
Боярин Табуч з Великого Бояна та його спадкоємці	212
Походження назви «Великий Боян»	216
5.2. ВІД «ЛЕХЬЧЕН» – ДО «ТЕВТУЛА»	222
Ле́хчѣни - село на Пруті	222
Костянтин Тевтул – засновник самостійного поселення «Тевтул», або «Легучени-Тевтул»	225
Місцеві річки і потоки	226
5.3. «СТРОЄШТИ» – «ГОГОЛИНА» – «ГОЛУБІВКА»	229
Строїнци і Строешти — поселення боярина Строя	229
Верхні і Нижні Строешти	230
Від Гоголини - до Зеленого Гаю	234
ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА	236

ВСТУП, або Куди веде Старий Берладський шлях?

В українській історичній науковій і науково-популярній літературі досить часто згадується дефініція «Берладський шлях». Мова йде, здебільшого, про давню транспортну артерію, що проходила вздовж долини Пруту, через Коломию, Снятин і давні Чернівці, сполучаючи Галицьке князівство з Берладською землею і містами Нижнього Подунав'я¹.

Вважається, що через Буковину загалом пролягали два важливі торговельні шляхи – Дністровський і Берладський. Дністровський шлях був водним, а Берладський – суходільним, що проходив долиною Пруту². Натомість історичні джерела дозволяють говорити про ще один значний торговельний шлях, що в XII-XIII століттях вів з Галича долиною Дністра до міста Василева, а далі повертав на південь до броду в районі нинішніх Чернівців. Саме цим шляхом скористався угорський королевич Бела, коли 1230 року відступав зі своїм військом від Галича в Угорщину. У літописі про це сказано так: «(...) *звідти ж пішов король до Василева, і перейшов Дністер, і пішов до Пруту*»³.

Поширена думка, що згаданий літописцем «Прут» – це назва не річки, а давньоруського міста, з яким ототожнюють Ленковецьке городище⁴. Звідси шлях пролягав через річку Прут і вів на Борсуків Діл і до бані, «що зветься Родна», тобто через один з гірських перевалів і до гірничої бані-копальні – нині селище Родна, що у Семигороді.

У світлі нових джерел можна говорити, що дорога з Василева на Ленківці (Чернівці), Серет і Сучаву (за винятком відгалуженням на Родну) була частиною давньоруського торговельного шляху, що у середині XII столітті вів з Перемишля до Малого Галича на Нижній Дунай (через Звенигород на Білці, Теробовлю, Василів, Ленківці, Серет, Сучаву, Корочунів Камень (П'ятра-Нямц), Берлад). Саме її відобразив арабський географ ал-Ідрісі. Проте як картограф він допустився помилки, прив'язавши весь маршрут до Дністра. Натомість текстова частина його твору і зафіксовані ним відстані між основними пунктами уможливають висновок, що над Дністром були розміщені лише два згаданих ним

¹ Нариси з історії Північної Буковини... – С. 39.

² Буковина: Історичний нарис... – С. 24.

³ Літопис руський... – С. 387.

⁴ Пивоваров С. Середньовічне населення межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра... – С. 158.

поселення – Сармалі і Зака. Нині це Перемишль і, найімовірніше, Василів, відстань між якими становить 12 переходів, або приблизно 360 км. Натомість далі шлях повертав на південь і південний схід до Нижнього Дунаю. На цій ділянці позначені Бармуні і Галісія, тобто Корочунов Камень (П'ятра-Нямц) і Малий Галич (Галац). Загальна протяжність маршруту «Перемишль – Малий Галич» – 930 км, що цілком співпадає з даними ал-Ідрісі про 620 миль, або 31 перехід.

Цей шлях можна назвати Руським, тому що від пролягав, за словами ал-Ідрісі, найбільш віддаленими руськими містами. Ми ж вважаємо за доцільніше іменувати його «Старим Берладським», що узгоджується з пізнішою власне Берладською дорогою.

Назву «Старий Берладський шлях» запропонував буковинський історик Олександр Масан. Саме з цим шляхом були пов'язані францисканські місії вікаріату Русі, що виникли на Східному Прикарпатті в першій половині XIV ст. Така прив'язка допомогла переконливо ідентифікувати латинські назви таких населених пунктів як *Cusminen* (Кузьмин, нині частково відомий як *Валя Кузьмина*), *Cereth* (Серет), *Moldaviae* (Молдава – Бая), *Camnix* (Камінь, Корочунов Камень – П'ятра-Нямц), *Scotorix* (Яський Торг – Ясси), *Licostoni* (Лікостомо – Кілія) і *Albi castri* (Білгоро-Дністровський)¹. Це в основному давні руські гради, відомі зі Списку городів руських.

Тож Старий Берладський шлях має відношення як до Руського шляху XII ст., Угорського шляху XIII століття, так і пізнішого Молдавського шляху XIV-XV ст., що постав завдяки відновленню Старого Берладського шляху. Цю транспортну артерію активно використовували львівські і подільські купці для торгівлі з Причорномор'ям.

Запрошуємо пройтися Старим Берладським шляхом, який не тільки відкриває свої давні таємниці, але й веде до пізнання цікавих сторінок з історії Буковини та сусідніх Карпато-Дністровських земель. Місцями триваліших «стоянок» стануть літописний Козмин і його сусід під назвою «Урвиколеса», Великий Боян і Лугучени-Тевтул, Красний Потік біля Малого Серету і Білий Потік над Молдавою, численні згадки про «Буковину» на всьому шляху від околиць Чернівці до міста Берлада.

Можливо, цей шлях не вельми легкий і простий. Подекуди складний, а навіть плутаний та суперечливий. Однак, очевидно, суть не в тому, щоб швидко його подолати. Важливіше, аби щось цікаве побачити та пізнати.

Чернівці,
червень 2023 р.

¹ Масан О. М. Буковина як об'єкт міжнародних відносин... – С. 28.

РУСЬКИЙ ВІКАРІАТ ОРДЕНУ БРАТІВ МІНОРИТІВ

1.1

ПЕРША ЗГАДКА ПРО КОЗМИН (КУЗЬМИН) ЯК ОСЕРЕДОК ФРАНЦИСКАНСЬКОЇ МІСІЇ ВІКАРІАТУ РУСИ

Упродовж останніх десятиріч значно полегшився доступ до багатьох джерел, що доповнюють, змінюють та по-новому ілюструють середньовічну історію різних країн і земель. До наново відкритих і прочитаних документів належать, зокрема, публікації з історії католицької і візантійської церкви, у тому числі про католицький чернечий Орден братів менших (лат. *Ordo Fratrum Minorum*), діяльність якого була пов'язана, зокрема, з Галичиною і Буковиною.

Орден братів менших виник 1209 року завдяки подвижництву св. Франциска з Ассізі (1182-1226). За його ім'ям ченців-послідовників називають «францисканцями». Вживається також назва «мінорити»¹.

Увагу дослідників привернули два найдавніші францисканські реєстри провінцій та вікаріатів католицького ордену, що датуються XIV століттям. Перший із них був долучений до двох відомих кодексів твору «Історія Сатирика» («*Satyrica historia*») поццоулійського єпископа-мінорита Пауліна з Венеції (1324—1344). Тому його часто згадують як «реєстр Пауліна».

Сучасні дослідники здебільшого датують цей документ 1344-1345 роками², що пов'язано, зокрема, з різними відомостями про смерть

¹ Стасюк А. *Ordo fratrum minorum*: утворення, становлення та організація францисканців у першій третині XIII ст. – С. 184.

² Стасюк А. Про одну із назв Галича в XIV столітті... – С. 69; Масан О. М. Буковина як об'єкт міжнародних відносин... – С. 28.

Пауліна з Венеції. Натомість Джироламо (Гієронім) Голубович, автор і видавець фундаментальних праць з історії Францисканського ордену, спочатку окреслював появу цього твору 1340 роком¹. Втім пізніше, у своїй «Бібліографічній бібліотеці Святої Земля і францисканського Сходу» (1913), найбільш ймовірним називав 1334 рік. Саме цю дату він вживав у біографії Пауліна з Венеції, а також у своїх коментарях і довідкових матеріалах². Очевидно, що уточнення про 1334 рік було зроблене на підставі залученням додаткових джерел.

Другий список францисканських адміністрацій, де також виділено вікаріат Русі з переліком місць перебування місій, вміщено у праці мінорита Бартоломія з Пізи (1338—1401) «Про порівняння Життя св. Франциска із Житієм Господа Ісуса». Появу цього джерела видавці датують кінцем XIV століттям – 1385, 1389 і 1400 рр. Зустрічається також і 1401 рік, що пов'язано, зокрема, з останнім роком життя Бартоломія з Пізи. Джироламо Голубович найбільш вірогідним вважав 1390 рік³.

Вікаріат Русі (vicaria Russiae), або Руський вікаріат братів міноритів

Згідно з письмовими джерелами, брати мінорити розпочали активну місіонерську діяльність на Русі на початку 30-х років XIII ст. Найдавніша францисканська місія під назвою «Руський конвент» – «*Conuentus Ruthensis*» – відмічена під 1232 роком⁴. Деяко пізніше – 1236 року – був заснований Львівський конвент, тобто *чернечий дім, монастир*. Латинською – *Conuentus Leopoliensis*⁵.

Першим керівником Львівського конвенту називають гвардіана (*стража*) Якова. Допускають, що саме він міг очолювати і новозаснований Руський вікаріат, початок якого деякі автори датують тим же 1236 роком⁶. Збереглися свідчення, що у 1241 році

¹ Golubovich H. Series Provinciarum Ordinis Fratrum Minorum saec. XIII et XIV/H. Tomo. 1 (1908). – P. 16, 21.

² Golubovich G. Biblioteca bio-bibliografica della Terra santa e dell'Oriente francescano. Tomo II (1913). – P. 83, 265-267, 558 et alii.

³ Golubovich G. Biblioteca bio-bibliografica della Terra santa e dell'Oriente francescano. Tomo II. – P. 266.

⁴ Annalium ordinis minorvm supplementa. Ab Admodum Rev. Patre Fr. Antonio Melissano de Macro... – P. 523+5 (Index Rerum).

⁵ Annalium ordinis minorvm supplementa. Ab Admodum Rev. Patre Fr. Antonio Melissano de Macro... – P. 523+5 (Index Rerum).

⁶ Germania Franciscana, seu chronicon geographo-historicum Ordinis S. P. Francisci in Germania... – P. 28.

францисканець Станіслав, гвардіан Львівського конвенту, став опікуном жіночого монастиря¹.

Зазвичай призначення гвардіана у францисканських провінціях відбувалося за наявності в конвенті не менше 12-ти братів. Для місійних теренів могли існувати винятки, хоча вони навряд чи суттєво відрізнялися від загальних правил².

Давні згадки про францисканські місії у Львові у 1236-1241 роках мають особливе значення для найдавнішої історії столиці Галичини. Вони опосередковано підтверджують версію науковців, які вважають, що Львів був заснований приблизно у 1231—1235 роках і ця подія пов'язана з князем Данилом Галицьким, який назвав місто на честь свого сина Лева (першою достовірною письмовою згадкою вважається 1256 рік)³.

Серед давніх францисканських осередків Галицько-Волинської Русі згадується Кременець. У цьому місті 1247 року була зафіксована насильницька смерть двох ченців⁴.

Свідченням активності францисканців на руських землях можна вважати лист Папи Інокентія IV від 3 травня 1246 р., адресований архієпископу Пруському Генріху. Понтифік надавав право призначати і висвячувати на Руських землях єпископів та священників з-поміж ченців орденів проповідників (домініканців) та міноритів (францисканців)⁵.

Брати мінорити згадуються як учасники дипломатичного процесу князів Данила і Василька Романовичів з римською Апостольською столицею, що завершився коронацією Данила Галицького наприкінці 1253 р.⁶ Русь і земля русинів часто фігурують як територія місіонерської діяльності францисканців у різних документах апостольського престолу. Наприклад, у папських буллах від 1253, 1258 років. У них йдеться, зокрема, про проповідування слова Божого у землі русинів («in terras... Ruthenorum»)⁷.

Деякі джерела пов'язують початки місіонерської діяльності

¹ Germania Franciscana, seu chronicon geographo-historicum Ordinis S. P. Francisci in Germania... – P. 28.

² Стасюк А. Львівський францисканський конвент Святого Хреста як осередок вікаріату Русі в 1372–1430 роках... – С. 329.

³ Львів // <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

⁴ Germania Franciscana, seu chronicon geographo-historicum Ordinis S. P. Francisci in Germania... – P. 28.

⁵ Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватікану та унії (X — початок XVII ст.). – С. 26.

⁶ Стасюк А. Францисканці і коронація Данила Романовича 1253 року... – С. 170.

⁷ Bullarium Ordinis Fratrum Praedicatorum. Vol. I: Ab anno 1215 ad 1280... – P. 237–238.

францисканців на Русі із Боснійським вікаріатом Францисканського ордену. Згідно з Нарбонським шематизмом (*Schematismus Narbonensis*) у 1260 році у складі Боснійського вікаріату діяло 8 кустодій (округів), у тому числі Болгарський, Ковинський і Руський (*Bulgaricam, Covinensem et Russicam*)¹.

У Нарбонському шематизмі зафіксовано загалом 4 францисканських вікаріати – Боснійський, Східний, Північний і Корсиканський. Відсутність у цьому переліку Руського вікаріату і згадка лише про Руську кустодію у складі Боснійського вікаріату послужило підставою для сумнівів щодо попереднього існування Руського вікаріату. Висловлювалися навіть припущення, що до 1260 року Руський вікаріат був понижений у своєму статусі і був перетворений на кустодію у складі Боснійського вікаріату².

На наш погляд, в середині XIII століття могли існувати два центри місіонерської діяльності францисканців – у Львові, як центрі Руського вікаріату, і в якомусь з причорноморських міст, можливо, в Кілії чи Білгороді, що відносилися до Руської кустодії Боснійського вікаріату. Об'єднання двох центрів у єдиний вікаріат Русі могло відбутися на рубежі XIII-XIV століть, коли проводилася реорганізація адміністративних структур Францисканського ордену. В результаті у 1279–1283 на основі Східного вікаріату постав Східнотатарський вікаріат (*Vicaria Tartaria Orientalis*), що об'єднував місіонерські центри на територіях від Криму і до Китаю. А в 1286-1287 роках Північний вікаріат був реорганізований у Північнотатарський вікаріат (*Vicaria Tartariae Aquilonaris*), який охоплював територію Криму і Причорномор'я³.

Найдавніший францисканський реєстр підказує, що наприкінці XIII – на початку XIV століття із Боснійського вікаріату могла бути виділена Руська кустодія, яка разом з місіонерськими осередками у Галичині і Буковині сформувала новий вікаріат. Не випадково у францисканському реєстрі 1334 року Боснійський і Руський вікаріати згадуються поруч.

Францисканські джерела свідчать, що структура Північнотатарського вікаріату у складі 17 конвентів-монастирів була

¹ Brevis Memoria provinciae Capistranae ab erectione sui de provincia Bosnae Argentinae... – P. 10.

² Germania Franciscana, seu chronicon geographo-historicum Ordinis S. P. Francisci in Germania... – P. 28.

³ Мальшев А.Б. Сообщение анонимного минорита в миссионерских пунктах францисканцев в Золотой Орде в XIV в. – С. 183-184.

закладена до 1320 р.¹ Стільки ж конвентів-монастирів цього вікаріату відображені і в реєстрі 1334 року. Цілком можливо, що структура Руського вікаріату у складі 13 конвентів, зафіксованих у реєстрі 1334 року, також була впорядкована до 1320 р. Адже маршрути місіонерів до монголо-татарських земель пролягали здебільшого торговими шляхами Русі, що не могло не позначитися на зміцненні та активізації руських місій братів-францисканців на всіх східних землях².

Очевидно, що це питання вимагає додаткового дослідження. У будь-якому разі, в тридцятих роках XIV століття Руський вікаріат Францисканського ордену охоплював територію від Львова до сучасного Білгорода-Дністровського і Кілії.

Що ж до назви «вікаріат Русі» або «Руський вікаріат», то, на нашу думку, вона була не випадковою і свідчила про розміщення місіонерських осередків на землях, яка повністю чи в основному належала до Галицько-Волинського князівства.

Цікаву згадку про країну «Рутенію», тобто Галицько-Волинське князівство» і її південно-східні кордони залишив анонімний автор (домініканський чернець) у творі «Опис Східної Європи», що датований 1308 роком. У ньому говориться про те, що країни Болгарія й Русь межують з Грецією (Візантією) і омиваються тими самими ріками:

«...Є ще одна дуже велика країна під назвою Рутенія, яка також межує з Грецією на півночі, як і Болгарія, але все-таки вище Болгарії. Ця країна має такі ж умови, як і Болгарія, і омивають її ті ж ріки, але за винятком того, що замість імператора (царя) має князя, великого героя, якого звуть князь Лев»³.

Отже, йдеться перш за все про Дунай, який омивав землі Болгарії і Русі, а також про руську державу Лева I Даниловича (роки правління 1269-1301), яка простягалася до Нижнього Дунаю, де на початку XIV століття межувала з Грецією і Болгарією.

Анонімний автор вказував, що Русь, як і Болгарія, сплачувала данину татарам. Ця політична залежність частково обмежувала державний суверенітет Галицько-Волинського князівства (Руського королівства), але вона не стосувалася внутрішніх справ та організації держави. Як наголошував Михайло Грушевський, значення татарської зверхности дуже часто перебільшують. Насправді участь татар в

¹ Мальшев А.Б. Сообщение анонимного минорита в миссионерских пунктах францисканцев в Золотой Орде в XIV в. – С. 188.

² Стасюк А. Францисканські місії на Русі в часи правління Юрія II Тройденевича (1325–1340 рр.). – С. 24.

³ Descriptio Europae Orientalis – Опис источне Европе (прир. Т. Живковић – Д. Кунчер – В. Петровић – А. Узелац). – Р. 130–131.

політичному житті галицько-волинських земель була «дуже мала»¹.

Побутує версія, що після монголо-татарського нашествия у 1240-1241 роках Галицько-волинська держава втратила свої володіння на Нижньому Дунаї і загалом у Причорномор'ї. Вони начебто перейшли під контроль Золотої Орди (рис. 1-2). У такому разі за князя Лева I володіння Романовичів були відновлені. Однак не менш вірогідно, що причорноморські володіння взагалі не були втраченими. Просто певний час вони не потрапляли в поле зору істориків².

Cusminen (Кузьмин, Козмин) – осередок ченців-францисканців, поселення між Снятином і Серетом

Згідно з реєстром 1334 р. до Руського вікаріату належало 13 місій, що розміщувалися у таких населених пунктах: *Lemburgae, de Grodech, de Colomia, de Galciff, de Nostin, Cusminen, Cereth, Moldaviae, Caminix, Scotorix (al. Senatorix), Cotcham, Licostoni, Albi castris*³.

Під час публікації цього документа наприкінці ХІХ століття видавці здійснили спробу географічної ідентифікації латинських назв. У більшості найменувань проглядалися відомі сучасні чи історичні назви і тому не виникло труднощів з пошуком топонімічних відповідників. *Lemburgae* – це Львів, *de Grodech* – Городок, що на заході від Львова, *de Colomia* – Коломия, *de Galciff* – Галич, *de Nostin* – Снятин, *Cereth* – Серет, *Albi castris* – Білгород, суч. Білгород-Дністровський. Проте значна частина латинських назв виявилася складною для ототожнення.

Видавці документа пов'язували назву *Cusminen* з поселенням Горинець – очевидно, нинішнє село Горинець-Здруй Любачівського повіту Підкарпатського воєводства у Польщі (пол. Horunięc-Zdrój). Натомість назву *Moldaviae* ототожнювали з буковинською Молдавицею (місто над річкою Молдавою, Південна Буковина), *Caminix* – з Кам'янцем-Подільським, *Scotorix* – з Чернівцями, а *Cotcham* – з Хотиним. Натомість для *Licostoni* взагалі не було запропоновано жодного відповідника.

Запропоновані варіанти ототожнення давніх назв *Cusminen, Moldaviae, Caminix, Cotcham, Scotorix* перегукувалися з реальними

¹ Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 4. – С. 20.

² Політичні портрети Галицько-Волинської держави... – С. 17.

³ Bullarium franciscanum romanorum pontifi cum constitutiones, epistolas, ac diplomata continens tribus ordinibus minorum, clarissarum, et poenitentium a seraphico patriarcha Sancto Francisco / [reverendissimi patris magistri L. C. de Signia]. Т. 5. Appendix I. – P. 602, XLI.

історичними поселеннями, однак не викликав довір'я насамперед тому, що вони, по-перше, порушували географічно-просторовий принцип розташування, який проглядається у переліку цих назв. А по-друге, мали слабкий фонетичний і семантичний зв'язок з сучасними найменуваннями. На це звернув увагу на початку ХХІ ст. буковинський історик Олександр Масан¹.

Проаналізувавши назви важливого і, без сумніву, достовірного історичного джерела, він дійшов висновку, що місцями осідку францисканців були населені пункти уздовж так званого «Старого Берладського шляху», що вів із Львова до Чорного моря. У різні часи його називали по-різному – Львівський, Татарський, Волоський, Молдавський. Одна з найдавніших і найбільш відповідних назв – Берладський (Бирладський) шлях, тому що вів через Берладські землі до Чорного моря.

Давні згадки про Берладський шлях зафіксовані в районі міста Снятин. Історики вважали, що він пролягав до міста Бирлад уздовж річки Прут. Натомість ще давніший, тобто Старий Берладський шлях, вів до Берладської землі з Снятина через міста Серет, Сучаву і Ясси. Він частково зафіксований в «Уставництві про мита» воєводи Олександра Доброго у 1408 р.²

Якщо дотримуватися географічно-просторового принципу, то ділянка Старого Берладського шляху між Снятином і Серетом пролягала через населений пункт *Cusminen*, який без перешкод ідентифікується як «Кузьмин», а в місцевій буковинській традиції – «Козмин». Назва цього поселення ввійшла до багатьох літописів і міжнародних хронік у зв'язку з воєнними подіями 1497 року, коли війська польського короля Яна Ольбрахта зазнали поразки від молдавських загонів воєводи Штефана Великого³. Одним з спадкоємцем історичного Кузьмина вважається нинішнє село Валя Кузьмина, що на півдні від Чернівців. Але фактично середньовічний Кузьмин (Козмин) був сусідом теперішніх Чернівців і попередником нинішніх сіл Коровія, Чагор і Молодія (*про це ми будемо вести мову трохи пізніше*).

Поселення під назвою «*Cusminen*» згадується також у ще одному францисканському реєстрі, що датується, за різними оцінками, 1385-1400 роками⁴. У ньому також Кузьмин вказаний між Снятином і

¹ Масан О. М. Буковина як об'єкт міжнародних відносин. ... – С. 28.

² Українські грамоти XV ст. – С. 69-72.

³ Fischer E. Kozmin. Zur Geschichte des polnisch-moldauischen Krieges im Jahre 1497 = Фішер Е. Козмин. До питання про історію польсько-молдавської війни 1497 року.

⁴ *Analecta Franciscana sive Chronica aliaque Varia Documenta ad Historiam Fratrum Minorum spectantia...* MCMVI. Tomus IV. – P. 556; Стасюк А. Про одну із назв Галича в

Серетом, а латинська назва «Cusminen» повністю відповідає формі, вжитій у реєстрі 1334 рр. Це не залишає сумнівів щодо ідентифікації цього імені з історичним населеним пунктом на правому березі Пруту.

Очевидно, що в середині і наприкінці XIV століття Кузьмин був важливим транзитним пунктом і за своїм значенням перевершував припрутське село Чернівці. Розміщення у Кузьміні місії ченців-францисканців опосередковано свідчить про його роль як торгового центру (торгу) з поліетнічним і поліконфесійним населенням. Але у 1408 році молдавський господар Олександр Добрий обрав саме Чернівці, а не Кузьмин, за митний пункт тодішнього Молдавського князівства, чим заклав підвалини його наступного розвитку¹. Натомість Кузьмин, не витримавши конкуренції, поступово перетворювався на звичайний сільський населений пункт.

XIV столітті. – С.69.

¹ Чернівці. Історія і сучасність... – С. 25.

ФРАНЦИСКАНСЬКІ ОСЕРЕДКИ – ІДЕНТИФІКАТОРИ НАЙЗНАЧНІШИХ ПОСЕЛЕНЬ НА МІЖНАРОДНОМУ ТОРГОВОМУ ШЛЯХУ ДО ЧОРНОГО МОРЯ

Якщо дотримуватися географічно-просторового принципу розміщення місій ченців-францисканців, то після Кузьміна наступними важливими поселенням на Старому Берладському шляху були Серет (*Cereth*), Молдава (*Moldaviae*), Камінь (*Caminix*) і Яський Торг (*Scotorix*).

Серет

Місто Серет¹ вважається найдавнішим містом Буковини і древнім поселенням, на що вказують знахідки кам'яного віку. Знахідки римських монет і глиняні черепки, залишки земляного валу свідчать, що тут уже в римські часи існувала колонія.

Вважається, що францисканці займалися місіонерською діяльністю в Сереті ще до монголо-татарського нашествия. Втім на першу письмову згадку претендує саме францисканський реєстр від 1334 р.

У деяких публікаціях поширена версія, що місто Серет, як осередок францисканської місії Руського вікаріату, згадується у 1332 році². Однак при детальнішому аналізі джерел такої інформації виявилось, що дослідники допустили неточність. Причиною її стала помилка з посиланням на Джироламо Голубовича і його «Бібліографічну бібліотеку Святої Земля і францисканського Сходу». Голубович говорить про вікаріат Русі і першу згадку про нього у реєстрі Пауліна під 1334 р.³, а в новітніх публікаціях помилково вказаний 1332 рік.

Ще одна згадка про місто Серет (*civitate Seret*) датується червнем 1340 року, коли у ньому була зафіксована насильницька смерть двох

¹ Найменування населених пунктів сучасної Північної і Південної Буковини подаються в основному за офіційно затвердженими назвами українською, румунською і німецькою мовами, що побутували наприкінці XIX ст. (*Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde = Буковина, Загальне краєзнавство... – S. 177-295*).

² Масан О. М. Буковина як об'єкт міжнародних відносин... – С. 28; Параска П. Ф. Внешнеполитические условия образования Молдавского феодального государства... – С. 80.

³ Golubovich G. Biblioteca bio-bibliografica della Terra santa e dell'Oriente francescano... – P. 558.

францисканських ченців Блажея (Власія) і Марека, які начебто «впали під народними сокирами»¹. Цілком ймовірно, що ці події були пов'язані з отруєнням у квітні 1340 року галицько-волинського князя Юрія-Болеслава Тройденовича і народним «повстанням» проти іноземців, а також представників католицьких церковних і чернечих організацій, що мали особливий вплив у державі². Подібні випадки зафіксовані в різних місцях Галицько-Волинської держави.

У 1353-1355 роках у Сереті був побудований монастир ченців-францисканців, одночасно з домініканським монастирем. До 1370 р. обидва монастирі підлягали Галицькому архієпископу³.

Активна місіонерська діяльність францисканців і домініканців сприяла тому, що католицьку віру прийняв молдавський господар Владислав (Лацко) (1365-1373), а в столиці князівства Сереті було організоване католицьке єпископство.

У 1371 р. першим єпископом Серецьким став францисканець Андрій Василько (Jędrzej Wasylko) – шляхтич гербу Яструбець зі Львова, францисканець краківського конвенту. Після нього єпископство очолювали францисканець Миколай, відтак домініканець Стефан Рутені (Русин) та ін. У 1403 році Серет було спалено, згоріли домініканський і францисканський монастирі, а також кафедральний костел. Єпископ Ян Сарторіуш не мав коштів на відбудову храмів і з дозволу папи римського переніс осідок єпископа до міста Бакова⁴.

Moldaviae – Молдава (Баня, Бая)

Видавці найдавнішого францисканського реєстру ототожнювали це місто із південнобуковинською Молдавицею – (рум. *Moldovița*) – нині селом у Сучавському повіті Румунії. Можливо тому, що за австрійської доби поселення називалося *Руською Молдавицею* і саме означення «Руська» вказувала на можливий зв'язок з вікаріатом Русі. Однак цих аргументів виявилось недостатньо для переконливої ідентифікації.

Згідно з дослідженнями сучасних науковців, назву Молдава (лат. *Moldaviae*) мало раніше поселення Бая (*Байя*, рум. *Baia*), що розміщене на півдні від Сучави. Сучасна Бая по-угорськи називалася «Moldvabanya», тобто «Молдавська Копальня», або просто «Баня» ,

¹ *Annales minorum seu trium ordinum a S. Francisco institutorum...* 1733. Т. 7. – Р. 242.

² Грушевський М. Ілюстрована історія України... – С. 130.

³ *Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde = Буковина, Загальне краєзнавство...* – С. 449.

⁴ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich...* Т. 10. – С. 446-447.

що походить від апелятива *баня* – «копальня», «місце випарювання солі»¹.

Близько 1352 року угорський король Людовік I організував на цих землях окреме воєводство і призначив туди намісником Драгоша з Марамуреша. Адміністративним центром воєводства стало місто Молдава. Саме від нього і однойменної річки, на якому воно розміщене, новозасноване угорське воєводство почали називати Молдавським, або Молдавією.

Вживання у найдавнішому францисканському реєстрі назви поселення у формі «*Moldaviae*» може бути додатковим свідченням, що реєстр був складений до заснування Молдавського воєводства як частини Угорського королівства.

Серед наближених бояр і радників галицько-волинського князя Юрія-Болеслава II (роки правління 1325-1340) згадується Олександр Молда(в)ович (*Alexander Moldaovicz*). Він, зокрема, фігурує у грамоті від 11 лютого 1334 року, написаній до великого магістра Німецького ордену Людера. Грамота була засвідчена печатками князя Юрія-Болеслава II і його семи найближчих радників, у тому числі Олександра Молдавовича².

Це вказує не тільки на зв'язок прізвища Олександра Молдавовича з містом Молдавою, розміщеним на березі однойменної річки, але й також як можливого представника Молдавської округи (Буковини) у складі Галицького-Волинського князівства.

Самініх – Камінь, Корочюнов Камень (П'ятра-Нямц)

В українсько-молдавських грамотах XV століття його назва здебільшого фіксується як Камінь (*Камень*, рум. *Piatra*)³. Нині це місто П'ятра-Нямц (*Piatra Neamț*).

Місто розташоване у долині річки Бистриці, неподалік впадання у неї річки Краків (рум. *Krakău*). Можливо, саме з цим розташування пов'язана походження прізвища «Крачун» і варіант назви «Крачунов Камень». Варто відзначити, що серед наближених бояр галицько-волинського князя Юрія-Болеслава у 1334-1335 роках згадується, поряд з Олександром Молдавовичем, львівський воєвода Борис Кракула⁴.

¹ Масан О. М. Буковина як об'єкт міжнародних відносин... – С. 31.

² Болеслав-Юрій II, князь всей Малой Руси: Сборник ... – С. 153.

³ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 1. – P. 5.

⁴ Масан О. Міжнародні аспекти утворення і формування Молдавського князівства до кінця XIV ст. ... – С. 39.

Його прізвище асоціюється як з назвою річки Краків, варіантом імені міста Камінь у формі «Крачунов Камінь».

Археологічні розкопки відкрили у нинішньому місті П'ятра-Нямц велику кількість ремісничих і сільськогосподарських знарядь, предметів побуту і зброї. Вони свідчать, що ця територія була освоєна людьми ще в період неоліту і густозаселеною вже у XII столітті¹.

Назва «Самініх» у найдавніших францисканських реєстрах співзвучна з іменем Кам'янця (нинішнього Кам'янця-Подільського). Однак спроби ототожнити ці назви суперечать просторово-географічному принципу, який проглядається у переліку францисканських осередків, а також не узгоджується з історією самого Кам'янця-Подільського.

Згідно з археологічними джерелами, виникнення Кам'янця датується кінцем XII – початком XIII ст.² Вважається, що під час монголо-татарського нашествия воно було знищене, а відновлене лише після 1362 року, коли великий литовський князь Ольгерд здобув перемогу над татарами у Синьоводській битві восени 1362 року. Литовсько-руський літопис зазначає, що небожі князя Ольгерда князі Коріятовичі на пустинному місці, де вони зустріли стадо оленів, «город змурували Каменец»³. Першим в історії достовірним датованим письмовим документом, в якому мова йде про Кам'янець на Поділлі, досі залишається грамота князів Юрія та Олександра Коріятовичів, видана 7 (15) січня 1374 року «на замку Кам'янецькому».

Scotorix – Яський Торг (Яси)

У найменуванні «Scotorix» можна розрізнити дві складові; «Sco» – скорочена форма від імені *Ясько*, і «torix» – *торг*. Назва «Яський Торг» (**Яскии трьгь**) неодноразово зафіксована в українсько-молдавських грамотах XV століття⁴, що знімає сумніви щодо ідентифікації цього поселення. Така ж форма і з тим же значенням закріпилася і угорській мові – *Jászvásár*.

Сучасні дослідники найчастіше пов'язують назву міста з племенем яси, що прийшли разом із половцями з Північного Кавказу, а згодом оселилися в центральній Угорщині, або ж язигами – сарматським народом. Проте існує й інша версія, що відображена в «Описі Молдавії» (1715-16) Дмитрія Кантеміра⁵. Згідно з нею, назва походить від імені

¹ Коновалова И.Г., Перхавко В.Б. Древняя Русь... – С. 169.

² Енциклопедія історії України: у 10 т. Т. 4. – С. 55.

³ Летопись Рачинского // ПСРЛ. Т. 35. ... – С. 160.

⁴ Словник староукраїнської мови XIV—XV ст. Т. 2. – С. 586.

⁵ Кантемир Д. Описание Молдавии... – С. 176.

старого мельника Іоана (*Івана, Іваська*), якого люди назвали зменшувальним *Яся* чи *Ясько*. Саме він заснував давнє поселення, що тривалий час було маленьким і складалося з чотирьох дворів і млина. На місці цього поселення воєвода Штефан Великий, який правив у 1457—1504 роках, заснував місто, якому дав ім'я старого мельника. З 1554 року Яси стали столицею Молдавського князівства.

Ім'я старого мельника Яся (Яська) асоціюється з іменем іншого русина – пасічника Яцька, якого, згідно з легендою, зустріли Драгош і його супутники, коли в середині XIV століття прибули з Марамурешу в долину річки Сучави. За доручення Драгоша Яцько начебто привів своїх земляків-русинів з околиць Снятина і разом з ними заснував поселення Яцкани (нині *Іцкани* – передмістя Сучави)¹.

У такій легендарній формі про заснування Ікан і Ясс народна пам'ять зберігала відомості про те, що в середині XIV століття, коли створювалася молдавська державність, і в пізніший час, коли молдавські князі розширювали межі князівства, на територіях поблизу рік Сучава, Серет і Прут проживали русини (українці).

Licostoni – Кілія

Не викликає сумніву ідентифікація двох причорноморських міст, що згадані у францисканському реєстрі, а саме **Licostoni** та **Albi castri**. Це, відповідно, – **Кілія і Білгород**.

У списку єпархій Константинопольської патріархії, що датується 1318-1323 рр., в районі Західного Причорномор'я вказаний населений пункт «Кілія, або Лікостомо»². З цього випливало, що *Кілія* і *Лікостромо* – паралельні назви одного і того ж населеного пункту. Однак в історіографії останніх десятиріч домінує погляд, що мова йде про різні поселення.

На думку дослідників, Лікостомо – візантійська фортеця, розміщену на острові в дельті північного рукава Дунаю (в районі нинішнього Вилково). Лікостомо підпорядковувався населений пункт Кілія, що був організований з метою постачання фортеці необхідними продовольчими припасами. Очевидно, що Кілія і Лікостомо були на перших порах єдиним господарським і соціально-політичним організмом з адміністративним центром у Лікостомо.

У другій половині XIV століття, коли Кілію опанували генуезці, вона почала активно розвиватися і перетворилася на головне торгове місто на Нижньому Дунаї. Однак на всіх італійських та інших

¹ Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde = Буковина. Загальне краєзнавство. – S. 188.

² Коновалова И.Г., Перхавко В.Б. Древняя Русь... – С. 123.

західноєвропейських картах XIV – першої половини XV століття на березі північного рукава дельти Дунаю позначене лише одне місто – Лікостомо. Воно згадується і в західноєвропейських джерелах. Натомість в румунських, угорських і слов'янських історичних пам'ятках фігурує тільки назва «Кілія»¹.

Таку суперечність дослідники пояснюють можливим паралельним вживанням назв «Кілія» і «Лікостомо» для одного і того ж населеного пункту. Тож і ми ототожнюватимемо місіонерський пункт Ордену міноритів під назвою «Лікостоні», тобто, Лікостомі, саме з Кілією.

У XIV столітті в містечку існували дві католицькі церкви (мабуть монастирські): св. Франциска і св. Домініка, що свідчить про звичайну в генуезьких факторіях конкуренцію між чернечими орденами міноритів та проповідників. Також існувала православна церква св. Йоанна².

Albi castrī – Білий Город (Білгород-Дністровський)

Вперше «біла» назва зафіксована за Білгородом у X ст. В трактаті «Про управління державою» Константин Порфірогенет вказав, що в землях пачінакітів (печенігів) біля ріки Данастра розташовані порожні старовинні фортеці. Одна з них називалася печенігами Аспрон «через те, що його камені здаються білими»³.

Водночас з Білгородом пов'язують назву «Чорний Город» (*Маврокастрон*). Вона також має грецьке коріння і задокументована в переліку єпископій Константинопольського патріархату 1080-х рр., коли згадується як митрополія «Маврокастро́на або Нової Русі»⁴.

Очевидно, що Аспрокастрон (Білий Город) та Маврокастрон (Чорний город) первісно розміщувалися на різних берегах річки Дністер і були окремими візантійськими фортецями, навколо яких склалися торговельні поселення. Польський хроніст Ян Длугош писав: «Четверта [ріка] Дністер, котрого джерело є в горах Сарматських поблизу замку Собня в Перемишльській землі, а гирло у Морі Великому нижче від Чорного та Білого замків» – «*inferius Nigrum et Album Castra*»⁵.

¹ Коновалова И.Г., Перхавко В.Б. Древняя Русь... – С. 124.

² Джанов О.. Нарис освоєння генуезцями Східної Європи на північ від Криму та Тани... – С. 21.

³ Луговий О. М. Ще раз про Маврокастрон та Аспрокастрон. «Чорне» ім'я «білої» фортеці? – С. 252.

⁴ *Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae...* – P. 344.

⁵ *Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae, librum I.* Varsovie, 1964. – P. 75.

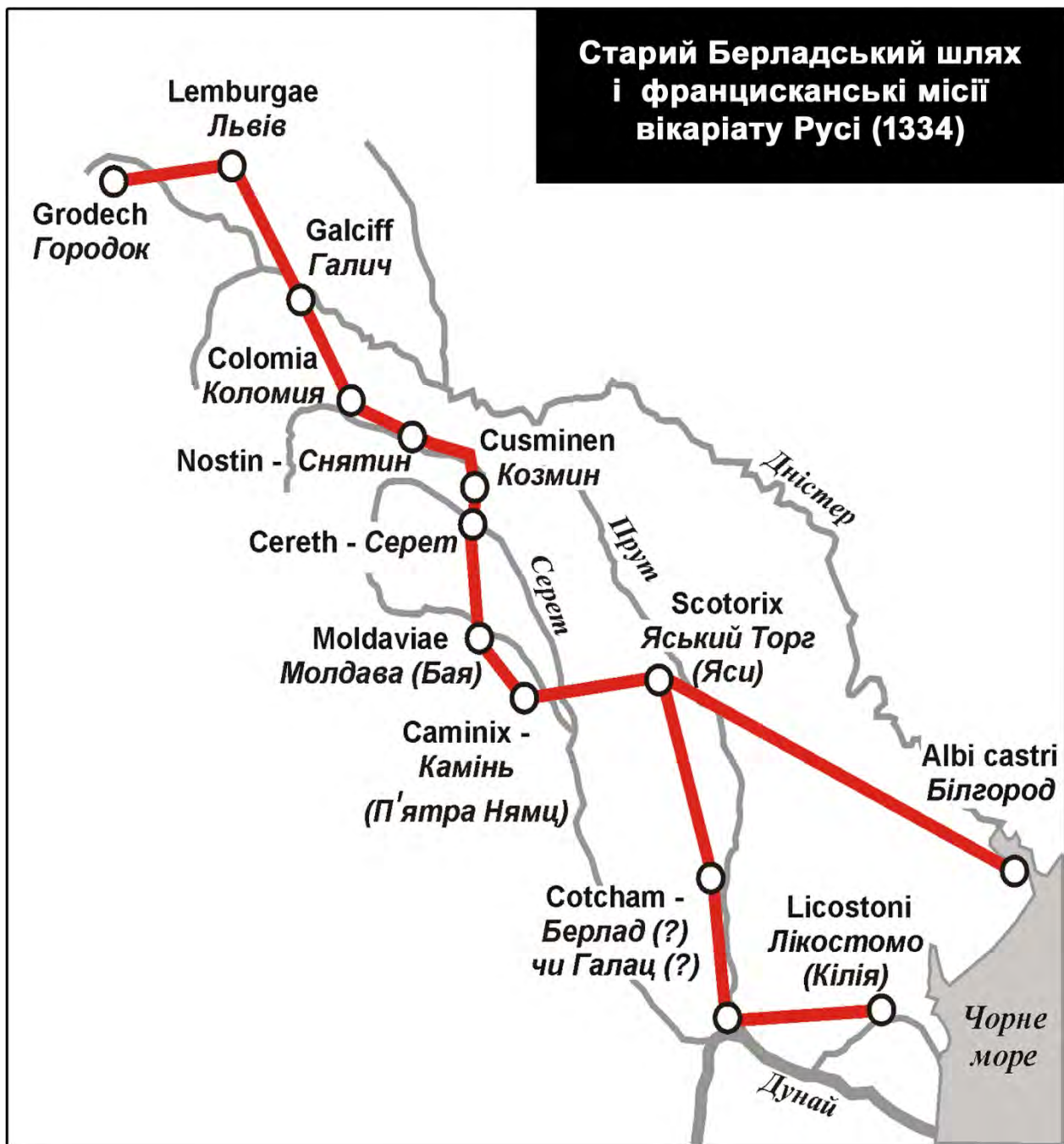

Рис. 1-1. Францисканські місії вікаріату Русі на Старому Берладському шляху (1334).

Підтвердженням, що Білий Город лежав на південному березі Дністра, а Чорний Город – на північному, може служити і францисканські реєстри XIV ст., в яких ці два міста віднесені до складу різних францисканських вікаріатів: перший – до Руського, а другий – до Північного Татарського¹.

Cotcham – Галац (?)

Єдина назва в списку францисканського місій вікаріату Русі, яку не вдається ідентифікувати, це «**Cotcham**». Інші варіанти написання – **Corkam, Totkam**.

Дослідники робили спроби ототожнювати цю назву з найменуванням одного з придністровських міст – Хотин, Тягиня (Бендери) або ж Котнар². Одна більш вірогідно, як зазначав історик Олександр Масан, що це було «поселення, розташоване між Яссами і Кілією» на Старому Берладському шляху³. На таку роль претендують принаймні три давніх населених пункти – Бирлад, Текуча і Галац.

У цьому контексті згадується грамота князя Івана Берладника, датована 1134 р., у якій ці поселення вказані як Малий Галич (*Галац*), Текуч (*Текуча*) і Берлад (*Бирлад*).

Останні десятиріччя продовжуються активні дискусії з приводу можливої фальсифікації цього документа, вперше опублікованого 1860 р. відомим румунським письменником та істориком Богданом Петричейку Гаждеу (Хаждеу). Однак навіть один з активних прихильників версії про фальсифікацію – Іоан Богдан – не заперечував щодо реальності змісту грамоти. Він зауважував, що опублікована грамота «могла бути списком, зробленим в Молдавії у XIV-XV століття з руської грамоти XII століття, що не дійшла до нас»⁴.

Нинішнє місто **Галац** згадується в історичних джерелах у різних варіантах, але насамперед як Галач (Galacz), Галац (Galatz), Галасі (Galasi)⁵, Галата, Малий Галич. Арабський географ XII століття ал-Ідрісі вказує на причорноморське «Галісія», а на печатці XV ст.,

¹ Bullarium franciscanum romanorum pontifi cum constitutiones, epistolas, ac diplomata continens tribus ordinibus minorum, clarissarum, et poenitentium a seraphico patriarcha Sancto Francisco. T. 5. – P. 601–602.

² Germania Franciscana, seu chronicon geographo-historicum Ordinis S. P. Francisci in Germania... – P. 575.

³ Масан О. М. Буковина як об'єкт міжнародних відноси... – С. 28.

⁴ Богдан И. И. Грамота князя Ивана Ростиславича «Берладника» 1134 года... – С. 163–164.

⁵ Historisch-Politisch-Geographischer Atlas der gantzen Welt... Th. 5: G – H. – S. 41.

зображеній на пам'ятнику у місті Галац, викарбувано староукраїнською мовою Галаші (**Галашин**). Однак всі ці варіанти фонетично суттєво віддалені від «Cotcham», «Corkam» чи «Totkam». Можна припустити, що «Cotcham» – дещо спотворена назві від Galcham, тобто Галаха чи Галача.

Однозначним є свідчення, що в пізніші часи, а саме в 1682 році, францисканські місії на шляху від міста Ясси до Нижнього Дунаю діяли в двох місцях, а саме в Гуші і Галаці¹.

¹ Provinciale Ordinis fratrum minorum... – S. 65.

ВІКАРІАТ РУСІ У XV – XVII ст.

Для оцінки положення вікаріату Русі і його участі у місіонерській діяльності ченців-міноритів певне значення має порівняння з сусідніми кустодія і провінціями Францисканського ордену. Вони можуть служити певною проекцією на політичну та етнічну карту регіону середини XIV ст.

Огляд розпочнемо з північного заходу.

Руський вікаріат і сусідні кустодії та провінції Францисканського ордену

На північному заході з вікаріатом Русі межувала **Краківська кустодія провінції Богемії**. Вона нараховувала 6 конвентів (чернечих домів), що в основному були розміщені на лівому березі Вісли¹. Виняток становив Новий Сонч – місто у Лемківщині, українській етнічній території неподалік Бескидів.

Далі на південний схід розміщувалися **Егерська і Трансільванська кустодії**, що належали до провінції Угорщини. Їхніми адміністративними центрами були відповідно міста Егер і Бистриця.

В Егерській кустодії наближеним до українських земель було місто Сатмар (*Zathmar*), рум. *Satu Mare*, угор. *Szatmárnémeti*, укр. *Сатмир*. Воно розташовувалося поблизу історичної області під назвою Мармарощина, де стикалися етнічні межі українців, угорців і румунів. Нині Північна Мармарощина належить до України, а Південна Мармарощина разом з містом Сату-Маре – до Румунії.

Відома булла папи Бенедикта XII (1334–1342) від 8 вересня 1340 р., якою він доручив архієпископові Естергомському та провінційному міністрові угорських францисканців забезпечити священиками і проповідниками з числа братів-міноритів село Святого Хреста у

¹ Bullarium franciscanum romanorum pontifi cum constitutiones, epistolas, ac diplomata continens tribus ordinibus minorum... T. 5. – P. 587.

Егерській дієцезії¹. Нині це с. Кріжовани (*Křížovany*), що розміщене захід від Пряшева (Словаччина). Важливість папського доручення обумовлювалася обставиною, що по сусідству з цим поселенням мешкали русини-схизматики, які й мали стати об'єктом місіонерської діяльності². Очевидно, що саме в районі нинішнього міста Пряшева пролягала у XIV ст. українська етнографічна межа.

Місто Бистриця одержало свою назву від однойменної ріки, названою слов'янами «*бистрою водою*». Найдавніші згадка про францисканців у Бистриці відносяться до середини XIII ст., коли вони у 1270-1280 роках збудували церкву і монастир, присвячені Діві Марії. Обидві споруди збереглись до наших днів³.

У 1330 р. Бистриця стала вільним королівським містом і невдовзі отримала право на проведення багатоденних ярмарків. У другій половині XIV і протягом XV ст. місто Бистриця було важливим центром торгівлі між Трансільванією і Руською землею Польського королівства за посередництва Молдавського князівства.

У Трансільванській кустодії найбільш віддаленим на схід було місто Клікум (*Clicum*), яке ототожнюють з містом Одорхею-Секуєск (рум. *Odorheiu Secuiesc*, уг. *Székeludvarhely*). У перекладі з угорської назва означає «секейський двір».

У найдавнішому францисканському реєстрі місто Клікум позначене як торговий центр, що розміщений у сусідній (суміжній) Татарії (*forum in metis Tartariae*)⁴. Очевидно, що саме в цьому районі пролягала межа між Угорським королівством і татарськими володіннями.

Закономірний інтерес викликає **Болгарська кустодія**, що функціонувала у складі вікаріату Боснії. Кустодія розвивалася на північному березі Дунаю в районі міста Северін (лат. *Severino*, уг. *Szőreny*). Це місто відоме в історії як болгарська фортеця на річці Дунай, а згодом адміністративний центр угорської провінції Банат. Северін – це нині Дробета-Турну-Северин (*Drobeta-Turnu Severin*) у складі Румунії. Неповдалік Северіна були розташовані інші адміністративні одиниці Болгарської кустодії: Оршова (лат. *Orsciavae*, рум. *Orsova*), Себеш (лат. *Sebes*, уг. *Karánsebes*, рум. *Sebeș*) – нині

¹ *Vetera Monumenta historica Hungariam sacram Illustrantia* / Ed. Augustino Theiner. T. 1 (1216–1352). – P. 640–641.

² Стасюк А. Францисканські місії на Русі в часи правління Юрія II Тройденевича (1325–1340 pp.)... – С. 23.

³ Bistrița // <https://en.wikipedia.org/wiki/Bistri%C8%>

⁴ *Bullarium franciscanum romanorum pontifi cum constitutiones, epistolas, ac diplomata continens tribus ordinibus minorum...* T. 5. – P. 587.

місто в жудеці Альба та ін.¹ Згадок про власне волоську (валаську) кустодію ченців-францисканців не зафіксовано.

Після поразки об'єднаної армії хрестоносців від військ Османської імперії під Варною (1444) розпочався період занепаду в діяльності францисканських місій як, зокрема, у Болгарській кустодії, так і загалом в Боснійському вікаріаті. Ситуацію не змінили навіть спроби пожвавити діяльність вікаріату у зв'язку з його піднесенням у 1517 році до рівня провінції².

Активнішу діяльність францисканські місії у Болгарській кустодії розпочали лише на початку XVII ст., коли турецький султан видав привілей на вільне сповідання релігії. Пожвавлення католицьких місіонерів у Болгарії і сусідній Валахії сприяли тому, що 1675 року (за іншими даними – 1676) болгарські і валаські конвенти відділилися від Боснійської провінції і сформуваали окрему Болгарсько-Валаську провінцію³.

Причорноморським сусідом Руського вікаріату був **Північний Татарський вікаріат**. Згідно з Нарбонським шематизмом (*Schematismus Narbonensis*), Північний вікаріат діяв вже у 1260 році⁴. У зв'язку з політичними змінами в Східній Європі він був реорганізований у 1286-1287 роках у Північний Татарський вікаріат⁵.

Руський вікаріат межував з Північним Татарським вікаріатом на Нижньому Дунаї і біля устя Дністра (*рис. 1.2*). Таким чином межиріччя Дунаю і Дністра з містами Кілія і Білгород належали до Руського вікаріату, а сусідні з ними міста Вічина і Чорний Город (Чернгород) – до Північного Татарського.

Вічина (Vicina) – один з найдавніших осередків місіонерської діяльності Францисканського ордену у Причорномор'ї. Місто фігурує в документах ордену вже у 1286 р.⁶

Свого часу це був найбільш процвітаючий порт приморського Дунаю, але його значення зменшилось із розвитком інших портів, таких

¹ Bullarium franciscanum romanorum pontifi cum constitutiones, epistolas, ac diplomata continens tribus ordinibus minorum... Т. 5. – Р. 602.

² Brevis Memoria provinciae Capistranae ab erectione sui de provincia Bosnae Argentinae... – Р. 20.

³ Brevis Memoria provinciae Capistranae ab erectione sui de provincia Bosnae Argentinae... – Р. 35.

⁴ Brevis Memoria provinciae Capistranae ab erectione sui de provincia Bosnae Argentinae... – Р. 10.

⁵ Мальшев А.Б. Сообщение анонимного минорита в миссионерских пунктах францисканцев в Золотой Орде в XIV в. – С. 183.

⁶ Мальшев А.Б. Сообщение анонимного минорита в миссионерских пунктах францисканцев в Золотой Орде в XIV в. – С. 188.

Рис. 1-2. Вікаріат Русі і сусідні адміністративні структури Францисканського ордену (1334).

як Кілія і Браїла (Браїлів). Згідно з писемними джерелами, Вічина була розташована вище розділення русла Дунаю на три гирла: Кілійське, Сулінське, Георгіївське. Більшість дослідників вважає, що воно розташовувалось поблизу сучасного румунського містечка Ісакчі.

Про католицький вплив у Вічині свідчить заснуванням у ній не пізніш 1284 р. францисканського монастиря, що могло бути можливим лише за умови існування тут значного осередку вихідців із Заходу. Втім, значний вплив мали також православні християни. Не випадково у третій чверті XIII ст. Вічина була піднесена до рангу православної митрополії і зберігала цей статус близько століття. .

У 1359 р. Іоканф, митрополит Вічини, на прохання валашського господаря Миколая Олександра (1352–1364) залишив місто і за згодою константинопольського патріархату став митрополитом Угровалахійським¹.

Ще одним осередком Північного Татарського вікаріату, що розміщувався по сусідству з Руським вікаріатом, був **Maurum Castrum**, який багато дослідників ототожнюють з Білгородом, тобто сучасним Білгородом-Дністровським. Втім францисканський реєстр 1340-1345 років називає Білгород (*Albi castris*) місіонерським пунктом Руського вікаріату. Це свідчить, що **Maurum Castrum** і *Albi castris* – два різні населені пункти. Один з них, а саме Білий Город, лежав на південному березі Дністра і належав до Руського вікаріату Францисканського ордену, а **Maurum Castrum** – Чорний Город – на північному березі річки і входив до складу Північного Татарського вікаріату².

Дослідник Роман Хаутала опублікував кілька листів францисканських місіонерів, що стосується їхньої діяльності в Північному Татарському вікаріаті на початку XIV ст. В одному з них, датованому 15 травня 1323 р., йдеться про мученицьку смерть брата Анжела із Сполето, що спіткала його 2 квітня 1314 р. у Маврокастро.

Роман Хаутала зазначає, що брат Анджело із Сполетто з 1307 року очолював францисканську кустодію Газарії, тобто Криму і Північного Причорномор'я з центром у Кафі. А місто Маврокастро (*Maurocastro*, або ж *Moncastro*, *Malvocastro*, *Mohocastro*) – це поселення, що «розташовувалося на лівому березі устя Дністра, навпроти Аспрокастро, сучасного Білгорода-Дністровського»³.

¹ Джанов О.. Нарис освоєння генуезцями Східної Європи на північ від Криму та Тани... – С. 15.

² *Bullarium franciscanum romanorum pontifi cum constitutiones, epistolas, ac diplomata continens tribus ordinibus minorum, clarissarum, et poenitentium a seraphico patriarcha Sancto Francisco*. Т. 5. ... – Р. 601-602.

³ Хаутала Р. Два письма францисканцев из Крыма 1323 года: латинский текст, русский перевод и комментарии... – С. 96.

Еволюція вікаріату Русі у XV – XVII ст.

Вікаріат Русі як самостійний організаційна структура братів-міноритів існував до 1430 року, коли він був приєднаний до провінції Богемії, яку називають також Богемсько-Польською провінцією. Вважалося, що ще наприкінці XIV ст. вікаріат Русі був поділений на дві кустодії – Львівську та Молдавську і начебто Молдавська кустодія опинилася в складі Північно-Татарської провінції. Утім до фактичного поділу вікаріату Русі справа не дійшла. У 1517 році польські, руські і литовські конвенти вишли з складу Богемської провінції і сформували окремі організаційні структури. На землях «Червоної Русі, Литви і суміжних теренах». зазначені в основному ті ж самі осередки, що належали Руському вікаріату у XIV ст. Серед них – причорноморські конвенти у містах Білгород і Кілія, буковинські осередки у Кузьміні, Сереті і Молдаві (Баї)¹.

У подібному складі вікаріат Русі згадується серед провінцій Ордену братів менших конвентуальних францисканців в пізніші періоди, зокрема у 1586 р., що може свідчити про стабільну структуру і консервативність у назві².

Чергова реорганізація вікаріату Русі припадає на XVII ст., коли були враховані давні політичні зміни на карті Східної Європи. Вікаріат Русі був перетворений на регулярну (статутну) провінцію Русі у Польщі (*regulari provincia Russiae de Polonia*). На базі осередків у Львові були сформовані чотири кустодії з адміністративними центрами у Львові, Перемишлі, Замості і Медерцені (лат. *Mederceen*)³.

Медерцен, або ж Межиріччя – це, очевидно, нинішнє польське місто Мендзижец-Подляскі (*Międzyrzec Podlaski*) – населений пункт у Більському повіті Люблінського воєводства. Таким чином, Медерценська (Межирічанська) кустодія стала північною округою у складі провінції Русі. Усі чотири кустодії охоплювали в основному землі Руського воєводства, а також прилеглі території королівства Польського і Речі Посполитої.

З реорганізацією Руського вікаріату і створенням Руської провінції у Польщі пов'язані організаційні зміни так званої Молдавської кустодії. З її складу були виведені конвенти у містах Кілії і Білгороді, натомість інші осередки, що залишалися на землях Молдавського князівства,

¹ *Germania Franciscana, seu chronicon geographo-historicum Ordinis S. P. Francisci in Germania...* – P. 575.

² *Provinciale Ordinis fratrum minorum...* – S. 28, 59.

³ *Provinciale Ordinis fratrum minorum...* – S. 64.

були перетворені на Апостольські місії, що підпорядковувалися безпосередньо головному правлінню Ордену братів-міноритів.

У 1682 році Апостольські місії францисканців діяли в Сучаві, Баї, Нямці, Бакові, Тотруші, Ясах, Гуші, Галаці та деяких інших містах¹. Але серед них вже не було Кузьміна, Серету, Каменя – місць місіонерської діяльності францисканців у XIV-XVI ст.

Навіть короткий огляд розвитку вікаріату Росі у складі католицького Ордену ченців-францисканців дозволяє відзначити, що керівництво Ордену досить консервативно ставилося як до створення чи реорганізації організаційних структур, так і до їх найменування чи перейменування.

Вікаріат Русі згадається в історичних документах з 30-х років XIV століття і майже до кінця XVI ст. У цьому періоді його структура майже не мінлася. Попри те, що протягом двох з половиною чи навіть, більш ймовірно, трьох століть він охоплював землі, що належали до різних політичних об'єднань – Польського королівства, Молдавського князівства, Османської Туреччини. Однак назва «вікаріат Русі» відображала давню, і, без сумніву, тривалу приналежність цих територій саме до Русі – державного утворення, яке уособлювали Київське, а згодом – Галицьке і Галицько-Волинське князівства.

¹ Provinciale Ordinis fratrum minorum... – S. 65.

СТАРИЙ БЕРЛАДСЬКИЙ ШЛЯХ

2.1

ЛЬВІВСЬКА ДОРОГА (XIV ст.)

Львів – головний транзитний центр Балто-Чорноморської торгівлі

Ангеліно Дульсерт – картограф, вірогідно італійського (генуезького) походження, що працював у місті Пальмі на Майорці в першій половині XIV століття, є автором найдавніших морських карт (портоланів) Середземного та Чорного морів, що датуються 1325 – 1339 роками¹.

На карті 1339 р. означено **Львів (Civita de Leo)** у вигляді значка із зображенням зеленого прапора і християнської церкви, оточеної міськими мурами. Під значком міста напис латинською мовою, який в перекладі українською свідчить: «До цього міста прибувають із прянощами купці, які пізніше вирушають через Готландське море до Фландрії, здебільшого у Брюгге»².

«Готландське море» – це історична назва Балтійського моря, а Фландрія – колишнє графство, більша частина землі якого належить до теперішньої Бельгії. Столицею нинішньої бельгійської провінції Західна Фландрія є місто Брюгге.

За свідченнями науковців, генуезькі купці, які мали численні факторії на березі Чорного моря, вели активну торгівлю як з Південно-руськими землями, так і транзитну торгівлю через Львів із Північною

¹ Байцар А. Одні із перших зображень Львова на картах. Карти-портолани. 1327 р. 1339 р. // <http://baitsar.blogspot.com/2017/08/1339.html>

² Історія Львова... – С. 56–59.

Європою. Ангеліно Дульсерт називав цей міжнародний торговий шлях «Львівською дорогою»¹.

На інших українських землях більше ніяких міст не позначено, нема навіть Києва, виняток – густа мережа ойконімів на узбережжі Чорного моря. Це, швидше за все, тому, що друга половина XIII – перша половина XIV ст. – постмонгольсько-золотоординський період спустошення і занепаду цього простору. Київ було вперше звільнено з-під золотоординського панування литовсько-руськими військами після битви на ріці Ірпінь у 1321 році².

Особливе значення Львова як політичного і торгово-економічного центру в першій половині XIII ст. знайшло своє відображення в тому, що на його честь називали не тільки Чорноморсько-Балтійський торговий шлях, але й саму Галицько-Волинську державу, точніше – Руське королівство. Про це згадується у «Книзі знань про всі королівства, землі й володіння, що є у світі, а також герби і знаки кожної землі й володіння, або королів й володарів, що керують ними», автором якого є іспанський мандрівник, невідомий чернець Францисканського ордену. Твір датується серединою XIV ст., однак опис, без сумніву, стосується більш раннього періоду.

Францисканський чернець вказує, що Руське королівство розташоване на схід від Польщі й називається королівством Львівським (*kingdom of Leon*). Німці звать його Люмбреком (*Lumbrec*). Це королівство має 5 великих міст: Львів (*Leon*), Київ (*China / Chiva*), Володимир (*Basadino*), Турів (*Trues*) і Сівер (*Çever*)³.

Львівський король має за прапор зелений стяг із червоним хрестом. На окремих таблицях вказано львівський герб — червоний хрест-якір, що «виростає» з місяця. Зелений прапор із червоними хрестом-якорем вказаний на портоланах 1327 і 1339 рр.

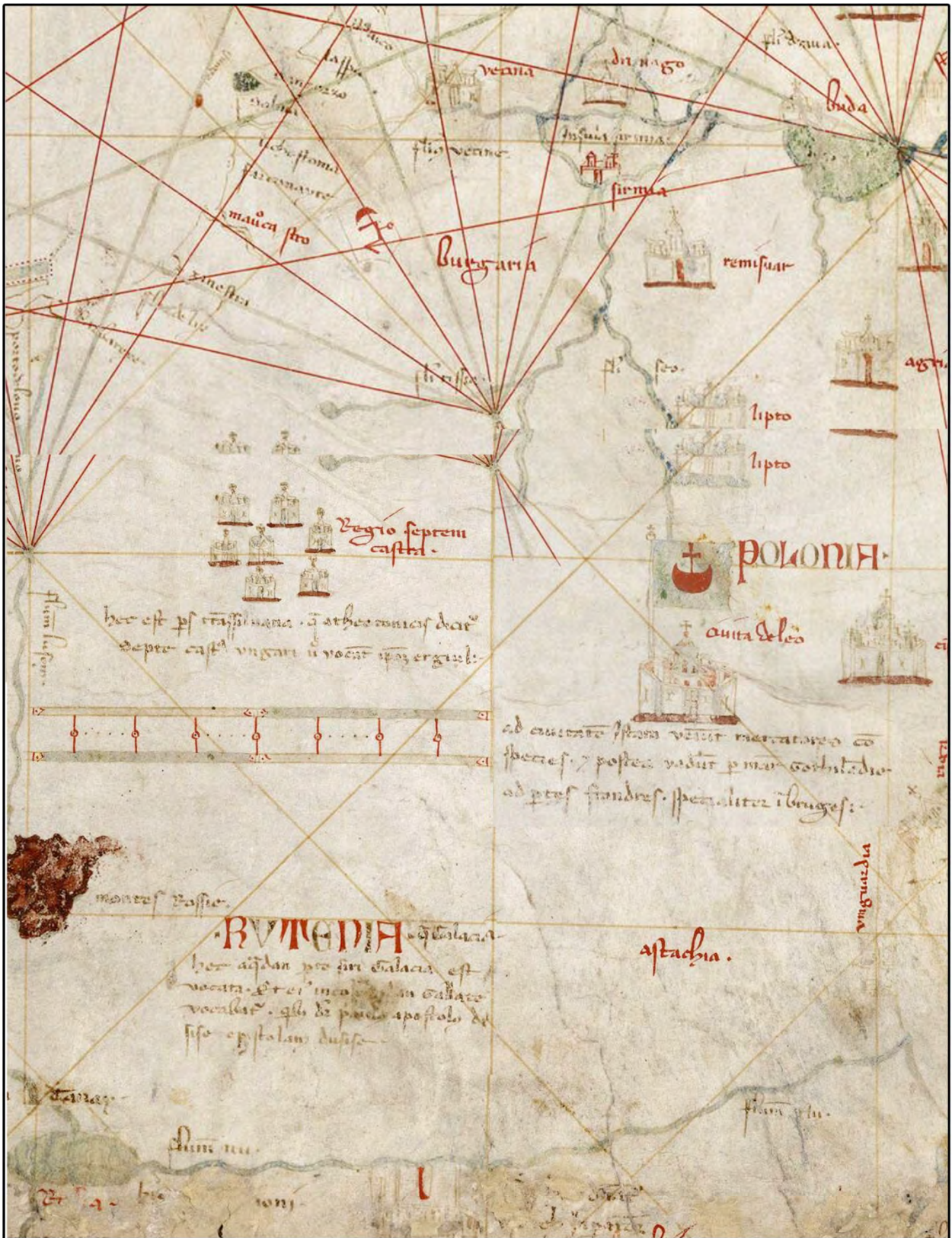
На морській карті 1339 року на захід від Львова позначена Польща (*Polonia*), а на схід від нього – Русь (*Rutenia*). Біля цього напису малюнок гір, з яких у бік Чорного моря витікає Дніпро. Гори підписані як «*montes Rossie*» – *гори Русі*. Нижче «гір Русі» ще кілька дрібних написів «*Rossia*»⁴.

¹ Мохов Н.А. Молдавский торговый путь в XIV–XV вв. – С. 303; В. Câmpana. Despre rolul genovezilor la gurile Dunării in sec. XIII – XIV. – Р. 206-210.

² Байцар А. Одні із перших зображень Львова на картах. Карти-портолани. 1327 р. 1339 р. // <http://baitsar.blogspot.com/2017/08/1339.html>

³ El libro del conocimiento de todos los reinos = The book of knowledge of all kingdoms... – Р. 9.

⁴ Carte marine de la mer Baltique, de la mer du Nord, de l'océan Atlantique Est, de la mer Méditerranée, de la mer Noire et de la mer Rouge.

**Рис. 2-1. Русь і місто Лева (Львів)
на портулані Ангеліно Дульсєрта (1339).
(Carte marine de la mer Baltique, de la mer du Nord,
de l'océan Atlantique Est, de la mer Méditerranée,
de la mer Noire et de la mer Rouge).**

На портулані Ангеліно Дульсера 1339 року привертає увагу заголовок «Rutenia sive Gallacia» - «Русь чи Галація», що відображає вживання назви Галичини у формі «Галація» - похідному варіантів від слова «галати». Супровідний текст свідчить: «Русь чи Галицька земля. І вона в деякій частині називається Галацією, а мешканці її колись галатами називалися»¹.

Часткове поєднання визначень «Galicia» і «Galatia» спостерігалось і в інших документах першої половини XIV століття. Наприклад, у грамоті київського католицького єпископа Генріха від 1327 р. для Галичини вжито назву «Мала Галатія»: «у межах малої Галатії, що Руссю зветься» – «in partibus minoris Galathe, que Ruscia nuncupatur»².

На портолані 1339 року в українських причорноморських степах (на Лівобережжі Дніпра) позначена країна «Alania» (Аланія), ще далі на схід – країна «Qvmania» (Куманія). Під написами «Alania» та «Qvmania» – символи влади Золотої орди: тамга Батия з півмісяцем. На краю карти, на схід від Причорномор'я, зображений хан Узбек, часи правління якого датуються 1313-1242 роками, і ті ж символи.

Іншими сусідами Русі вказані «Burgaria» (Болгарія) та «Regio septem castro» - історична область Трансільванія, або Семигород, що належала в той час до Угорщини.

У середині XIV століття почали формуватися князівства Валахія і Молдова, які на перших порах згадувалися, зокрема, як Угро-Влахія і Русо-Влахія. Такі назви відображали певні політичні реалії і вказували на те, що ці князівства формувалися відповідно на угорських і руських землях. Назви цих державних утворень появилися на картах дещо пізніше – у XV ст.

Значно лаконічніше описав сусідів Львівського королівства автор «Книги знань про всі королівства...». Францисканський чернець зауважив, що Королівство межує із Візантією (Romania) та Швабським королівством (Suava / Suana)³. Тобто, він означив два найвіддаленіших рубежі, що співпадають з основним напрямком Балтійсько-Чорноморського торгового шляху.

З великою мірою вірогідності можна реконструювати північну ділянку цього шляху. Від міста Львова він, очевидно, пролягав до Володимира, а далі до пруського (нині польського) міста Торуня, яке

¹ Паршин І. Термін «Мала Русь» у документах XIV століття... – С. 221.

² Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae Gentiumque finitimarum Historiam Illustrantia... – Nr. 376.

³ Book of the Knowledge of All the Kingdoms, Lands, and Lordships that are in the World... – P. 9.

займало особливе місце в міжнародній торгівлі з Галицько-Волинським князівством. Про це свідчать грамоти, 1280, 1320, 1342 (?) років, що регулювали відносини з торунськими купцями¹.

Він міста Торуня шлях пролягав до берега Балтійського моря, а саме до порту Гданськ, звідки вже морським шляхом купці добиралися до міста Брюгге та інших міст Фландрії.

В XIV ст. Брюгге став у Північній Європі найбільшим центром виробництва і торгівлі вовняними сукнами. Сировиною для їх виготовлення була здебільшого привізна англійська вовна. Головна роль відводилась виробництву дорогого тонкого сукна, але починаючи з XIV збільшується виробництво простих та дешевих тканин.

Зберігся документ про те, як у 1324 р. руські купці з міста Володимира Бертрам Русин і його брат Миколай закупили у Фландрії 34 сувої сукна. Під час перевезення товарів морським шляхом корабель зазнав аварії і потону. Однак товар вдалося врятувати.

Громада міста Володимира звернулася до громади м. Штральзунда, біля якої трапилася ця надзвичайна подія, із спеціальним листом, в якому засвідчила високу репутації Бертрама Русина і його брата Миколая, котрі були і є «нашими найвидатнішими громадянами», і попросила повернути їхнє законне майно².

Історики не змогли встановити, чим саме закінчилася ця історію, однак вона свідчить, що не тільки генуезькі (італійські), але й руські купці розвивали торговельні зв'язки з славнозвісною Фландрією, яка у XIV ст. вважалася головною торговицею Північної Європи.

Серед постійних мешканців торговельних колоній у Володимирі згадуються сурождів. Як зазначає Михайло Грушевський, мова йде не тільки про вихідців з кримського Сурожа (Судака), а взагалі про купців з чорноморських італійських факторій, що вели у Володимирі торг своїми товарами і тут осідали³. Але найбільший вплив мали німецькі купці. Це впливає насамперед з переліку постійних мешканців міських громад, в якому німці згадуються на першому місці,

Великий вплив мали німецькі купці, особливо представники пруського Торуня, і у Львові. Це підтверджується повідомленнями про Львів у францисканських джерелах. Як зазначає автор «Книги знань про всі королівства...», німці звать місто Люмбреком (*Lumbrec*), що є дещо спотвореною формою від «Lemberg»⁴. На німецький лад називає

¹ Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 6. – С. 28-29.

² Лист ради м. Володимира до ради м. Штральзунда... – С. 6.

³ Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 6. – С. 27.

⁴⁴ Book of the Knowledge of All the Kingdoms, Lands, and Lordships that are in the World... – P. 9.

Львів і невідомий автор францисканського реєстру, датованого 1334 р. Він використовує форму «*Lemburgae*». Можна допустити, що обидва документи відображають один і той же історичний період першої половини XIV ст., який пов'язаний з правління Юрія-Болеслава Тройденовича (1325 – 1340) чи навіть його діда Юрія Львовича (1301 – 1315).

Міста на Львівській дорозі у контексті Списку руських городів далеких і близьких

Як ми вже відзначали в попередньому розділі, південну частину торговельного шляху між Північним, Балтійським і Чорним морями, а саме зі Львова до Кілії і Білгорода, конкретизували певною мірою автори найдавнішого францисканського реєстру вікаріату Русі (1334). Адже францисканські місії засновувалися в місцях, де проявлялася активна торгово-економічна діяльність, і де концентрувалося поліетнічне населення, що потребувало відповідної духовної опіки.

Іншим своєрідним індикатором цього шляху можна вважати так звані «волоські» і «волинські» міста зі Списку руських городів далеких і близьких, який відомий також як «Список Воскресенського літопису»¹.

Укладення «Списку» датують 1370-1390 роками, тобто періодом, коли утверджувалося і розширювалося Молдавське князівство. Можливо, що деякі зміни до нього були внесені трохи пізніше. Адже поділ міст на волоські (молдавські), болгарські, волинські, подільські, київські, литовські, смоленські, рязанські і заліські досить правильно відображає політичний поділ Східної Європи кінця XIV- початку XV століття.

Список починається з найбільш віддалених від центру Русі південних міст – болгарських і волоських. Перші розміщені біля устя і на правому березі Нижнього Дунаю, а волоські – на північному березі Дунаю:

«А на сей стороне Дунаа. На усть Днестра над морем, Бельгород. Черн, Ясьскыи торг на Пруте реце. Романов торг на Молдове. Немечь в горах. Корочюнов камен. Сочява . Серет. Баня. Чечюнь. Коломыя. Городок на Черемоше. На Днестре Хотень».

Як бачимо, цитований текст і перелік волоських міст тісно переплітається з реєстром місць перебування місій францисканського вікаріату Русі, щоправда перелік міст ведеться у зворотному порядку – від берега Чорного моря до Галичини. Отже, першим згадується

¹ Тихомиров М.Н. Список русских городов дальних и ближних // <http://www.russiancity.ru/books/b72.htm>

Рис. 2-2. Фрагмент карти «Південно-Східна Європа 1340 р.»
(South-eastern_Europe_1340).

Рис. 2-3. Карта Молдавії з книги Мартіна Броньовського
«Опис Татарії» (Martini Broniovii, 1595).

Білгород, а далі йдуть **Черн і Яський торг на річці Пруті**. Місто Кілія також згадане у цьому списку, але не серед волоських, а серед болгарських міст.

У францисканському реєстрі зазначалося, що між Ясами, Кілією і Білгородом знаходилося населений пункт «Cotcham». До цих пір науковцям не вдається ідентифікувати це поселення. Застосування географічно-просторового принципу у пошуку відповіді, а також врахування, що францисканські місії розміщувалися здебільшого у містах, дозволяє висунути гіпотезу про ототожнення його з літописним Черном, згаданим у «Списку городів руських» між Білгородом і Ясами (Яським Торгом) як давнім руським містом.

З приводу Черна існує низка гіпотез, які намагаються ототожнювати це місто з різними і віддаленими один від одного населеними пунктами. Насамперед – з Чарною, або ж Чорним Городом (Маврокастроном), що розміщувався на лівому березі Дністрового лиману¹. У радянський період літописний Черн пов'язували з Чернівцями, а саме з нинішнім передмістям Ленківці, які відомі як давньоруське городище. Однак сучасні дослідники схиляються до думки, що ця версія не достатньо переконлива².

«Список городів руських» вказує на розміщення літописного Черна серед «волоських» міст в районі між Білгородом Ясами. Або ж на шляху між Ясами і Кілією. У цьому разі можна допустити, населений пункт «Cotcham» з францисканського реєстру і Черн зі «Список городів руських» – одне і теж поселення, загадку якого ще доведеться розгадати.

Наступні руські міста, що розміщені знову ж таки на Берладському шляху чи неподалік нього, це **«Романов торг на Молдове. Немечь в горах. Корочюнов камен»**. Особливих проблем з їх ідентифікацією немає. «Романів Торг» на річці Молдові – це нинішній Роман (*Roman*). «Немечь в горах» – це теперішнє місто Тиргу Нямц (*Târgu Neamț*), і минулому – Немечь, Нямц. Натомість **«Корочюнов камен»** – колишнє місто П'ятра, а нині – П'ятра-Нямц (*Piatra Neamț*), Там була збудована давня кам'яна фортеця (камінь), що збереглася до наших днів. Тому в латинському варіанті згадується як «Camenix».

Наступні руські міста – **Сочява, Серет і Баня**. Два населені пункти з цього переліку, а саме Серет і Баня (Бая), згадані у францисканському реєстрі, що дозволяє припустити, що вони в середині XIV століття були більш значимими, ніж сусідня Сучава. У 1352-1359

¹ Буковина. Її минуле і сучасне... – С. 194; Скочиляс І. Галич після Галича... – С. 55.

² Чернівці. Історія і сучасність... – С. 15-16.

Second Bulgarian Empire. Campaigns of tsar Ivan Assen II (1218-1241)

Рис. 2-4. Берладська земля в період правління болгарського царя Івана Ассена II (1218-1241): погляд болгарських істориків. Фрагмент карто-схеми. (Campaigns of Ivan Assen II).

Рис. 2-5. Південно-східні землі Галицько-Волинської держави (1199-1340). Включення Берладської землі до складу Золотої Орди (поч. 1240 рр.). (Україна. Історичний атлас, 1999).

роках Баня була столицею Молдавського воєводства у складі Угорщини, то Серет і Сучава згодом стали столицями незалежного Молдавського князівства.

Наступне місто **Чечунь**, тобто Цецин біля Пруту. Згідно з археологічними дослідженнями, фортеця на горі Цецин була збудована в середині XIII ст. Спочатку це було деревино-земляне укріплення з системами валів і ровів, а приблизно в другій половині XIII ст. тут була споруджена кам'яна вежа–донжон, що мала круглу форму діаметром 20 м. Внутрішня площа вежі була пристосована під житлові приміщення. Вважається, що Цецинська фортеця перебрала на себе функцію князівського господарсько-адміністративного центру після загибелі Ленковецького городища¹.

Про перебування в Цецинській фортеці представників вищих суспільних прошарків давньоруського (давньоукраїнського) суспільства свідчить, зокрема, скарб срібних речей, знайдений в 1839 році місцевими жителями. Серед знахідок – три шийні гривни, сплетені з товстого круглого дроту, пластинчасті наконечники яких прикрашені вигравіруваними зигзагами і крапками. Вони мають чіткі аналогії з старожитностями Давньої Русі. Достеменно відомо, що нашійні перевиті гривни носили руські князі і особи з їх оточення.

Із включенням території межиріччя Верхнього Пруту і Середнього Дністра до складу молодого Молдавського князівства, Цецинський замок продовжував виконувати роль адміністративного центру. У 1403 р. згадується управитель Цецинської «держави» (волості) Хотько Цяцинський – наближений боярин господаря Олександра Доброго.

Згадка у Списку руських міст про Цецин (Чечюн) і відсутність у цьому переліку Кузьмина може сприйматися як сумнів щодо існування останнього в той історичний період. Втім пояснення цьому випадку лежить на поверхні.

Оригінальна назва Списку руських міст у давніх літописах – «А се імена всім градом руским, далнім і ближнім». Тож сучасна загальноживана назва як «Список руських міст» – не зовсім коректна. Адже в той час поняття «град» («город») і «місто» мали різне значення. «Гради», або ж «городи» – це в першу чергу укріплені місця, тобто замки і фортеці², а міста – неукріплені, але великі поселення, здебільшого торгові містечка (торги)³. Тому більш доцільно вживати назву «Список руських городів дальніх та ближніх»

¹ Чернівці. Історія і сучасність... – С. 21.

² Словник староукраїнської мови XIV—XV ст. Т. 1. – С. 259.

³ Словник староукраїнської мови XIV—XV ст. Т. 1. – С. 628.

Можна з великою ймовірністю допустити, що Кузьмин не був згаданий і Списку руських городів, бо не мав оборонних мурів, тобто не був ні замком, ні фортецею.

Це ж саме стосується і сусіднього Снятина, що згаданий у Францисканському реєстрі і відсутній у переліку руських градів. Розміщення францисканських місій і в Кузьміні, і в Снятині можна вважати авторитетним свідченням, що обидва населені пункти були важливими торгово-економічними осередками на Львівському шляху, але не було підстав називати їх городами-градами.

Таблиця 2.1.

Населені пункти на Львівській дорозі згідно з Францисканським реєстром 1334 р. і Списком руських городів 1370-1390-х рр.

Сучасна назва	Назва з Францисканського реєстру, 1334 р.	Назва з Списку руських городів, 1370-1390 рр.
Львів	Lemburgae	Лвовъ_великий
Городок	de Grodech	—
Галич	de Galciff	Галичъ
Коломия	de Colomia	Коломыя
Снятин	de Nostin	—
Хотин	—	На Днѣстрѣ Хотѣнь
Коритне	—	Городок на Черемошѣ
(Цецин, Чернівці)	—	Чечюнь
Кузьмин (Коровія, Чагор, Молодія, Валя Кузьмина)	Cusminen	—
Серет	Cereth	Сереть
Сучава	—	Сочява
Бая	Moldaviae	Баня
П'ятра-Нямц	Camnix	Корочюновъ камень
Тиргу-Нямц	—	Нѣмѣчь в горахъ
Роман	—	Романовъ торгъ на Молдовѣ
Ясси	Scotorix	Ясьскыи торгъ на Прутѣ
?	Cotcham	—
?	—	Чернь на Прутѣ
Кілія	Licostoni	Килия
Білгород-Дністровський	Albi castris	Бѣльгород

Отже в XIV ст. такі міста Карпато-Дністровських земель як Галич, Коломия, Серет, Молдава (Бая), Камінь (П'ятра-Нямц), Ясси, Кілія і Білгород-Дністровський розвивалися як торгово-економічні центри під захистом городів – замків і фортець. Натомість Снятин і Кузьмин в той час не мали оборонних укріплень

Очевидно, що город Цецин був адміністративним центром місцевої округи і контролював Львівський торговий шлях. Однак у зв'язку зі складними природними умовами його розміщення і певною віддаленістю від Львівської дороги головним торгово-економічним осередком став Кузьмин, який, найімовірніше, становив разом з Цецином єдиний господарсько-економічний комплекс.

Щось подібне було на березі Чорного моря, де генуезька фортеця Лікостомо була адміністративно-господарським центром, а місто Кілія – торгово-економічним центром, що мало своїм наслідком тривале вживання цих назв як тотожних, і як тих, що мають відношення до цілком різних поселень, віддалених одне від одного на поважну відстань.

У «Списку руських городів» привертає також увагу назва Львова у формі «Львів Великий» («Лвовъ великий»). Цікаво, що з усіх 358 східнослов'янських градів, які є у Списку, були названі «великими» тільки два – Львів Великий і Новгород Великий. Це також підкреслює значення міста Львова як державного-політичного і економічного центру руських земель у XIV ст.

МОЛДАВСЬКИЙ ШЛЯХ – VIA VALANICA (XV ст.)

Важливим фактором економічного і політичного становлення молодого Молдавського князівства став Старий Берладський шлях, який був важливою ланкою міжнародної торгівлі, що велася між причорноморськими містами і Західною Європою. Окремі автори навіть стверджують, що саме потреби міжнародної торгівлі стали причиною виникнення самої Молдавської держави¹. Втім опоненти вважають, що для виникнення держави було достатньо і внутрішніх причин. Однак не заперечують суттєвого впливу міжнародної торгівлі і на внутрішню, і на зовнішню політику Молдавського князівства².

Реконструкція Молдавського шляху за грамотою львівським купцям від 1408 року

Грамота князя Олександра Доброго від 8 жовтня 1408 року, що відома як «Уставництво о митах», дозволяє доволі чітко реконструювати торговельні маршрути львівських купців, серед яких головним вважався торговий шлях, що пролягла з Львова через Чернівці, Серет до Сучави, а звідти через Яси до Білгород-Дністровського³. Тодішній Білгород був крайнім митним пунктом Молдавського князівства і головним центром львівсько-причорноморської торгівлі.

Львівські купці, які рухалися з Яс по дорозі до Білгорода, мали право повернути і до Тигині (Бендер) на Дністрі. Цей торговельний пункт мав велике значення як місце торгівлі великою рогатою худобою і вівцями з Татарською стороною.

У грамоті від 1408 року особливі привілеї надавалися Сучаві – новій столиці молодого Молдавського князівства. Сучава була визнана головним митним пунктом і головним торговим центром з монопольним правом на оптову торгівлю найбільш ходовими товарами.

Від Сучави відходила низка маршрутів, які забезпечували активну торгівлю з сусідніми землями. Північна дорога пролягала з Сучави через Дорогинь (*Дорогунь, Дорогой*) і Хотин до Кам'янця на Поділлі,

¹ Iorga N. Istoria comercului cu Orientul. București... – P. 64.

² Мохов Н.А. Молдавский торговый путь в XIV–XV вв. – С. 304.

³ Українські грамоти XV ст. – С. 69-72.

тому її називали також «Кам'янецькою» або «Подільською». Західна дорога, або ж «Бистрицька», пролягала через Баню і Молдавицю до трансільванського міста Бистриці, підтримуючи торговельні стосунки з Уграми (Угорщиною). Натомість для торгового сполучення з Басарабами (Валахією) служила дорога через Баків і Тотруш до Брашова («Брашовська дорога»), а також дорога до придунайського міста Браїлів («Браїлівська»).

Отже, можна відзначити, що Старий Берладський шлях, реконструйований на підстави грамоти 1408 року, зберіг в основному свою загальну чорноморську спрямованість, хоча й зазнав суттєвих змін, пов'язаних з розбудовою транспортної мережі з сусідніми землями в умовах самостійного Молдавського князівства.

У 30-ті роки XIV своєрідним центром земель між Карпатами і Прутом була не Сучава, а, найймовірніше, Молдава (*Бая*). Тому Старий Берладський шлях пролягав через Серет, Сучаву, Баю, Камінь (*П'ятра-Нямц*), Роман до Яського Торгу, а звідти повертав на південь і через місто Берлад (у переліку францисканських місяць вказаний Котхам) вів до Кілії. Це був, безсумнівно, головний маршрут русько-візантійської міжнародної (транзитної) торгівлі.

Цілком логічно, що від Яс відходила допоміжна вітка торговельного шляху до Білгород-Дністровського. Згідно з грамотою 1408 року, саме маршрут через Сучаву і Яси до Білгорода перетворився для львівських купців на головний вектор львівсько-причорноморської торгівлі. Після перенесення столиці Молдавського князівства з Серету до міста Сучави (1388) були внесені корективи в давні торгові маршрути. Тепер, щоб добратися до Ясс і Білгорода, не потрібно було рухатися півколом через Баю, П'ятра-Нямц і Роман, а пролягла нова поперечна дорога на Тиргу-Фрумос, а далі до Яс і Білгорода.

Вважається, що Молдавське князівство розповсюдило свою владу на Білгород у період між 1399 і 1420 роками¹. Втім, згадка про нього як головну причорноморську митницю Молдавського князівства у 1408 році і підтвердження цього статусу у наступних документах (1434, 1456, 1460 рр.) свідчать про стійке володіння цим причорноморським містом і портом вже на самому початку XV ст.

Що ж до ділянки торговельного маршруту Ясси – Кілія, то він в той час частково втратив своє значення для міжнародної торгівлі. Згідно з грамотою Олександра Доброго від 1408 року його можна було використовувати лише для закупівлі риби у валаському місті Браїлові. При цьому мито потрібно було сплачувати у Бакові (**Баковѣ**) або у Берладі (**Берладѣ**), а головне мито – у Сучаві (**Сочавѣ**). З цього

¹ Огуй А. Молдавский торговый путь: образование, расцвет, упадок (XIV-XVII вв.). – С. 47.

впливає, що з Сучави до Браїлова існували принаймні два маршрути, Один, коротший, долиною річки Серет до Бакова, а далі на Нижній Дунай. А другий – долиною річки Берлад і через однойменне місто, або ж, можливо, через Яси і Берлад. Натомість міжнародну торгівлю з Кілією та іншими придунайськими містами можна було вести лише за посередництвом Валаського князівства.

Перехоплення маршрутів русько-придунайської торгівлі Валаським князівством

Олександр Добрий був не першим воєводою на землях майбутньої Румунії, який взявся за упорядкування торговельних взаємин з львівським купецтвом. Ще в 1390 році валаський воєвода Мірча Старий у своєму привілею, написаному, до речі, теж українсько-слов'янською, або ж староукраїнською мовою, надавав купцям і міщанам, що проживали на території Польщі, головно в місті Львові, а також купцям і міщанам Литви право займатися торгівлею на всіх його землях¹.

Воєвода і господар всієї «землі угро-влахійської» і «запланинських сторін»² прив'язав торговельний маршрут львівських і подільських купців до Торговища, столиці князівства (нині – *Турговіште*, рум. *Târgoviște*), де всі купці були зобов'язані сплачувати мито. Після цього купцям дозволялося торгувати не тільки в столиці, але й по всій території князівства без сплати додаткових митних та інших зборів. Як зазначається в грамоті, вони мали право «продавати и купувати по всіх торгах і бродях подунайських, почавши від Залізних воріт і до самого Браїлова», а також «по всіх шляхах запланинських»³.

Як впливає з грамоти, львівські та подільські купці особливо були зацікавлені в придунайських торгових містах і «бродах», де торгівля велася з причорноморськими генуезькими факторіями і болгарськими містами. На той час Кілія входила до складу Генуезької республіки, хоча це причорноморське місто неодноразово намагалося підкорити Добруджанське князівство. З 1402 року Кілія ввійшла до складу Валаського князівства⁴.

¹ Масикевич О. Шипинська земля в історіографії Західно-Українських земель в XIV-XVI сторіччях.. – С. 10.

² «Запланинські сторони» – від *transalpinii* – семигородські володіння Фогараш, Омляшт і Северинський Банат (*Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 6. – С. 60*).

³ Грамоти XIV ст. – С. 106.

⁴ Джанов О. Нарис освоєння генуезцями Східної Європи на північ від Криму та Тани. Історичні відомості та матеріальні залишки XIII–XV ст. – С. 22.

Поширена думка, що у період 1412 – 1426 років містом Кілією оволоділо Молдавське князівство¹. Втім грамота воєводи Штефана Великого від 18 березня 1434 року, видана на підтвердження грамоти Олександра Доброго від 1408 р., також не містить згадок про Кілію. Як і попередній документ, вона говорить про торгівлю рибою з бессарабським (валаським) містом Браїловом.

Кілія появляється у наступному привілеї, наданому львівським купцям молдавським воєводою і господарем Петром III 29 червня 1456 року. Згідно з ним, купці отримали право ходити на закупи риби до Браїлова, або до Кілії – **«ходити до Браилова, а либо Кілії по рыбоу»**².

Очевидно, що на той час Кілія, як і Браїлів, входила до складу Валаського князівства. Валаський воєвода і господар Влад II іменує себе господарем землі угро-влахійської **«и даже до великаго мора»**³. Своєю грамотою від 8 вересня 1439 р., наданою на прохання Мартина Хміля і Станіслава Дивного, Влад II дозволяє купцям з Кракова і Львова, а також з руських, польських і молдавських земель вільно торгувати в його землях після сплати ними у місті Рибнику (**Рыбник**, нині – *Римніку-Серат*, рум. *Râmnicu Sărat*)⁴.

Судячи з грамоти, саме Рибник перетягнув від Торговиша маршрути львівських купців. А згадка про те, що грамота стосується не тільки купців з руських і польських земель, але й молдавських земель, може свідчити про намагання Валаського князівства не тільки зберегти свій контроль, але й своєрідну монополію над ділянкою міжнародної торгівлі на Нижньому Дунаї. Господар Влад II дозволив львівським купцям, після сплати головного мита в Рибнику, проїзд через свої землі у Туреччину.

Посилення пливу Молдавського князівства на Нижньому Дунаї

Очевидно, що намагання Валаського князівства контролювати міжнародну торгівлю на Нижньому Дунаї викликали супротив Молдавського князівства. Воєвода Штефан Великий, який посів господарський стіл у 1457 році, вже в перші роки свого володарювання здійснив низку заходів з посилення свого впливу на Нижньому Дунаї і

¹ Огуй А. Молдавский торговый путь: образование, расцвет, упадок (XIV-XVII вв.). – С. 47.

² Привілеї міста Львова... – С.531.

³ Привілеї міста Львова... – С.531.

⁴ Привілеї міста Львова... – С.527.

**ТОРГОВЕЛЬНІ МАРШРУТИ
ЛЬВІВСЬКИХ КУПЦІВ
ТЕРИТОРІЄЮ МОЛДАВСЬКОГО
КНЯЗІВСТВА (1460)**

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

- ◎ Сочава головна митниця
- Баня митниця
- Камень торг (місто)
- ◎ Бистриця торгові центри за межами Молдавського князівства
- ◎ Торговище головні пункти сплати мита у Валацькому князівстві
- Галич інші населені пункти

Рис. 2-6. Основні торговельні маршрути львівських купців територією Молдавського князівства (1460).

перетворення «рибного маршруту» львівських купці з Сучави на Нижній Дунай на важливу ланку повноцінної міжнародної торгівлі.

Згідно з грамотою Штефана Великого, виданою 3 липня 1460 року, львівські купці отримали підтвердження свого попереднього права «ходити» на Нижній Дунай до Браїлова і Кілії з метою закупівлі риби і забезпечили собі транзит цим шляхом найціннішого західного товару – сукна з метою подальшої торгівлі ним як у Валаському князівстві, так і в генуезькій Кілії і Турецьких володіннях.

При вивозі сукна до Валахії, Кілії і Туреччини (до Басараб и до Келию и до Түрков), львівські купці повинні були сплачувати головне мито у Сучаві, а інші мита у Романовім Торгу, Бакові, Ажуді (Аджуді), Путні, Васлуї, Берладі і Текучі¹. Цим же маршрутом львівські купці повинні були повертатися назад із східним товаром – перцем, бавовною або будь-яким іншим, і мали сплачувати мита у тих же населених пунктах.

Підтверджуюча грамота від 1460 року дозволяє уточнити торговельні маршрути, що вели з Сучави до Нижнього Дунаю. Перший пролягав долиною річки Серет і вів через міста Баків, Ажуд, Путна, які були визначені митницями. Натомість другий пролягав через Романів Торг і долину річки Берлад до міст Васлуй, Берлад і Текуч, які також стали митними пунктами. Обидва маршрути сходилися в районі впадіння у річку Серет потоку Путна і розміщеного неподалік однойменного міста².

Письмові згадки про Галац XV ст. – Галаші, Галата

23 вересня 1445 року воєвода Штефан, молодший син Олександра Доброго, видав привілей Гуморському монастиреві на звільнення від мита двох возів риби, закупленої у Галаці³. У тому ж контексті згадується Галац в документі воєводи Петра від 8 жовтня 1454 року⁴.

Очевидно, вже в середині XV століття Галац був значним населеним пунктом, і, за словами Міхая Костакеску, заслуговував на те, що його вважати старовинним⁵.

¹ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 2. – P. 274.

² Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 2. – P. 274.

³ Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 2. – P. 235.

⁴ Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 2. – P. 515-516..

⁵ Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 2. – P. 235.

Обидва документи були написані сербською мовою, а опубліковані в румунському перекладі. Тому важко сказати, в якій саме формі була вжита назва міста над Дунаєм. Втім пролити світло на це питання спроможна давня печатка міста Галац, яку датують серединою XV століття.

Вона має на своїй поверхні стилізовані силуети двох риб, які відображають основне заняття мешканців поселення, а текст, засвідчує, ще це «Печатка торгу Галаши» – «**Печать трьгь Галаши**». Слово «**трьгь**» – «торг» вживалася в той час у різних значеннях – для означення і торгівлі, і місця, де відбувався торг, – торговиця, і як еквівалент міста¹. У нашому випадку мова радше йшла про торговицю.

Що ж до назви «**Галаши**», то вона прочитується добре і на малюнку печатки, і на монументі пам'ятника, встановленого при в'їзді в місто Галац у 2019 р. У деяких публікаціях, з посиланнями на наукові джерела, вживають більш привабливу для румунської мови форму «**Галаци**»².

На ще один варіант історичної назви нинішнього міста Галаца претендує форма «Галата» (*Galatha*). В актах гродських і земських часів часів Речі Посполитої зберігся запис від 22 березня 1445 року про судовий процес між міщанином міста Львова Миколою Зиндріхом і італійцем Анджело Леркаріо з приводу товарів, втрачених у Галаті.

Деякі дослідники вказують, що мова йде про передмістя під назвою «Галата» у Константинополі, куди торували торгові шляхи львівські купці³. Проте склад свідків і захисників у цьому судовому процесі допускає версію, що у документі йдеться про Галату на Нижньому Дунаї, тобто про нинішній Галац. На судовому процесі інтереси Миколая Зиндріха представляв генуезький консул у Львові Клемент Кадин, а також головний консул (*preconsul*) Микола Скултеті. Натомість з боку італійця Анджело Леркаріо згадується Петро (або Мессоперо) де Ансальдо, наступник консула франків з Лікостомо. Іншими словами, мова йде про місто, що знаходилося неподалік Кілії та Галаца і було адміністративним центром генуезької громади (факторії) у Причорномор'ї.

Судовий документ свідчить про тісні зв'язки генуезьких факторій на Нижньому Дунаї і їхніх представників у Львові, а також про ефективне відстоювання інтересів своїх громадян. Завдяки зваженій позиції львівських і лікостомського консулів вдалося, зокрема, владнати

¹ Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. Т. 2. – С. 447.

² Iată ce scrie pe "Sigiliul oraşului Galaţi" // <https://detaliidepixelate.blogspot.com/2019/10/iata-ce-scrie-pe-sigiliul-orasului.html>

³ Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 6. – С. 64.

майнові питання між Миколою Зиндріхом та італійцем Анджело Леркаріо і досягти мирової угоди¹.

Таємничі рублі «фряжського сребра»

Одна із найбільших загадок, яку залишив Львівський торговий шлях і молоде Молдавське князівство кінця XIV – початку XV ст., це таємничі рублі «фряжського сребра», яку молдавський воєвода Петро Мушат у 1388 р. позичив своєму покровителю і родичу польському королю Владислав Ягайлу.

Листом від 10 лютого 1388 р. Петро-воєвода підтвердив видачу для короля пану Варшавському «г (3000) тисяч фряжкого сребра, т_м_ь в_сом_ь што есми почали давати от Луцки, а додали єсми оу Сочав_оус_х_ь», тобто частину суми було видано в Луцьку, а решту додано в Сучаві, очевидно, не монетами, а на вагу срібними зливками².

Справа з поверненням позики, обумовленої на три роки, затягнулася на десятиліття. У 1411 р. залишок боргу становив ще 1000 рублів. Тому польський король Владислав підписує новий борговий лист на два роки, в якому він дає у заставу Снятин і Коломию з усім Покуттям «за одну тисячу рублиевь фрязьского сребра. Пак ли не будет фрязьского сребра, а мы литовские рубли дамы а любо литое сребро. Пак ли не будет литого сребра, а мы заплатимы грошмы, по чем фрязькое сребро идетъ ...».

З тексту випливає, що на початку XV століття спостерігалось зменшення в обігу «фрязького срібла». Тому король обіцяв повернути борг якщо не рублями фрязького срібла, то литовськими рублями, литим сріблом, тобто рублями-зливками, або ж монетами відповідно до їхньої вартості за курсом.

Буковинський дослідник Олександр Огуй вважав, що у рублі фрязького срібла – це, найімовірніше, відлите вагове срібло італійського походження³.

Лічильний термін «рубль» найчастіше пов'язують із словом *рубати*. У XIV ст. ця назва була розповсюджена на українських землях, що перебували під владою Великого князівства Литовського. Натомість слово «фряг», (*фрязин, фрязь*) походить від латинського «francus» і

¹ Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie... T. XIV. – S. 165-166.

² Огуй О. Таємничі «рублі фряжського сребра» та інші рублі на території Молдавського князівства (1388–1475). – С. 211.

³ Огуй О. Таємничі «рублі фряжського сребра» та інші рублі на території Молдавського князівства (1388–1475). – С. 212.

означає «франк», «італієць». Фрягами називали, зокрема, італійських купців із Венеції і Генуї¹. Враховуючи торговельні зв'язки Молдавського князівства, мова, ймовірно, йде про генуезців і їхній платіжний засіб під назвою соммо.

За генуезькими джерелами, *соммо* – срібні бруски 800 проби номінальною вагою 206,5 г, що продукувалися в генуезьких колоніях над Чорним морем (Кафа, Килія, Тана)². Фактично срібні злитки мали близько 200 г, а різниця при оцінці доважувалася монетами. На думку дослідників, ці зливки використовувалися для крупних оптових операцій, для сплати окремих митних платежів, а також для обміну на якісну срібну монету.

Джерелом надходження соммо до молдавської князівської скарбниці були насамперед митні та супровідні вагові платежі з генуезьких, львівських та інших купців.

У найдавнішій збереженій грамоті з канцелярії Петра Мушата, датованій 1 травня 1384 р., мова йде про доходи у рублях із князівської ваги у Сереті, які воєвода Петро подарував міській церкві св. Іоанна Хрестителя. Дванадцять зважувань (очевидно, транзитного «східного» чи «татарського» товару) коштували один рубль.

Згідно з торговою грамотою від 1408 р., у рублях оплачувалися мита за деякі вагові товари. Так, при завезенні таких товарів як перець, бавовна та чи будь-який інших із Басараб (Валахії), львівські купці сплачували у Бакові піврубля срібла за 12 кантарів (468 кг) , а у Сучаві – 1 рубель срібла

Натомість під час вивезення вагового товару до Татарської сторони вносилося мито в розмірі 1 рубля срібла в тодішній столиці молдавського князівства Сучаві, а по піврубля срібла – у Білім Городі або ж Тяганякачу (Бендерах).

Отже, з грамоти 1408 року випливає, що надходження рублів фряжського срібла відбувалося завдяки ввізному миту за східні товари з Валахії (Баківська і Сучавська митниці) і вивізного мита за ці ж товари до Татарської сторони (Сучавська, Білгородська або ж Тягинська митниці). Натомість у 1460 році зафіксовано зміщення торгового шляху з Валаським князівством на Нижній Дунай, що пролягав безпосередньо територією Молдавського князівства – долиною річки Серет або ж трохи обхідним шляхом, починаючи від міста Роман долиною річки Бирлад. Тож при завізні східного товару з Валахії

¹ Этимологический онлайн-словарь Макса Фасмера. URL: <https://lexicography.online/etymology/vasmer/>

² Огуй О. Таємничі «рублі фряжського срібла» та інші рублі на території Молдавського князівства (1388–1475). – С. 214.

(Басараб), Кілії або Туреччини львівські купці платили крайнє мито у турецьких золотих, а головне мито у Сучаві – за зважування цього товару – у срібних рублях. Митні платежі на Білгородському напрямку залишалися без змін.

Встановлення мит на вивіз східних товарів до Татарської сторони через Білгород і Тягиню, а також здійснення оплати «рублями срібла» може свідчити про намагання Молдавського князівства обмежити конкуренцію з аналогічними товарами, що доставлялися на Нижній Дністер морським шляхом до Білгорода.

Хоча митні грамоти Молдавського князівства вказують, що казна Молдавського князівства поповнювалася срібними рублями насамперед за рахунок молдавсько-волоської, молдавсько-генуезької і молдавсько-турецької торгівлі, що концентрувалася на Нижньому Дунаї, і митним платіжним засобом мали б бути саме генуезькі соми, проте під час археологічних розкопок і випадкових знахідок на території України, Румунії і Молдови ці грошові одиниці до цих пір не виявлені. Дослідники висловлюють припущення, що фрязькими срібними рублями могли називатися і татарські соми, що мали приблизно таку ж вагу і пробу.

Знахідки татарських соумів зафіксовані в місцях активної міжнародної торгівлі – у північній Добруджі на Нижньому Дунаї (місце торгових контактів з генуезцями і венеційцями), у Старому Орхеї, що неподалік Дністра, а також над річкою Серет неподалік міст Роман і Бакова.

Особливо цінною для розуміння проблеми «рублів фрязького срібла» є знахідка із с. Буруєнешти (Buruienesti, жудец Нямець), де у 1985 р. за випадкових обставин було виявлено разом 35 срібних човникоподібних татарських зливків-соум та 1751 монету. До монетної частини скарбу належали: 1738 молдавських грошів Петра Мушата (1377–1391) та 12 іноземних (?) монет 1370-х років, що засвідчує сумісне вживання молдавської монети саме з татарськими соумами.

Важливе значення має також скарб із с. Пражешти (жудец Бакеу), який містив 2 срібні човникоподібні татарські зливки-соуми, 4 золоті візантійські гіперперіони та 52 татарських дирхемів та їх імітацій 1280–1290-х років.

Враховуючи певну потертість дирхемів, можна припустити, що наприкінці XIII — початку XIV ст. ці грошові одиниці не тільки перебували в сумісному обігу, але й служили платіжними засобами міжнародної торгівлі задовго до заснування Молдавського князівства на Карпато-Дністровських землях.

Таким чином, можна зробити висновок, що 4 тисячі рублів «фряжського сребра», які молдавський воєвода Петро Мушат у 1388 р. позичив польському королю Владислав Ягайлу, це могли бути, у першу чергу, генуезькі соммо, що надходили від торгівлі з генуезькими факторіями на Чорному морі (Кафа, Кілія, Тана). Втім не виключено, фрязькими, тобто італійськими, могли називатися татарські соуми Золотої орди, яким також користувалися генуезькі торговці.

У будь-якому разі, давні торговельні шляхи мали особливе значення для становленні молодого Молдавського князівства. А їхній контроль давав доступ не тільки до товарів, але й до доходів, що склали основу державної скарбниці.

Розповсюдження срібних злитків-рублів на українських землях, що перебували під владою Польського королівства, Великого князівства Литовського, і на землях Молдавського князівства свідчить про тісні зв'язки лічильних систем, а чільне представництво у міжнародній торгівлі львівських купців підкреслює особливо активні торговельні відносини Молдавії з Галицькою Руссю.

РУСЬКИЙ ШЛЯХ (XII ст.)

Михайло Грушевський, аналізуючи торговельні зв'язки західноукраїнських міст з чорноморськими факторіями, особливо наголошував на важливій ролі волоської торгівлі, яка здобула «поважне значення» у зв'язку з організацією Молдавського князівства і його зближенням з Польським королівством. Конкретні звістки про кримсько-чорноморсько-волоську торгівлю стосуються з останньої чверті XIV ст., але нема сумніву, відзначав дослідник, що вона значно давніша і йшла без перерви з XII–XIII ст.¹

На думку вченого, в XI–XII ст. галицькі князівства сильно рушили на південь, колонізували Дністрянсько-Прутське Пониззя й стали в XII–XIII ст. досить міцною стопою на чорноморським побережжю, де зав'язали тісні відносини з Візантійською імперією.

Область у межиріччі Дністра та Серету, а також Нижнє Подунав'я були своєрідними воротами між морем і Карпатами, через котрі у XI–XII ст. кочовики проникали на Балкани. Тому Візантія, не маючи достатньо сил, щоби зайняти цей район, не заперечувала проти його утримання сильним галицьким князем, виділяючи стосунки з ним окремо від стосунків з Києвом².

Освоєння придунайських земель галицькими правителями почалося за теребовельського князя Василька Романовича, який в квітні 1091 року допоміг візантійському війську у битві з печенігами на річці Маріці³. Спочатку ці подунайські території управлялися зі Звенигороду на Дністрі, де сидів князь Іван Ростиславич Берладник, а потім їх центр перемістився у місто Берлад.

Тісний союз Візантії з Галицьким князівством остаточно сформувався на початку XII ст., коли дочка перемишльського князя Володаря Ростиславича – Ірина – вийшла заміж за візантійського принца з династії Комнінів – Ісаака (1104 р.). Це був перший випадок

¹ Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 6. – С. 57.

² Литаврин Г. Г. Русь и Византия в XII веке... – С. 505–506.

³ Войтович Л.В. Галич у політичному житті Європи XI–XIV століть... – С. 68.

Рис. 2-7. Галицьке, Володимирсько-Волинське та інші руські князівства у XII ст. Фрагмент схеми «Общая картина русских княжеств XII в.».
(Рыбаков Б.А. Киевская Русь... - С. 471).

династичних зв'язків удільного руського князя з родиною візантійських василевсів¹.

Важливим свідченням давності і активності торгівельних зв'язків Південно-Західної, або ж Галицької Русі, з Причорномор'ям можуть служити праці найбільшого арабського географа і картографа середини XII століття ал-Ідрісі – його велика карту світу та географічна енциклопедія «Нузхат ал-муштак» (*Книга стомленого у мандрах по областях*), яка є найкращим і найбільш повним з доступних нам творів арабської середньовічної географії². У ньому можна відкрити чимало нових і цікавих сторінок давньої історії..

Ал-Ідрісі – арабський дослідник Чорного моря і Східної Європи

Ал-Ідрісі (Абу 'Абдаллах Мухаммад ібн 'Абдаллах ібн Ідріс ал-Хаммуді ал-Хасані (1100–1165) – арабський географ та мандрівник. Належав до роду Алідів-Ідрісідів, нащадків пророка Мухаммада. Близько 1138 року жив при дворі короля Сицилії Рожера II (1130–1154), за дорученням якого організовував низку експедицій до Європи, Азії, Африки. Підсумком цих досліджень стала велика карта світу та географічна енциклопедія «Книга стомленого у мандрах по областях», датована 1154 роком. Її також називають на честь короля Сицилії «Книгою Рожера» (*Tabula Rogeriana*).

Значну частину книги присвячено описові Чорного моря і Східної Європи. Цінність цього твору полягає в тому, що в ньому дано описи безпосередніх спостережень у широкому географічному контексті. Ми зустрічаємо, зокрема, опис давнього торгового маршруту, що вів з території Польщі через руські міста до Чорного моря. На цьому шляху ал-Ідрісі вказує чотири міста – Сармалі, Зака, Бармуні і Галісіїа. Багато дослідників вважає, що дорожник «Сармалі – Зака – Бармуні – Галісіїа» був реальним маршрутом, який можна було пройти від початку до кінця саме в такій послідовності³.

Вперше міста Південно-Західної Русі охарактеризовані ал-Ідрісі в 4 секції VI частини (клімата) ««Нузхат ал-муштак» при опису маршруту

¹ Войтович Л.В. Галич у політичному житті Європи XI–XIV століть... – С. 93.

² Плахонін А.Г. ІДРІСІ (ал-Ідрісі), Абу 'Абдаллах Мухаммад ібн 'Абдаллах ібн Ідріс ал-Хаммуді ал-Хасані [Електронний ресурс]. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Idrisi>.

³ Коновалова И. Г. Ал-Идриси о странах и народах Восточной Европы ... – С. 163.

Рис. 2-8.
Фрагменти великої
карти ал-Ідрісі
(File:Tabula
Rogeriana 1929
copy by Konrad
Miller.jpg).

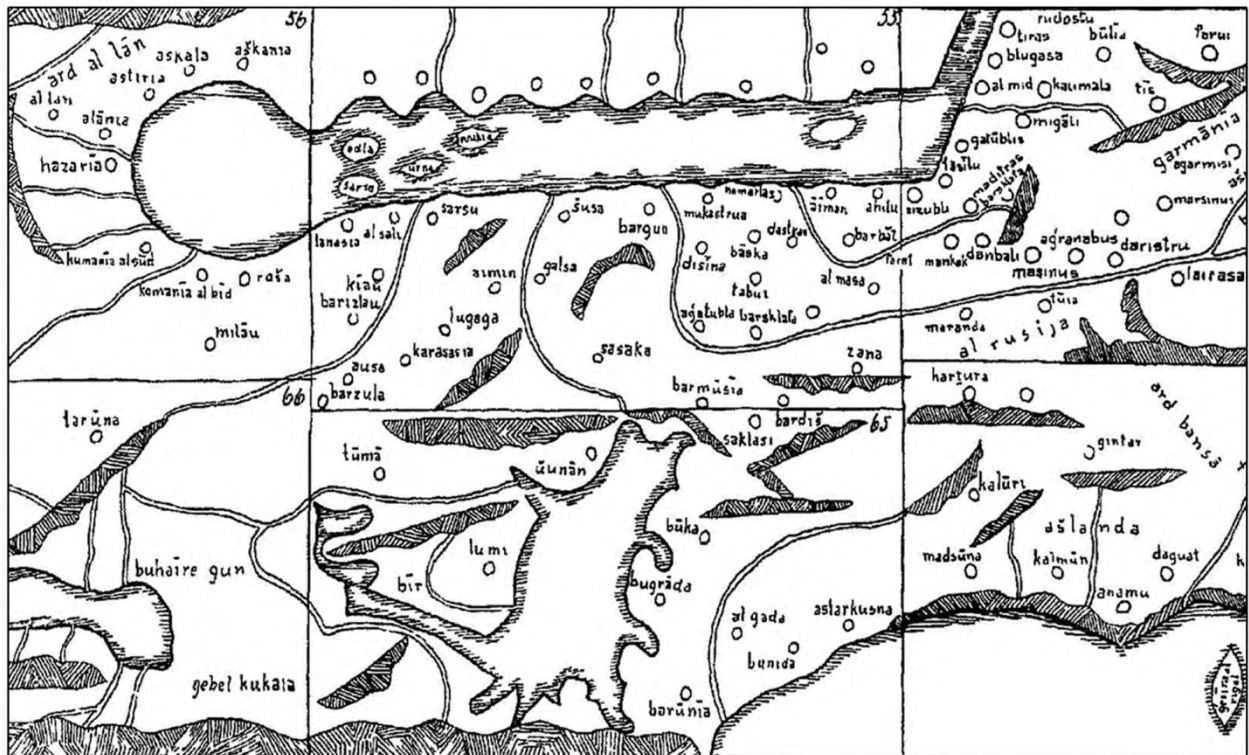
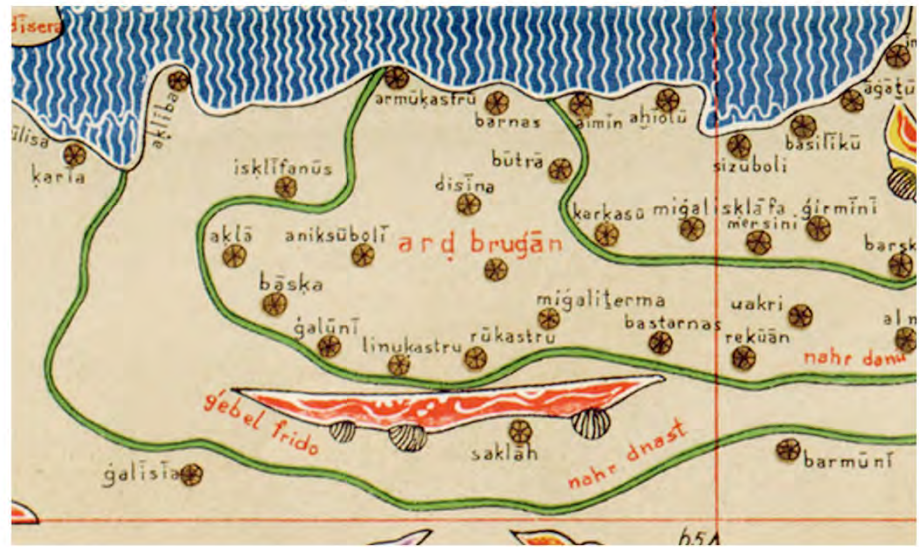

Рис. 2-9. Фрагмент малої карти ал-Ідрісі
(Miller K. *Maprae arabicae: Arabische Welt- und Länderkarten...* – P. 149.)

на польських землях.. Згадавши Краків, Гнездо, Вроцлав, ал-Ідрісі перейшов до наступних міст:

«Від Ратислаба до Сармалі 100 миль. Від Сармалі до Зака дванадцять переходів. Від Зака до Бармуні сто вісімдесят миль. Від Бармуні до Галісії двісті миль. Бармуні і Галісія належать до країни ал-Русія».

З цього повідомлення ал-Ідрісі випливало, що тільки два останні міста – Бармуні і Галісія – були власне руськими містами, а міста Зака і Сармалі розміщувалися в Польщі. Справді в 3 секції VI клімата (частини) йдеться, що Сармалі знаходиться в Сандомирській землі (*ард Судумара*). Але вже в наступній четвертій секції 6 частини, закінчивши опис Польщі і переходячи до характеристики міст Русі, ал-Ідрісі уточнює місцезнаходження цих населених пунктів саме як руських міст:

«Із її (Русі) міст до тої секції відносяться Сармалі, Зака, Бармуні і Галісія.

Що стосується міста Сармалі, то воно стоїть на північ від ріки Данаст. Ця ріка тече на схід, поки не досягає міста Зака. Між ними дванадцять переходів. Від міста Зака, яке розташований на згадуваній річці, до міста Бармуні дев'ять переходів. Від Бармуні до [міста] Галісія двісті миль»¹.

Ці руські міста, як зазначено у вступі до 4 секції VI клімата, є «найбільш віддаленими» містами Русі (*білад ал-Русія*)². А перша згадка про Сармалі і Заку як про польські міста є, без сумніву, свідченням їхнього прикордонного місцезнаходження.

Успіхи і невдачі у спробах ідентифікації та локалізації руських міст Сармалі, Зака, Бармуні і Галісія

Серед «найбільш відділених» руських міст переконливої локалізації піддається перше місто з переліку – це **Сармалі (*Sermali, Sermeli*)**. Воно ототожнюється з Перемишлем (*Пшемишлем*). Підтвердженням ідентифікації служать детальні дані джерела: згадка про Перемишль як серед польських, так і серед руських міст, що цілком відповідає його прикордонному положенню, а також уточнення про його розташування на півночі від Дністра. Важливе торговельне значення міста відомо з багатьох інших історичних джерел³.

¹ Коновалова И. Г. Ал-Идриси о странах и народах Восточной Европы... – С. 114.

² Коновалова И. Г. Ал-Идриси о странах и народах Восточной Европы... – С. 112.

³ Коновалова И. Г. Ал-Идриси о странах и народах Восточной Европы... – С. 160.

Інший населений пункт – **Галісія, Галісія (*Galisija*)** – асоціюється в першу чергу з містом Галич на Дністрі. Дослідники звертають увагу, що вжита ал-Ідрісі форма відповідає назві західноєвропейських джерел «Galicia», а не виводиться безпосередньо з давньоруського імення «Галич».

Ідентифікацію Сармалі з Перемишлем, а Галісії з Галичем підтримують не тільки українські вчені, але й польські дослідники. Ця думка утвердилася ще в середині XIX століття¹. Проте начебто переконлива ідентифікація Галісії з Галичем явно суперечить запропонованому ал-Ідрісі порядку міст як дорожнього маршруту. Тому важко сказати, хто все ж таки більше помилявся: ал-Ідрісі чи дослідники його творів.

Ми не поспішатимемо з висновками і розглядатимемо давньоруські міста відповідно до порядку, запропонованому ал-Ідрісі, і з максимальною увагою до вказаних ним деталей.

Зака (Зана, Зала, Вала) – Звенигород на Дністрі, або літописний Василів

Ал-Ідрісі залишив кілька підказок для локалізації та ідентифікації міста Зака. Він зазначав, що місто Зака – сусіднє поселення з Сармалі. Їх пов'язує річка Дністер. Ця річка тече на схід, поки не досягає міста Зака. Між містами Сармалі і Зака дванадцять переходів.

Ірина Коновалова вважала, що Зака – це літописний Звенигород – столиця Звенигородського князівства, що знаходилася на ріці Білка (нині с. Звенигород Львівської області). Але якщо опиратися на цифрові дані і текст ал-Ідрісі, до чого закликала дослідниця, то з такою версією важко погодитися.

По-перше, арабський географ однозначно стверджує, що місто Зака розташовувалося на березі Дністра. Натомість Білка навіть не є притокою Дністра, а впадає у Полтву – притоку Західного Бугу. По-друге, реальна відстань між Перемишлем і Звенигородом становить приблизно 120 км, що відповідає лише чотирьом переходам, а не дванадцяти, як в ал-Ідрісі.

У своїх коментарях Ірина Коновалова зазначала, що відстань між Перемишлем і Звенигородом начебто становить близько 280 км по прямій, а з урахуванням кривизни реального шляху між ними – приблизно 360 км. У перерахунку на миль дорівнює 240 миль

¹ Przewdziecki A. Podróże po Polsce w XII i XV wieku. – Biblioteka Warszawska. 1844. Т. 4. – S. 164.

або 12 переходів¹. Таке ж співвідношення впливає і з текстового джерела ал-Ідрісі².

Можливо, вказуючи на відстань 280 км, дослідниця мала на увазі інший Звенигород, а саме на річці Дністер (нині с. Дзвенигород, що на південний схід Мельниці-Подільської). Не випадково у своїх ранніх публікаціях дослідниця відстоювала думку, що міста Самалі і Зака «потрібно шукати на Дністрі»³.

З ідентифікацією міста Зака із Звенигородом на Дністрі зникають всі суперечності із текстом ал-Ідрісі. Саме із Звенигородом на Дністрі науковці часто пов'язують діяльність князя Івана Ростиславовича (*бл.1112 — †1161/1162), відомого як Берладник. Вважається, що Івану Ростиславовичу виділили зі складу Тербовельського князівства уділ, що започаткував формування окремої адміністративно-територіальної одиниці Галицької землі, відомої як Пониззя, або Дністрово-Берладська волость. На перших порах її осередком був Звенигород на Дністрі, а згодом центр перемістився до Бакоти⁴.

Втім на роль адміністративно-торгового центру на річці Дністер, окрім Звенигорода, претендував також інший важливий населений пункт – літописне місто Василів, що розміщене неподалік сучасного Дзвенигорода навпроти гирла ріки Серет, в районі сполучення доріг з Галича і Тербовлі.

Перша письмова згадка про Василів зафіксована в літописі під 1230 роком у зв'язку з боротьбою Данила Галицького з військами угорською королевича Бели. Зазнавши поразки під Галичем, угорці відійшли до Василева і тут перейшли Дністер:

**«...оттогда же понде король ко Василеву и перейде
Днестрь и понде ко Проуту»⁵.**

Наведене літописне повідомлення вказує на важливість Василева як дорожньої розв'язки. Очевидно, що тут була переправа через Дністер та

¹ Коновалова И. Г. Арабские источники XII – XIV вв. по истории Карпато-Днестровских земель... – С. 166.

² Чеський дослідник творів ал-Ідрісі Вільгельм Томашек встановив, що при коротких відстанях довжина милі дорівнювала приблизно 1,555 км, а день шляху – бл. 24 милі. За розрахунками польського дослідника Тадеуша Левицького, довжина милі виявилася аналогічною, однак він вважав, що день переходу, на території Польщі і Західної Русі, не міг перевищувати 20 миль. (Коновалова И. Г. *Ал-Идриси о странах и народах Восточной Европы...* – С. 49)

³ Коновалова И. Г. Арабские источники XII – XIV вв. по истории Карпато-Днестровских земель... – С. 52.

⁴ Миська Р. Звенигород на Дністрі: історіографічний міф чи літописне місто... – С. 62.

⁵ Ипатьевская летопись... – Стб. 761.

починалася дорога на південь до річки Прут, а далі у землі Подунав'я та Угорщини¹.

Наприкінці XI ст. на землях Південно-Західної Русі сформувалися Перемишльське, Звенигородське і Теробовлянське князівство, які з 1082-1086 рр. належали братам Ростиславичам – Рюрику, Володару і Васильку. У 1141-1144 роках син Володара Володимирко закінчив об'єднання галицьких земель в єдине князівство зі столицею у Галичі².

У цьому контексті цілком логічно, що давній торговий шлях Південно-Західної Русі, відображений ал-Ідрісі, сполучав столиці Перемишльського, Звенигородське і Теробовлянського князівства, тобто вів через Перемишль, Звенигород (на Білці) і Теробовлю до Василева (Звенигорода) на Дністрі.

Праця ал-Ідрісі, як ми вже зазначали, завершена у 1154 році, однак її відомості стосувалися, безперечно, також попереднього періоду. Необхідно врахувати, що Галичу, який у 1144 році став столицею об'єднаних південно-західних руських князівств, потрібний був певний час, щоб притягнути до себе головний торговий тракт. Адже це було пов'язаного з численними проблемами, пов'язаними з впорядкуванням доріг і стоянок для купецьких валок.

Назви «Зака» («Зана», «Вала») можна фонетично ототожнювати як з Василевом, так і з Звенигородом. Якщо на Василів вказує літописна згадка від 1230 року про переправу через Дністер угорських військ, коли вони з околиць Галича обирали найзручнішу дорогу для повернення додому, то на версію про Звенигород вказує пізніший торговий шлях, що пролягав неподалік з Кам'янця-Подільського через Хотин до Чернівців і Сучави.

Варто відзначити, що із назвою «Зака» асоціюється давня фортеця над Дністром на ім'я «Сакакати», що згадується у творі Костянтина Багрянородного «Управління імперією» (946-952 рр.). Згідно з ним, «по цю сторону річки Дністер, в краю, прилеглому до Булгарії, біля переправ через цю річку, є безлюдні фортеці»³. Перша мала назву «Аспрон», «тому що її каміння здається цілком білим» – це сучасний Білгород-Дністровський, а одна з віддалених – п'ята з шести перелічених – називалася печенігами «Сакакати». Ця назва має тюркську основу і перекладається як «фортеця Сака», а буквально – «укріплення на палях»⁴. Пізніше, у XII ст., ця назва могла зберігатись у формі «Сака» чи «Зака».

¹ Пивоваров С. Середньовічне населення межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра... – С. 97.

² Котляр М. Рюриковичі в Галичині й на Волині... – С. 39–40.

³ Багрянородный Константин. Об управлении империей... – С. 157.

⁴ Багрянородный Константин. Об управлении империей... – С. 391.

За археологічними даними, місто Василів розміщувалося як на лівому, так і на правому березі Дністра¹.

Наступна згадка про буковинську дорогу з-під Галича до Угорщини датується 1238 роком. В Іпатіївському літописі зафіксовано повернення Данила Галицького до Галича і остаточне опанування Галицьким князівством. Завадити цьому поверненню намагався претендент на галицький стіл князь Ростислав, син Михаїла Чернігівського. Але він запізнився з військами і змушений був втікати до Угорщини.

Літописець повідомляв:

«А назавтра прийшла до нього [Данила] вість, що Ростислав рушив був до Галича, але, почувши про взяття города, утік в Угри по путі, котрою йдуть на Борсуків діл. І прийшов він до Бані, що зветься Родна, і звідти пішов в Угри»².

Ісидор Шараневич, аналізуючи літописне повідомлення, в середині ХІХ століття відзначав, що шлях втечі князя Ростислава міг пролягати річкою Серетом і його допливами через Борсукію (Борсуків Діл), а відтак до поселення Родна, біля якого існувала королівські копальні срібла³. Нинішня Родна – адміністративний центр комуни в у повіті Бистриця-Несеуд в Румунії. Таку ж назву мають Роднянські гори, що розташовані на межі Мармарощини та Трансільванії (рис. 2.10, 2.13). Натомість «баня» – це не власна назва, а загальна. У старослов'янській мові слово «баня» мало кілька значень – *купальня, ванна, мінеральне джерело, солеварня, копальня, шахта*⁴, що цілком відповідає висновкам Ісидора Шараневича. Власне, й саму назву Родна виводять від слов'янського слова «*роґда*», тобто *руда*⁵ – гірської породи або мінерального утворення, що містить у собі метали та їх сполуки.

Михайло Грушевський виділяв загалом три основні середньовічні шляхи, які єднали Галичину та Угорщину. Перший вів з Перемишля через Сянок та верхів'я Вислока і Вислоки до Дукельського перевалу (Воріт Угорських), а окрема гілка над верхнім Сяном пролягала, очевидно, до Ужоцького перевалу. Другий, найкоротший шлях, проходив з Галича на Закарпаття вздовж річки Стрий через Синевидсько до Верецького перевалу (Руських воріт), а далі верхів'ям Латориці попри Сваляву до Мукачева. Натомість третій шлях йшов із Галича на Василів, відтак через сучасну Буковину до перевалу «Борсуків Діл», а далі – до місцевості «Родна» в сучасній Румунії⁶.

¹ Пивоваров С. Середньовічне населення межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра... – С. 101.

² Літопис руський... – С. 393.

³ Шараневич И. Изслѣдование на поли Отечественной географіи... – С. 73.

⁴ Этимологический словарь славянских языков. Вып. 1. – С. 151.

⁵ Iorgu I. Toponimia românească... – Р. 99.

⁶ Миська Р. Середньовічні шляхи в Українських Карпатах... – С. 50.

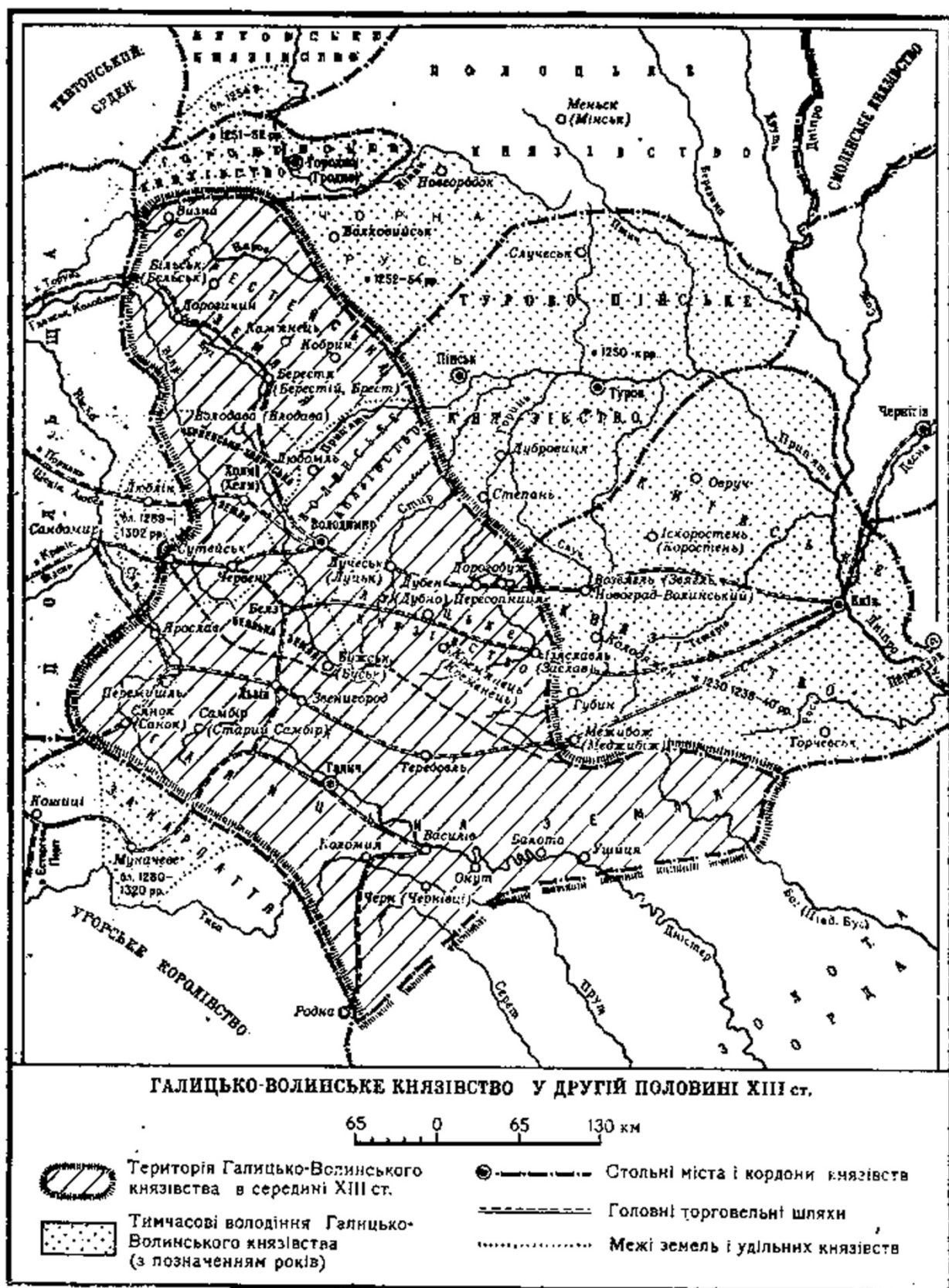

Рис. 2-10. Галицько-Волинське князівство у другій половині XIII ст.
Південно-західні кордони в районі Родни.
(Крип'якевич І. П. Галицько-Волинське князівство... – С. 14).

З цих трьох маршрутів найменш деталізованим є буковинський. Але якщо літописне повідомлення 1230 року вказує на Дністер, Василів і річку Прут (а може й місто під однойменною назвою, що асоціюється з Ленковецьким городищем біля Чернівців)¹, то під 1238 роком згадується Борсуків Діл і баня-копальня, що зветься Родна.

З ідентифікацією населеного пункту Родна не виникає суперечливих трактувань і двозначностей, але цього не скажеш про гору чи перевал Борсуків Діл (**Борьсоуков дѣль**).

Михайло Грушевський допускав, що цю назву міг мати «Руський Діл», зафіксований на верхнім Черемошу біля проходу Борша. Подібної думки дотримувався і Іван Крип'якевич, який позначив шлях з Галича до Родни через Василів і Коломию (рис. 2.10) Однак такий варіант маршруту викликає серйозні застереження. Адже в такому разі купці, як і військові загони, повинні були рухатися з Галича до Коломиї ледь не по колу, що не відповідає принципам функціонування торгових шляхів. Що ж до маршруту від Коломиї до Родни, то він мав би пролягати найбільш складними ділянками середнього масиву Карпатських гір, що також ставить під сумнів його реальність.

Більш ймовірно, що шлях від Василева пролягав до нинішніх Чернівців, де в другій половині XII століття, найімовірніше в часи князювання Ярослава Осмомисла (1152–1187), була споруджена сторожова фортеця. Вона постала на рівнинному лівому березі Пруту, а не на пагорбі чи береговому плато, як це практикувалося в той час. Це пояснюється тим, що біля неї проходила важлива сухопутна комунікація, яка вела на південь. Тут же був брід через повноводний Прут, який необхідно було контролювати і охороняти. Тож будівництво Ленковецької фортеці було здійснено саме для захисту дороги і переправи.

На думку дослідників, саме по цій сухопутній комунікації мав би рухатися угорський королевич (майбутній король Бела IV), який зазнав поразки й рятувався втечею з-під столяного Галича².

Сергій Пивоваров вважає, що літописне повідомлення про те, що **«понеде король ко Василеву и перейде Днестрь и понеде ко Проту»** дозволяє пропустити, що назва «Прут», як і «Василів» стосувалася саме населеного пункту, розміщеного на березі річки³. Поряд з ним у літописі згадується Ушиця і Бібрка, наймення яких також пов'язані з водними артеріями. А на південній дорозі, що вела від Пруту, були розміщені Серет на Сереті, Сучава на Сучаві, Молдава (згодом Баня,

¹ Пивоваров С. Ленковецьке городище (середньовічне місто Черн чи Прут ?) – С. 7.

² Чернівці. Історія і сучасність... – С. 14.

³ Пивоваров С. Ленковецьке городище... – С. 7–8.

Бая) на Молдаві. Саме цими місцями, тобто в обхід Карпатських гір, було найзручніше відступати угорським військам і далі переходити до Угорщини через гірських прохід в районі Дорна – Родна.

Омелян Партицький, дослідивши топонімічні назви Буковини, прийшов до висновку, що Борсуків Діл міг знаходитися біля річки Сучава, що на південний схід від міста Радівці. Тобто на шляху між Радівцями і Сучавою. На одній з австрійських військових мап він виявив невеликій гірській хребет під назвою «Dealul Bursuchi», тобто «Бурсуків Діл»¹. Ця локалізація цілком відповідає пізнішому торговому маршруту львівських купців, які в 1408 році добиралися до Угорщини (Трансільванії) через Чернівці, Серет, Сучаву, Баню і Молдавицю до міста Бистриці. На ділянці між Молдавицею і Бистрицею маршрут пролягав через Дорну-Ватру і Родну.

Наприкінці XVIII ст., коли австрійська військова адміністрація Буковини розбудовувала дорожню мережу, то спочатку була збудована дорога від Дорни до Родни через долину потоків Тесна і Кукурюса (1778-1779), а трохи пізніше, близько 1814 року, було прокладено нову дорогу від Дорни до Бистриці через перевал Борго².

У літописному повідомленні зазначено, що Данило послав проти військ Ростислава своїх воїв і *«вони знали вслід за ними до Гори, і вернулися»*. Якщо врахувати зауваження перекладача, що слово «гора» вжите для означення Карпатських гір, то можна допустити, що вої князя Данила переслідували противника аж за Сучаву чи навіть за Молдавицю. Втім можливо, що горою був названий саме Борсуків Діл.

На нашу думку, літописний Борсуків Діл міг бути пов'язаний не тільки з малим гірським хребтом між Радівцями і Сучавою, на що вказував Омелян Партицький, але й з порівняно складним і певною мірою гірським проходом в районі нинішніх сіл Михайлівка і Червона Діброва, що на півдорозі між нинішніми Чернівцями і містом Серетом. Це місце історичної битви 1487 року між військами молдавського воєводи Штефана Великого і польського короля Яна Ольбрахта.

Панівною у цій місцевості є гора з історичною назвою «Бурсуків»³, яка нині називається Планіл-Палтін (493 м). На деякій мапах зафіксований румунський варіант назви у формі «Plai pantin la Bursukeu»⁴ – «Платанова поляна на Бурсукові». На північних схилах гори розміщені джерела потоку Бурсуків, який впадає у річку Дереглуй (рис. 2.11).

Отже, назва «Бурсуків» вживалася принаймні у трьох значеннях – для гори, потоку і місцевості (можливо, гірського хребта).

¹ Партицький О. Галичина і Поділе в II. віці по Христі (Історична студія).

² Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde = Буковина. Загальне краєзнавство... – С. 458.

³ Австрійская военная карта Галиции и Буковины 1861–1864.

⁴ Administrativ Karte von den Königreichen Galizien und Lodomerien... (1855).

Гора Бурсуків разом з сусіднього височиною Діброва (409 м) справді формують гірський хребет, через западину (діл) якого пролягала середньовічна головна («велика») дорога від Чернівців до Серету. Не випадково у грамоті від 2 лютого 1508 року, при опису межі сіл Михучани (Михайлівка) і Тристянець (Димка), це місце навіть назване «долом». Як зазначено у документі, межа пролягала «на верхь дила» до міченого дуба, а відтак просто у Буковину¹ (рис. 4-22). Цей самий «діл» (рум. *deal*) і «велика дорога» (*drumul cel mare*) згадуються і в румунському перекладі грамоти від 1466 року².

Очевидно, що Бурсуків Діл отримав свою назву не тільки через те, що служив перевалом на важливому суходільному тракті. Важливе його значення як Прут-Серетського вододілу – він розділяв води річки Дереглуй, правої притоки Пруту, і Малого Котовця – лівої притоки Серету, що узгоджується з карпатською семантикою слова «діл» – *гора, хребет, що розділяє два села, дві ріки тощо*³.

На нашу думку, ідентифікація Бурсукового Долу з сідловиною між горами Планіл-Палтін (Борсуків) і Діброва поблизу нинішніх сіл Червона Діброва і Михайлівка є досить переконливою. Однак не менш важливо, що в обох версіях мова йде саме про буковинську дорогу з Галича до Угрів через Василів, Чернівці (Ленковецьке городище на Пруті), Серет, Сучаву і Родну. Можливо, саме цією дорогою проходили війська київського князя Володимира Великого, який 992 року здійснив відомий похід на Семиградську (тобто, Трансільванську) і Хорватську землі. Із цим походом пов'язують знищення Ревнянського городища – хорватського міста-фортеці, розміщеного на правому березі Пруту, що неподалік нинішніх Чернівців⁴.

Бармуні – місто і сторожова застава на річці Бистриці

На великій карті ал-Ідрісі місто Бармуні, як і наступне Галісія, розміщене на лівому березі Дністра. Однак спроби науковців локалізувати та ідентифікувати ці міста над Дністром з урахуванням заявленої ал-Ідрісі відстані між ними не досягли успіху. Виникло чимало цікавих версій, але суперечливих і недостатньо аргументованих.

¹ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 1. – P. 3.

² Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 1. – P. 108.

³ Байцар А. Місцеві географічні терміни Українських Карпат... – С. 10.

⁴ Пивоваров С. Середньовічне населення межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра... - С. 66-67.

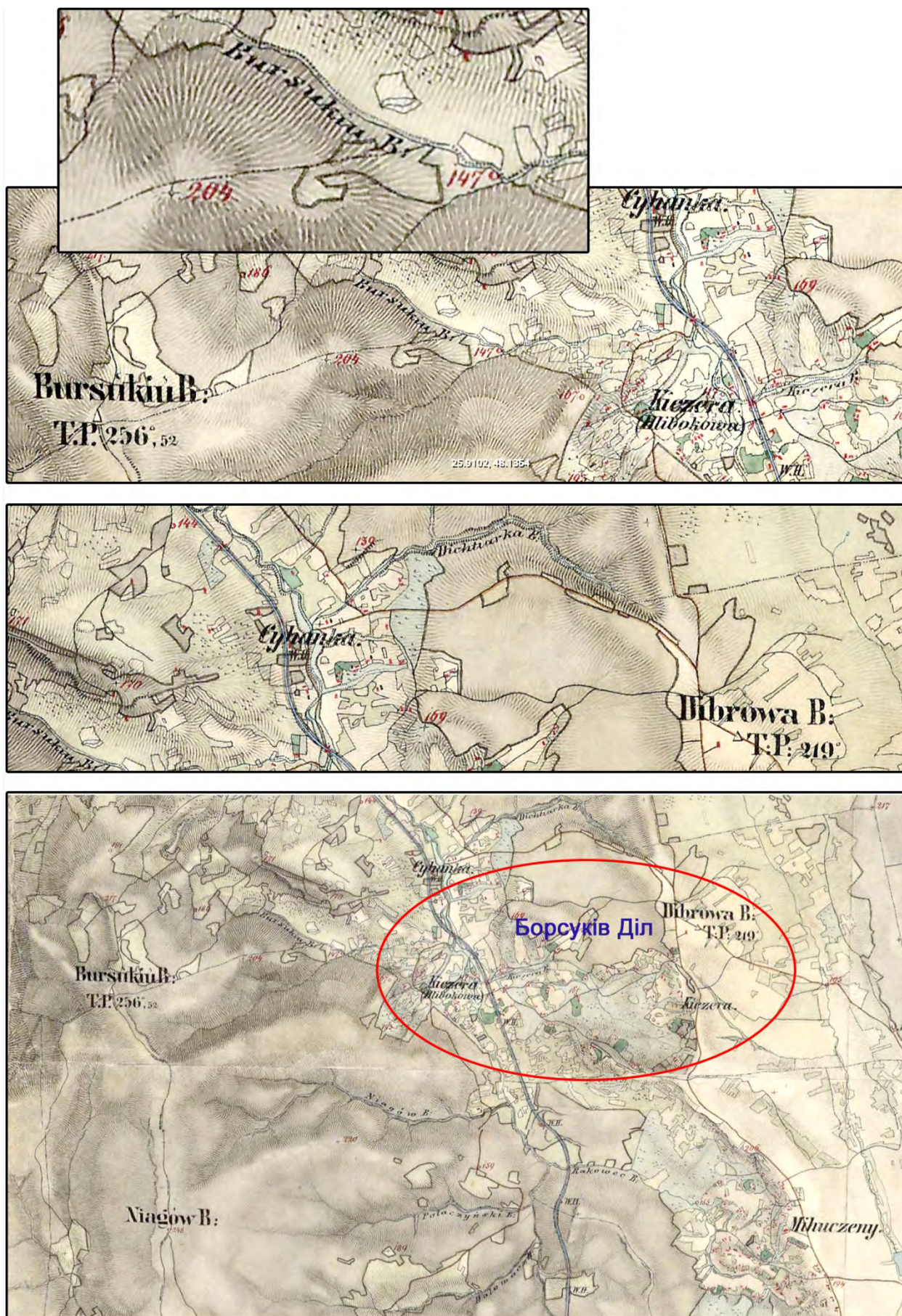

Рис. 2-11. Локалізація “Борсукового Долю” на австрійській карті 1861-1864 рр.
 (Австрийская военная карта Галиции и Буковины 1861-1864).

Одні дослідники намагалися «перевернути» маршрут «Сармалі – Галісія» на 180°, щоб він починався з «Галісії», тобто Галича¹. Інші науковці розтягували цей маршрут і продовжували його до Криму². Ще інші допускали варіант, що автор переплутав населені пункти над Дністром і Дніпром³. У всіх цих версій спільними була теза, що ал-Ідрісі допустив багато помилок і перекручень.

Звичайно, що у такому великому за обсягом творі ал-Ідрісі не міг уникнути помилок і неточностей. І це цілком природно, особливо з огляду на новизну і багатоплановість твору, обмеженими можливостями в отриманні інформації і її перевірки альтернативними джерелами. Однак, на нашу думку, допущених помилок було значно менше, ніж вважають окремі дослідники твору ал-Ідрісі. До такого висновку можна дійти, якщо трохи уважніше вчитуватися в текст і співставляти його з картографічними даними.

Дослідниця і перекладачка твору «Розвага стомленого в мандрах по областях» Ірина Коновалова та її співавтор Валерій Перхавко висунули гіпотезу, що маршрут «Сармалі – Галісія» від міста Зака, розміщеному біля Дністра, вів не за течією цієї річки, а повертав на південь, тобто пролягав до долин Пруту і Серету, а далі – на Нижній Дунай і у Візантію⁴.

На думку авторів, містом під назвою «Бармуні» могло бути сучасне місто П'ятра-Нямц на річці Бистриці, яке в минулому було відоме під назвою «Камінь» (*Piatra*), а також «Корочюнов Камень» (*Кречунов Камень, поселення Карачуна - villam Karachoi'kw*)⁵.

У П'ятра-Нямці на пагорбі Битка Доамней відкрито феодальне деревино-земляне укріплення кінця XII – першої половини XIII ст. Військова залога містечка охороняла один з найважливіших карпатських проходів⁶. Місто багате археологічними знахідками періоду XII століттям, а також згадується в «Списку руських городів»⁷.

Аргументами на підтвердження цієї локації служать, по-перше, відомості у тексті ал-Ідрісі, що лише перші два міста дорожнього

¹ Браташова С.А. По неведомой Руси: норманнская сага ал-Идриси... – С. 59.

² Города Поднестровья – Нузхат ал-муштак / Ткаченко Юрий // <http://idrissi.narod.ru> > danast.htm

³ Lewicki T. Polska i kraje sąsiednie w świetle "Księgi Rogera": geografa arabskiego z XII w. al-Idrīsī'ego. Cz. II. – S. 193–195.

⁴ Коновалова И.Г., Перхавко В.Б. Древняя Русь и Нижнее Подунавье... – С. 169.

⁵ Полевой Л. Л. Очерки исторической географии Молдавии XIII–XV вв. – С. 59.

⁶ Полевой Л. Л. Очерки исторической географии Молдавии XIII–XV вв. – С. 58–59.

⁷ Коновалова И.Г., Перхавко В.Б. Древняя Русь и Нижнее Подунавье... – С. 169; Коновалова И. Г. Ал-Идриси о странах и народах Восточной Европы... – С. 167.

маршруту Сармалі і Зака розміщувалися біля Дністра. А по-друге, Бармуні і Галісія згадані у числі найбільш віддалених руських міст, бо вони справді розміщалися на прикордонні Південно-Західної Русі біля Карпатських гір. І, нарешті, пізніший торговий маршрут (Молдавський шлях) вів на Нижній Дунай саме цими місцями.

До цього переліку аргументів можна додати, що при ідентифікації міста Зака з Дзвенигородом чи Василевом на Дністрі, а міста Бармуні – з містом П'ятра-Нямц на Бистриці, цілком співпадатиме і заявлена ал-Ідрісі відстань між Закою і Бармуні. За даними арабського дослідника, це 9 переходів, або 180 миль. Згідно з пошуковою системою Гугл, маршрут «Дзвенигород – Чернівці», за умови переправи через Дністер біля Рашкова, становитиме близько 55 км. Маршрут Василів – Чернівці – дещо коротший і сягатиме 45 км. Однак з урахуванням переправи через Дністер його довжина теж становитиме 50-55 км. Отже, в одному і другому варіанті матимемо приблизно 2 переходи.

Довжина автомобільного маршруту «Чернівці – П'ятра-Нямц» становить 189 км, а з урахуванням обставин, що давній торговий шлях між Серетом і Сучавою повертав на Радівці, а між Сучавою і Тиргу-Нямц пролягав через Баю (Баню), то ця протяжність збільшиться приблизно на 20 км. Отже загальна відстань між Дзвенигородом (Василевом) і Пятрою-Нямц становитиме 264 км (55+209), або ті ж 9 переходів, про які згадував ал-Ідрісі.

На цьому шляху місцями стоянок були населені пункти, які згодом розвинулися у значні торгівельні і економічні центри. Через два переходи були Чернівці (Ленківці, Кузьмин). Через три переходи, або 96 км – було місто Сірет. Через чотири переходи (бл. 120 км) – місто Радівці, Через п'ять переходів (150 км) – місто Сучава, шість переходів (184 км) – Бая, сім переходів (218 км) – Тиргу-Нямц, дев'ять переходів (264 км) – П'ятра-Нямц.

Щодо назви «Бармуні» (*Бармонса, Бермова, Бармунія*), то вона може бути похідним утворенням від німецьких слів *Bar* – «бар'єр» і *Munt* – «захист», «охорона». Отже, озброєна застава чи укріплення¹. На укріплене поселення вказує назва *Камінь* – «Piatra». В українській мові слово «бар» має значення «мокре місце між пагорбами»². У сполученні з німецьким словом *Mund* («устя», «горловина») назву «Бармуні» можна розшифрувати як «мокре (заболочене) місце між пагорбами, в усті потоку». Мова, очевидно, може йти про потік Куєжді, що протікає гірською долиною через П'ятра-Нямц і впадає до Бистриці³. Втім не можна відкидати можливого часткового зв'язку назви «Бармуні» і з східнороманським *munte* – «гора».

¹ Большой немецко-русский словарь. В 3-х т. - Т. 1, с. 202; т. 2, с. 116.

² Словарь української мови: в 4-х тт. – С. 79.

³ Карты Генштаба – поиск по спутниковым картам. М-35-041.

«Galisija» – Галісія, або Галісія

Останнім пунктом на Руському торговому шляху ал-Ідрісі вказав місто під назвою «**Galisija**» – *Галісія*, або *Галісія*. Ця назва настільки красномовна, що більшість дослідників беззастережно ототожнюють її з Галичем, столицею Галичини. Однак, як нерідко трапляється, не все очевидне – правильне.,

Ще у середині XIX століття галицький історик Антоній Петрушевич зауважував, що ал-Ідрісі у своєму творі говорить про двояку Русь і про два Галичі, про які йдеться у двох секціях шостої частини (клімата). Ал-Ідрісі добре знав Русь північну, а іншу, південну, що лежить по сусідстві Угрів і Гетулії (Болгарії), значно гірше. Туму, на думку Антонія Петрушевича, треба шукати одного Галича на півночі, а ним буде наддністрянський Галич, а іншого на півдні, в нинішнім румунському місті Галачь (Galacz), тобто в древньому Малому Галичі на Дунаї¹.

Ірина Коновалова вважає, що версію Петрушевича не підтримали в офіційній історіографії головним чином через те, що «Галич на Дунаї» відомий із грамоти галицько-звенигородського князя Івана Ростиславича Берладника, а саму грамоту 1134 року частина істориків сприймає як підробку XIX ст. Дослідниця не відважилася відверто пристати до версії Петрушевича і запропонувала компромісний варіант, згідно з яким маршрут «Сармалі – Зака – Бармуні – Галісія» – це не торговий шлях, яким можна пройти від початку до кінця в фіксованій послідовності, а реконструкція різних частин, відомості про які ал-Ідрісі отримав від різних інформаторів. Таким чином, на думку дослідниці, останній відтинок маршруту «Бармуні – Галісія» – це ділянка між Пятра-Нямц і Галичем над Дністром.

Подібна версія відповідала історичним свідченням про міжнародний торговий шлях XIV-XV століть, коли він пролягав від Львова на Нижній Дунай через Галич, Чернівці, Сучаву і П'ятра-Нямц. Однак ця гіпотеза має кілька вразливих місць.

По-перше, не вельми переконлива теза, що «Сармалі – Зака – Бармуні – Галісія» – це кабінетна реконструкція відстаней між містами Південно-Західної Русі. Як свідчить карта, ал-Ідрісі послідовність розміщення цих міст радше вказує на один дорожній маршрут, що вів південно-західними руськими землями від Перемишля до Галісії, розміщеної біля Чорного моря.

По-друге, на карті зображено, що місто Галісія розташоване по сусідству з причорноморським містом Акліба, яке на карті ал-Ідрісі

¹ Петрушевич А. Было ли два Галичи, княжескии города... – С. 37–38.

лежить біля дельти Дністра. Якщо враховувати текстову частину твору, то Акліба була розміщена між містом Армукастро, що неподалік південного рукава гирла Дунаю, і устям річки Дністер, тобто сучасним Білгород-Дністровським. Таким чином, Аклібу можна ототожнити з Кілією, точніше з фортецею Лікостомо, розміщеною на морському побережжі неподалік північного рукава Дунаю.

По-третє, в так званому «Малому Ідрісі», скороченому варіанті «Книги стомленого у мандрах по областях», міста Зака, Бармунія і Галісія також згадуються у складі торговельного маршруту. І що, вельми важливо, вказується, що маршрут вів у район Нижнього Дунаю, а саме до міста Преславець (*Барасклафіса*)¹, розміщеному на правому березі річки. Його ідентифікують з давньоруським Переяславцем і сучасним селом Нуферу, що поблизу Тульчі², або ж поселенням над Дунаєм біля міста Чернавода³.

І, нарешті, спроба ототожнити Галісію з Галичем на Дністрі наштовхується на суперечність з цифровими даними в текстах ал-Ідрісі. У «Книзі стомленого у мандрах по областях» вказується, що відстань між Бармінією і Галісією становить 10 переходів (300 км), то в «Малому Ідрісі» – 8 переходів (240 км). Обидва варіанти суттєво розходяться з реальними даними про відстань між П'ятра-Нямц і Галичем на Дністрі. Автомобільний маршрут з урахуванням відхилень до міст Радівці і Бая становить приблизно 380 км, або майже 13 переходів.

Водночас повністю зникають суперечність з цифровими даними Ал-ідрісі, якщо ідентифікувати Галісію з Галацем. В такому разі відстань між Пятрою-Нямцем і дунайським містом становитиме 250 – 300 км, або 8 – 10 переходів.

Різниця в 50 км, або майже 2 переходи, можна пояснити існування між П'ятрою і Галацом двох маршрутів, які зафіксовані у XV ст. Один з них, коротший, пролягав долиною річки Серет і вів через міста Романів Торг, Баків, Ажуд, Путна. Натомість другий, протяжніший, відходив з Романового Торгу у долину річки Бирлад і пролягав через Васлуй, Берлад і Текуч. Обидва маршрути сходилися в районі впадіння у річку Серет потоку Путна і розміщеного неподалік однойменного міста (рис. 2.6).

Порівняльні характеристики торгового маршруту «Сармалі (*Перемисьль*) – Галісія (*Галац*)» відображені у таблиці.

¹ Коновалова И. Г. Ал-Идриси о странах и народах Восточной Европы... – С. 166.

² Коновалова И. Г. Ал-Идриси о странах и народах Восточной Европы... – С. 154.

³ Златарски В. Н. , Два известни български надписи от IX век. – С. 136–138.

Таблиця 2.2.

**Маршрут «Сармалі (Перемисьль) – Галісія (Галац)»
згідно з даними ал-Ідрісі і сучасними вимірами**

Назва маршруту	Відстань у милях	К-сть переходів	Відстань автомобільного маршруту (за даними Гугл), км	К-сть переходів (за середньої відстані переходу 30 км)
	за даними ал-Ідрісі			
Сармалі – Зака <i>Перемисьль – Львів – Звенигород – Тербовля – Мельниця Подільська – Дзвенигород</i>	240	12	360	12
Зака – Бармуні <i>Звенигород – Рашків – Клішківці – Чернівці – Серет – Радівці – Сучава – Бая – П'ятра-Нямц</i>	180	9	264	8,8
Бармуні – Галісія <i>П'ятра-Нямц – Роман – Васлуй – Бирлад – Текуч – Галац</i>	200	10	309	10,3
Разом	620	31	933	31,1

Отже, загальні параметри маршруту «Сармалі (Перемисьль) – Галісія (Галац)», виражені у милях, кілометрах і переходах, цілком співпадають. З цього випливає, що маршрут не був кабінетною фантазією автора і цифрові дані служать серйозними аргументами для ідентифікації і локалізації згаданих ал-Ідрісі населених пунктів.

Карпато-Дністровські землі і руське місто Саклах

На своїй великій карті ал-Ідрісі не зазначив політичний статус Карпато-Дністровських земель. У межиріччі Дунаю і Дністра він не наніс на карту жодного найменування якогось політичного утворення.

Згідно з картою, ця територія не належала ні Дунайській Болгарії, (*ард албурджан*), північним кордоном якої був нижній Дунай, ні до Русі, підписаній на карті на лівобережжі Дністра, ні до Куманії, володіння якої починалася на схід від Дніпра. Однак необхідна інформація присутня в текстовій частині твору.

У вступі до 5-ї секції VI клімата ал-Ідрісі робить загальний опис Чорного моря і перераховує країни, розташовані вздовж чорноморських берегів:

«На південному березі цього моря, там, де він досягає заходу, лежить країна Хараклія, за нею [слідуює] країна ал-Калат, країна ал-Бунтім, країна ал-Хазарія, країна ал-Куманія, [країна] ар-Русія і земля Бурджан»¹.

Вказівка про те, що Русь входила до числа чорноморських країн, міститься також в опису Чорного моря, що зроблений у вступі до всього твору ал-Ідрісі. Таки чином, ал-Ідрісі повідомляє своїм читачам, що один із рубежів Русі було чорноморське узбережжя від меж з Куманією, тобто від Дніпра, до володінь Болгарії, північним кордоном якої був Нижній Дунай.

Цікаво, що арабський учений другої половини XIV – початку XV століття Ібн Халдун, який в одному з своїх творів залишив опис карти ал-Ідрісі, двічі підкреслив, що Русь і Болгарія лежать на узбережжі Чорного моря і мають спільний протяжний кордон: за його словами, «Русь оточує країну бурджан» з заходу, півночі і сходу².

Хоча ал-Ідрісі у межиріччі Дунаю і Дністра справді не наніс на карту жодного найменування якогось політичного утворення, однак він все таки залишив кілька важливих підказок щодо політичного статусу цих земель. Одна з таких вказівок міститься на карті так званого «Малого Ідрісі», яка суттєво відрізняється від остаточно варіанту великої карти. На малій карті відзначені три міста з аналізованого нами дорожнього маршруту «Сармалі – Галісія», а саме Зана (*Zana*), Бармусія (*Barmusia*) і Галісія (*Gal(i)s(i)a*). Всі вони розміщені у межиріччі Дністра і Дунаю, а поруч міста Заки підписано, що це «ал-Русія» (*al-rusia*) – тобто Русь³.

Очевидно, що карту з «Малого Ідрісі» можна розглядати як попередній робочий варіант його основної великої карти. В процесі доопрацювання ал-Ідрісі вніс необхідні зміни згідно з текстовою частиною

¹ Коновалова И. Г. Ал-Идриси о странах и народах Восточной Европы... – С. 114.

² Коновалова И. Г. Ал-Идриси о странах и народах Восточной Европы... – С. 62–63.

³ *Maprae Arabicae. Arabische Welt- und Länderkarten. II Band.* – P. 149.

твору, ба більше. Він значно змінив лінію русла Дністра і на лівому березі річки опинилися не тільки міста Сармалі і Зака, локалізація яких відповідає текстовій інформації, але й Бармуні і Галісія, про розміщення яких в тексті нічого не сказано. Відповідно на лівій березі Дністра було перенесено і підпис країни. На великій карті Русь позначена як «**ganub bilad al rusia**», що можна перекласти як «Південна країна Русь» чи «країна Південна Русь». Ця назва, без сумніву, стосується не тільки Дністрового лівобережжя, але й правобережжя.

Важлива вказівка стосовно політичної приналежності Карпатсько-Дністровських земель пов'язана із містом Саклах (*Saklah*), що позначене на великій (основній) карті ал-Ідрісі біля гірською гряди «**ǧebel frido**». У 5 секції VI клімата книги ал-Ідрісі Саклах (*Саклахі*) згадується як одне з руських міст¹.

Деякі дослідники вважають, що місто Саклах неможливо локалізувати та ідентифікувати, бо в тексті про нього відсутня будь-яка додаткова інформація. Втім підказки можна віднайти безпосереднього на карті ал-Ідрісі. Це «**ǧebel frido**», тобто «гора Фредо».

Гора Фредо – «**fürdǒ**», «**frido**», «**feredeu**», або **Фередеу**

Назва «**ǧebel frido**» – «джабаль фредо» – у перекладі з арабської означає «гора Фредо», або ж «гори Фредо»². Інколи «**frido**» читають як «Фридо»,

Неподалік, ближче до витоків Дунаю і Дністра, позначені гори (*ǧebel*) «**Valuat**» і «**Kark**», тобто Польські (Сарматські) гори і Карпати, які у Птоломея згадуються як «**Sarmatici**» і «**Carpatēs**»³. Отже, «джабаль Фредо» – південно-східна частина нинішніх Карпатських гір.

Детальний аналіз гірських височин і хребтів, розміщеними на південь від Дністра, дозволяє ідентифікувати гору Фредо з горами румунської частини Буковинських Карпат, а саме з вершиною «**Feredeui**» – «Фередеу» і хребтом Фередеул (*Obcina Feredeul*). Як фіксує військова карта другої половини ХХ ст., гора Фередеу здіймається поблизу міста Бряза, а хребет (обчина) Фередеул простягається між долинами річок Молдава і Молдавиця аж до їхнього злиття неподалік

¹ Коновалова И. Г. Ал-Идриси о странах и народах Восточной Европы... – С. 117.

² Коновалова И. Г. Арабские источники XII – XIV вв. по истории Карпато-Днестровских земель... – С. 34.

³ Lewicki T. Polska i kraje sąsiednie w świetle „Księgi Rogera” geografa arabskiego z XII w. al-Idrīsī’ego... Cz. I. – S. 39.

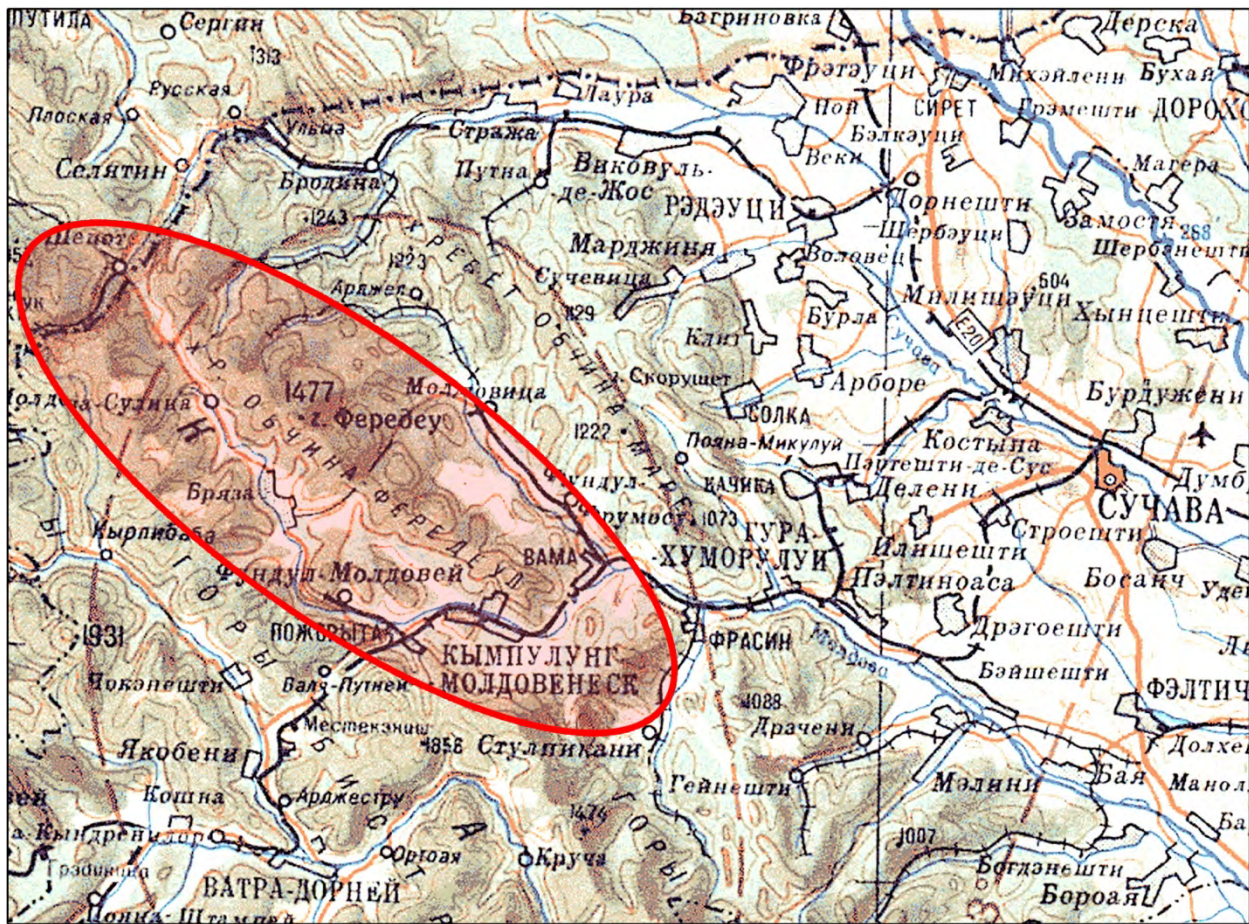

Рис. 2-12. Община (хребет) Фердеул і гора Фердеу на радянській військовій мапі (Карты Генштаба. L-35).

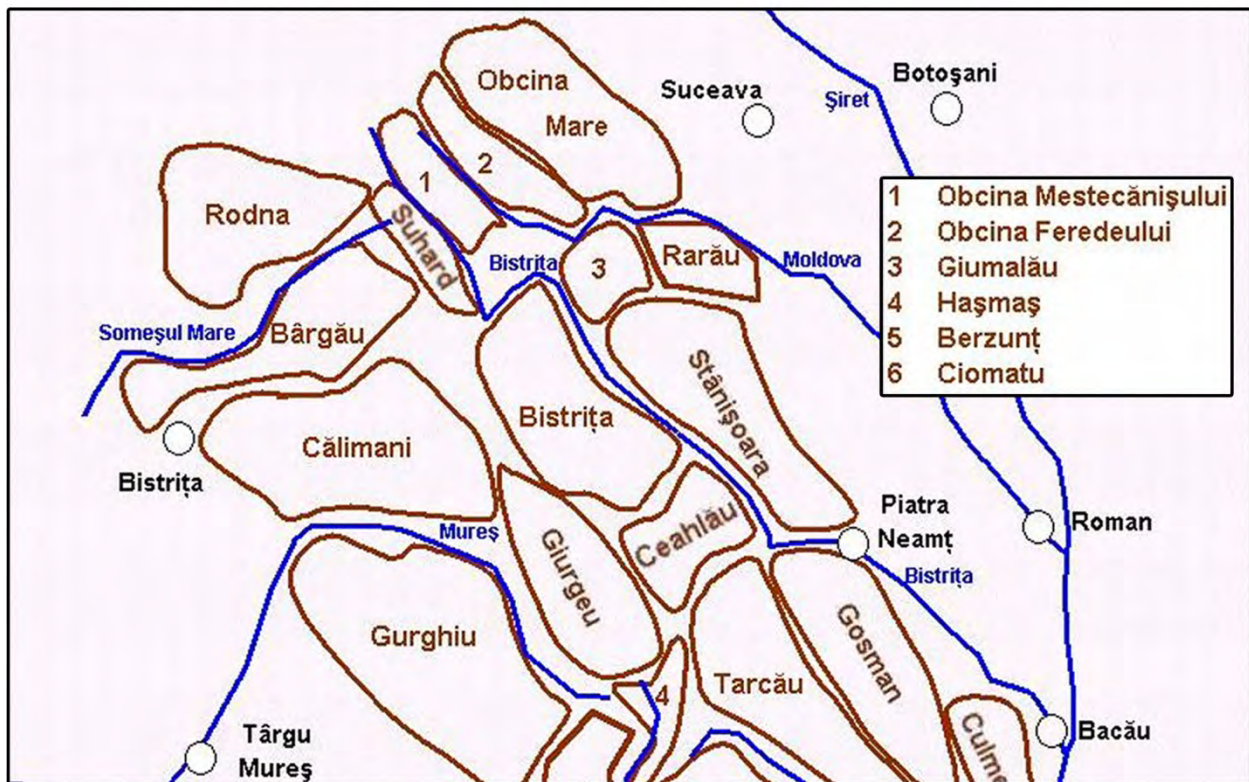

Рис. 2-13. Фрагмент схеми «Східні Карпати». «2» - хребет Фердеул. (File:Ostkarpaten Skizze Gliederung...).

міста Кимпулунг-Молдовенеск¹. На сході від цього гірського пасма розміщені міста Серет, Радівці і Сучава, а на південному сході – Бая, Тиргу-Нямц і П'ятра-Нямц.

Топонім «feredeu» науковці виводять від угорського слова «fürdő», що означає «баня», «ванна» або «копальня» з випарювання солі². Слова «fürdő», «frido», «feredeu» дуже близькі фонетично і сприймаються як тотожні варіанти одного і того ж поняття.

Слід відзначити, що локалізація соляної гори Фредо у Буковинському Прикарпатті підтверджується численними соляними промислами і мінеральними джерелами в районі річки Молдави, Сучави та їхніх приток. З цим важливим промислом пов'язана не тільки назва міста Бая (Баня), але й населених пунктів Солка, Солонець. Очевидно, що у XII ст. назва «Frido – Fürdő – Фередеу» поширюватися і на сусідні гірські хребти, які тепер позначені як «обчина Маре», «обчина Воронець», «Кручі». Адже найвищі (панівні) вершини в цьому районі розміщувалися саме у гряді «Фередеул» – це, зокрема, «Вежу-Маре», або «Великі Вежі» (1494 м), і Фередеу (1477 м).

На південному заході від хребта Фередеул розкинулися гори Келімань (рум. *Sălimani*), які в XIII ст. були відомі як Климентові гори, або гори Климента – «alpes Clementis». Вони згадуються 1228 року у грамоті угорського короля Андраша у зв'язку з передачею великому скарбнику, магістру Діонісію помістя Сеплок у Семигороді. У документі вказано, що межа його володінь доходила «до Климентових гір, а звідти до Русі» – «ad alpes Clementis et inde ad Rusciam»³.

Таким чином, в 1228 р. за «Климентовими горами» вже була Русь. Михайло Грушевський так прокоментував цей факт: «Отже, руська границя лежала десь недалеко від тих alpes Clementis, на північ або на схід, на верхів'ях Бистриці»⁴.

Як зазначає сучасний буковинський історик Олександр Масан, угорський документ 1228 ро заслугує на цілковиту довіру, тому що він мав внутрішньополітичний характер і стосувався лише приватного володіння. Судячи з його змісту, кордон між Руссю й Угорщиною пролягав по (Золотій) Бистриці, яка й пізніше слугувала прикордонною річкою між Молдавським князівством

¹ Поиск карт Генштаба по спутниковым картам. URL: <https://satmaps.info/map.php?s=200k&map=l-35-02>.

² Eșanu A., Eșanu V., Aspecte ale istoriei Chișinăului din vechime până în pragul epocii moderne... – P. 90; feredeau definitie – Dex Online. URL: <https://dexonline.net/definiti...>

³ Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen... Bd. 1. – P. 49.

⁴ Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 2. – С. 460.

й Угорським королівством, а після 1775 року – між Буковиною і Семигородом¹.

У цьому контексті згадується повідомленням руського літописця, що 1230 року князь Ростислав, претендент на галицький стіл, відступав з Галичини через Бурсуків Діл, і копальню (баню), «що зветься Родна, і звідти пішов в Угри»². Зі слів літописця випливає, що копальня Родна розміщувалася неподалік кордону Галицьких і Угорських земель. А це цілком узгоджується з текстом грамоти угорського короля Андраша від 1228 року, що за «Климентовими горами» вже була Русь.

Очевидно, що такі ж погляди поділяв Іван Крип'якевич, який на мапі Галицько-Волинського князівства другої половини XIII століття позначив його кордони на південно-східних околицях Родни³ (рис. 2.10).

Саклах – місто на торговому шляху «Луніса – Галісія»

На карті ал-Ідрісі місто Саклах позначено біля гірського масиву Фредо разом з ще трьома поселеннями, розміщеними неподалік один одного. Вони відмічені значком, який вживається на позначення або спустошених поселень, або ж невідомих за назвою. Певне світло на них може пролити «Список городів руських дальніх і ближніх», у якому в районі Фредо-Фередеу згадується загалом 6 давньоруських міст. Це Сірет, Сучава, Баня (*Бая, Молдава*), Немеч (Тиргу-Нямц), Корочунов Камень (*П'ятра, П'ятра-Няци*) і Романів Торг (*Роман*)⁴.

Якщо застосовувати суто математичний метод і врахувати тільки перших чотири міста з цього переліку, то для ототожнення з Саклахом підходить Сучава, а якщо вести відлік у зворотному напрямі і взяти до уваги останні чотири міста – то Немеч. Можна, звичайно, відкинути перший і останній населені пункти, оскільки вони найбільш віддалені від Карпатських гір, то в такому разі під Саклах підпадатиме місто Бая. Втім, можливі й інші варіанти, однак подібні комбінації не зможуть наблизити нас до переконливої ідентифікації міста Саклах.

Румунський дослідник Констянтин Чиходару висловлювався про можливість ототожнення поселення Саклах з Сучавою. Як аргумент на користь цієї версії він наводив засвідчену в документах таку форму

¹ Масан О. М. Буковина як об'єкт міжнародних відносин... – С. 23.

² Літопис руський... – С. 393.

³ Крип'якевич І. П. Галицько-Волинське князівство... – С. 14.

⁴ Тихомиров М.Н. Список русских городов дальних и ближних... – С. 223.

найменування міста Сучави, як «Szegala», що фонетично наближена до «Saklah»¹.

Опоненти Константин Чиходару вважають цю версію вразливою з огляду на результати археологічних досліджень. XII-XIII століття представлені на території міста окремими ізольованими знахідками, суцільний культурний шар відсутній. У той період населення Сучави було нечисленним і розрізненим, а початком період урбанізації Сучави датують серединою XIV ст.²

Значно більше археологічних знахідок виявлено в Немечі (Нямці, нині – Тиргу-Нямц), з назвою якого простежується також семантичний зв'язок імення «Саклах». Згідно з однією з найбільш переконливих версій, ця назва утворилася від слова «німець» («німець») – слов'янської назви давніх німецьких поселенців, який місцеве населення називало також саксами. Очевидно, з цим пов'язана і арабська передача назва міста – Saklach – Саклах. Назву можна вивести від нім. «Sachsen» (сакси) і «Lager» (стоянка, табір) або ж «Lache» (межовий знак). Отже, Саклах – це «сакський табір» або «обмежені сакські володіння».

Очевидно, давньоруський Немеч має значні підстави бути ототожненим з місто Саклах..

У цьому контексті треба пригадати, що з сусіднім з Немечем поселенням, а саме з давньоруським Корочуновим Каменем, Ірина Коновалова цілком обґрунтовано ототожнювала місто Бармуні, що розміщувалося на торговельному маршруті зі Сармалі (Перемишля) до Галісії (Галаца). Чи немає тут суперечності?

У текстові частині твору ал-Ідрісі поселення Саклах згадується у переліку руських міст, що також нагадує торговельні маршрути. Перелік починається з чотирьох придністровських міст, а потім йде перехід до придніпровських поселень.

«Що стосується країни ал-Русія, то до цієї [5-ї] секції відносяться її міста: Луніса, Зала, Саклахі, Галісійя...».

Далі автор перераховує придніпрянські міста, починаючи з верхів'їв Дніпра: Сінубулі (Смоленськ або Гнездово), Барамуніса (Турів) і т. д.³

Місто Лунісу переважно ідентифікують з Луцьком – літописним Лучеськом, що відомий з 1085 року. Вже при першому зіставленні

¹ Cihodaru C., Litoralul de apus al Mării Negre și cursul inferior al Dunării in cartografia medievală (secolele XII —XIV). – P. 222.

² Коновалова И. Г. Арабские источники XII – XIV вв. по истории Карпато-Днестровских земель... – С. 203.

³ Коновалова И. Г. Ал-Идриси о странах и народах Восточной Европы... – С. 117.

маршрутів «Сармалі – Зака – Бармуні – Галісія» і «Луніка – Зала – Саклах – Галісія» впадає у вічі, що вони сходилися над Дністром у місті Зака (Зала), тобто у Звенигороді чи Василеві, а далі пролягали в південному напрямку до міст Саклаг (*Тургу-Няму*) і Бармуні (*П'ятра-Няму*), розміщених біля гір Фредо, а далі вели до Галісії (*Галаца*) над Дунаєм.

Накладання двох подібних маршрутів неодноразово зустрічається в тексті ал-Ідрісі. Наприклад, один дорожник з Константинополя закінчувався в дельті Дунаю біля міста Армукастру, а інший, включаючи цей відрізок шляху, вів далі на північ - до міста Матраха¹.

«Галісія», або «Галицький Маяк» над Дунаєм

У межиріччі Дністра і Нижнього Дунаю картограф ал-Ідрісі позначив на своїй карті два міста, що не дуже віддалені один від одного. Це Акліба (*Akliba*) та Іскліфанус (*Isklifanus*). Багато дослідників ототожнюють перше місто з сучасним Білгород-Дністровським або з дунайською Старою Кілією. Однак подібні висновки суперечать географічним даним ал-Ідрісі.

Згідно з його інформацією, місто Акліба розміщувалося посередині між містом Армукастру, розміщеному неподалік від південного рукава річки Дунай, і безіменною стоянкою біля гирла річки Дністер (в районі сучасного Білгорода-Дністровського). Отже, Акліба – це, найімовірніше, порт, що збудований на чорноморському узбережжі або біля північного (Кілійського) рукава дельти Дунаю.

На думку Ірини Коновалової, придунайську Аклібу слід віднести не до Кілії, а радше до фортеці Лікостомо, що стояла за 25 км від Кілії за течією ріки. Нині це район Вілково. Вважається, що її збудували візантійці ще в IX ст., а може й раніше. Топонім Лікостомо вперше появляється в грецькому джерелі IX ст.: в одному із рукописів творів константинопольського патріарха Фотія є запис про власника цього поселення – деякого Фоми, «протоспафарія і архонта Лікостомія».

Значно менше варіантів пропонується для ототожнення дунайського поселення «Isklifanus», розміщеного ал-Ідрісі на північному березі Дунаю. Можна говорити про деякі поодинокі спроби ототожнити це місто з Кілією, однак вони не вельми переконливі. На карті Іскліфанус розміщений далеко від чорноморського узбережжя, біля крутого вигину русла річки Дунай. Можливо, саме через брак переконливих версій обійшла мовчанкою Іскліфанус Ірина Коновалова.

¹ Коновалова И. Г. Ал-Идриси о странах и народах Восточной Европы... – С. 115.

На нашу думку, ключем до розгадки назви «Isklifanus» може служити текст «Малого Ідрісі», в якому згадується назва «Ард Лісх» (в іншому рукописі – «Ард Лсіх»). Видавець і дослідник цього твору фінський сходознавець Ойва Тальгрєн-Тууліо, добавивши один початковий склад, прочитав це словосполучення як «Ард Галісія» і ототожнив його з містом Галичем на Дністрі¹. З цього приводу Ірина Коновалова зауважила, що термін «ард» має в арабській мові значення «земля, територія, країна». Отже, назву «Ард Лісх» слід трактувати як «земля Галісія», що вказує на Галицьке князівство².

У назві «Іскліфанус» також можна виділити дві частини: «Ісклі» – це скорочена назва «Галісія», а «фанус» (*fanus*) означає арабською «ліхтар», «лампа», «маяк»³. Отже, «Іскліфанус» можна розшифрувати як «Галицький Маяк».

На нашу думку, міста «Галісія» і «Іскліфанус» – це дві назви одного і того ж поселення над Нижнім Дунаєм, яке нині відоме як місто Галац.

Опосередкованим підтвердженням цієї версії можна вважати стійку традицію найменування важливих міст на березі Чорного моря за назвами причорноморських земель і країн, які ці поселення представляють. На карті ал-Ідрісі відзначені однойменні міста і землі Аланія (*Alania*), Хозарія (*Hozaria*), Куманія (*Kumania*), Русія (*Rusia*). До цього переліку можна віднести землю і місто під назвою «Галісія» (*Galisia*).

В період середньовіччя назва «Галісія», «Галатія», «Галичина» часто вживалися як синоніми до слова «Русь». Папа Римський Іоанн XXII у листі від 1327 р. згадував Малу Галатію, що «Русією іменована» (*minoris Galathe, que Ruscie nuncupatur*)⁴. Втім у середині XII ст. на чорноморському узбережжі були присутні дві Русі як самостійні політичні утворення. У межиріччі Нижнього Дунаю і Дністра – Галицьке князівство, або Галицька Русь, а у межиріччі Нижнього Дністра і Дніпра – Київська Русь або Київське князівство. Власне тому давній дослідник твору ал-Ідрісі Антоній Петрушевич зауважив, що ал-Ідрісі говорив «про двояку Русь»⁵. І позначив, відповідно, два причорноморські міста, що належали двом державним утворенням – Галицькій Русі (місто Галісія) і Київській Русі (місто Русь).

¹ Tallgren-Tuulio O. J. Du nouveau sur Idrisi... – P. 40–41, 179.

² Коновалова И. Г. Арабские источники XII – XIV вв. по истории Карпато-Днестровских земель... – С. 51–52.

³ Значение слова «фанус» // <https://how-to-all.com> > значение:фанус

⁴ Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae Illustrantia (1075 – 1953) ... – № 39.

⁵ Петрушевич А. Было ли два Галичи, княжескии города... – С. 37.

Преславець (Переяславець) та інші знакові центр руської торгівлі на Дунаї

Згідно з ал-Ідрісі, у середині XII століття на Нижньому Дунаї сходилися кілька торговельних шляхів. У місті Армукастру, розміщеному на правому березі гирла Дунаю, закінчувався суходільний торговий тракт, що пролягав з Константинополя західним узбережжям Чорного моря. Інший торговий маршрут проходив із Угорщини та інших країн долиною Дунаю і також закінчувався в Армукастру. На Нижньому Дунаї закінчувався і морський шлях, що вів із міста Матраха (Тмутаракань) через північно-чорноморські порти до Армукастру, де він переходив у суходільний маршрут до Константинополя.

І, нарешті, на Нижній Дунай пролягав Руський, або Південно-Руський чи Галицький шлях. Це підтверджує так званий «Малий Ідрісі», вказуючи, що торгові маршрути з міст Зака, Бармуні і Галісія вели на Нижній Дунай, а точніше до міста Преславець (*Барасклафіса*), що відомий як Переяславець (*Малий Преслав*)¹.

Таким чином маємо підстави вважати, що маршрут «Сармалі – Галісія» і «Армукастру – Константинополь» був складовою частиною загального торгового шляху між Західною Європою і столицею Візантії Константинополем.

Натомість, згідно з ал-Ідрісі, торгове сполучення між Нижнім Дунаєм і Нижнім Дністром здійснювалося тільки морським шляхом. У гирлі Дністра, в районі сучасного Білгорода-Дністровського, ал-Ідрісі згадує лише безіменну корабельну стоянку.

Це є важливим, хоч і опосередкованим свідченням, що Галицько-руський шлях вів саме на Нижній Дунай. Оскільки не було жодного сенсу добиратися до Білгорода-Дністровського, щоб в цьому порту пересідати на кораблі, а через два дні плавання, досягнувши міста Армукастру, що біля південного рукава Дунаю, знову розвантажувати свої товари і наймати сухопутний транспорт для продовження подорожі до Константинополя чи до інших причорноморських торгових центрів.

Місто Преславець (*Барасклафіса*) ототожнюють з давньоруським Переяславцем, який став столицею київського князя Святослава Ігоровича під час його походу 967–968 років проти Болгарського царства. За словами князя Святослава у «Переяславці на Дунаї» була «середина» його землі: «Хочу жити я в Переяславці на Дунаї, бо то є середина землі моєї. Адже там усі добра сходяться: із Греків – паволоки,

¹ Коновалова И. Г. Ал-Идриси о странах и народах Восточной Европы... – С. 154.

золото, вино й овочі різні, | а з Чехів і з Угрів – срібло й коні, із Русі ж – хутро, і віск, і мед, і челядь»¹.

Сучасні дослідники здебільшого локалізують Преславець в районі нинішнього села Нуфери, що біля південного (Георгіївського) рукава Дунаю, на схід від міста Тулча. До 1968 року Нуфери називалося Пріслав. Археологи виявили тут численні візантійські і давньоруські предмети, що датуються останньою третиною X–XIV ст.²

Однак чимало прихильників і в іншій версії, яку висунув чеський науковець Вільгельм Томашек, а обґрунтував болгарський науковець Васил Златарський. Згідно з нею давній Переяславець знаходився в районі сучасного міста Чернавода, дещо нижче за течією Дунаю³.

Версія Вільгельма Томашека і Василя Златарського ґрунтувалася на повідомленні ал-Ідрісі, що Барасклафіса (*Преславець*) було розміщена на річці біля болота, посередині шляху між містами Диріста (*Сілістра*) і Дисіна. До кожного з цих міст було 4 дні дороги.

В дослідників немає сумніву щодо ідентифікації міста Диріста. Це сучасне болгарське місто Силістра (болг. *Силистра*), яке відоме також як Доростол. Складнішим є питання з локалізацією міста Дисіна, яке ототожнюють з назвами Дичин, Вічена та ін..

У своїх коментарях до перекладу твору ал-Ідрісі Ірина Коновалова зазначала, що Дисіну треба шукати на північ від міста Армукастру, яке науковці переконливо ототожнюють з нинішнім поселенням Енісала. Оскільки маршрут від Преславця через Дисіну до Армукастру сухопутний, то Дисіна, на думку дослідниці, «повинна знаходитися або біля південного рукава дельти [Дунаю], або на правобережжі основної течії ріки»⁴. Тобто мова йде про район Тулча або Нуфери, що біля південного Георгіївського рукава, або околиці міста Ісакча, що розкинулося біля русла Дунаю до початку його розгалуження на рукави.

Визнаючи обґрунтованість такої локалізації, слід зауважити, що в такому разі Дисіна і Преславець не могли розміщуватися в одному районі в гирлі Дунаю. Адже між ними, за даними ал-Ідрісі, було чотири дні переходу. І це служить важливим аргументом на підтвердження версії Вільгельма Томашека і Василя Златарського, які локалізують Преславець північніше від міста Чернавода біля Дунаю.

Вільгем Томашек припускав, що це могла бути старовинна Капідава (*Capidava*), яку він ототожнював з селом Бояджик (*Бояджикъ*,

¹ Літопис руський / за іпат. списком пер. Л. Махновець... – С. 39.

² Коновалова И.Г., Перхавко В.Б. Древняя Русь и Нижнее Подунавье... – С. 64.

³ Златарски В. Н. Два известни български надписи от IX век. – С. 136–138.

⁴ Коновалова И. Г. Ал-Идриси о странах и народах Восточной Европы... – С. 155.

нині с. *Дунеря* – *Dunǎrea*). Втім подальші археологічні дослідження встановили, що Капідава знаходилася трохи нижче за течією Дунаю – нині це сусіднє село *Capidava*.

Якщо відштовхуватися від даних ал-Ідрісі, то необхідно визнати, що Капідава справді знаходиться на півдорозі між Силістрою і Нуферу. Відстань автомобільного маршруту від Силістри до Капідави становить 116 км, від Капідави до Нуферу – 121. Разом – 237 км, що загалом повністю відповідає 8 переходам по 30 км кожний.

У цьому зв'язку заслуговує на увагу мала карта ал-Ідрісі, на якій саме в такому порядку – Силістра, Преславець, Дисіна – розміщені ці міста над річкою Дунай. Однак з яким саме поселенням ототожнювати стародавній Преславець – Капідавою, Бояджиком-Дунерею, Сеймені, чи навіть з Чернаводою – це питання залишається відкритим.

Васил Златарський відзначав важливе значення Преславця-Переяславця як адміністративного, воєнного і торговельного центру, який розміщувався в стратегічно важливому місці. Тут була найкоротша віддасть між Дунаєм і Чорним морем. Тому купці могли зручно і безпечно доправляти свої товари по суші до Констанци і в зворотному напрямку, обминаючи дельту Дунаю, де була велика небезпека морських нападів¹.

Очевидно, і руські купці, які прибували у Переяславець з Південно-Західної, тобто Галицької Русі, могли продовжувати свій шлях на Константинополь також через Констанцу. Втім, був можливий й інший маршрут – через Силістру і Шумен (*Масійунус*). Цей маршрут через болгарські міста можна розглядати як альтернативний при чорноморському шляху, що пов'язують з конкуренцією між руськими і візантійськими купцями. Не випадково ал-Ідрісі згадує у Шумені «русську управу», яка, на думку дослідників, виконувала саме представницькі і торгівельні функції. Подібна управа чи колонія існувала також в Константинополі².

Нижній Дунай – кордон Галицької землі і Візантії

Свідченням належності до Галицької землі нижньої течії Дунаю залишається грамота князя Івана (Іванка) Ростиславича від 20 травня 1134 р. адресована месемврійським купцям. У ній «від стола Галицького, князь Берладський» згадує свої володіння у Пониззі Дунаю, зокрема «гради» Малий Галич (*Галац*), Берлад і Текуч.

¹ Златарски В. Н. Два известни български надписи от IX век. – С. 138.

² Новосельцев А.П., Пашуто В.Т. Внешняя торговля Древней Руси... – С. 84.

Згідно з грамотою, масемврійські купці, тобто вихідці чи представники міста Масемврія – поселення-порту на західному березі Чорного моря (з 1934 р. – Несебір) – мали право вільного привозу, складуванні і продажу своїх товарів в Малому Галичі. Але при подальшому пересуванні у глиб князівства, купці повинні були сплачувати мито в Текучі, Берладі та інших містах. Натомість при вивезенні різних товарів (місцевих, угорських, руських, чеських) мито сплачувалося у Малому Галичі¹.

На Нижній Дунай, як Галицьке прикордоння, вказує Руський літопис, який повідомляв, що 1159 року князь Іван Берладник, перебуваючи «у городах подунайських», пограбував два кораблі, які, очевидно, належали галицькому князю Ярославу Володимировичу або ж іноземним купцям, а також завдавав шкоди «риболовам галицьким»². Схоже, що на той час, Іван Берладник вже не був представником галицького князя на Нижньому Дунаї, як це зазначалося у грамоті від 1134 року.

Сучасний дослідник Леонтій Войтович до так званої Дністровсько-Бирладської волості Галицької землі відносив і місто Дичин, яке згадане в Іпатіївському літописі під 1159 р. як місто Дцин. Саме до нього відійшли бирладники після нападу на місто Олешня³, що біля гирла Дніпра.

Нижній Дунай і область Масемврія згадуються у творі Константина Багрянородного «Управління імперією» (943—953). Масемврія відзначена як кінцевий пункт плавання руських купців на шляху з Києва до Константинополя⁴. Мова йде про територію, розміщену на південь від річки Дичин (Камчія), яка певний час служила кордоном між Візантією і Болгарією. Прикордонними містами Візантії вважалися Масемврія, Ахілу та Созополь і за них часто йшла боротьба між Болгарією та Візантією.

На думку візантійця Літаврїна, в середині X ст. більшість руських торгових кораблів, що прибули з Києва, а також більшість гребців, воїнів та супроводжуючого персоналу залишалися у місті Ахіло, в то час як купці з товаром відправлялися в Константинополь⁵. Очевидно, вже в той час в містах, Масемврія, Ахіло сформувалася потужна руська факторія, яка зберігала своє значення і в XII ст.

¹ Петрушевич А. Было ли два Галичи, княжескии города... – С. 38.

² Літопис руський / за іпат. списком пер. Л. Махновець... = С. 273.

³ Войтович Л.В. Галич у політичному житті Європи XI–XIV століть... – С. 69.

⁴ Багрянородный Константин. Об управлении империей... – С. 51.

⁵ Багрянородный Константин. Об управлении империей... – С. 329.

У коментарях до твору зазначається, що купці могли пересідати в Ахіло чи Месамврії на візантійські кораблі і добиратися до Константинополя морським шляхом. Проте не менш ймовірно, що вони рухалися також суходільним шляхом. Не випадково в середині XII ст., коли Болгарія входила до складу Візантійської імперії, суходільний шлях з Константинополя пролягав чорноморським узбережжям аж до міста Армукастру на Нижньому Дунаї, де в той час існував новий кордон між Візантією і її союзником Галицьким князівством.

На Нижній Дунай, як прикордонну Галицьку землю, вказують насамперед візантійські джерела. Зокрема, йдеться про розорення половцями у 1148 році міста Дрістри (Сілістри) на Дунаї і їх переслідування ромеями. Під час погоні візантійці досягли гори, «що підноситься поблизу меж Тавроскіфії», тобто, Галицької Русі¹.

Причорноморським суходільним шляхом, що вів з Константинополя на Нижній Дунай, а відтак у Галичину, змушений був рятуватися від переслідування Андронік Комнін – двоюрідний брат візантійського василевса Мануїла Комніна. У 1164 році Андронік вирвався з візантійської столиці і вирушив до свого двоюрідного брата галицького князя Ярослава Осмомисла. Як повідомляє візантійський письменник Микита Хоніат, Андронік спочатку пересувався на конях із Мелівота до міста Анхіал, яке на карті ал-Ідрісі позначене як Ахілу (*Ahiolu* – суч. *Поморіє*). Тут він, отримавши харчові припаси на дорогу і провідників, відправляється в Галицю (Галичину)².

Микита Хоніат продовжував:

«Але коли Андронік вважав уже себе поза небезпекою, бо вже втік від переслідувань і досяг меж Галиці [Галичини], до якої прагнув, як до рятівного притулку, саме тоді він і потрапляє в тенета ловців. Влахи, попереджені чуткою про його втечу, схопили його і знову повели назад до царя...»³.

Завдяки своїй винахідливості і спритності Андронік Комнін зумів викрутитися з несподіваної халепи і втекти від своїх «опікунів» – «мисливців народу волохів». Він щасливо добрався до галицького князя Ярослава Осмомисла, який прийняв його з великою радістю і повагою.

Вказівки автора, що події розгорталися біля меж (кордонів) Галиці і за участю мисливців-волохів, свідчить насамперед про північну сторону Нижнього Дунаю і торговий тракт, що пролягав на стику руських і волоських поселень біля Карпатських гір. Очевидно, мова йде про райони між Малим Галичем, Текучем і Берладом. Втім не слід забувати,

¹ Бибииков М.В. Византийские источники по истории Руси... – С. 117–121.

² История Никиты Хониата... Т. 1. – С. 165–166.

³ История Никиты Хониата... Т. 1. – С. 166.

що влахами-волохами Микита Хоніат називав колишній мідійців і ототожнював з ними болгар¹. Тому зустріч з болгарами-волохами могла відбутися і на південному березі Дунаю.

З цього приводу між науковцями вже давно ведуться палкі дискусії. Ті дослідники, які вважають, що втікача схопили на правому, південному березі, аргументують свою думку тим, що кордон між Візантійською імперією і Галицьким князівством пролягав по Дунаю і що на лівому березі уже ніхто не зміг би арештувати Андроніка. Ці дослідники бачать у влахах-волохах жителів області Болгарія. Натомість опоненти, посилаючись на фразу «досяг меж» Галичини, роблять висновок, що затримка втікача відбулася вже на лівому, північному березі Дунаю².

Водночас, як слушно зазначає Рабінович, «чутка про його втечу» навряд чи подолала б дуже велику відстань на чужому, уже не візантійському березі. Тому він вважав місцем, де волохи затримали Андроніка, південь так званої Запрутської Молдови, тобто – місцевість неподалік Дунаю, між Східними Карпатами на заході і річкою Прут на сході³.

На наш погляд, важливіше у цій дискусії, що обидві сторони сходяться на думці, що Андронік був захоплений саме в районі Нижнього Дунаю. Таким чином, повідомлення візантійського автора Микита Хоніата може служити ще одним важливим свідченням, що саме Нижнього Дунаю в середині XII ст. досягали кордони Галицької Русі.

Чеський сходознавець і географ Вільгельм Томашек, досліджуючи «Книгу стомленого у мандрах по областях» («Нузхат ал-муштак») ал-Ідрісі, вперше звернув увагу на те, що вона представляє собою торговий звіт, а основними постачальниками інформації про Балканський півострів і Північно-Західне Причорномор'я були грецькі купці. Отримані від них дані вказують на торгові шляхи цих регіонів. У зв'язку з цим Вільгельм Томашек пропонував при ідентифікації географічних назв аналізувати їх не в якості ізольованих пунктів, а у складі дорожника, тобто дорожнього маршруту, до якого вони відносяться⁴.

Якщо дотримуватися цього підходу, а також чіткого загалом правила, коли в кожній секції тексту загальний напрям описів здійснюється із заходу на схід, то можна зробити деякі висновки:

¹ История Никиты Хониата... Т. 2. – С. 477.

² Рабинович Р.А. Искушение «волошским орехом», или Балканские волохи и русские волхвы... – С. 375.

³ Рабинович Р.А. Искушение «волошским орехом», или Балканские волохи и русские волхвы... – С. 375.

⁴ Коновалова И. Г. Ал-Идриси о странах и народах Восточной Европы... – С. 17.

По-перше, дорожник «Сармалі – Галісія» слід розглядати як реальний торговий маршрут, який можна пройти з початку до кінця. На карті аль-Ідрісі він позначений на лівому березі Дністра і закінчувався неподалік Чорного моря. Отже, картограф Аль-Ідрісі вважав Галісію причорноморським містом, а не містом Галичем над Дністром. Тому на своїй карті позначив це місто як останній пункт цього маршруту.

По-друге, у часи підготовки книги (1138-1154), коли ал-Ідрісі працював при дворі сицилійського короля Роджера II, наддністрянський Галич лише близько 1144 року перетворився на столицю об'єднаних Перемишльського, Звенигородського і Тереховлянського князівств, тобто Галицького князівства. Але навряд чи зумів одразу перетягнути до себе давній торговий шлях, що пролягав від міста Перемишль через Звенигород на Білці, Тереховлю, Звенигород на Дністрі (або Василів) до Чорного моря.

По-третє, існує чимало суперечностей між картографічною і текстовою частинами твору «Книга стомленого у мандрах по областях». Не можна не погодитися з думкою Ірини Коновалової, що ці частини необхідно розглядати як два різні способи презентації інформації. Здебільшого вони відображають одні і ті ж відомості і співпадають. Подекуди суттєво різняться, бо можуть походити з різних, незалежних один від одного джерел. Але у вирішенні питань щодо локалізації населених пунктів, що належать до Карпато-Дністровських і суміжних земель, слід визнати пріоритет описової частини твору.

Якщо дотримуватися цих засад, то можна впевнено стверджувати, що з чотирьох міст маршруту «Сармалі – Галісія» безпосередньо над Дністром розміщені тільки перших два – Сармалі і Зака. Натомість про місце розташування міст Бармуні і Галісія нічого конкретно не сказано. Як картограф, ал-Ідрісі розмістив їх на лівому березі Дністра, де саме позначена Руська земля. Але водночас як автор тексту і картограф відпустив ймовірність проходження маршруту від міста Зака в південному напрямку до долин річки Прут і Серет, а далі до Нижнього Дунаю.

На такий варіант вказує інший торговий маршрут «Луніса – Зака (Зала) – Саклахі – Галісія», що, відповідно до рекомендацій Вільгельма Томашека, саме так сприймається у переліку руських міст (5-а секція VII клімату). Згідно з порядком названих міст, цей маршрут пролягав від міста Луцька на південь до міста Зака, відтак до міста Саклахі, яке на карті розміщене біля Карпатських гір. Далі, як і маршрут «Сармалі-Галісія», він вів до гирла річки Серету на Нижньому Дунаї – міста Галісії (Галаца)

Руське місто Саклах на карті ал-Ідрісі позначене біля гори Фредо, яку можна впевнено ідентифікувати. У Південно-Буковинських

Карпатах ця назва збереглася як гора «Фередеу» і як хребет «Фередеул» .

Поблизу цього гірського масиву розміщене місто П'ятра-Нямц, з яким Ірини Коновалова ототожнює місто Бармуні. У цьому ж районі на карті ал-Ідрісі підписане місто Саклах, що розміщене поруч інших трьох спустошених чи просто невідомих населених пунктів. Ця обставина допускає двояке трактування: міста Бармуні і Саклах могли бути різними назвами одного і того ж населеного пункту, або ж це різні поселення, що розміщені неподалік один одного. Не випадково на великій карті ал-Ідрісі біля Південних Карпат (гора Фредо) позначені загалом чотири поселення, однак підписано лише одне.

Важливим джерелом для з'ясування суперечливих питань у «Книзі стомленого у мандрах по областях» є так званий «Малий Ідрісі», який вважають скороченим варіантом цього твору. Втім, це не тільки скорочений, але й подекуди оригінальний твір, що містить чимало додаткової інформації. Саме «Малий Ідрісі» повідомляє, що торговий маршрут з міст Зака, Бармуні і Галісія вів на Нижній Дунай, а точніше до міста Барасклафіса, що відомий як Переяславець (*Малий Преслав*).

Недалеко від нього, а саме в місті Армукастру, розміщеному на правому березі гирла Дунаю, закінчувався суходільний торговий шлях, що пролягав узбережжям Чорного моря з Константинополя. Тож ділянки «Сармалі – Галісія» і «Армукастру – Константинополь» були важливими ланками загального торгового шляху між Західною Європою і столицею Візантії.

«Малий Ідрісі» допомагає ідентифікувати місто «Isklifanus», розміщене на карті ал-Ідрісі на північному березі Нижнього Дунаю. У «Малому ідрісі» згадується назва «Ард Лісх» (інший варіант – «Ард Лісх»), яку фінський науковець Ойва Тальгрєн-Тууліо, враховуючи поширене в арабського автора вживання скорочених географічних назв, прочитав як «ард Галісія», тобто «земля (країна) Галичина». За цією аналогією словосполучення «Іскліфанус», що складається з двох частин «Ісклі» і «фанус», можна розшифрувати як «Галицький Маяк». Очевидно, міста «Галісія» і «Іскліфанус» – це дві назви одного і того ж поселення над Нижнім Дунаєм, яке нині відоме як місто Галац.

Реконструкція торгового маршруту «Сармалі – Зака – Бармуні – Галісія» у формі «Перемишль – Звенигород (Василів) на Дністрі – П'ятра-Нямц – Галац» цілком узгоджуються з промовистою характеристикою ал-Ідрісі, що це є «найбільш віддалені», тобто прикордонні міста Русі. Крім того, відстань між цими містами, що виражена в переходах і милях, повністю співпадає з цифровими даними арабського автора, що є ще одним важливим свідченням правильності ідентифікації.

Розділ 3

КОЗМИН

3.1

«ПИТОМЕ СЕЛО» ВОЄВОДИ ШТЕФАНА ВЕЛИКОГО

«Село на ім'я Козминул»

3 квітня 1488 року Штефан Великий видав грамоту про чергові дарування Путнянському монастиреві, згідно з якою до монастирських володінь перейшло і село в на ім'я Козмин (Козминул)¹. Як зазначається у грамоті, **«наше питомое село на ім'я Козминул, у Черновскои волости»**.

Словник староукраїнської мови тлумачить прикметник **«питомий»** як *питомий, власний, приналежний кому*². Отже, село Кузьмин до 1488 року було власністю воєводи Штефана Великого. Водночас допускається думка, що Козмин міг бути не тільки власністю, але й спадковою власністю Штефана Великого, що належала йому за правом спадку від батька (отця, звідси «отчина», «вотчина»). Не випадково деякі українські словники, в тому числі й Словник буковинських говірок, подають слово «питомий» у значенні «рідний», «спадковий»³. А румунською мовою слово **«питомое»** здебільшого перекладають як *baștină*, тобто «вотчина»⁴.

¹ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 1. – P. С. 333 – 335.

² Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. Т. 2. ... – С. 149.

³ Словник буковинських говірок... – С. 413.

⁴ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 1. – P. 336; Румынско-русский словарь... – С. 84.

На жаль, наявні джерела не дозволяють внести цілковиту ясність в це питання. На нашу думку, видається більш ймовірним, що мова йшла все ж таки не про спадкову власність, для означення якої в українсько-молдавських грамотах вживалися терміни «отчина», «отчизна», «очина»¹, а лише про набуту Штефаном Великим після сходження на молдавський господарський престол у 1457 р.

Монастир Путна воєвода Штефан Великий заснував у 1465 році, що пов'язують із взяттям Акермана і Кілії². Його будівництво розпочалося у 1466 році, а чотирма роками пізніше була закінчена і урочисто освячена монастирська церква³.

Легенда розповідає, що заснуванню монастиря передувала зустріч Штефана Великого у долині річки Путна з пустельником Данилом, який врятував князя від ворожого переслідування і надихнув до нової боротьби, обіцяючи неодмінну перемогу. Слова відлюдника Данила виявилися пророчими і Штефан вирішив побудувати в долині річки Путна (Південна Буковина) чернечу обитель⁴.

Це був перший монастир, заснований Штефаном Великим, і він став чи не найвідомішим. У монастирській церкві поховані 11 князів і єпископів, у тому числі й Штефан Великий. Водночас монастир мав велике значення як важливий релігійно-культурний центр.

За свого життя воєвода обдаровував Путнянський монастир численними маєтками і різними доходами, заохочуючи своїм прикладом до пожертв й багатьох молдавських бояр. У квітня 1488 року разом з селом Козмин Штефан Великий передав монастирю воскове мито і шість воскобійників від Серетського Торгу, а також власні млини з солодівнею у тому ж таки місті Сереті⁵.

Межовий опис села Козмин

Характерною рисою грамоти від 3 квітня 1488 року є детальний межовий опис села (громади) Козмин, який проливає світло не тільки на територію цього населеного пункту і його сусідів, але й також на мову і етнічну приналежність місцевих мешканців. Адже в назвах межових

¹ Словник староукраїнської мови XIV—XV ст. Т. 2. ...– С. 111-112.

² Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde = Буковина. Загальне краєзнавство. – S. 266.

³ Kaindl R.F. Unser Heimatland Bukowina = Раймунд Фрідр. Кайдль. Наш рідний край Буковина... S. 13.

⁴ Kaindl R.F. Unser Heimatland Bukowina = Раймунд Фрідр. Кайдль. Наш рідний край Буковина... S. 15-16.

⁵ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 1. – P. С. 333.

знаків, якими служили природні і рукотворні об'єкти, була зафіксована побутова лексика місцевого населення.

Для кращого розуміння оригінального тексту грамоти, написаної староукраїнською мовою, ми розбили його на окремі фрагменти і подаватимемо пояснення окремих слів, що нині належать до маловживаних чи застарілих.

«...а хотарь тому вишеписанному селу да ест: почениши вт Луковице вт дубь росохатьи черес заподіи, черес путь на столп, где могила копана, вт толѣ прости черес долину, на могилу на дил...»

хотарь – межа, границя;

вишеписанный – вищезгаданий, вищеназваний;

почениши – почавши;

дуб росохатий – дуб гіллястий, крилатий;

заподіи – плоскогір'я, узгір'я із западинами;

путь – шлях, головна дорога;

столп – стовп;

могила копана – межовий знак у вигляді насипного кургану;

прости – просто, прямо.

от толі – відтіля;

черес – через;

діл – хребет пагорба, діл (у порівнянні з горою); (молд. дял).

«...А межа тому вищеназваному селу та є: почавши від Луковиці, від дуба розсохатого, через заподіи, через шлях на стовп, де могила копана, звідтіля через долину, на хребет пагорба і могилу...»

☪ **«...а вт той могилу, черес поле усе малою дорогою до великою дорогу, що идєт вт луковице, а вт той великои дорогу до Юрієва става...»**

«...а від тої могили, через поле усе малою дорогою до великої дороги, що йде від Луковиці, а від тої великої дороги до Юрієвого ставу...»

☪ **«...а вт толі прости черес поле на столпу, а вт толі черес поле на дубь, що ест на вбрѣжіє, та на ріку на Дерлуи та дулу Дерлуем на став монастирскїи...»**

ріка Дерлуй – річка Дерелуй (Дереглуї);

дулу – вниз, додолу;

обрежіє – узбережжя.

«... а відтіля просто через поле на стовп, а відтіля через поле на дуб, що є на узбережжі, та на річку Дерелуй та вниз Дерелуєм на став монастирський...»

☉ *«...а вт толі гори потоком до Солонцеѡ, вт толі потоком до ставь вь поков та на столпѹ, вт толі прости черес поле на рѹдѹ на Козію...»*

гори – вгору – до джерела, проти течії;

Солонець – струмок, лівий приток р. Дерелуй;

поков – окоп – межовий знак;

руда Козія – руде, іржаве болото біля витоків струмка Козії (Кізі).

«...а відтіля вгору потоком до Солонця, відтіля потоком до ставу в окопі та на стовп, відтіля просто через поле на руду Козію...»

☉ *«...та рѹдою до малого дорогѹ, та малою дорогою до столпа, та на старого столпа на великои дороги, що идет вт Черновци...»*

«... та рудою до малої дороги, та малою дорогою до стовпа, та на старий стовп на великій дорозі, що іде від Чернівців...»

☉ *«...та черес пѹт, прости черес поле и черес долину на столпѹ, та на дѹб знаменан, що єст на нем бѹрѹ, Яблѹнивецѹ вт Кѹчѹра...»*

боур – бір;

знаменан – знаковий, значений, мічений;

Кучур – Великий Кучурів;

Яблунівецу – Яблунівець, присілок Кучурова.

«... та через шлях, просто через поле і через долину на стовп, на дуб знаковий, що є на цьому бору, Яблунівець від Кучура ...»

☉ *«...та черес долину, що сі зоветь Переємь, на дрѹгою долину, та на дорогѹ, та дорогою, та черес Кѹрієво долину, на столпѹ, а вт того столпа ѹ дрѹгій столпѹ, що єст на шбочи, та на берест на Коровієво потоци, мало више Плючкова пасика...»*

Курієва долина – Коровієва долина;

обоча – обочина, узбіччя.

«...та через долину, що називається Переєм, на другу долину, та на дорогу, та дорогою, та через Курієво (Коровієву) долину, на

стовп, а від того стовпа на другий стовп, що є на узбіччі, та на берест на потоці Коровія, децо вище Плючкової пасіки...»

☉ *«...та черес Коровіа оу столпѹ, та черес лози на столпѹ на шбочи, та на камен на верхъ Хлѹбокою долину, та Хлѹбокою долину, та черес Дерлѹи...»*

Хлѹбока долина – долина Глибока.

«...та біля стовпа через Коровію, та через лози на стовп на обочині, та на камінь на верх Глибокої долини, та Глибокою долиною, та через Дерелуй...»

☉ *«...та прости черес поле на яблон на край лиса, та у лис межи двама полѣнами та бѹковиною долѹ до Лѹковицкоє хотарѣ, где вѣходит стежка шт бѹковина, та попереk рога, на дѹб на росохатїи дѹб, на край лиса, то єст ємѹ вес хотарь...».*

полєна – поляна;

яблон(ь) – яблуня;

ріг – місце, де сходяться дві зовнішні сторони лісу.

«...та просто через поле на яблуню на краю лісу, та у ліс між двома полянами та вниз бѹковиною до Луковецького хотаря, де виходить стежка від бѹковини, та попереk рогу на дуб, на розсохатий дуб, на край лісу, то є йому (селу) вся межа...».

Навіть поверховий погляд на межовий опис села Козмин дозволяє відзначити, що він добре деталізований і багатий на цікаву інформацію. Значна низка межових знаків пов'язані з відомими нині місцями – містом Чернівці, селами Луковиця і Великий Кучурів, річкою Дереглуй і потоком Коровія. Але, мабуть, не менша частина з них є маловідомими, а то й зовсім незнані сучасним мешканцям. Це, насамперед, поселення Яблонівець (Яблунівецу), потік Солонець і руда Козія, долини Переєм, Глибока і Коровієва, ставки Юріїв і Монастирський, Плючкова пасіка і урочище Поков,

Очевидно, що межовий опис заслуговує на те, аби приділити йому більшу увагу і зробити спробу з'ясувати значення, походження і локалізацію природних і штучних об'єктів, що служили маркерами території села Кузьмин наприкінці XV століття.

У цьому нам допоможуть історичні мапи різних періодів, які зберігають важливу інформації про давні населені пункти і їхню територію, про основні шляхи сполучення, історичні назви рік, потоків, урочищ і височин. За основу ми візьмемо австрійську «Адміністративну карту королівства Галичини і Лодомерії...» від 1855 року¹, на якій нанесені детальні межі тогочасних громад.

¹ Administrativ Karte von den Königreichen Galizien und Lodomerien mit den Grossherzogthume Krakau und den Herzogthümern Auschwitz, Zator und Bukowina, Scale: 1:115 000. Publisher: Verlag und Eigenthum von Artatia, Wien 1855.

ГОЛОВНІ МЕЖОВІ ЗНАКИ ГРОМАДИ КОЗМИН. ЗНАЧЕННЯ І ЛОКАЛІЗАЦІЯ

Дуб, берест і яблуня – природні межові знаки

Серед дерев, які служили межовими знаками території села Козмин, найчастіше згадується дуби, які, очевидно, були реліктами (нащадками) давніх дубових пралісів, що вкривали цю місцевість раніше. Опис починався з розсохатого дуба (*дубъ росохатъли*), що ріс на узліссі, на межі з селом Луковицею.

Прикметник «розсохатий» має кілька варіантів. Словник Бориса Грінченка і Академічний словник української мови подають це слово у формі «розсохатий»¹. Натомість Словник буковинських говірок подає варіант цього слова «росохнатий»². Однак усі вони мають одне і те ж значення – *розгалужений, розложистий, гіллястий*. Цей прикметник став похідним від слова «розсоха» – *розгалуження двох гілок, відростків на дереві*.

Інший межовий дуб – «*дуб, що єст на шврѣжіє.. на Дерлуи*» – зростав на узбережжі річки Дерелуй. Такі дуби успішно витримували весняні чи літні розливи річки, яка затоплювала прибережну місцевість³.

«*Дуб знаменан*» — дуб, який служив знаменням, знаком; значений, мічений⁴. Згідно з давньою традицією, на ньому були нанесені межові мітки, зроблені здебільшого у вигляді хреста⁵.

Подібне знамення було головним символом, який фіксував земельну власність князя в Київській Русі. Згідно з статтею 73 «Руської Правди», збірки стародавнього руського права (широка редакція), за порушення знамення і межових знаків передбачалася суворе покарання. Зокрема, за знищення дуба знаменного або

¹ Словник української мови: в 11 томах. Т. 8. – С. 813.

² Словник буковинських говірок... – С. 467.

³ Квасецький А.Т. Давні згадки про Жуличі... – С. 34.

⁴ Словник староукраїнської мови XIV—XV ст. Т. 1. – С. 403.

⁵ Вплив історичних факторів на трансформацію межових знаків в Україні / І. Тревого, Є. Ільків, М. Галярник, Б. Семків... – С. 140.

межового – штраф у розмірі 12 гривень: «**Аже дуб потнетъ знаменьныи или межныи то 12 гривеньъ продажи**»¹.

Очевидно, що багатолітні дуби, які вказували на межі населених пунктів і громад, завдяки цьому призначенню мали шанс прожити триваліше життя.

«**Берест**» – **берест** (*Ulmus minor Mill*) – листяне дерево з родини в'язових. Згадується на лівому березі потоку Коровія. Очевидно, вже в той час берест використовували для зміцнення берегів і схилів. З назвою дерева пов'язують ім'я історичної Берестейщини – українського етнокультурного краю у середній течії річки Західний Буг, який нині входить до складу Берестейської області Білорусі².

«**Яблон**» – **яблуня**. З її ім'ям пов'язане назва присілка Яблунівець (**Яблунівець**), що належав до Кучурова. Присілок розкинувся на березі однойменного потоку..

Могила, копець, стовп – рукотворні межові знаки

Потягом багатьох років найбільш поширеними і важливими межовими знаками були могили. Це інколи природні, але здебільшого рукотворні кургани, що позначали головні місця розмежування між територіями населених пунктів чи громад.

Назва походить праслов'янського **mogyla* – «купа»³. У такому значенні це слово зафіксоване і в Словнику буковинських говірок⁴.

Для рукотворних насипних могил часто вживалася назва «копана могила»⁵. На таких курганах ставили також додаткові межові знаки – вкопували стовпи (закопи), доставляли камені тощо. Якщо на такій могилі не було жодних межових знаків, то деколи її називали «чистою»⁶.

У межовому описі 1488 року згадуються дві могили. Як підказує реконструйована схема межової лінії, вони були розміщені на границі з Луковицею, біля доріг, що вели з цього села. На одній з могил був вкопаний стовп – додатковий межовий знак. А інша, мабуть, була чистою.

У XV ст. традиція використання могил як головних межових знаків була поширена не тільки по всьому Молдавському князівстві, але й на

¹ Білецький Л. Руська правда й історія її тексту... – С. 137.

² Берестейщина. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

³ Тимочко Б. В. Назви меж і межових віх в українсько-молдавських грамотах XIV – XV століть... – С. 41.

⁴ Словник буковинських говірок... – С. 294.

⁵ Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. Т. 2. – С. 604.

⁶ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 5. – P. 201.

різних українських землях, зокрема у Галичині, Волині Поділлі¹. Наприклад, тим же 1488 роком датуються межові акти, що стосуються і мого рідного села Жуличі, що у Золочівському районі Львівської області. Саме на насипному кургані-могилі біля річки Белзець були встановлені додаткові межові знаки, що позначали суміжні ділянки території сіл Жуличі, Хильчичі і Лагодичі².

У пізнішій українській історії були широко відомі козацькі степові могили – сторожові козацькі пункти, місця поховання козаків, окремих легендарних козацьких ватажків.

Ще Тарас Шевченко писав у своєму заповіті:

«Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого
На Вкраїні милій».

Він просив поховати його не в могилі, а на могилі, тобто на кургані.

Традиція використовувати могили як межові знаки збереглась донині і на Південній Буковині, що входить до складу Румунії. Наприклад, мешканці села Бродина (колишнього Радівецького, а нині Сучавського повіту) називають *могилою* «граничний камінь; кіпець між державним і громадським ґрунтом»³.

У межовому описі села Козмин згадується як межовий знак і кіпець (кіпець). Він менший від могили, але також представляє собою насипний горб, подеколи окопаний глибоким ровом. В оригіналі грамоти його назва трохи спотворена – «поко(в)». Автори-укладачі Словника староукраїнської мови вважають, що *поко(в)* – це *окоп* – межовий знак *копець*⁴. Від кіпців-окопів могла згодом утворитися назва присілка Окопи, що зафіксований у цій околиці на картах ХІХ століття біля річки Дерелуй (*рис. 3.1*).

Буковинський історик Франц Віккенгаузер вважав, що «Поков» – назва ставкового каналу-рову («zum Staugraben Pokow»). Натомість Іоан Богдан розшифровував слово «поков» не як власну, а як загальну назву у значенні «окоп», «шанець». Тому й у перекладі цього фрагменту тексту румунською мовою у нього вийшло «deacolo pe răâu râună la șanțul heleșteului» – «звідти уздовж струмка до ставкового рову»⁵.

¹ Словник староукраїнської мови ХІV–ХV ст. Т. 2. – С. 604.

² Квасецький А.Т. Давні згадки про Жуличі... – С. 35-36.

³ Горбач О. Південнобуковинська гуцульська говірка й діалектний словник с. Бродина... - С. 188.

⁴ Словник староукраїнської мови ХІV–ХV ст. Т. 2. – С. 79, 178.

⁵ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 1. – P. 337.

**Історична територія
села КОЗМИН,
1488 р.**

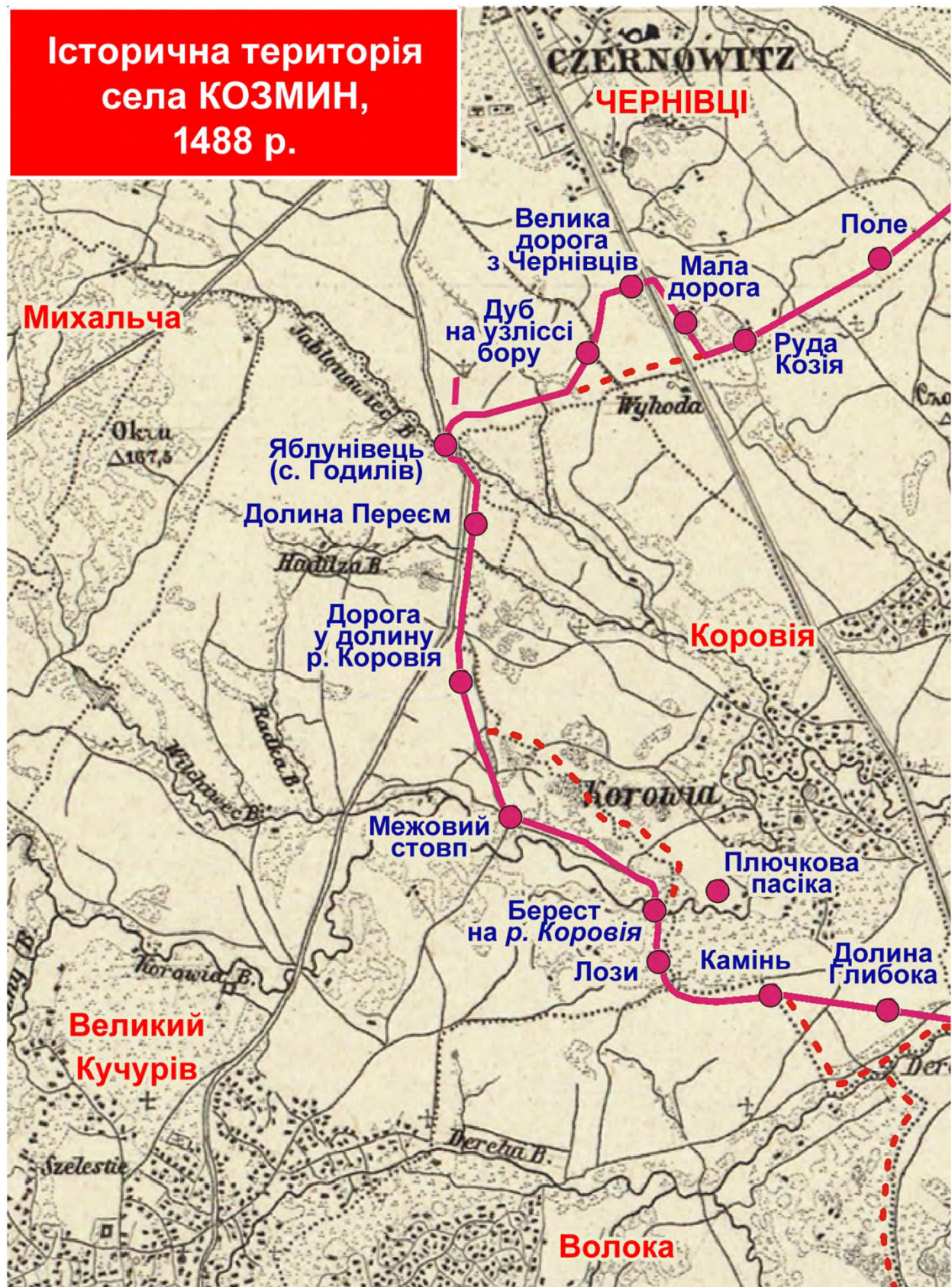
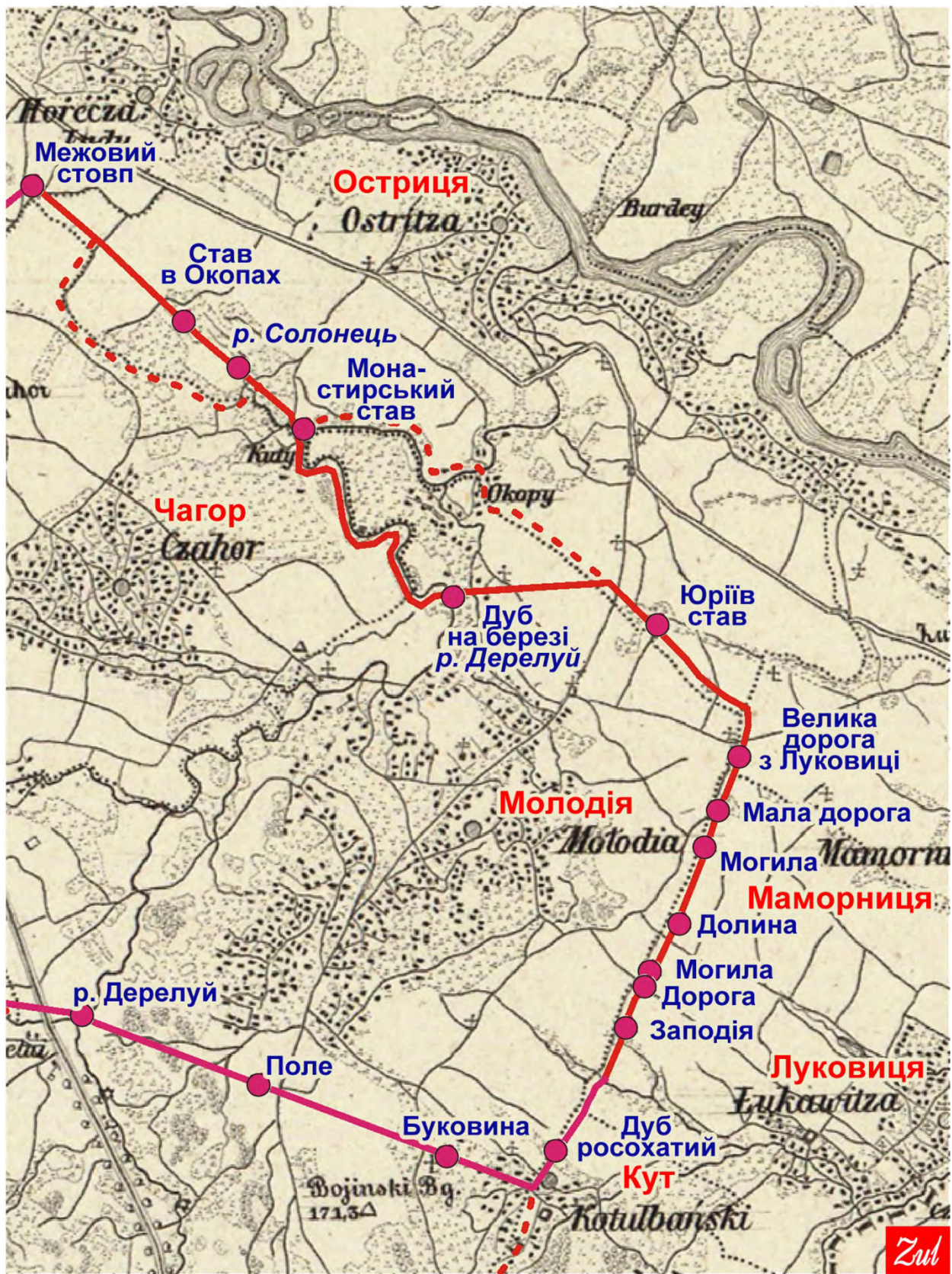

Рис. 3-1. Локалізація межових знаків села Козмин на австрійській карті 1855 р.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

- межові знаки
- лінія межі 1488 р.
- лінія межі 1855 р.

Проте можна допустити, що назва «Окопи» пов'язана з давніми фортифікаційними спорудами чи укріпленими поселеннями.

Ще один поширений межовий знак – «столп». У межовому описі стовп зустрічається найчастіше, в основному як самостійний межовий знак. Інколи його встановлювали і на могилах. Лексема походить від праслов'янського слова *stǫlpъ* – «стовп». Це колода або товстий брус, установлені вертикально¹. До найдавніших межових знаків у вигляді стовпів можна віднести «старого столпа», який був встановлений біля великої дороги, що вела з Чернівців.

Заподія – схил плоскогір'я між Кузьмином і Луковицею

Слово «заподія» і румунські, і українські дослідники пов'язують з румунською (молдавською) лексикою, вживаючи його у значенні «плоскогір'я»². На це вказують і автори-упорядники Словника староукраїнської мови³. Натомість деякі румунські мовознавці виводять слово «zărodie» від старослов'янського «заподіє» (**заподіє**) або «заподь» (**заподъ**)⁴. Очевидно, що мешканці давнього Козьмина могли запозичити це слово від своїх сусідів-волохів, однак більш ймовірно, що воно було перейняте від предків-слов'ян.

В сучасній українській мові слову «заподія» відповідає «западина» – *заглиблене місце на чому-небудь; яма; понижена місцевість*⁵. Синоніми – *впадина, поділ, подина, під* та деякі ін.

Славист Михайл Костаєску на основі власних спостережень уточнював, що «zărodie» означає *схил пагорба, який йде після рівного місця – плато, що також утворене на схилі пагорба*⁶. Така характеристика цілком відповідає особливостям рельєфу між теперішньою Молодією і Луковицею.

У цьому контексті заслуговує уваги слово «дѣл», яке в грамоті 1488 року вживається не в поширеному нині значенні *діл, долина, низ*, а в рідковживаному варіанті гірської лексики – *гірський хребет, гребінь (гори або горба)*⁷. Перейшовши до молдавської (румунської) мови, слово «діл» утвердилося у формі «deal» – *горб, пагорб*⁸.

¹ Тимочко Б. В. Назви меж і межових віх в українсько-молдавських грамотах XIV – XV століть... – С. 41.

² Румынско-русский словарь... – С. 920.

³ Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. Т. 1. – С. 384.

⁴ zărodie – definiție Șăineanu, ed. VI – Dexonline.

⁵ Словник української мови: в 11 томах. Том 3. – С. 239.

⁶ Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 172.

⁷ Малоруско-німецкий словарь. Т. 1. – С. 185.

⁸ Dicționar român-ucraïnean = Румунсько-український словник. – С. 117.

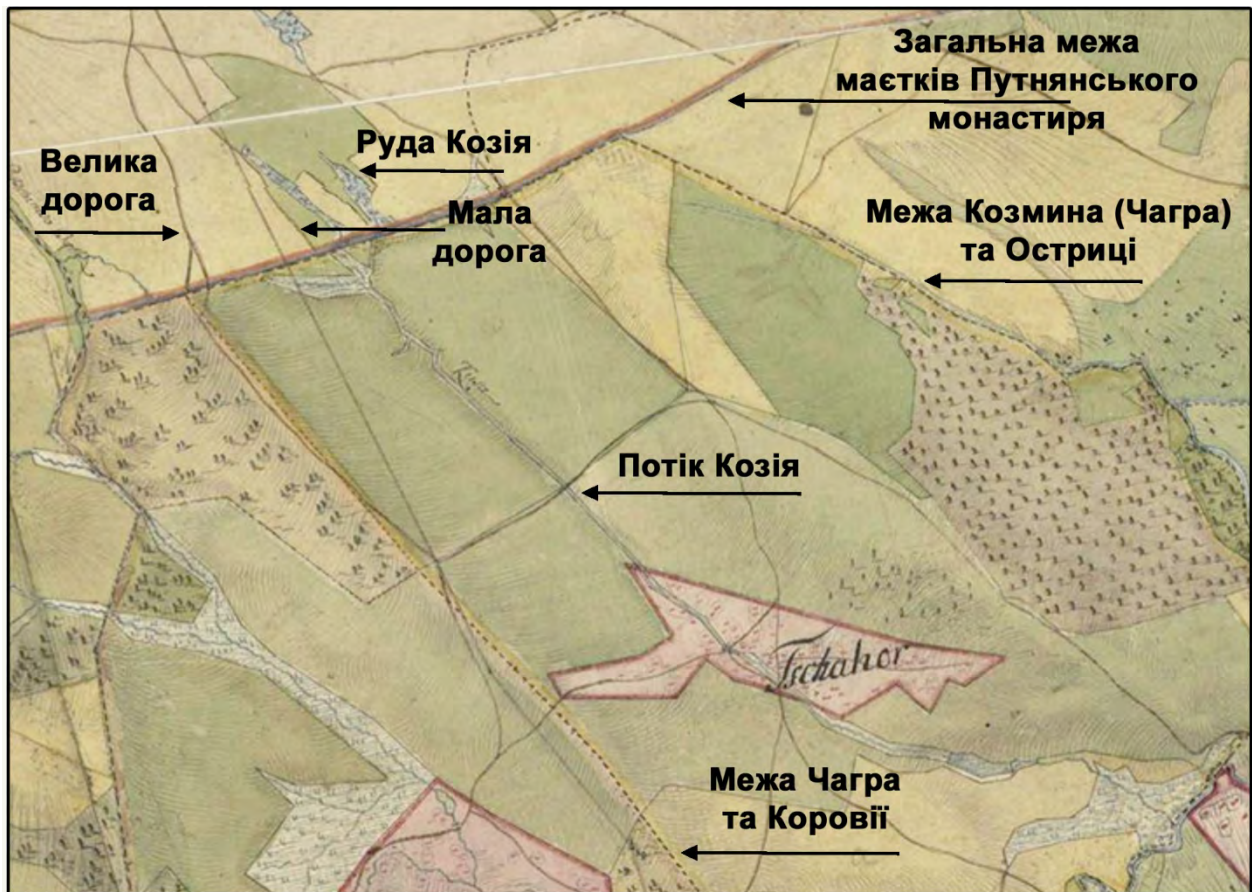

Рис. 3-2. Локалізація окремих межових знаків села Козмин на карті "Дистрикт Буковина" (Distrikt Bukowina (1773-1776) – First military Survey).

Річка Дерлуй – Дереглуй, Дереглей

З приводу назви «Дереглуй» (*Дрелуй, Дерелуй Дерехлуй, Дрихалуй, Дереглей*) є декілька гіпотез, які або конкурують між собою, або ж доповнюють одна одну.

Найбільш поширена версія про тюркське походження цього гідроніма. Його назву виводять з татарського «*darah*» – дерево, до якого приєднано суф. *-li / lu*. Під східно-романським впливом він оформився як *-луй*¹.

У творенні гідроніма могло брати участь і слово *-лей* з варіантом – *луй*, що означає «річка»². Для порівняння: *Котлуй* – притока Росі (басейн Дніпра),

Татарську версію походження назви «Дерелуй» підтримував, зокрема, Юрій Карпенко³. Водночас він допускав, що вона може бути за походженням романською словотворчою моделлю. У басейні Сірету зафіксовані також гідроніми *Корбулуй, Лулулуй*, що утворені з гідронімічним суфіксом *-луй*, *-луй*⁴.

Семантично обґрунтованою вважається і українська (слов'янська) версія походження гідроніма «Дереглуй». Згідно з нею первісний варіант був пов'язаний із словотворчими основами «дере» і «глей», що в результаті складання утворили «Дереглей». Слово «глей» означає кольорову глину і річковий мул⁵, які дерла-виривала з дна і своїх берегів неспокійна річечка. Згодом, під впливом румунського називництва, гідронім трансформувався у «Дереглуй».

Назву «Дереглей» активно вживала буковинська письменниця Домка Ботушанська (1912-1994), яка народилася та виросла біля джерел цієї річки у селищі Глибоці (пісня «Там де Дереглей, струмоче», розділ «Над Дереглеєм» у романі «Підземний дзвін»)⁶.

Рибні ставки – Юріїв і Монастирський

Як випливає із тексту грамоти, межа Козмина пролягала «до **Юрієва става**», що розміщувався неподалік великої дороги, що вела з Луковиці. Ставки в Молдавському князівстві мали велике значення і часто

¹ Етимологічний словник топонімів України... – С. 177.

² Етимологічний словник топонімів України... – С. 284.

³ Карпенко Ю. О. Топонімія Буковини... – С. 121.

⁴ Карпенко Ю. О. Особливості гідронімічного словотвору... – С. 192

⁵ Словник української мови: в 11 томах. Том 2. – С. 81.

⁶ Підземний дзвін Дереглей Д.Ботушанська natali balan. URL: https://www.youtube.com/watch?v=e3R1fGFQ2WM&ab_channel=natalibalan

називалися за іменами та прізвищами їх власників чи будівничих – Мілев (Омельків), Паньків, Марків, Попів¹. За цією аналогією постала назва ставка від імені «Юрій».

«**Став монастирскій**» розміщувався на річці Дереглуй. З історичних джерел відомо, що назва могла утворитися у зв'язку з приналежністю ставка до володінь села Остриці. 25 квітня 1472 року воєвода Штефан Великий викупив Острицю за 200 татарських золотих у родини боярина Тебуча (**Тьбуч**) і подарував Путнянському монастирю разом з місцем для млинів на річці Прут². Очевидно, що важлива ознака Остриці як «монастирського села» поширилася і на її найважливіші господарські об'єкти. Втім, можна допустити, що сам став міг бути викопаним вже після переходу Остриці до монастирських володінь.

У тексті опублікованої грамоти прикметник «монастирський» вжитий з малої літери, хоч його можна вважати мікротопонімом і писати, як і «Юрій став», з прописної літери – «Монастирський став»

Трохи пізніше, а саме 16 березня 1490 року, воєвода викупив за 250 татарських золотих село Клішківці (Кличківці), що також розміщувалося в Чернівецькій волості, біля гирла річки Дерелуй. Це поселення Штефан Великий також подарував Путнянському монастирю³. Клішківці та Остриця неодноразово згадувалися як різні монастирські села-маєтки.

Із межового опису села Козмин, а саме згадки про Монастирський став на вигині русла річки Дерелуй у 1488 році, випливає, що історична Остриця була безпосереднім сусідом Кузьмина. Проте вказівка грамоти 1490 року, що Кличківці також розміщувалися біля гирла річки Дерелуй, уможливорює висновок, що неподалік Дереглуя сходилися межі трьох сіл – Кузьмина, Остриці і Клішківців.

Вважається, що населений пункт під назвою Клішківці був знищений під час турецької війни, а його територія стала частиною Остриці. На карті 1737 р. Клішківці (*Cliscaucy*) позначені на правому березі річки Кучурул (Дереглуй) неподалік злиття із Прутом (рис. 4.20).

Своє імення Остриця могла отримати від руського (давньоукраїнського) слова «остра» – *гостра, шпильста*⁴. Натомість назва «Клішківці» могла утворитися від імені чи прізвища «Кличко».

¹ Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. Т. 2. ...– С. 377-378.

² Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 1. – P. 169-170.

³ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 1. – P. 428-429.

⁴ Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde = Буковина. Загальне краєзнавство...– S. 259.

Потік Солонець

Академічний словник української мови подає значення слова «солонець» як «озеро або джерело з солоною водою», «ділянка ґрунту із джерелом солоної води»¹. У грамоті 1488 року слово вжите як назва потоку – лівого притоку річки Дерелуй.

Як підказують межові знаки і давні мапи, у 1488 році русло потоку Солонець у своїй нижній частині розгалужувалося на 2 рукави. Південний рукав відводив води Солонця до Монастирського ставка, розміщеного на річці Дерелуй, а північний, головний рукав, трохи північніше сполучався безпосередньо з руслом річки Дерелуй. Саме тому межа села Кузьмина проходила від Монастирського ставу руслом безіменного потоку, а сам Солонець згаданий на місці розтоку, тобто розгалуження двох рукавів.

На Буковині назву *Солонець* має, зокрема, солоний водний потік, що передав своє імення двом населеним пунктам Солонець і Новий Солонець (неподалік міста Сучави), а також невеликий струмок поблизу Красноільська (хутір Слатина).

Руда Козія

Цікавим зразком староукраїнської мови є назва «руда». Словник української мови Бориса Грінченка і Словник буковинських говірок фіксують це слова у значенні «іржаве багно, болото»². Синонім цього слова можна вважати назву «рудка» – тобто луговина, видолина, в якій ґрунтові води вкриваються рудою, тобто іржавіють³. На одній з карта ХІХ століття це місце, що нині відноситься до південно-східної околиці Чернівців, позначена як Рудка (рис. 3.4).

«Руда», або «рудка», утворилася біля витоків струмка Козія, від якого й перейняла уточнюючу назву. Річечка Козія плине через Чагор і за селом впадає у Дерелуй.

Назва річечки, найімовірніше, походить від слова *коза*, точніше зменшувального варіанту *кізя*. Місцеві мешканці теж здебільшого називають свій потік *Кізею*. Проте не можна відкидати й особової назви *Козя*, або ж *Козій* – похідних утворень від імені *Козьма*. Останню

¹ Словник української мови: в 11 томах. Том 9. – С. 450.

² Словарь української мови: в 4-х тт. – С. 2351; Словник буковинських говірок... – С. 469.

³ Словник буковинських говірок... – С. 469.

Рис. 3-3. Чагорський присілок Окопи (Okorihaus) і потік Солонець на карті XVIII ст. (Bukowina (1773–1775) - First Military Survey).

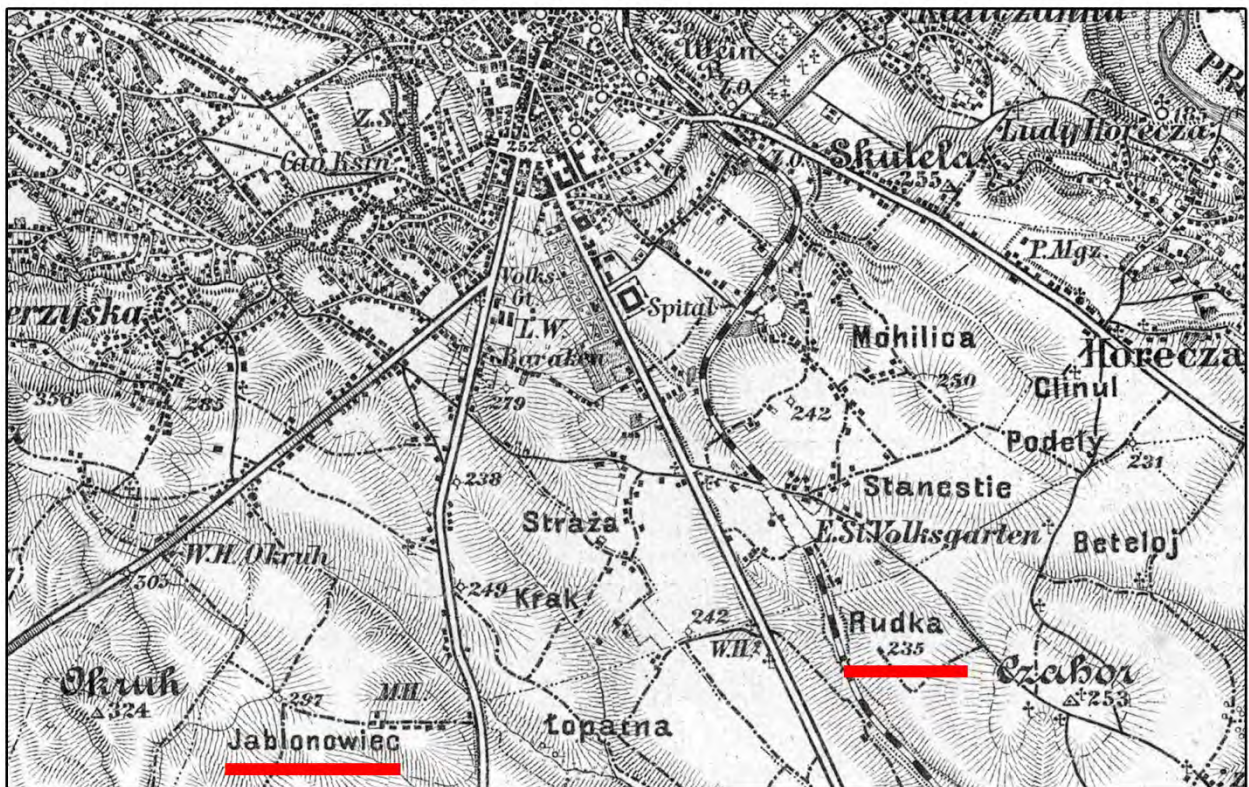

Рис. 3-4. Яблонівець і Рудка на карті Австрійської монархії 1874-1905 рр. (Карти Австрийской монархии 750 метровку).

версію підтримують автори-упорядники Словника староукраїнської мови¹. В одній з молдавських грамот згадується «пасіка Козія»².

Ще один варіанти назви потоку у формі «Кіся» (рос. *Кися*) зафіксований на радянській військовій мапі³.

Наприкінці ХІХ століття у селі Чагор згадувалися присілки (кути) під назвами «Рутка» (варіант від «Рудка») і «Кізія»⁴.

Дороги – великі, малі і звичайні

Багатство лексики, використаної у грамоті 1488 року, проявилася і в описі шляхів сполучення. Для позначення смуги землі, по якій їздять і ходять, вживалися терміни *велика дорога, дорога, мала дорога*. Як синонім до *великої дороги* вжито слово *путь*, а для позначення пішохідної ділянки – *стежка*.

Розглянемо деякі з цих назв детальніше. Почнемо з **«ВЕЛИКОИ ДОРОГИ, ЩО ІДЕТ УТ ЧЕРНОВЦИ...»**.

З історичний документів відомо, що історичний населений пункт Кузьмин був розміщений обабіч чи неподалік дороги, що вела від Чернівців через буковий ліс до села Мигучени (урочища і гори Діброва), а далі через поселення Трестяна (Димка) до міста Серет.

Межовий опис 1488 року засвідчує, що з району Чернівців до села Кузьмин пролягало дві дороги, розміщені на захід від руди (заболоченої улоговини) під назвою Козія. Перша – це «мала дорога», яка на невеликому відтинку відігравала роль межі, а друга – «велика дорога». Від стовпа на малій дорозі межа простягалася на «старий стовп на великій дорозі, що іде від Чернівців...». Словник староукраїнської мови подає словосполучення «велика дорога» у значенні «битий шлях, тракт»⁵.

Карта фон Міга, що складена наприкінці ХVІІІ століття, дозволяє уточнити, що на заході від руди Козії, яку створювали витoki однойменного потоку, що плине до нинішнього Чагра, справді було дві дороги. Перша, тобто дорога, що була згадана як «мала», вела з Чернівців по правому березі потоку Козія до села Чагор. А друга, тобто «велика «дорога» вела до села Коровії, що на той час розміщувалося на правому березі потоку Коровія, у своєрідній підкові, створеній крутим

¹ Словник староукраїнської мови ХІV–ХV ст. Т. 1. – С. 485.

² Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 2. – P. 734.

³ Карты Генштаба – поиск по спутниковым картам. М-35-136.

⁴ Special Orts-Repertorien der im österreichischen Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. Tth.13: Special-Orts-Repertorium der Bukowina... – S. 2.

⁵ Словник староукраїнської мови ХІV–ХV ст. Т. 1. – С. 158.

вигоном русла Коровії. Від села Коровії «велика дорога» пролягала через річку Дерелуй і вела до височини Дуброва (Діброва), що на півночі від села Мигучени.

У князівській грамоті від 1 серпня 1466 року у селі Мегучени згадуються і діброва, і велика дорога (рум. *drumul cel mare*), через які пролягала межа села¹.

Історичні документи однозначно свідчать, що саме цією дорогою рухалося військо польського короля Яна Ольбрахта. Після виходу з букового лісу польські війська стали табором біля села Козмин.

Ще одна дорога з Чернівців до Мигучен пролягала через Великий Кучурів. Дослідник битви 1497 року австрійський офіцер Едуард Фішер відзначав, що місцеве населення називало її «Татарським шляхом». Натомість «велика дорога», що вела з Чернівців через Козмин і Козминський ліс, отримала назву «*drumul Serbului*»².

Якщо назва «Татарського шляху» говорить саме за себе, то ім'я другої покрито таємничістю. Її можна перекласти як «Сербський шлях», але в цьому разі виникають великі питання щодо етимології. Можливо, протягом століть назва була дещо спотворена. А первісно це могла бути або Серпантинна дорога, що відображала її в'юнкий, звивистий характер, або Невільницька, бо вела до потоку Невольниця. Назву можна вивести від румунського слова *serv* – «кріпак, слуга» або ж *servil* – «рабський»³.

Яка з цих доріг у XV столітті була зручнішою, а відповідно й головнішою – відповідь на це питання дають сучасні дослідники. Як зауважував, Віталій Коржик, який здійснив історико-географічний аналізу місцевого ландшафту, середньовічні (і попередні) мешканці вибирали траси – напрямки з мінімальною кількістю природних перешкод, намагаючись уникати заболочених та трясовинних місць, стрімких підйомів, річок та струмків, на яких комусь необхідно було постійно підтримувати у належному стані мости. За його оцінками, ґрунтова дорога між селами Мигучени і Великий Кучурів відзначалася великим ухилом і важкосуглинистим підґрунтям, що робило її малопрізджою.

Натомість значно зручнішою була лісова дорога, що вела від Мигучен на схід, в обхід амфітеатру витоків потоку Малий Котовець, з виходом на черговий вододільний гребінь між витокami річки

¹ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 1. – P. 108.

² Fischer E. Kozmin. Zur Geschichte des polnisch-moldauischen Krieges im Jahre 1497 = Фішер Е. Козмин. До питання про історію польсько-молдавської війни 1497 року... – S. 15.

³ Румынско-русский словарь... – С. 423.

Невольниці та струмка Грушовець, а далі поступовим спокійним спуском до села Козмин¹.

Тож не випадково, що саме дорога з Чернівців через Козмин і Мигучени служила головним напрямком транспортного сполучення і називалася «великою».

Межовий опис села Козмин згадує ще одну велику дорогу, а саме біля села Луковиці – «**великою дорогою, що йдеє вт лүковице**». Вона вела до Чернівців по правому березі річки Прут через Острицю і Горече. Якщо брати за пункт відліку місто Чернівці, то «велика дорога» пролягала через Луковицю, а далі повертала на південь до міста Серет або ж вела у південно-західному напрямку до міста Дорогой. .

Едурад Фішнр був прихильником першого варіанту. Він вважав, що маршрут до міста Серет пролягав східною частиною Козминського лісу – через Годинівку, Привороки й Опришени до берега річки Серет, що біля села Стирче. Тоді Стирче містилося майже на березі Серету біля броду через річку – там, де на початку ХХ століття знаходився зарінок. Місцеві жителі називали це місце «коло старої церкви»².

Історичні карти XVIII – XIX століть справді дають змогу реконструювати такий дорожній маршрут. Втім можна допустити, що «велика дорога» з Чернівців через Луковицю вела до міста Серет і більш обхідним маршрутом, можливо, через Тернавку і Турятку.

Проте не менш ймовірно, що мова йде про велику дорогу (тракт) не до Серету, а до міста Дорогой. У такому разі вона пролягала через Помирлу, а в районі міста Герца сполучалася з торговим шляхом, що вів з Хотина до міста Дорогой, а далі до Сучави.

Цей тракт активно розбудовувався після 1408 року, коли згідно з «Уставництвом про мита» Олександра Доброго Дорогой і Хотин стали митницями на шляху з Сучави до Кам'янця на Поділлі³.

Очевидно, саме ним рухалися до Сучави польські війська короля Яна Ольбрахта після того, як 11-12 вересня 1497 року переправилися через Прут в районі, що на схід від Новоселиці – поблизу села нинішнього Тарасівці (місцевість «Nadir»). Через кілька днів вони форсувала річку Серет і здобули однойменне місто⁴.

Олександр Масан вважає, що польське військо «повинно було

¹ Коржик В. П. Ландшафтознавчий аналіз історичних подій на Глибоччині... – С. 265.

² Fischer E. Kozmin. Zur Geschichte des polnisch-moldauischen Krieges im Jahre 1497 = Фішнр Е. Козмин. До питання про історію польсько-молдавської війни 1497 року... – S. 15-16.

³ Українські грамоти XV ст. ... – С. 71.

⁴ Grabarczyk T. The polish court banner in the moldavian expedition in 1497 ... – S. 30.

рухатися шляхом, який проходив поблизу нинішніх населених пунктів Герца, Тернавка, Турятка, Верхні і Нижні Синівці»¹. Втім, дорогою на Серет через Турятку, Верхні і Нижні Синівці могли повернути передові зағони, які повинні були здобути Серет. А основні сили продовжували рух більш впорядкованою дорогою і зручнішою для важких возів і облогових машин через Помирлу на Дорогой, а далі на Сучаву, фурсуючи річку Серет трохи нижче за течією – в районі нинішнього села Зворіште.

Таку версію опосередковано підтверджує зворотний маршрут польського війська після невдалої облоги Сучави. Основні сили переправлялися через річку Серет не в районі міста Серет, звідки можна було найкоротшим шляхом через Стирче добратися до Димки, а змушене було робити великий гак до Сучавен і Петричанки, а вже звідти рухалися через Глибоку до Димки².

Очевидно, що броди неподалік міста Серет, як дорожня мережа на північному березі річка були не дуже придатними для пересування великої кількості війська і транспорту.

На жаль, нині неможливо достеменно встановити, куди саме вела «велика дорога» з Чернівців через Луковицю – до міста Серет чи Дорогой. Адже вона справді могла бути альтернативним варіантом сполучення між Чернівцями і Серетом (на противагу лісовому маршруту через Мигучени), а водночас важливою ланкою транспортного сполучення Чернівці – Дорогой.

У межовому описі села Козьмин згадуються також дві «малі дороги», які сполучалися з «великими дорогами». Одна з них пролягала долиною потоку Козія до нинішнього Чагра, а друга виходила на «велику дорогу від Луковиці» на північно-східній околиці нинішньої Молодії.

В тексті двічі вжито і слово «путь». В одному випадку це був синонім для «великої дороги з Чернівців», а в другому – лексема для позначення шляху, що пролягав від Луковиці поблизу лісу під ім'ям «Буковина». Очевидно, це була головна дорога сполучення між Луковицею і Козмином (нинішньою Молодією).

¹ Масан О. М. Буковина як об'єкт міжнародних відносин... – С. 63.

² Fischer E. Kozmin. Zur Geschichte des polnisch-moldauischen Krieges im Jahre 1497 = Фішер Е. Козмин. До питання про історію польсько-молдавської війни 1497 року... – S. 38.

Козминські долини – Переєм, Коровієва і Хлубока

Межовий опис села Козмин фіксує долини у різних околицях села, але лише три з них згадані під власним ім'ям – це «**Переєм**», «**Курієво**» «**Хлубока**».

Слово «переєм» у малорусько-німецькому словнику Є. Желеховського і С. Недільський перекладається німецькою мовою як *переривання, зупинення, переймання, перехоплення*. Синонімом цього терміну є слово *перейма*¹.

Можливо, долина Переєм біля Коровії – це територія якоїсь історичної битви з татарськими чи іншими загонами. Саме від подібної битви народилася назва «Перейма» у вже згадуваному мною селі Жуличі, що на Львівщині. Ім'я цієї місцевості збереглося до наших днів і пов'язана з боями проти татарських наїзників, коли ті поверталися з Волині з награбованим майном і захопленими невільниками. Саме там, у долині Перейма, що розташована біля гори Сторожиха, місцеві загонали переймали ворогів і визволяли бранців².

Цікаво, що долина Переєм також розміщувалася і біля Татарського шляху, а за Сторожиху, чи то Страж-гору з військовою заставою, служила височина Округ, що дозволяла контролювати навколишню місцевість.

У долині Переєм могли відбуватися серйозні зіткнення між військами воєводи Штефана Великого і польського короля Ольбрехта у жовтні 1497 році. Проте ця назва виникла і укріпилася ще до відомої в історії битви у Козминському лісі.

На південь від долини Переєм розміщувалася Коровієва долина, тобто долина потоку Коровія. У документі назва зафіксована у дещо спотвореному вигляді – «Курієва». Однак словосполучення «**черес Курієво долину**», «**верест на Коровієво потоци**», «**черес Коровіа**», що вжиті поруч у тексті, не залишають сумнівів, що мова йде саме про Коровієву долину.

Австрійський і румунський історик Даніель Веренка вважав, що ім'я Коровія походить від слова «корова»³, ознаки якої – *спокійна, сонлива* – характеризували течію потоку. Очевидно, що ім'я потоку згодом перейшло і до розміщеного на його берегах населеного пункту.

Назва долини «Глибока» (**Хлубока**) говорить саме за себе.

¹ Малорусько-німецький словар. Т. 2. – С. 615.

² Жуличі. Василь Пачовський... – С. 75-76.

³ Werenka D. Topographie der Bukowina zur Zeit ihrer Erwerbung durch Oesterreich (1774-1785). – S. 50.

Вживання в українських (слов'янських) словах «х» замість «г» є характерною ознакою впливу романської мовної традиції.

Межі долини Глибокої можна окреслити на лівому березі річки Дерелуй, починаючи від району впадіння у Дерелуй потоку Невольниця і до устя потоку Коровія.

Бір - лози - ліс - буковина

Для позначення земельних ділянок, порослих деревами і кущами, давні мешканці Козмина вживали чіткі і різноманітні назви, що відображали індивідуальні характеристики певних географічних об'єктів і служили засобами розрізнення.

Отже, *ліс* – це велика територія, покрита деревостанами. Вживання для його характеристики терміну «буковина» (**бУКОВИНА**) вказує не тільки домінацію у цьому лісі букових порід дерева, але й на ймовірність побутування назви «буковина» серед місцевих мешканців як топоніма. Тому, на нашу думку, його варто писати з прописної літери.

На противагу лісу під назвою «Буковина» на північно-західній околиці Кузьмина розміщувався інший ліс, для характеристики якого вживався термін «бір» (**бУРО**).

Сучасні словники подають значення слова бір здебільшого як *сосновий або інший шпильковий ліс, або ж мішаний ліс з переважанням сосни*¹. У нашому випадку мова могла йти також про ділянку змішаного лісу, тобто гай, в якому панували дуб, бук і граб. Але для нього не підходила ні назва «буковина», ні назва «дуброва» (*дІБРОВА*).

Ще одна характерна назва дерево-кущових насаджень, яка вживалася у XV столітті і широко представлена на Буковині в наші дні, – «лози» (**ЛОЗИ**). Це народна назва території, *порослої кущовими породами верби; лозняк*². Як і в давнину, він поширений на берегах деяких річок, зокрема Пруту.

«Яблунівець ут Кучура...» – Яблунівець від Великого Кучурова

«Яблунівець від Кучура» – колишній присілок Кучурова, що розкинувся поблизу місця перетину нинішньої дороги Чернівці–Великий Кучурів і струмка Яблунівець, на схід від гори Округ. У формі

¹ Новий тлумачний словник української мови. Т. 1. – С. 151.

² Словник української мови: в 11 томах. Т. 4. – С. 541

«Ідблуневец» згадується також 1575 року при опису межі села Кучурів¹.

З цього присілка розвинулося теперішнє село Годилів.

Село Кучурів у формі «Кучуровъ» вперше згадане у грамоті воеводи Олександра Доброго від 25 грудня 1422 року, згідно з якою він подарував село своєму «вірному слугі» боярину Богушу². З грамоти випливає, що до грудня 1422 року села належало до домену Олександра Доброго, а потім стало боярською вотчиною³.

Село Кучурів було давнім населеним пунктом. На це вказує не тільки вказівка у тексті грамоти, що межа села пролягала «старим хотаром», який вживали з давніх давен («из вѣка»), а також згадка, що в Кучурові раніше проживав «ватаман Герман».

Назва «ватаман» (*отаман*) стосувалася виборного сільського старшини, який очолював і представляв сільську громаду відповідно до норм руського права⁴. Ця система правових норм діяла на давньоруських та українських землях протягом багатьох віків, починаючи ще IX століття. У період Київської Русі та Галицько-Волинської Русі вона побутувала у формі звичаєвого права та була кодифікована "Руською Правдою" – збіркою стародавнього руського права, складеною в Київській державі у XI—XII ст.

Згідно з руським правом місцеві громади мали інститути виборного самоврядування, механізми забезпечення правопорядку та врегулювання конфліктів, усталені норми відносин із сусідніми громадами та представниками місцевих адміністрацій, процедуру захисту своїх співгромадян та власне судочинство⁵.

У середині XV ст. на західноукраїнських землях почали запроваджуватися елементи і норми польського і волоського права. Останнє значно трансформувалося відповідно до норм традиційного руського права.

Про значимість Кучурова свідчить також той факт, що вже 1490 році тут діяла три парохіальні церкви, що були передані у підпорядкування Радівецькому єпископству. У сусідньому селі Михальче згадується одна церква, а в місті Чернівцях – дві⁶.

¹ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 1. – P. 70.

² Українські грамоти XV ст. – С. 77-78.

³ Боднарюк Б.М., Чучко М.К. Буковинское село Великий Кучуров и его жители в молдавский период... – С. 162.

⁴ Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. Т. 1 – С. 156.

⁵ Гурбик А.О. Руське право [Електронний ресурс] URL: http://www.history.org.ua/?termin=Ruske_pravo.

⁶ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 1. – P. 407.

Багато версій існує щодо походження назви села. В радянський період домінуючою була версія, що поселення заснували вихідці із нинішнього села Малий Кучурів, що на лівому березі Пруту. Переселенці начебто зберегли стару назву спочатку у формі «Кучурів», а згодом вона трансформувалася у «Великий Кучурів»¹.

Така гіпотеза ґрунтувалася, зокрема, на археологічних даних, згідно з якими у XII-XV століттях в околицях Малого Кучурова існувало давньоруське селище, мешканці якого, або частина їх, могли перебратися на правий берег Пруту.

В австрійський період поширеною була версія, Даніеля Веренки, що назва походить від румунських слів «*cu-siur-mare*» – «з великим решетом». Однак вона викликає чи не найбільше заперечення: з таким же успіхом можна піднести читачеві і «велику макітру»².

Серед новіших версій – походження назви «Кучурів» від тюркського «*güçür*» (*кочур*) – «переміщати, переселяти»³. У такому разі назва могла стосувалася урочища, в якому протікає річка і де могли зупинятися турецькі (татарські) переселенці.

На нашу думку, найбільш вірогідною є версія місцевих мешканців, які ще наприкінці XIX ст. пов'язували назву села із струмком Кучур, на березі якого й виникло поселення. Спочатку цей струмок називався «Кучерявим» (в українсько-німецько-румунському варіанті – *Kuciurawegiu*, тобто Кучерявий (Кучурявий) потік чи річка)⁴. Свою назву він міг отримати від звивистого русла, яке закручується, та/або берегів, вкритих буйною зеленню⁵.

Під такий опис підпадає і річка Дерелуй, яка круто повертає в східному напрямку, і потік Клітешний (Клічечний, Клітештій), який вливає свої води до Коровії. Не випадково на картах початку XVIII ст. (рис. 4.20) і в «Опису Молдавії» Дмитрія Кантеміра саме потік Кучур є правою притокою Пруту, до якого впадає поблизу села Козмин⁶.

Заслуговує на увагу грамота воєводи Петра VI Кульгавого від 30 березня 1575 року, у якій йдеться про продаж села Кучурів монастиреві Путна⁷. Текст грамоти виявився трохи пошкодженим, однак окремі

¹ Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Чернівецька область... – С. 570.

² Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde = Буковина. Загальне краєзнавство. – S. 14, 245.

³ Етимологічний словник топонімів України... – С. 297.

⁴ Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde = Буковина. Загальне краєзнавство... – S. 245.

⁵ Словник української мови: в 11 томах. Т. 4. – С. 423.

⁶ Кантемир Д. Описание Молдавии... – С. 182.

⁷ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 1. – P. 69-71

фрагменти межового опису, що стосується ділянки від потоку Яблунівець до долини Глибокої, прочитуються добре. Вони частково повторюють межові знаки, вказані в грамоті про передачу до монастирських володінь села Козмин у 1488 році:

«...на **Яблунівець**, а шт толѣ долу потоком на нижны дръм от къ **Миخالчу**, а шттолѣ починается ис дѹлу от къ **Козмин** поченши за каменную **Стинку**, та на верх **Хлобака** на поток за **Волокою**».

Отже, **Яблунівець** – присілок села Кучурів, що містився на перетині шляху Чернівці – Кучурів та струмка Яблунівець (нинішній Годилів).

«**Нижны дръм** от къ **Миخالчу** – нижня дорога, що вела з якогось місця до села Михальча, а відтіля, почавшись з долу (долини), вела до села Кузьмин (**Козмин**).

«**Верх Хлобака**» – крутий берег верхньої ділянки долини Глибокої (**верхъ Хлубокою долину**). Назва «**Хлобака**» дещо деформований варіант від «Хлубока»

«**Каменна Стинка**» – це камінь або каміння на правому березі потоку Коровія, що згадується в грамоті від 1488 року. Словник буковинських говірок подає значення слова «стінка» як *крутий берег річки, порослий лісом*¹. Очевидно, що у нашому випадку стінкою назвали крутий кам'янистий берег глибокої річкової долини.

«**Поток за Волокою**» – річка Дерелуй, що омиває село Волоку із західної і північної сторони.

Отже, у долині Глибокій сходилися межі щонайменше трьох громад – Кузьмин, Кучурів і Волока.

Плючкова пасіка

Пасіка – це викорчувана ділянка лісу, *призначена для розведення бджіл*². «Плючкова пасіка» (**Плючкова пасика**) – пасіка Плючка, Плюска чи Плюща. З огляду на велике значення пасік в економічному житті Молдавського князівства їх часто називала за іменами власників чи засновників – пасіка Іванкова, Давидова, Сидорова, Купріянова, Рошкова. Згадується також пасіка Козія, назва якої асоціюється з ім'ям Козій³.

¹ Словник буковинських говірок... – С. 523.

² Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. Т. 2.– С. 128.

³ Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. Т. 1. ...– С. 485.

Хотар від Луковиці – «шт Луковице»

3 квітня 1488 року є на нинішній день найдавнішою писемною згадкою про Луковицю, яка в грамоті Штефана Великого згадана як сусіднє поселення, що межує з селом Козьмин. «Шт Луковице» починався і біля Луковиці закінчувався козминський «хотарь».

На відміну від Кузьмина, який перейшов у власність Путнянського монастиря, Луковиця належала різним приватним власникам. 30 березня 1643 року воєвода Василь Лупу видав грамоту про продаж частини маєтку в селі Луковиця Чернівецького повіту (цинуту). Згідно з нею, новим співвласником Луковиці став Ісак Миронескул, який за 150 угів¹ придбав частку в Іонна Чолпана, онука логофета Генге, а за 150 талерів – 10 жеребіїв (земельних наділів) у колишнього чернівецького старости Марку².

У середині XVII ст. Луковиця була значним населеним пунктом і поділялася на три частини – верхню, середню і нижню. Іоану Чолпану до 1643 року належала середня частина Луковиці і 3 жеребії нижньої частини., Натомість чернівецькому старості Марку належали 10 жеребіїв нижньої частини села разом з полями, водами, лісами і всіма доходами.

До цих пір продовжуються дискусії з приводу семантики терміну «жеребій». Румунсько-російський словник перекладає слово *jirebie* як «довга вузька смуга орної землі»³. Словник староукраїнської мови уточнює, що «жеребій» – це назва земельного наділу, без чітко окресленого виміру, розмір якого визначався днем оранки, і вказує на його походження від слова «жереб»⁴. Однак в нашому контексті «жеребій» вживається у дещо ширшому значенні – його можна трактувати як «ділянка, частка, пай, що дісталися під час розподілу за жеребом»⁵. Адже разом з орною землею до Ісака Маринескула відходили «води», тобто водні об'єкти – потоки чи ставки, а також ділянки лісу.

Варто відзначити, що Луковиця зберегла свою первісну назву, хоча й траплялися непоодинокі спроби її змінити. Особливо показовим був

¹ Угами називалися золоті угорські монети, що друкувалися за зразком флорина (дуката). Румунська назва «ughi» запозичене від польського «ug». В 1660 р. 1 уг вартував 1,5 талера. (*Ughi*. URL: <https://ro.wikipedia.org/wiki/Ughi>).

² Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 1. – P. 239-241.

³ Румынско-русский словарь... – С. 477.

⁴ Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. Т. 1. – С. 358.

⁵ Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 1. – С. 640.

кінець XVIII століття, коли з переходом Буковини до складу Австрійської монархії поширювалася назва «*Лукавец*». Таку форму найменування вживала, зокрема, австрійська військова адміністрація Буковини», а також канцелярія першого Чернівецько-буковинського єпископа Досифея (Херескула)¹. Втім державна австрійська комісія, що займалася на Буковині врегулюванням питань землеволодінь та виправленням їхніх меж, вносила корективи і в назви населених пунктів. Саме вона вважала за доречне повернути Луковиці первісне ім'я (нім. *Lukowitza*)². Проте ця рекомендація було врахована не повністю. В австрійський період за поселенням офіційно закріпилася назва Лукавиця (нім. *Lukowitza*, рум. *Lucavița*),

Сучасні місцеві мешканці вважають, що назва «Луковиця» походить від імені засновника чи власника села на ім'я «Лука»³. Проте на межі XIX-XX переважала думка, що назва утворилася від українського (руського) слова «лука» – луг⁴. У цьому контексті привертає увагу апелювання «луковина», який вважають синонімом слова «луковиця». Мова йде про «згин, дугоподібний вигин», «крутий вигин річки, що утворює мис»⁵.

Поков – межовий знак «Окопи»

Напевно, одним з найбільш загадкових місць в описі межі громади Козьмин є назва «Поков». Так позначено урочище, що знаходилося на північній околиці Козьмина, біля струмка Солонець і безіменного ставка. Як зазначається в князівській грамоті, межа села (громади) Козьмин пролягала до потоку Солонець, а , «**ѡТ ТОЛІ ПОТОКОМ ДО СТАВЬ ВЬ ПОКОВ...**».

Буковинський історик Франц Віккеенгаузер вважав, що «Поков» – назва ставкового каналу-рову («zum Staugraben Pokow»). Натомість Іоан Богдан розшифровував слово «поков» не як власну, а як загальну назву у значенні «окоп», «шанець». Тому й у перекладі цього фрагменту

¹¹ Werenka D. Topographie der Bukowina zur Zeit ihrer Erwerbung durch Oesterreich (1774-1785). – S. 185.

² Werenka D. Topographie der Bukowina zur Zeit ihrer Erwerbung durch Oesterreich (1774-1785). – S. 218.

³ Луковиця – Енциклопедія Сучасної України. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=59195

⁴ Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde = Буковина. Загальне краєзнавство... – S. 249.

⁵ Словарь української мови: в 4-х тт. – С. 1248.

тексту румунською мовою у нього вийшло «deacolo pe răgâu rână la șanțul heleșteului» – «звідти уздовж струмка до ставкового рову»¹.

Автори-укладачі Словника староукраїнської мови висловили думку, що *поков* – це *окоп* – межовий знак «копець» у вигляді насипаного горба². У нашому випадку – окопаного горба-могили. Від кіпців-окопів могла згодом утворитися назва урочища і присілка Окопи, що зафіксовано у цій околиці на картах кінця XVIII – середини XIX століття.

¹ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 1. – P. 337.

² Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. Т. 2. – С. 178.

КОЗМИН: НАСЕЛЕНИЙ ПУНКТ ТА ІСТОРИЧНА КОЛИСКА

Локалізація колишнього Козмина на території Коровії, Чагра і Молодії

Після аналізу межових знаків Козмина від 1488 року і нанесення їх на фрагмент карти 1855 року можна зробити висновок про загальне співпадіння меж громади Козьмин 1488 року і зовнішніх контурів меж сіл Коровія, Чагор і Молодія 1855 року (рис. 3.1). Незначне відхилення від давньої межі спостерігається на трьох ділянках і лише на одній зафіксовано кардинальну зміну.

Якщо дотримуватися порядку опису межі, то перша незначна зміна відзначена на півночі – в районі урочища Окопи, де перед сполученням із річкою Прут русло Дерелуя робить глибокий вигин у вигляді підкови. Якщо згідно з картою 1855 року межа Молодії пролягала до присілка Окопи, тобто до північного краю річкової підкови, а далі вела вгору проти течії річки Дерелуй, то у грамоті 1488 р. зазначено, що межа йшла «на ріку на Дерлуи», а далі «дүлү Дерлүем», тобто *вниз, додоу* за течією Дерелуя¹. Отже, межа стикалася з берегом річки і перетинала її у місці, де з південної сторони тільки починалася підкова русла Дерелуя,

Деякі невідповідності меж XV і XIX століть виявляються і в районі рудки Козії. Якщо на пізнішій карті межа перетинає заболочену ділянку, де витікає річечка Козія, майже по прямій лінії і без жодних викрутів веде до потоку Яблунівець, то в 1488 році межа перетинала рудку і повертала на малу дорогу. Далі межа вела малою дорогою до стовпа, а потім повертала на старий стовп на великій дорозі, що вела з Чернівців – «...на великои дороги, що идет wt Черновци...».

Обидві дороги добре виділені на карті дистрикту Буковини 1773-1776 років, і на карті фон Міга (1773-1775) (рис. 3.5). Мала дорога вела долиною потоку Козії до Чагра, а велика дорога – до Коровії.

Третє місце незначного відхилення межі – долина Глибока і русло річки Дерелуй. Згідно з картою 1855 року, межа села Коровія тягнеться

¹ Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. Т. 1. – С. 316.

через долину Глибоку до берега Дереглуя, а далі простягається за лінією русла. Натомість в 1488 році межа пролягала до русла річки Дереглуй і одразу переходила на правий берег.

Однак найбільше розходження межових ліній XV і XIX століть відзначене на ділянці між річкою Дереглуй і Луковицьким готарем, тобто на ділянці південної межі Молодії.

Після приєднання Буковини до Австрійської імперії і перетворення Коровії, Чагра і Молодії на самостійні громади, вони не тільки успадкували територію історичного Козьмина. До Молодії було приєднано частину Козминського лісу, що розміщувався на берегах річки Невольниці і залишався без власників після встановлення австрійсько-турецького кордону. Раніше ці ліси належали Новоселиці і Полянні Грабовій, що опинилися по той бій кордону в складі Молдавського князівства. Також до складу володінь Молодії були включені деякі території, що належали в минулому селу Димка (докладніше в підрозділі «Кузьминова Буковина та її власники»). Таким чином Молодія на рубежі 70-80-х років XVIII ст. щонайменше вдвічі збільшила свої володіння.

На карті «Дистрикт Буковина» («Distrikt Bukowina») (1773–1776)¹ відображена і стара межа Молодії (тобто, частина колишнього Козьмина), і нові прилучені території. Стара межа пролягала від річки Дереглуй, а саме від місця впадіння у неї потоку Невольниці, і до краю присілка Кут Баїнський, який вважався присілком Луковиці.

Отже, можна з певністю твердити, що межа громади Козьмин, реконструйована на основі межового опису 1488 року, майже повністю співпадає із зовнішніми межовими орієнтирами сіл Коровія, Чагор і Молодія, що позначені на австрійських картах 1773-1776 і 1855 років. Виняток становить лише лісовий масив над річкою Невольницею, що був приєднаний до Молодії наприкінці XVIII ст.

З цього випливає, що нинішні Коровія, Чагор і Молодія є безпосередніми спадкоємцями історичної території під назвою Козьмин. Натомість нинішнє село Валя Кузьмин, що вважається спадкоємцем Козьмина за нинішньою назвою, має до цього досить опосередковане відношення. Воно розвинулося на території, які в молдавський період належали до громад Новоселиця (Круп'янське), Грабова Поляна і Димка. В австрійський період тут була заснована німецька колонія під

¹ «Дистрикт Буковина» – таку назву мала адміністративна одиниця (провінція) Габсбурзької монархії, що була створена на території Буковини у 1775 р. і діяла до 1786 року, коли була реорганізована в Буковинський округ королівства Галичини та Володимирії. Очевидно, що карта «Distrikt Bukowina» стосується не стільки періоду 1773–1776 років, як 1775-1786 років.

назвою «Franzthal», тобто «Долина Франца», названа так на честь австрійського імператора¹. В румунський період Францтал був перейменований на «Valea Cosminului» - «Долину Козмина».

У пошуках історичного населеного пункту під назвою «Козмин»

Якщо межовий опис села Козьмин практично не залишає сумнівів щодо локалізації його території і нинішньої приналежності до Коровії, Чагра і Молодії, то значне складніше питання щодо локалізації та ідентифікації населеного пункту під назвою «Козмин».

У грамоті 1488 року йдеться про «**село на имѣ Козминѹл**». У Молдавському князівстві села були первинними адміністративними одиницями. Селом називали територію сільської громади з точно визначеними межами (хотарями чи готарями)². Тож одна громада-село могла складатися з одного чи кількох населених пунктів.

Виникає закономірне питання: поселення Козмин – це попередник одного з сучасних населених пунктів, що розвивається на його історичній території, чи цілком інше поселення, що зникло з лиця землі? Знайти відповідь на це питання науковці і краєзнавці намагалися протягом кількох століть, однак відповіді були здебільшого не дуже переконливі.

Буковинський історик Франц Адольф Віккенгаузер на основі літописних і топографічних джерел, пов'язаних з воєнною історією 1497 року, зробити висновок, що колишнє село Кузьмин – це теперішнє села Коровія³. Про це свідчила, зокрема, карта фон Міга однозначно: дорога відступу польського війська від Дубровської височини і села Мигучени через буковий ліс до села Козмин, а далі до Чернівців – це дорога Мигучени – Коровія – Чернівці.

Ідентифікація села Кузьмин з населеним пунктом Коровією не була сприйнята однозначно. Інший дослідник історії Буковини Даніель Веренка вважав, що Віккенгаузер безпідставно ідентифікує Козьми з Коровією. Як контраргумент він зазначав, що на території Кузьмин виникли поселення Молодія і Чагор. Через ці села також пролягав один з шляхів на Чернівці⁴.

¹ Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde = Буковина. Загальне краєзнавство. – S. 254.

² Вплив історичних факторів на трансформацію межових знаків в Україні / І. Тревого, Є. Ільків, М. Галярик, Б. Семків ... – С. 141.

³ Wickenhauser F.A. Bochotin, oder Geschichte der Stadt Černăuz und ihrer Umgegend. – S.19.

⁴ Werenka D. Topographie der Bukowina zur Zeit ihrer Erwerbung durch Oesterreich (1774-1785). – S. 50.

До цієї дискусії згодом приєднався і Едуард Фішер. Він слушно зауважував, що на землях колишнього села Козьмин знаходяться поселення Коровія, Чагор і Молодія. Водночас він допускав, що Козмином могло називатися не лише якесь із названих сіл, але й цілком окреме поселення, що знищене під час воєнних лихоліть. Він висунув гіпотезу, що давній Козмин розміщувався «біля впадіння Невольниці у річку Дерелуй»¹, тобто на південному березі річки.

На межі ХІХ-ХХ століття місцеві мешканці використовувала ім'я «Кузмин» для назви поля, розміщеного біля річки Дерелуй і устя Невольниці. Неподалік дороги відзначений невеликий присілок під назвою «Городище». Там знаходилася так звана «криниця Собеського», до якої був прибитий рицарський меч з ХV століття, знайдений у місцевому лісі. Едуард Фішер зауважував «що не виключено, ба навіть цілком імовірно, що табір великополяків був саме біля Городища». А назва поля «Козмин» вказує, де колись знаходилося однойменне поселення.

Отже, маємо принаймні три версії про давнє розміщення села Кузьмин. На думку Франца Віккенгаузера, Козмін ідентифікується з сучасною Коровією. Даніель Веренка вважав, що Козмином могли називатися Чагор або ж Молодія. І нарешті, версія Едуарда Фішера, що колишній Козмин міг міститися біля впадіння потоку Невольниці до річки Дерелуй, тобто біля самого букового лісу.

Очевидно, що при оцінці згаданих версій необхідно враховувати різні джерела, однак чи не найважливішим серед них є межовий опис села Козмин від 1488 року, який досить детально зафіксував границі Козмина. Згідно з ним, південна межа громади не захоплювала устя потоку Невольниці, а пролягала неподалік від нього, трохи північніше – нижче за течією річки Дерелуй. У грамоті зазначається, що за річкою Дерелуй існувало «поле», через яке межа вела до «буковини». Дуже схоже, що на початку ХХ століття саме це поле місцеві жителі називали «Кузмин». Однак грамота свідчить, що на цьому полі було не саме поселення, а лише його межа (хотарь).

Чи міг бути Кузьмином нинішній Чагор? На нашу думку, можна знайти вагомі аргументи і на підтвердження такої версії. Саме Чагор розміщувався в центрі козминських землеволодінь і сполучався з Чернівцями окремою дорогою. Як свідчить мапа фон Міга, на південно-східній околиці Чагра чернівецька дорога розгалужувалася – одна вітка вела до Молодії, а друга до Коровії. Під час битви у

¹ Fischer E. Kozmin. Zur Geschichte des polnisch-moldauischen Krieges im Jahre 1497 = Фішер Е. Козмин. До питання про історію польсько-молдавської війни 1497 року... – S. 44.

Козминському лісі цією дорогою могли скористатися якщо не одна з колон польського війська, то принаймні бойова охорона.

На карті фон Міга позначена ще одна дорога, що вела з Молодії через північно-східну частину Чагра до околиці Чернівців. Дорога пролягала дещо східніше від руди (заболоченої улоговини) Козія, але в князівській грамоті 1488 року вона не згадується. Очевидно, вона в той час ще не мала такого значення, як дві інші.

На підтримку версії про Чагор, як безпосереднього спадкоємця Кузьмина, може служити назва річечки Козія, що має однаковий корінь з ім'ям «Козьмин». Нерідко саме річки і потоки передавали своє ім'я і розміщеним на їхніх берегах населеним пунктам.

Даніель Веренка пов'язував походження назви «Чагор» з лексемою *tscabor* – «ущелина»¹. Місцеві жителі на рубежі XIX-XX століть вважали першоосновою турецьке слово *ceir* – «пасовище»². Натомість Юрій Карпенко посилався на українське слово *чагарник* – *чагар*³, яке, щоправда, також виводять від турецького, кримсько-татарського слова *čajur* – «луг, пасовище, поле»⁴. Словник буковинських говірок зафіксував слово *чагор* у двох формах: *чагри* – «невеликий лісок» і *чигир* – «частина поля», що загалом узгоджується із турецько-татарською версією походження⁵.

Село Молодія також є, без сумніву, спадкоємцем історичного Кузьмина, однак менш ймовірно, що саме там розміщувався населений пункт з такою назвою. По-перше, Молодія найбільш віддалена від «великої дороги», тобто головного шляху, яким рухалося польське військо від Кузьминського лісу до Чернівців. Хоча у пошуках провіанту і під час сутичок з молдавськими загонами, які дошкуляли польському війську з різних сторін, Молодія також могла бути ареною бойових дій. По-друге, місцеве населення зберігає переказ, що нинішнє село з самого початку свого існування мало назву «Молодія».

Згідно з переказом, ім'я походить від руського (українського) слова «молоді». Легенда розповідає про молоде подружжя, яке колись, після зруйнування турками висілка Селище, що містилося між Чагром і Коровією, втекло звідти на нову місцину, де й заснувало поселення⁶.

¹ Werenka D. Topographie der Bukowina zur Zeit ihrer Erwerbung durch Oesterreich (1774-1785). – S. 107.

² Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde = Буковина. Загальне краєзнавство. – S. 216.

³ Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde... – S. 482.

⁴ Происхождение слова чагарник. URL: <https://lexicography.online/explanatory...>

⁵ Словник буковинських говірок... – С. 635, 641.

⁶ Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde = Буковина. Загальне краєзнавство. – S. 254.

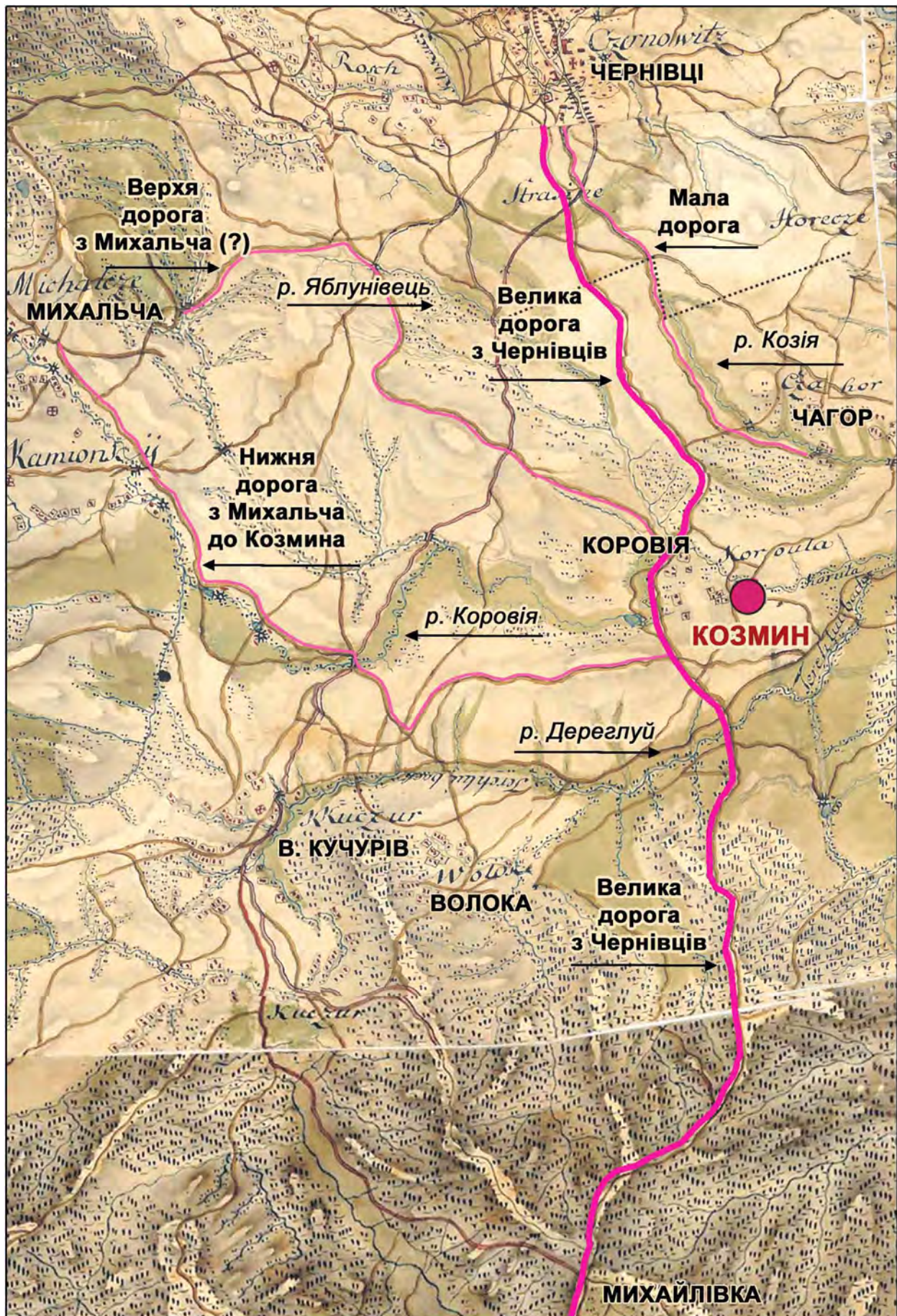

Рис. 3-5. Локалізація Козмина в районі перехрестя “Великої дороги” з Чернівців і “Нижньої дороги” з Михальчі на карті Буковини 1773-1775 рр.

Версія про ототожнення Козмина з Молодією побутувала в австрійський період, коли Козмин вважався присілком Молодії¹. Але особливу підтримку вона знайшла у період румунського правління на Буковині, коли Молодія була перейменована на «Плаюл Козмінулуй» (*Plaiul Cosminului*), тобто «Козминський Край», натомість присілок Молодії, заснований німецькими колоністами під назвою «Францталъ», став самостійною громадою (комуною) під назвою Валя Кузьмина (*Valea Cosminului*), тобто *Долина Козмина*². Однак це було наслідком політичної кон'юнктури, а не історичної традиції.

Вагомі підстави бути ідентифікованою з історичним населеним пунктом Кузьмин має село Коровія. Саме воно розташоване найближче «великої дороги», що згідно з межовим описом 1488 року вела з Чернівців через територію громади Козмин до села Мигучени. Навряд чи польським військам треба було шукати незначні обхідні путівці, якщо після виходу з Козминського лісу вела «велика», тобто головна і найкраща, біта дорога до Чернівців.

Важливим підтвердженням цієї версії може служити грамота воєводи Петра VI Кульгавого від 30 березня 1575 року, у якій йдеться про продаж села Кучурів (Великий Кучурів) монастиреві Путна. Під час опису (маркування) межі Кучорів на ділянці від потоку Яблунівець до долини Глубока вказана нижня дорога (**нижны дръм**) що вела від села Михальча до поселення Кузьмин – «... от къ Михалчю, а шттолѣ починається ис дѣлу от къ Козмин...»³.

Згідно з військовою картою Фрідріха фон Міга, нижня дорога з Михальчі могла вести лише до осель у межиріччі Коровії і Дереглуя, де розміщувалася Коровія (Коров'я) і саме там, згідно з межовим описом 1488 року, пролягала «велика дорога» з Чернівців.

Ідентифікація історичного Кузьмина з Коровією видається досить переконливою версією. Проте, на нашу думку, найбільш реалістичним є ототожнення Кузьмина з окремим поселенням, а саме з «Селещем», яке згідно з місцевими переказами, існувало колись між нинішніми Чагором і Молодією⁴, тобто також біля «великої дороги», що вела з Чернівців. Після зруйнування Селища турками уцілілі жителі були змушені обживати сусідні місця, що були трохи віддалені від головної дороги, а саме Коровію, Чагор, а також більш віддалену Молодію. Назва урочища «Селище» збереглося до наших днів і воно відзначене на Археологічній карті села Чагор (*рис. 3.8*). Там виявлені пам'ятки трипільської культури, культури карпатських курганів і слов'янської культури.

¹ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 1. – P. 341.

² Recensământul general al populației României din 1930. URL: <https://archive.org/details/recensamntulgene02inst/page/120/mode/2up?view=theater>

³ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 1, – P. 70.

⁴ Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde = Буковина. Загальне краєзнавство. – S. 254.

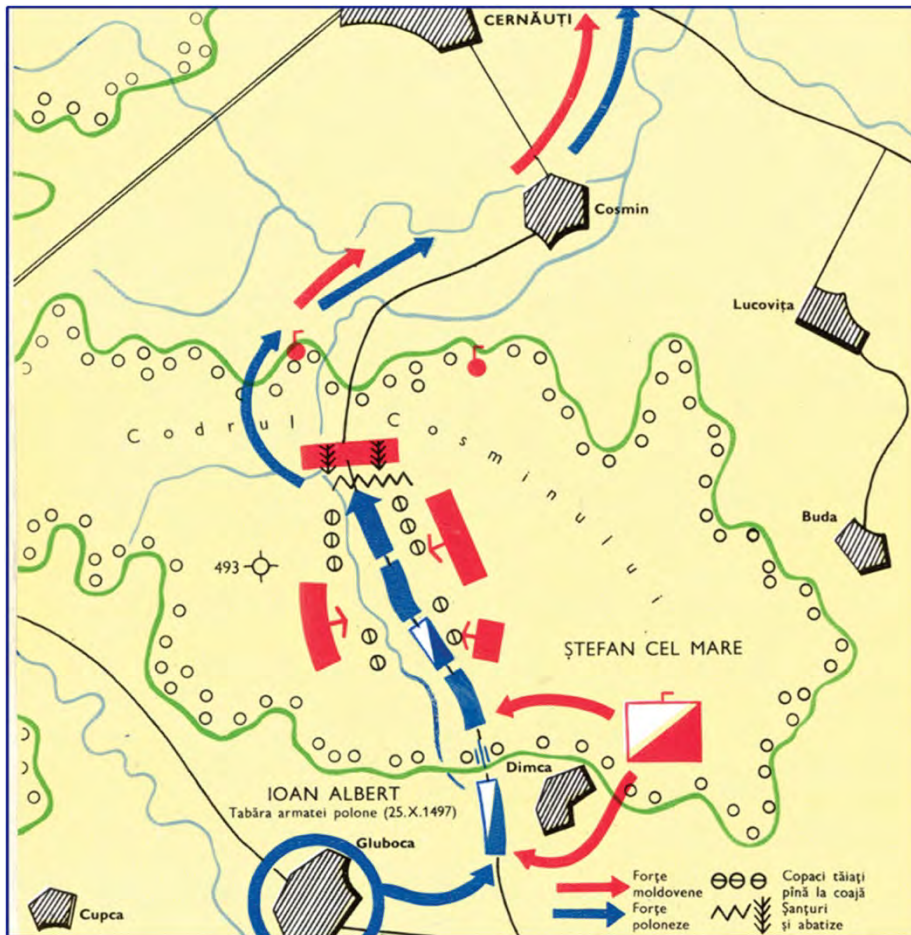
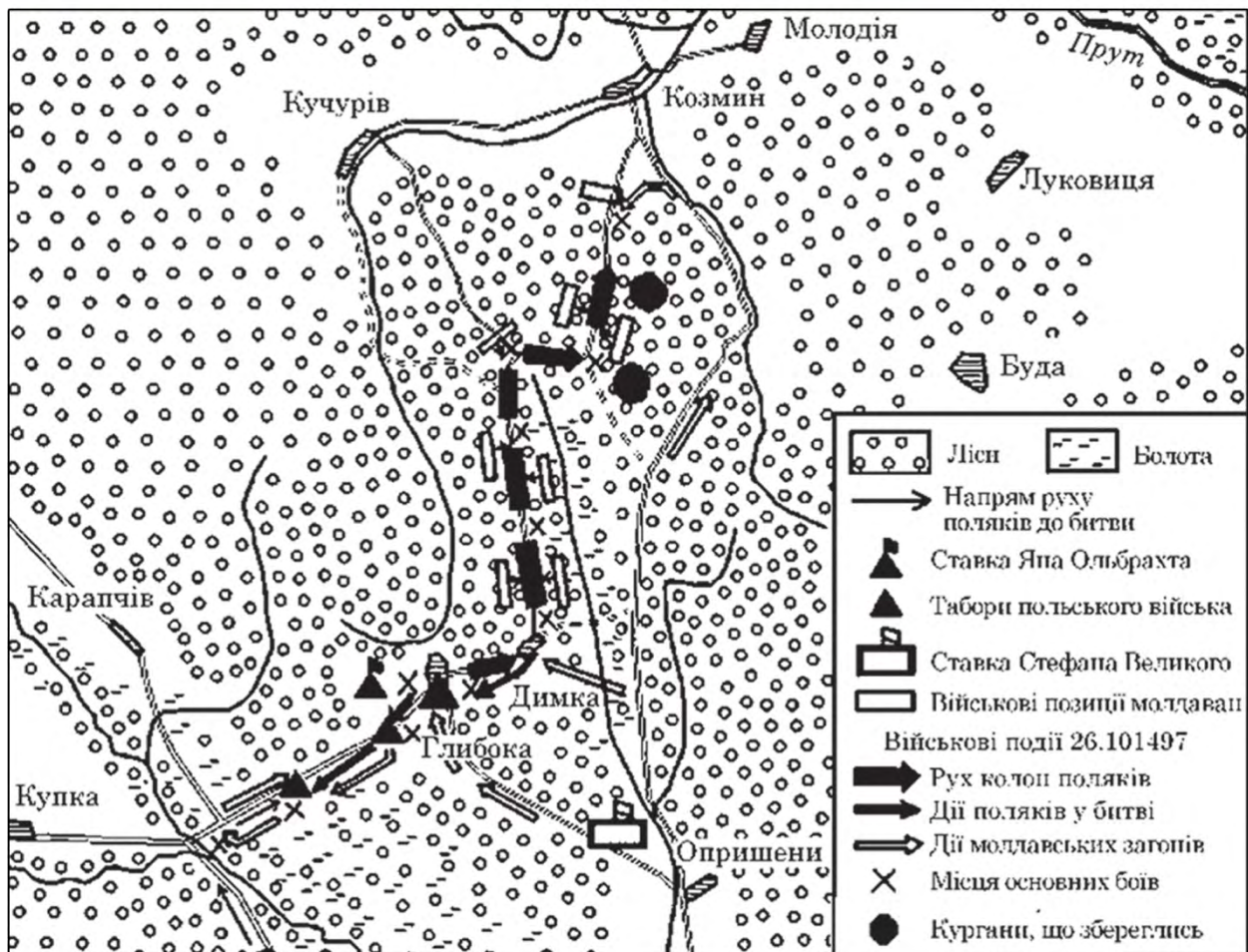

Рис. 3-6, 3-7.
 Локалізація
 Козмина
 в контексті
 битви 1497 р.
 Fischer E. (2003),
 Коржик В. П. (2011).

Пропонована версія ґрунтується на найбільш достовірних і переконливих історичних джерелах, а також визнає Коровію, Чагор і Молодію рівноправними спадкоємцями історичного Козмина.

Варіанти «Козмин» і «Козминул»

В оригіналі грамоти від 1488 року для означення назви села вжито слово «Козмінул» – «село на имѣ Козминѹл». Ця форма – суфіксом «-ул» підкреслює східнороманський вплив на назву і може розцінюватися як етнічна ознака мешканців цього населеного пункту і однойменної громади. Але подібний погляд не виглядає достатньо переконливим.

Якщо б справді вже у 1488 році, коли була зафіксована перша згадка в українсько-молдавських грамотах про село Козмин, мешканці цього села і сусідніх поселень називали село «Козминул», то така словотворча форма ще більше б поширилася у пізніших документах XV-XVI ст., коли з роками у Молдавському князівстві зростав вплив східнороманської мови і навіть у документах, писаних староукраїнською мовою, суттєво зростала кількість романських слів. Однак в той період назви у формі «Козьминул» більше не зустрічаємо. Натомість вживається лише «Кузьмин» («Кузьмін») з деякими відмінностями у написанні

У грамоті Штефана Великого від 1490 року, якою підтверджуються приналежність Путнянському монастиреві певних церковних парафій, йдеться про «църквѣ оу Козмин»¹. У грамоті Штефана Великого від 2 лютого 1503 р. і грамоті воєводи Штефана Молодшого (Штефаніци) від 21 серпня 1520 р. вжити назва населеного пункту з різними літерами на позначення «о» – відповідно «Козминь»² і «Кѡзминь»³. Ще одна згадка про Козмин зафіксована у грамоті воєводи Петра VI Кульгавого від 30 березня 1575 року. Цього разу назва «Козмин» вжита без м'якого знаку⁴.

Складається враження, що форма «Козмінул» – нововведення писаря князівської канцелярії Іона⁵, який складав грамоту від 3 квітня 1488 року і намагався хоч трохи врівноважити межовий опис села, в якому абсолютно домінувала барвіста українська (староукраїнська) лексика. Такі слова межового опису, як *ліс і бір, буковина і лози, дуб і берест, річка і потік, дорога і путь, пасіка і став, долина і поле, могила і*

¹ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 1. – P. 419.

² Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. II. – P. 215.

³ Documente bucovinene de T. Balan. – Vol. 2. – P. 6.

⁴ Documente bucovinene de T. Balan. – Vol. 1. – P. 70.

⁵ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 1. – P. 335.

стовп, руда і камінь та деякі інші відображали живу розмовну мову мешканців Козмина і є свідченнями виразного українського етнічного характеру місцевого населення. До романізмів можна віднести хіба що слово «заподія», що збереглося в нинішній румунській мові як «zăpodie», хоча слід визнати, що воно пов'язане з старослов'янською мовою і саме тому побутувало серед українського населення.

У цьому контексті можна згадати і лексему *хотарь* (*хотар*), яка в канцелярії господарів Молдавського князівства вживалося як офіційний термін для означення *меж, границі якоїсь території*¹. Вважається, що цей канцеляризм запозичено з румунської мови - *hotar*, але більш ймовірно, що з мадярської мови - *határ*². Очевидно, що й Михайл Костакеску не вважав «хотарь» романського походження, бо не згадав його серед 65 романізмів, виділених ним з тексту 402 документів Молдавського князівства 1374–1458 років³. У формі «готарь» слово збереглося на Буковині і означає *межу між селами, між полями*⁴.

Щодо походження назви «Козмин», то серед дослідників це питання не викликає дискусій. Приймається як задовільна версія, що назва пов'язана з іменем *Козма*, яке широке представлене в українсько-молдавських грамотах. Похідні форми – *Козмин, Козмиця, Козмиш*⁵.

Кодин – слов'янська колиска Козмина

Якщо історичний населений пункт під назвою Козмин наприкінці XV століття розміщувався на південній околиці його території, то безпосередньою колискою, або ж попередником, могло бути поселення на північно-східній території, а саме на лівому березі нижньої течії річки Дереглуй, де зафіксований присілок Окопи (*рис. 3.1*).

Димитрій Кантемір, видатний молдавський державний діяч та історик, виявив зацікавлення цим місцем ще на початку XVIII століття. У своїй праці «Опис Молдавії» він зазначав:

«Поряд з селом Козмин, на річці Кучур, недалеко від того місця, де вона впадає у Хієрас, видніються руїни древнього міста. Однак ми ніде не змогли знайти жодних свідчень про те, хто його заснував, незважаючи на наші неодноразові ретельні пошуки»⁶.

¹ Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. Т. 2. – С. 513.

² Тимочко Б. В. Назви меж і межових віх в українсько-молдавських грамотах XIV – XV століть... – С. 40.

³ Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 2. - P. [955].

⁴ Словник буковинських говірок... – С. 75.

⁵ Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. Т. 1. – С. 486.

⁶ Кантемир Д. Описание Молдавии... – С. 182.

Річка *Хієрас* – це річка Прут, а *Кучур* – річка Дерелуй, яку Дмитрій Кантемір назвав так за її течією від села Кучурів (нинішній Великий Кучурів).

Буковинський історик Іон Ністор вважав, що згадані Дмитрієм Кантеміром руїни могли бути залишками табору, влаштованому польським королем Яном Собеським у 1691 році на місці укріплень, зведених ще у 1497 році військами короля Яна Ольбрахта¹.

Хроніка воєнних подій тих років підказує, що така версія відображає реальні обставини. Король Ольбрехт справді влаштував табір на околиці села Кузьми, хоча сучасні дослідники схиляються до думки, що це було на південній околиці Кузьмина – неподалік «великої дороги», що вела до Чернівців з Козминського лісу через сучасну Коровію². Однак військові укріплення могли бути зведені і на північно-східній околиці Козмина. Адже це було важливим місцем на підступах до Чернівців. Тут також пролягала «велика дорога» до Чернівців, що вела від Луковиці, і Ян Ольбрахт побоювався нападу на місто, коли перебував у ньому протягом 27-30 жовтня 1497 року³.

Очевидно, що версія Іона Ністора радше продовжує, ніж заперечує версію Дмитра Кантеміра про давнє місто в околиці села Козмин. Адже загадкові місце під назвою «Поков» чи «Окопи» існувало ще задовго до відомої в історії битви між воєводою Штефаном Великим і польським королем Яном Ольбрахтом у 1497 році, що знайшло своє відображення в грамоті від 1488 року. Цілком можливо, вже в той час назва «Окопи» також була пов'язана з давніми фортифікаційними спорудами чи укріпленими поселеннями.

Нове світло на ці місця змогли пролити археологічні дослідження, проведені у 70-х роках ХХ століття буковинським археологом Борисом Тимощуком. На заході від річки Дерелуй, біля невеликих струмків, він виявив два давньослов'янських поселення, що за ім'ям місцевого урочища отримали назву «Кодин I» і «Кодин II»⁴. Поселення займають частину корінного західного берега річки Дерелуй, але віддалені від її русла і обмежені невеликими струмками. Обидва поселення датуються V-VII століттями нашої ери і належать до празької культури,

¹ Nistor I. Legăturile de la Lențești și Șerăuți și campaniile bucovinene ale regelui Sobieski // închinare lui N. Iorga. Cluj, 1931. – P. 305.

² Чучко М.К. Козмин (1497): буковинська перемога Штефана Великого... – С. 45.

³ Балух О. Виправа Яна Ольбрахта 1497 р. на Буковину... – С. 30.

⁴ Русанова И.П., Тимощук Б.А. Кодын – славянские поселения V-VIII вв. на р. Прут. – С. 9.

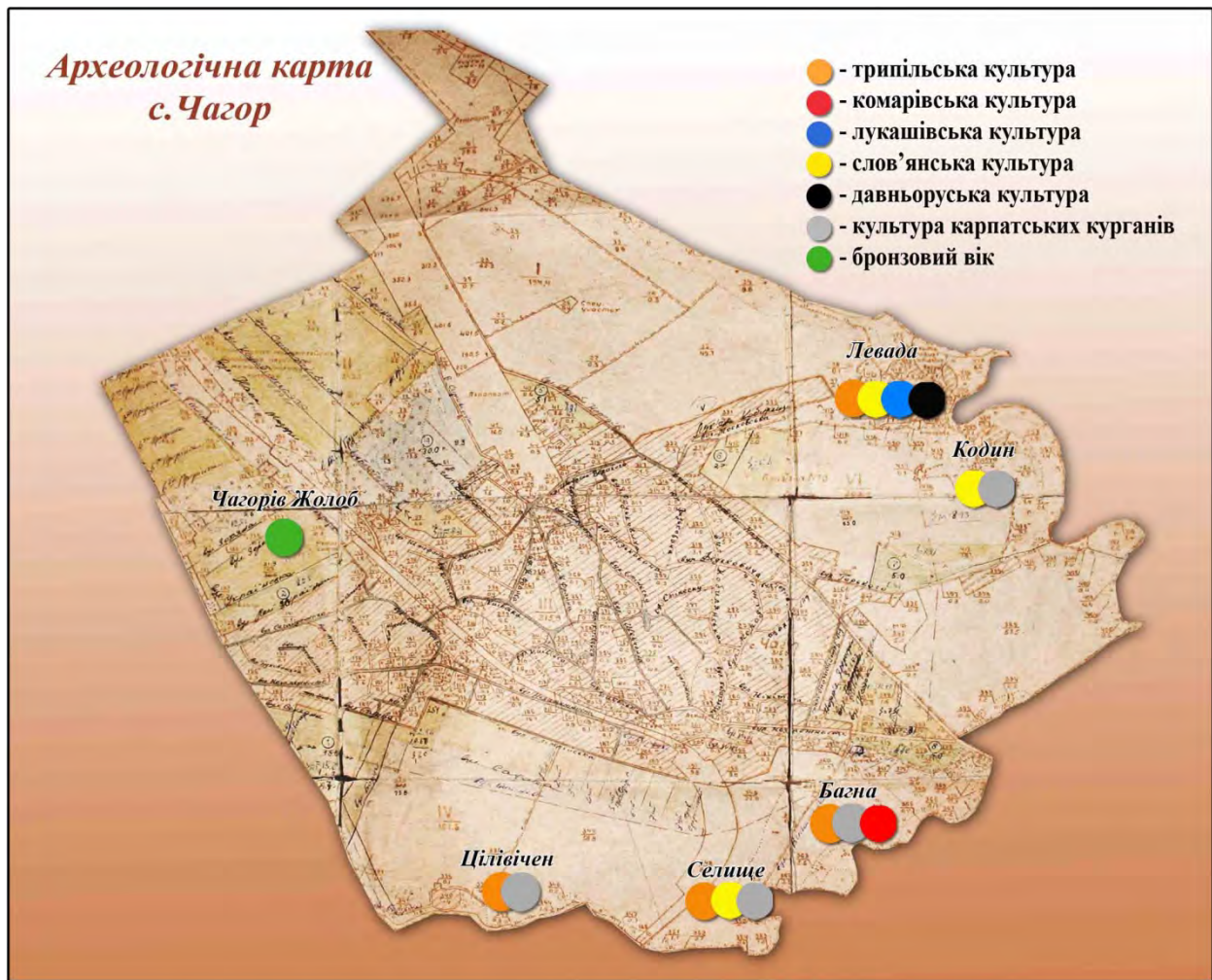

Рис. 3-8. Археологічна карта села Чагор (*Історія Чагор*).

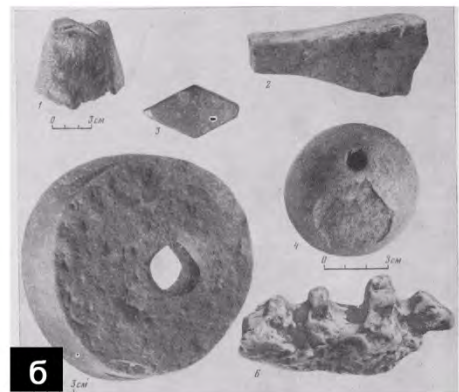

Рис. 3-9. Археологічні розкопки в поселеннях Кодин I і Кодин II:

- а) під-кам'янка у житловому приміщенні;
- б) вироби з каменю і глини – грузила і точила;
- в) глиняні сковорода і мисочка.

(Русанова М. П., Тимощук Б. А., 1984... - С. 18, 20, 32).

носіями якої були слов'янські племена «склавіни» – дещо видозмінена назва від *славіни, словени*.

У Кодені II відкрито також кілька жител, що належать до культури карпатських курганів (кінець II — початок V ст. н. е.)¹. Носіями цієї культури вважають племена карпів, які чи то дали ім'я сучасним Карпатам, чи то самі отримали назву від імені цих гір.

Активний дослідник історії Чагра учитель місцевої школи Володимир Яловко вважає, що вивчення поселення Кодин довели, що слов'янська культура празького типу, найдавніші пам'ятки якого виявлені в околицях Чернівців, сформувалась не пізніше II половини V ст. З результатів досліджень випливає, що слов'яни на території Північної Буковини були осілим, корінним населенням. Поселення були довгочасними, їх розвиток принципово не порушувався зовнішніми вторгненнями².

Привертає увагу фонетична співзвучність назв «Козмин» і «Кодин». Звичайно, ми маємо надто мало даних, щоб говорити чи то про випадковість, чи про взаємозв'язок цих топонімів. Однак численні археологічні пам'ятки в районі потоку Солонця (урочища Кодині і Левада), що належать до трипільської, лукашівської, карпатських курганів, слов'янської і давньоруської археологічних культур, підкріплюють гіпотезу, що саме ця місцевості могла бути колискою давнього Козмина.

¹ Русанова И.П., Тимошук Б.А. Кодын – славянские поселения V-VIII вв. на р. Прут. – С. 10.

² Яловко В. Археологічні пам'ятки села Чагор... – С. 164.

Розділ 4

БУКОВИНА

4.1

НАЙДАВНІШІ ЗГАДКИ ПРО «БУКОВИНУ» В УКРАЇНСЬКО-МОЛДАВСЬКИХ ГРАМОТАХ

Назва «Буковина» як предмет історичних дискусій

У грамоті 1488 року про передачу села Козмин у власність Путнянському монастиреві двічі вжита назва «**БҮКОВИНА**», що стосувалася букового лісу на правому березі річки Дереглуй. Саме цією «**БҮКОВИНОЮ**» та її східним узліссям пролягала межа між Козмином і Луковицею¹.

У цьому документі воєводи Штефана Великого, як і в інших подібних актах, власні особові і географічні назви не виділялися з прописної літери, тому й не можна однозначно сказати, в якому саме значенні вжита «буковина»: як загальна назва – апелятив, який нині треба писати з малої літери, чи як власна назва – топонім, що вимагає прописної літери.

У тексті грамоти, опублікованої Іоаном Богданом в 1913 році, видавець-упорядник намагався виділяти власні особові і географічні назви, що, звичайно, суттєво полегшує його сприймання. Однак назву «**БҮКОВИНА**» він залишив з малої літери, вважаючи її апелятивом.

На нашу думку, лексему «**БҮКОВИНА**» можна було подати і з прописної літери. Адже вона вжита для уточнення загальної назви «ліс» – *території з високою щільністю дерев*. Межа вела «**на край лиса, та ү**

¹ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 1. – P. 334.

лис межи двома полїнами та бґовиною долґ до Лґковицкоє хотарѣ...». Отже, слово вказує на особливі ознаки і смислове значення географічного об'єкту. а також характеризує його з точки зору місцевого, власне українського населення. Тобто, має ознаки топоніма чи мікротопоніма.

Українські мовознавці визначають мікротопонім як вид топоніма, *власна назва* невеликого місцевого географічного об'єкта та частини макрооб'єктів (лісків, урочищ, полів, сінокосів, стежок, пасовищ, окремих каменів). Для мікротопонімів здебільшого характерний тісний зв'язок з апелятивами, особливо з географічними термінами. Серед усіх видів власних назв вони найближче стоять до загальних слів, зберігаючи свою мотивованість. Межа між ними окреслюється завдяки тому, що мікротопоніми закріплені за конкретними фізико-географічними об'єктами¹.

У межовому описі села Козмин згадується ще один ліс, що був розміщений на північно-західній околиці громади, неподалік присілка Яблунівець (суч. Годилів). Для його позначення було вжите слово «бґор» – «бір».

Словник української мови подає головне значення цього слова, як «сосновий або інший шпильковий ліс», а також «мішаний ліс з переважанням сосни»². І коли мешканці Козмина говорили «йдемо до Бору», то вони, найімовірніше, мали на увазі ліс на північно-західній околиці села. А коли говорили про «Буковину», то мали на думці ліс на південному сході їхньої громади. Можна впевнено допустити, що ці назви були закріплені за конкретними фізико-географічними об'єктами

Очевидно, що межа між такими апелятивами як «буковина», «дїброва», «дубина», «бір» і відповідними топонімами чи мікротопонімами настільки тонка і розмита, що по відношення до загальної назви «ліс» вони досить часто виконують топонімічну функцію.

Буковина на південно-східній околиці Козмина була частиною великого букового пралісу, що простягався на південь до сіл Тарашани і Димка і селища Глибока. Письмові джерела свідчать, що на переломі XV-XVI століть цей буковий ліс називали «Буковиною» не тільки мешканці Кузьмина, але й жителі навколишніх сіл. У грамоті молдавського господаря Богдана від 2 лютого 1508 року зазначено, що межа села Мигучени (Михайлівка) пролягала від краю Дїброви (Дуброви) і вела через Буковину до русла річки Дереглуй, – «**прости оґ Боґковинґ на потокъ Дерехлґа**». У той час сусіднє поселення

¹ Карпенко О. П. Мікротопонім. *Українська мова*. Енциклопедія. – С. 345.

² Словник української мови: в 11 томах. Том 1. – С. 188.

Тристяна (Димка) згадувалося як «село Трист'їнець под Буковиним»¹.

Очевидно, що Теодор Балан – упорядник-видавець «Буковинських документів» – вважав слово «Буковина» особовою (власною) назвою, тому й подав її у тексті грамоти від 1508 року з прописної літери. У цьому контексті варто зазначити, що назва «**БУКОВИНА**», вжита у 1488 році для означення лісу на південно-східній околиці Козмина, і відповідні найменування біля Димки і Мигучен, стосуються одного і того ж букового лісу – «Буковини». Тобто, їх всіх можна віднести до топонімів і писати з прописної літери.

Сучасні історики одностайні, що топонім «Буковина» виник ще в XIV ст. на основі слов'янського апелятива (загальної назви) «буковина», тобто *буковий ліс* – «*silva fagea*», «*nemus fageum*»². Однак менше одностайності з приводу того, яку саме дату вважати першою згадкою про назву «Буковина», тобто коли це слово було вперше вжите в топонімічному значенні.

Найбільш поширена версія, що перша назва пов'язана з грамотою молдавського господаря Романа від 30 березня 1392 року. Такої думки дотримувався буковинський історик Раймунд Фрідріх Кайндль і чимало українських дослідників³. У XX столітті цей погляд міцно вкоренився у краєзнавчій літературі. Втім 1992 року, коли в умовах становлення України як незалежної держави виникла ідея відзначити 600-річчя першої згадки про Буковину, місцеві історики цієї ідеї не підтримали.

Аргументів було кілька. По-перше, у тексті грамоти воєводи Романа власні особові і географічні назви з прописної літери не виділялися, тому й не можна було однозначно твердити, в якому саме значенні (загальному чи власному) були вжиті слова «буковина», «велика буковина» (рис. 4.1).

По-друге, над річкою Серет не збереглися назви населених пунктів Чюрсачевці, Владимировці і Букуровці і домінувала думка, що вони розташовувалися поза межами історичної Буковини, тобто краю, який в період австрійського правління був відомий як адміністративний округ, а згодом автономне герцогство (князівство) Буковина.

Таким чином більше прихильників здобув погляд, що у документі 1392 р. було вжито апелятив «буковина» для позначення звичайного букового лісу.

¹ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 1. – P. 3; Буковина. Її минуле і сучасне... – С. 17.

² Буковина: Історичний нарис... – С. 28.

³ Kaindl R.F. Unser Heimatland Bukowina = Кайндль Р. Ф. Наш рідний край Буковина... – S. 9.

Першою письмовою згадкою про Буковину був визнаний 1412 рік. Підставою служила польсько-угорська угода від 15 червня 1412 р., у якій назвою «Буковина» були окреслені лісові масиви на сході Карпат. Зокрема, між горами і річкою Сірет були розміщені «великі ліси, що називаються Буковиною», а між Сіретом і Прутом – менші ліси під назвою Буковина¹.

Текст з польсько-угорської угоди не залишає сумніву, що в цьому документі назва «Буковина» вжита як топонім чи навіть макротопонім. Втім дискусія з приводу того, який саме рік – 1392 чи 1412 – вважати першою згадкою про край Буковину, продовжувалася і до цих пір не завершена.

На нашу думку, пролити світло на цю суперечку може детальніший аналіз документа 1392 року, а відтак спроба систематизувати найдавніші згадки про «**БУКОВИНУ**» в українсько-молдавських грамотах та інших документах, а також визначити давні ареали поширення цієї назви. Щоб не нав'язувати читачам думки, що всі назви «**БУКОВИНА**» у документах були вжиті саме топонімічному значенні, ми використовуватимемо для цього найменування малі прописні літери або ж вживатимемо шрифт Іжицю.

«БУКОВИНА» і «ВЕЛИКА БУКОВИНА» у грамоті від 1392 року

Мова йде про грамоту молдавського воєводи Романа від 30 березня 1392 року, згідно з якою Іваниш Вітязь отримав у винагороду за вірну службу три села на річці Серет – Чюрсачевці (**чюрсачвьци** або **чюрсачкьцы**), Владимировці (**владимировьци**) і Букуровці (**букуровци**). Окреслена у документі межа цих поселень на правому березі річки Сірет прилягала до «**БУКОВИНЫ**», а на лівому – до «**ВЕЛИКОЇ БУКОВИНЫ**»².

Як ми вже зазначали, на історичних мапах відсутні населені пункти Чюрсачевці, Владимировці і Букуровці, що спричинило проблеми з їх ідентифікацією та локалізацією. Згідно з однією з версій, вони існували в нижній течії річки Сірет в районі міста Текуч, а за іншою, неподалік міста Дорогой³.

На нашу думку, значно більше аргументів говорять на користь другої версії. Про це свідчать насамперед досить чіткі і промовисті

¹ Буковина. Її минуле і сучасне... – С. 17.

² Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 7-8.

³ Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 11-12.

Рис. 4-1. Грамота 1392 року з найдавнішою писемною згадкою про “Буковину”.
 (Першій письмовій згадці про Буковину – 630 років...).

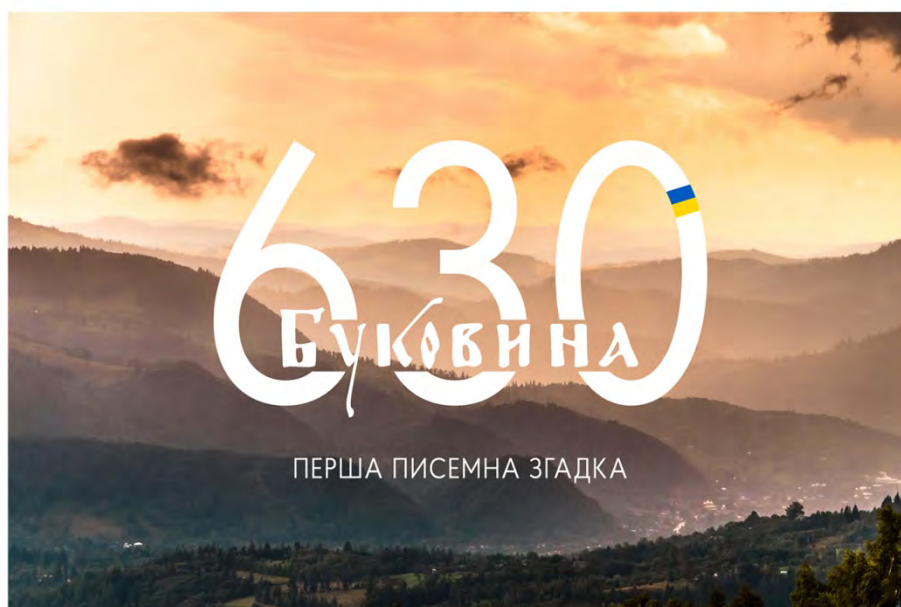

Рис. 4-2. Логотип до 630-річчя першої писемної згадки назви “Буковина”.
 (У Чернівцях виготовили логотип...).

межові знаки сіл Чюрсачевці, Владимировці і Букуровці, що описані у грамоті воєводи Романа як єдиної громади чи маєткового комплексу:

«...а хотарь имъ нижни ѡ(т) марышевъци валъ цто го перекъ полд до серета та на тѹ сторону серета оу нижнимъ конци полдны могила, а (ѡ)т толд простѣ чересь лѹгъ оу к(рѣ)ници могила а (ѡ)т толд простѣ ѹо бѹковину могила а ѡ(то)лд по краи бѹковины горѣ до шерѣвовьского хотард оу липы могила штолд к теплици тѹтъ могила а штолд к серету середь(н)аа могила а штолд (чрѣзъ) серетъ горѣ до великої бѹковины кде вышелъ пѹтъ втѣ добрѣно(вц)ь на конец полд а штолд по краи бѹковины дѣлом доловъ до валу»¹.

Отже, уточняємо:

«...А межа їх нижня [веде] від Маришевців – від валу, що поперек поля, і до Серету, та на ту сторону Серету до могили, що на нижньому кінці поляни, а відтіля просто через луг біля криниці, а відтіля просто у БУКОВИНУ, де могила, а відтіля по краю БУКОВИНИ вгору до Шербовського хотаря, де біля липи могила, а відтіля до Теплиці, тут могила, а відтіля до Серету, посередині могила, а відтіля через Серет до Великої БУКОВИНИ, де вийшла дорога з Добриновець, і на кінець поля, а відтіля по краю БУКОВИНИ долом (хребтом) вниз до валу».

Вже з межового опису випливає, що Чюрсачевці, Владимировці і Букуровці розміщувалися по обох берегах Серету по сусідству з селами Маришівці, Шербівці і Добринівці. А уважний розгляд межових знаків, що залишили свій слід на історичних мапах, дозволяє цю місцевість ідентифікувати та локалізувати.

Як свідчить карта Молдавського дистрикту (1788–1790), село Добриновці розміщувалося на лівому березі річки Серет – на південному сході від міста Дорогой. Воно позначене подвійною назвою – «Dobreneutzы oder Нарей», тобто Добринівці або Хапей, що неподалік нинішнього села Лунка². Саме тут, на узбережжі Серету, був край «Великої БУКОВИНИ», де пролягала дорога з Добриновців. Звідси межа вела через поле, по краю «БУКОВИНИ» аж до Маришевського валу.

Іншим сусідом громади Чюрсачевці, Владимировці і Букуровці, але вже на правому березі річки Серет, були Шербовці – нинішні Шербеуці (рум. *Șerbăuți*), що на півночі від Сучави. Східна межа Шербовців, або ж «шербовський готар біля липи», якраз співпадає з краєм лісу, що згаданий як «БУКОВИНА».

¹ Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 7-8.

² Moldawischen Districten (1788–1790) – First Military Survey.

Північною межею території сіл Чюрсачевці, Владимировці і Букуровці був потік Теплиця, який на карті позначений як Баранка¹. Назва потоку семантично пов'язана з теплим джерелом. Натомість південною («нижньою») межею було село Маришевці, яке, найімовірніше, відповідає нинішньому селу Шербенешти, що в XV століття було відоме як Шербеновці над Сіретом (*Șărbănovții la Șiret*).

Важливе значення для локалізації території сіл Чюрсачевці, Владимировці і Букуровці має опис межі Шербеновців, що датується 1492 р. На заході від села вказана «БУКОВИНА», що стосувалася того самого букового лісу, про який йдеться у 1392 році. А також повторюються частина межових знаків, зокрема, «криниця», «могили» на західному березі річки Серет і «могила» на краю «БУКОВИНИ»².

Таким чином, Чюрсачевці, Владимировці і Букуровці займали територію, що розміщена навколо нинішніх поселень Зворіштя, Дялу, Буда, Нікані, що на правому березі Серету. А спадкоємцями території на лівому березі Серету стали насамперед населені пункти Лунка і Магера (*рис. 4-3*).

Можливі сумніви щодо такої локалізації сіл Чюрсачевців, Владимировців і Букуровців остаточно розвіює грамота воєводи Штефана III від 12 березня 1488 року³. Згідно з нею він викупив нижню половину села Звориште на Сереті і подарував його Молдавицькому монастирю. У цьому документі повторюється чи уточнюється багато межових знаків, зафіксованих у грамоті від 1392 р. Серед найважливіших – «межа з Шербівцями», що пролягає біля лісу, «потік Теплиця», «дорога до Добринівців».

Звичайно, що майже столітній відтинок часу вніс деякі корективи у систему межових знаків. Наприклад, назва річки «Теплиця» вже передається як «Топлиця», а на межі з Шербівцями згадується вже не липа, а її мізерний залишок – «низький пенъ» (*gios pân*). Та й замість «БУКОВИНИ» вказаний звичайний «ліс». Однак ці зміни не викликають сумнівів щодо тотожності межових знаків і локалізації поселень.

Цікаво, що серед колишніх власників села Звориште згадується також Ромашко Чючу, його син Данчул Чючул, прізвища яких видаються спрощеною формою колишніх власників села Чюрсачів.

Після передачі Молдавицькому монастиреві нижньої частини села Звориште (Зворіштя) за нею закріпилася назва, яка на австрійський

¹ Карти генштаба (с привязкой для GPS) > Карта генштаба. Квадрат М-35-137.

² Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 1. – P. 497.

³ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 1. – P. 327-330.

картах передається як «Sworestie din Walk»¹, «Sworestie din Wale»² (нинішнє село *Zvoriștea*). Схоже, що слова «Walk», «Wale» пов'язані не тільки з румунським словом «vale» (*долина*)³, але й українським словом «вал», а саме «Маришевським валом», згаданим у грамоті 1392 року. «Sworestie din Walk» можна перекласти як «Зворіште на валах». Натомість горішня частина почала називатися «Sworestie din Dial» – «Зворіште на горі» (нинішнє село *Дялу – Dealu*)⁴.

Очевидно, що назва «Зворіштя» – «Зворіште» виникла на основі попередньої українсько-слов'янської назва «Дворище». Назву «Дворіште» (*Dworestie*) вживав буковинський дослідник Франц Вікенгаузер, опублікувавши текст грамоти в своєму збірнику «Грамоти монастиря Молдовиця»⁵. Він тричі використав назву «Dworistie» і одного разу – «Sworistie». З огляду на цю помилку і посилаючись на пізніші джерела XVIII ст., румунський дослідник Іоан Богдан при наступній публікації тексту грамоти відкинув назву «Дворіште» і вживав більш привабливу для румунської мовної традиції форму «Зворіште»⁶.

На нашу думку, такий крок не був обґрунтований. Звичайно, Франц Вікенгаузер міг у назві поселення допустити якусь помилку, але ж не три підряд. А головне, що його трактування назви підтверджуються іншими документами, а саме грамотою воєводи Штефана III від 17 лютого 1492 року, що опублікована в збірнику документів самого Іона Богдана. При описі межі села Шербеновці над Сіретом (*Șărbănovții la Șiret*) назва сусіднього поселення «Зворіштя» вжите саме у формі «Dvoriște», тобто «Дворіште», точніше – «Дворище»⁷.

Як свідчить Словник староукраїнської мови, «дворищами» здебільшого називали земельні ділянки з садибою, а також службові або церковні маєтки⁸. Дворищем на березі Серету міг володіти князь Чюрсак (*Ciorsac*), по-іншому – Чюрсач (*Ciorsaci*), який згадується у грамотах початку XV ст.⁹. У давніх актах зафіксовано також село Чорсьчещі,

¹ Moldawischen Districten (1788–1790) – First Military Survey.

² Administrativ Karte von den Königreichen Galizien und Lodomerien mit den Grossherzogthume Krakau und den Herzogthümern Auschwitz, Zator und Bukowina (1855).

³ Румынско-русский словарь... – С. 893.

⁴ Карты генштаба (с привязкой для GPS) > Карта генштаба. Квадрат М-35-137.

⁵ Wickenhauser Fr. A. Die Urkunden des Klosters Moldowiza... – S.70-72.

⁶ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 1. – P. 330-331.

⁷ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 1. – P. 497.

⁸ Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. Т. 1. – С. 228.

⁹ Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 215.

розміщене на річці Шомуз¹, назва якого також асоціюється з прізвиськом Чюрсач-Чюрсак.

Цілком ймовірно, що дворище князя Чюрсача, тобто «Чюрсачевці», могло трансформуватися згодом в назву «Дворище», а потім, під впливом романської мовної традиції, – у «Зворіште». У будь-якому випадку ідентифікація поселення «Чюрсачевці» з нинішнім селом Зворіштям є досить переконливою.

На жаль, відсутні підказки для ідентифікації та локалізації інших двох населених пунктів – Владимировців і Букуровців. Якщо враховувати напрям опису загальної межі, а це здійснювалося за годинниковою стрілкою, то можна припустити, що перше з них розміщувалося десь в районі нинішнього села Нікені, що на правому березі Серету. Натомість Букуровці могли розташовуватися на протилежному березі річки – в районі нинішнього села під назвою «Магера». Село розміщувалося на краю «ВЕЛИКОЇ БУКОВИНИ» і, мабуть, від неї отримало свої ім'я «Букуровці». Так само від цього букового лісу отримала свою назву село «Бучеча», що розкинулося неподалік на лівому березі Серету дещо нижче за течією річки. .

Отже, можна узагальнити, що в історичних джерелах збереглося чимало прямих і опосередкованих маркерів, які дозволяють локалізувати географічні об'єкти «БУКОВИНА» і «ВЕЛИКА БУКОВИНА», відзначені у грамоті 1392 року.

Назва «БУКОВИНА» стосувалася лісового масиву, розміщеного у межиріччі Сучави і Серету, що протягався з півночі на південь між містами Серет і Сучава.. Ліс добре окреслений на радянській військовій карті 1976 року. Зрозуміло, що за п'ять століть ці межі були трохи іншими. Однак навіть на військовій мапі частина цього лісу біля сіл Келінешти-Єнакі і Маріцея відмічений під назвою «Буковина»². І це не випадково.

Ми вже наголошували, що загальна назва (апелятив) «буковина» та макротопонім «Буковина» могли виникнути і поширюватися тільки в україномовному середовищі³. У повній мірі це стосується і місцевості, яку умовно можна назвати Серето-Сучавською Буковиною. Через її західну частину пролягає путівець, який за австрійської доби називався повітовою дорогою Серет – Гатна (нині – село Дерменешти, що на північному заході від Сучави). Неподалік дороги розміщувалися села, які протягом століть зберігали етнічний український характер.

Згідно з австрійським переписом 1900 року, українці становила

¹ Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 386.

² Карты генштаба (с привязкой для GPS) > Карта генштаба. Квадрат М-35-137.

³ Буковина: Історичний нарис... – С. 28.

абсолютну більшість у селах (громадах) Негостина, Гропана, Балківці, Шербівці, Гаурени, Калинівці-Єнакій, Калинівці-Купаренко, Мерецей, Данила, Дерманешти¹. Окремі з них можна назвати суто українськими. Наприклад, село Шербівці, що згадуються у грамоті 1392 року, через п'ять століть, тобто у 1900 році, нараховувало 1767 мешканців, з яких українцями були 1692 особи, німцями – 40, а румунами – 24. Ще 10 осіб належали до інших національностей. Отже, українці становили майже 96 відсотків від загальної кількості мешканців². Подібний показник у межах 90-97 відсотків українців зафіксований і в таких значних населених пунктах, як Балківці, Негостина, Калинівці-Купаренко, Мерецей, Гатна.

Румунське населення переважало у двох сусідніх громадах, а саме в Ботушаниці і Калафіндештах. А в Якобештах абсолютну більшість становили угорці.

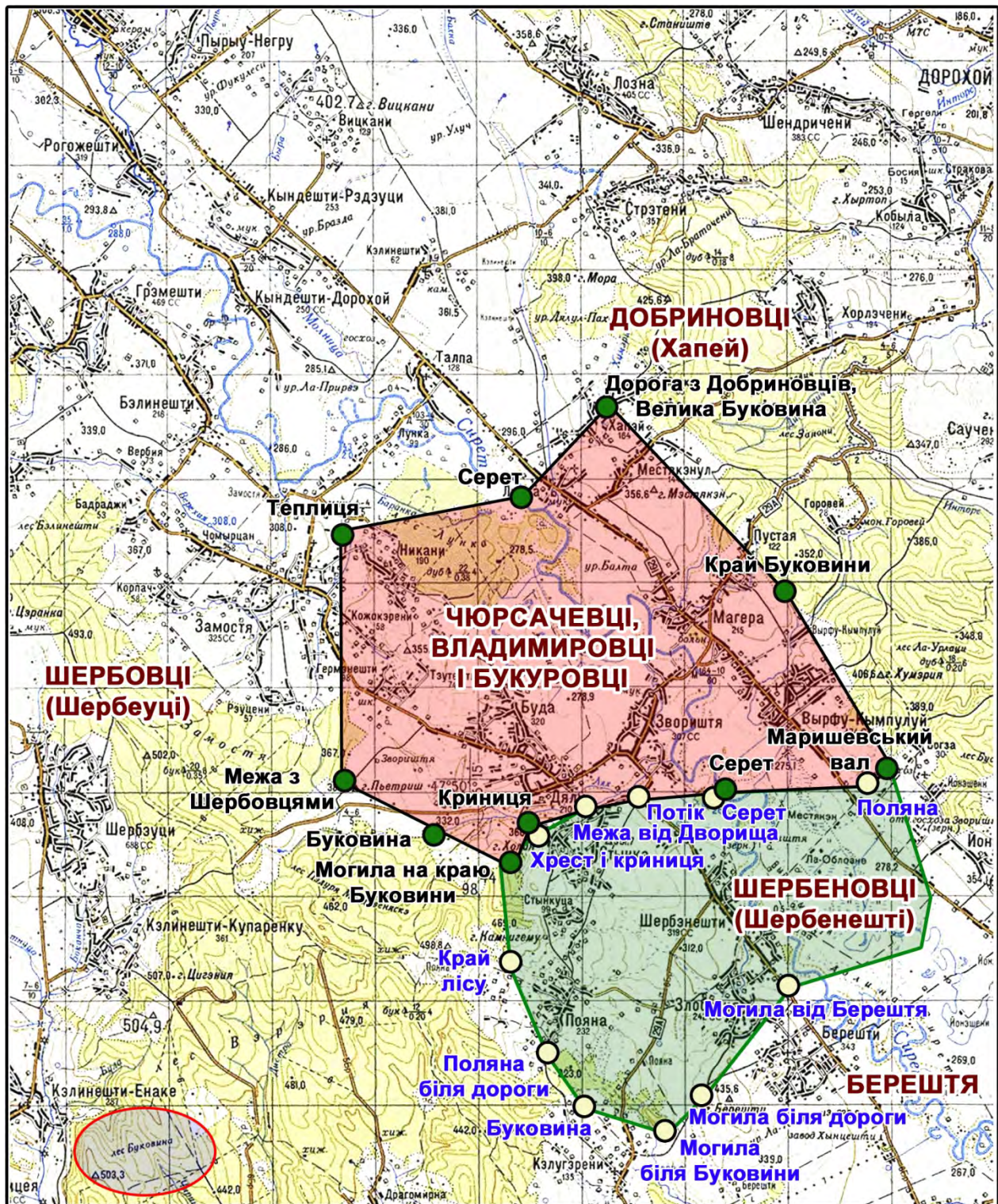
Цікавий документ зберігається в Чернівецькому державному архіві. Це лист шкільної інспекції Сучавського повіту, датований 1928 роком, у якому вона просила інспекторат Чернівецького шкільного округу № 14 вирішити питання про заснування дошкільних закладів у поліетнічних і суто українських громадах повіту. Мова йшла про активну інтеграцію різних етнічних груп в румуномовне суспільство. Інспекція наголошувала, що населення сіл (комун) Шербівці, Калинівці-Єнакій, Калинівці-Купаренко, Мерецей, Данила, Дерманешти «майже цілком відчужене і розмовляє тільки русинською (українською) мовою»³.

Якщо назва «БУКОВИНА» у 1392 році стосувалася Серето-Сучавської Буковини, то «ВЕЛИКА БУКОВИНА» – букового лісу на лівому березі річки Сірет. Він згадується у різних документах кінця XV – початку XVII століть, зокрема в контексті сіл Кобила і Черетяна (Стретені) – 1491 р., Вакулинці (Вакулешти) – 1443 р., Дяковці – 1431 р., Ботушани – 1615 р. (рис. 4.9). Втім, якби йшлося лише про буковий ліс в районі цих населених пунктів, то навряд чи його вважали б великим і позначити ім'я «ВЕЛИКА БУКОВИНА». Адже, якщо порівняти за розміром лісові масиви на правому і лівому березі Серету в районі міст Серет – Ботушани, то вони цілком були б співставні.

¹ Gemeindelexikon der im Reichsrath vertretenen Königreiche und Länder, bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900, XIII. Bukowina. – S. 52-56, 76-80.

² Gemeindelexikon... – S. 56.

³ Квасецька Я. Професійна підготовка вихователів дошкільця на західноукраїнських землях... – С. 82-83.

 територія сіл Чюрсачевці, Владимировці і Букуровці
 територія села Шербенівці
 Буковина межовий знак
 Серет межовий знак
 ліс "Буковина"

Рис. 4-3. Територія сіл Чюрсачевці, Владимировці, Букуровці (1392), Шербенівці (1488).

На нашу думку, територія букового лісу в районі міст Дорогой (на межі XIV-XV – *Дорогинь, Дорогунь*) і Ботушани була частиною великого масиву, що безперервно тягнувся по лівому березі річки Серет з району сіл Козьмин, Мигучени і Димка. Саме тому мешканці давніх сіл Чюрсачевці, Владимировці і Букуровці вживали назву «ВЕЛИКА БУКОВИНА» або просто «БУКОВИНА».

Натомість менша ділянка букового лісу на правому березі Серету між містами Серет і Сучава була немов відрізана від загального масив долинами річки Серет і Сучави, а також землями, освоєними під житло і рільництво. Тому цю ділянку букового лісу місцеві мешканці називали лише «БУКОВИНА». Але в обох випадках ці назви не були випадковими і вживалися як топоніми, тобто власні назви значних географічних об'єктів.

Отже, назви «БУКОВИНА» і «ВЕЛИКА БУКОВИНА» мають безпосереднє відношення до історичної Буковини, тому ще означені ними букові ліси в період Австро-Угорщини належали здебільшого до «герцогства Буковина». Однак слід відзначити, що певне частина букових лісів, після встановлення австрійсько-турецького кордону наприкінці XVIII століття залишилися в складі Молдавського князівства.

«БУКОВИНА» біля Красного Потіку і гори Мунтчель

Мабуть, найдавніша згадка про «БУКОВИНУ» на території сучасної Чернівецької області, або ж Північної Буковини, міститься в грамоті молдавського воєводи Олександра Доброго, виданій у Сучаві 1 липня 1403 року. Згідно з нею боярин Балиця Мудричка отримав за вірну службу місцевість Красний Потік, що розміщувалася на Кобилі, разом з трьома селами на ім'я Комановці (**Комановци**), Кременешті (**Крьменьшти**) і Слава (**Глава**)¹.

При опису межі цих трьох населених пунктів згадується «БУКОВИНА», що охоплювала частину території сіл Комановці та Кременешті, точніше Кременешці², а також всю територію села Слава.

¹ Ionescu D. G. Un document necunoscut de la Alexandru cel Bun... – P. 337– 338.

² На жаль, оригінал грамоти виявився частково ушкодженим і надрукована фотокопія не дає змоги підтвердити, що вжита назва має форму «**Крьменьшти**», а не «**Крьменьші**» Δ **Кременешці**. На нашу думку, Дімітріє Ісопеску помилково розшифрував дві надзвичайно близькі за графікою літери, прийнявши «щ» за «ш», а «ї» – за «т». В результаті у румунського дослідника назва закінчувалася на «-ешти», що відповідає східнороманській мовній традиції. Проте більш ймовірно, що мало би бути «-ешці». Саме назва «**Крьменьші**», тобто **Кременешці**, повністю узгоджується з правописними нормами молдавських грамот XIV-XV століття і тому ми вживатимемо її надалі. *Детальніше – трохи нижче за основним текстом.*

Межа (готар) сіл Комановці і Кременешці починалася на березі річки Серет, біля устя Красного Потоку.

«...а от оустїѣ хотарь ємѹ на Бреть, а от курты БУКОВИНА та гора БУКОВИНОЮ до верхъ потока, а от Илѣшевци опать по другонь сторонь от верхъ потока дубровою до Бреть на устїє потока».

Отже, межа обох сіл пролягала від річки Серет, біля впадіння (устя) Красного Потоку, а далі вела від краю (курти) БУКОВИНИ та вгору БУКОВИНОЮ до верхів'їв струмка. А з другої сторони, з боку села Іляшевці, від витоків Красного Потоку, а далі ДУБРОВОЮ до річки Серет і на устя Красного Потоку. Натомість межа села Слава, розміщеному на Мунтчелі (**Глава на Мунтчель**), пролягала згаданою БУКОВИНОЮ, що по сусідству з селами Комановці і Кременешці, на лівому березі Красного Потоку – «хотарь около оусєго БУКОВИНА».

Дімітріє Ісопеску, який у 1960 році опублікував цю грамоту Олександра Доброго, відніс місцевість під назвою Красний Потік і названі села до району річечки Глодені – лівої притоки Серету, яка в документах XV століття згадується як «Красна». Це дещо південніше від міста Роман – на лівому березі річки Серет, поблизу нинішнього села Бетрінешть (*Bătrînești*)¹.

Прив'язкою до цієї місцевості служила ні тільки річечка з історичною назвою Красна, але й деякі інші деталі, що відзначені в грамоті воєвод Іллі і Стефана від 1 липня 1436 року. Згідно з нею спатар (командуючий військами) Олександр отримав підтвердження своїх прав на свою отчину на Красній – села Глодені і Болгари, а також додатково одержав у власність село Мунчел².

Село Болгари – це нинішнє поселення Бетрінешть, село Глодені вважається зниклим, однак воно відзначене на мапі кінця XVIII століття неподалік поселення Бучуми³. А село Мунчел ототожнюють з нинішнім селом Мунчелу-де-Жос (*Muncelu de Jos*), що східніше від Бучуми (*Bucium*).

Необхідно відзначити, що спатар Олександр відібрав свою родові маєтки Болгари і Глодені від боярина Миндрі, якого Дімітріє Ісопеску ототожнює з боярином Балицею Мудричкою, вважаючи його граматичним різновидом зафіксованих у документі особових назв

¹ Ionescu D. G. Un document necunoscut de la Alexandru cel Bun... – P. 340.

² Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 454-455.

³ Moldawischen Districten (1788–1790) – First Military Survey.

Миндрічіка, Мудрейка, Мандрійка, Мандрічіка, Мандрічіку, Миндрійка (*Mîndricica, Mudreica, Mandriica, Mundricica, Mîndricicu, Mîndriica*)¹.

Не має сумніву, що уподібнення назва *Красний Потік* і *Красна*, *Мудричка* і *Миндря*, *Слава на Мунчель* і *Мунчелу* за певних обставин можуть служити орієнтирами для ототожнення населених пунктів і місцевості. Однак, на нашу думку, цих ознак явно недостатньо для переконливої ідентифікації та локалізації. На нашу думку, значно більше підстав для ототожнення з Красним Потокком має нинішня річка Серетель і розміщене на її берегах селище Красноільськ – колишнє село Красна, що розвилось певний час на берегах однойменного потоку. Для перевірки цієї версії необхідно більш детально розглянути згадані у грамоті маркери території і населених пунктів.

Красний Потік на Кобилі (Красныи Потокъ што на Кобыли). Судячи з тексту грамоти, назва «Красний Потік» вжита у двох значеннях. По-перше, для означення місцевості, розташованої на Кобилі. А, по-друге, як назва невеликої річки, на берегах якої розміщені села Кумановці і Кременеші.

Така практика найменування не є чимось особливим. Наприклад, у документах того ж періоду (1414 р.) згадується Білий Потік, що розміщений у межиріччі Молдави і Бистриці. Назва стосувалася і водного об'єкту, і місцевості, що належала колись до володінь пана Влада від Білого Потокку – «пана Влада од Бѣлого Потокка», який зафіксований у грамоті як свідок².

Назва «Красний Потік» асоціюються з українсько-слов'янським словом *красна*, тобто «гарна, мальовнича місцевість»³.

Щодо походження назви «Кобила», то існує кілька версій. Видавець грамоти Олександра Доброго Дімітріє Ісопеску посилався на думку іншого дослідника Іона Богдана і виводив назву від слов'янського слова *кобила* – «самка коня»⁴. Тобто, місцевість, пов'язана з розведення коней. Щоправда, він не вважав це слово за топонім і вживав для нього малу літеру.

Інша версія, ґрунтуючись на фіксації слова «кобила» у назвах гір, горба і хребта в Українських Карпатах, допускає можливість семантичного поєднання двох подібних слів – малоазійського або фракійського *cobbalus* – «кінь», «шкапа» і праслов'янського **(s)kob-*

¹ Ionescu D. G. Un document necunoscut de la Alexandru cel Bun... – P. 339.

² Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 111.

³ Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde = Буковина, Загальне краєзнавство. – S. 244.

⁴ Ionescu D. G. Un document necunoscut de la Alexandru cel Bun... – P. 340.

(«щось зігнуте, гак, гакоподібне з'єднання») у зв'язку зі подібною індоєвропейською основою **kabh-* – «щось велике, зігнуте; підвищення, впадина»¹.

Ще одна версія належить Юрію Карпенку. Він вважав, що численні назви гірський вершин у Карпатах – *Кобила, Біла Кобила, Стара Кобила, Велика Кобила*, а також хребет *Кобили* на Буковині, – можуть бути слідами перебування в наших краях фракійських племен. Науковець підтримував тезу, що слов'яни запозичили назву *кобила* від фракійців і вживали її лише з тваринним значенням. Натомість у фракійців ця лексема означала буквально «гірська», сходячи до індоєвропейського *ikeubb, koubh* – «вершина»².

Існування гірських «Кобил» і їх збереження до наших днів підтримувалося слов'янськими племенами не тільки завдяки добре знаному апелятиву *кобила*, але й певній асоціації гірських вершин з формою тіла цієї тварини.

У нашому випадку топонім «Кобила» також може бути пов'язаний з особливостями місцевого рельєфу. Підказкою може служити слово *сідловина* – «довга западина, неглибока виїмка між височинами гірського хребта», а також «вигин на спині тварини»³, що асоціюється з кінською спиною і відображає природні умови в районі Красного Поточу.

Ще тісніший зв'язок може мати цей топонім з індоєвропейським *ikeubb, koubh* – «вершина». Адже витoki Красного Поточу розміщені біля найвищої гірської вершини в цьому районі – гори Петрушка (1139,6 м), яку місцеві мешканці могли називати «Кобилою».

Комановці (Комановци) та Кременеші (Крьмьнещїи, Крьмьнешти). Згідно з текстом грамоти села Комановці та Кременеші займали територію від устя Красного Поточу і до його витоків.

З огляду на те, що межовий опис цих населених пунктів починався з устя Красного Поточу, можна допустити, що й порядок згадки самих поселень також вівся з цього місця. З цього випливає, що Комановці – це, найімовірніше, історична назва сучасного Чудея (Чудина), а Кременеші можна ідентифікувати з Красноільськом.

Назва села *Комановці* означає «село куманів» – тобто половців, які жили на Буковині до початку монголо-татарського нашестя в середині XIII ст.⁴ У грамотах початку XV ст. засвідчений молдавський

¹ Етимологічний словник топонімів України... – С. 268.

² Карпенко Ю. О. Проблема фракійської оронімії Українських Карпат. – С. 25.

³ Новий тлумачний словник української мови. Т. 4. – С. 213.

⁴ Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde = Буковина, Загальне краєзнавство. – S. 241.

боярин на прізвище «Коман», яке також вважають тюркським за походженням¹.

Мапа фон Міга зафіксувала, що колишнє село Комановці, а пізніше Чудин, – справді починало свій розвиток на берегах Серетеля (колишнього Красного Потону), в районі впадіння у нього струмка Чудин. Сільські оселі були розкидані по обох берегах річки, а на лівому березі розміщувалася сільська церква².

Назва села *Кременеці* пов'язана зі словом *креміль* – кремнеземним мінералом, що використовувався людиною з найдавніших часів. У дозалізну епоху він вважався найтвердішим матеріалом повсякденного вжитку. Кремінні розсипи пов'язані з вапняками, яких чимало в околицях Красноільська. У цьому плані особливо цікавим геологічним об'єктом є гора Кекеча, що на північно-західній стороні від селища. Її південний схил складений екзотичними для цієї зони Карпат мармуровидними вапняками юрського періоду (200 – 145 млн. років до н.е.)³.

Як свідчить опублікована фотокопія грамоти Олександра Доброго від 1403 року, документ виявився частково ушкодженим, зокрема у місці з назвою «*кръмьн.....и*». Дімітріє Ісопеску прочитав її як «*Кръмьн(ешт)и*». На нашу думку, що ґрунтується на мовних особливостях українсько-молдавських грамот XIV-XV століття, мало бути «*Кръмьн(ещі)и*».

Для перевірки цієї гіпотези візьмемо грамоту Олександра Доброго від 11 лютого 1403 року, у якій згадуються села **Мъньжецін, Тодорещін, Шерботещін, Яковещін**⁴. Сучасною українською мовою вони читаються як *Меньжеці, Тодорещі, Шерботещі, Яковещі*. Словник староукраїнської мови вважає назви населених пунктів із закінченням на «-їн» за варіант основної форми із закінченням на «-и». Тому такі лексичні одиниці в одній статті подаються поруч як реєстрові слова⁵. Натомість в румунській мові українсько-слов'янське «щ» передається через «*șt*», тому й ці назви перекладені як *Mânjeștii, Todereștii, Șerboteștii, Iacobeștii*, тобто *Минжеешті, Тодорешті, Шерботешті, Яковешті*.

Для порівняння можна згадати пізніший документ, а саме грамоту Стефана Великого від 15 березня 1490, у якій йдеться про 50 парафій

¹ Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. Т. 1. – С. 492.

² Карта западной Украины Фридриха фон Мига 1779-1783.

³ Коржик В. П. Буковина для всіх. Маршрутами екотуризму... – С. 30.

⁴ Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 31.

⁵ Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. Т. 2. – С. 33, 89, 194.

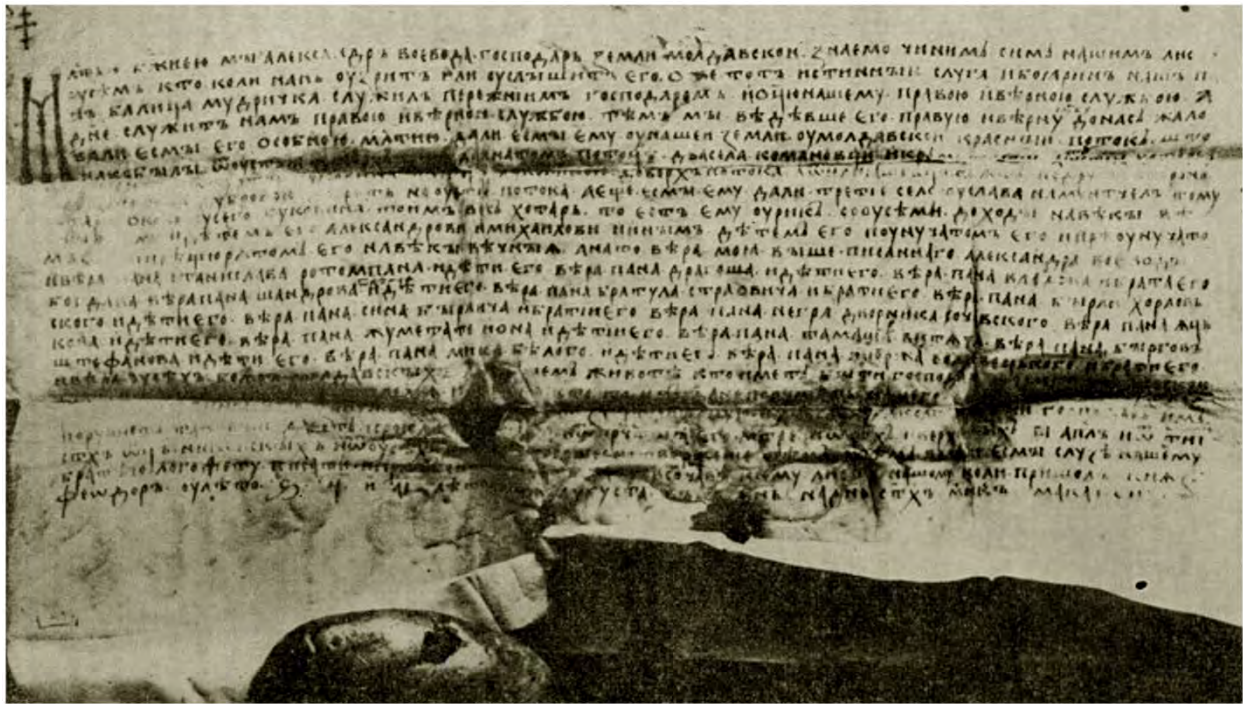

Рис. 4-4. Грамота воеводи Олександра Доброго, видана у Сучаві 1 липня 1403 року (Ionescu D. G. (1960). - P. 338).

Рис. 4-5. Локалізація сіл Комановці, Кременеці і Слава на австрійській карті 1855 року.

Сучавської і Чернівецької волостей, що перерозподілялися між Радовецьким єпископством і Путнянським монастирем. У ній зафіксована 5 назв населених пунктів із словотворчими частинами «-єщи» і жодної лексеми на «-єшти»¹.

Отже, ми маємо достатньо підстав вважати, що у грамоті 1403 року була вжита саме форма «Кременещі».

Слава на Мунтчелі (Глава на Мунтчель). Підтвердженням гіпотези, що назва місцевості «Красний Потік... на Кобилі» пов'язана саме з горою, може служити ще одна місцевість, що згадана у грамоті як «Мунтчель». Мова йде про село «Слава на Мунтчель», тобто населений пункт Слава, що розміщений неподалік однойменної гори. Ця височина відзначена на багатьох історичних картах (рис. 4.6, 4.7)

Назву Мунтчель можна вивести від фракійського, а відтак від східнороманського *munte* – «гора». У зменшувальному форматі *mun(t)cel* – «пагорб»². Вершина Мунтчель має висоту 609 м і майже вдвічі нижча за Кобилу-Петрушку (1139,6 м), тож означенні її як пагорб цілком виправдане.

Слава на Мунтчелі асоціюється з теперішніми Старою Красношорою і Новою Красношорою. За австрійських часів вони називалися Стара Гута і Нова Гута.

Розвиток Старої Гути пов'язують із заснуванням у 1793 році першого на Буковині склозаводу, біля якого поселилися спочатку німецькі, а відтак словацькі робітники³. Після занепаду цього підприємства був збудований новий завод (1815), що знаходився на віддалі 4-х кілометрів від попереднього. Так виникла нова колонія під назвою Нова Гута⁴.

Як свідчать розмежувальні лінії між громадами Чудин, Красна Путна, Стара Гута і Нова Гута, саме території останніх двох відповідає окресленим межам лісового села Слава на Мунтчелі, що з усіх боків було оточене буковим лісом. Варто відзначити, що в середині ХІХ століття до саме до Старої Гути відносилася і височина Мунтчель, хоча вона знаходилася неподалік Серетеля (Красного Потіку). Це дозволяє висунути припущення, що межі Старої Гути і Нової Гути були проведені з урахуванням давніх готарів села Слава.

¹ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 1. – P. 406-409.

² Румынско-русский словарь... – С. 554-555.

³ Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde = Буковина. Загальне краєзнавство. – S. 206.

⁴ Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde = Буковина. Загальне краєзнавство. – S. 256.

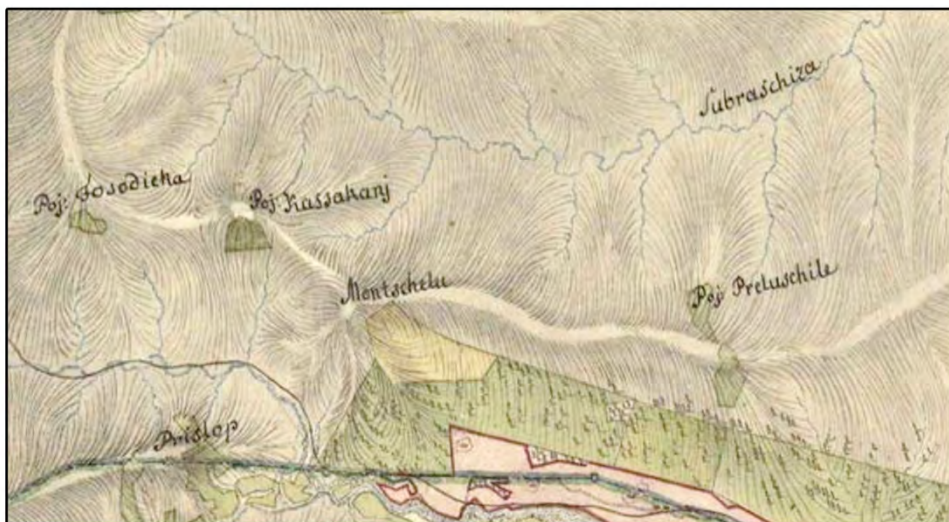
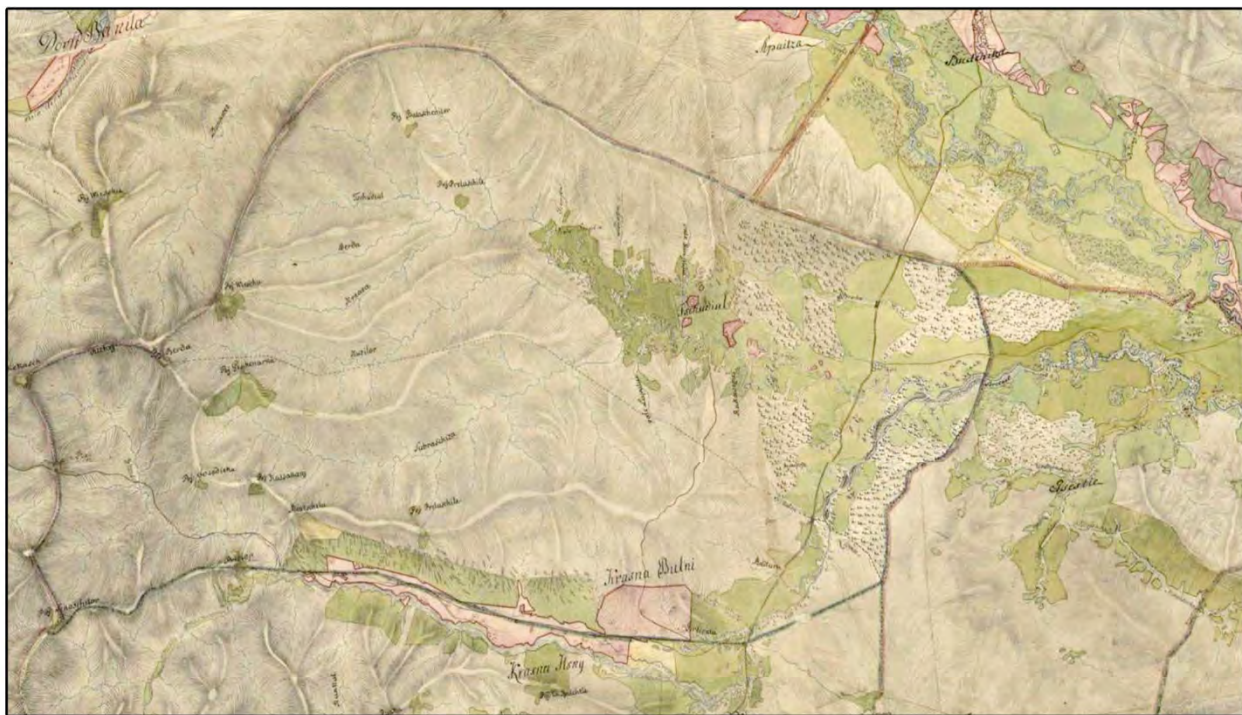

Рис. 4-6.
 а) територія села Красна Путна разом з селом Чудей;
 б) гора Мунчель і потік Зубрецівка (мапа 1773-1776).

Рис. 4-7.
 Село Красне, гора Мунчель і потік Зубрецівка на мапі фон Міга.

Назва «Слава» пов'язана як з особовим ім'ям *Слав*, яке вживалося і як самостійне, і як складова частина поширених слов'янських імен – Доброслав, Мирослав, Радослав, Драгослав та ін. В українсько-молдавських грамотах зафіксовані, зокрема, поселення Славещі (1438), Славовці (1490)¹.

Іляшевці (Ильшэвци). При опису межі сіл Комановці та Кременешці згадується сусідній населений пункт під назвою Іляшевці, що розміщений на правобережжі Красного Поток. Назва асоціюється з найменням нинішнього села Їжівці, яке в історичних документах згадується к *Isestie, Ischestie, Icesti, Idziesty, Igeştii* та ін.². Такі варіанти як «Ісеште» «Іжеште», «Іцешті» фонетично близькі до «Ішевці» – скороченої формі від «Іляшевці».

Поширене версія, що село Їжівці вперше згадані разом з селом Банила у грамоті від 17 серпня 1428 року під назвою «Южинці»³. У 1555 році зафіксована форма «Южещі» і уточнюється, що Банила (Банилів-Підгірний) і «Южещі розміщені на Білому Сереті» (**бънила и южещи що на бѣлом сиретѣ**)⁴, тобто на Малому Сереті.

На жаль, історичні джерела не дозволяють однозначно встановити, чи історичні Іляшевці і Южинці – це одне і те ж поселення з різними варіантами назви, чи різні населені пункти. Тим більше не можна їх впевнено ідентифікувати з нинішніми Їжівцями. Судячи з грамоти 1403 року, Комановці і Кременешці займали на правому березі Красного Поток землі аж до його впадіння у Серет, тобто значну частину нинішньої території села Їжівці. У такому разі Іляшевцями могли бути не тільки нинішні Їжівці, але й сучасні Нижні Петрівці і, можливо, Верхні Петрівці. тобто, Южещі (Южинці) на Білому Сереті.

Річка Серет (Сереть). У грамоті 1403 року Красний Потік згаданий як притока Серету, хоча фактично – нинішнього Малого Серету. Це незначна помилка, якщо врахувати, що нинішній Малий Серет у документах XV-XVI століття згадується у різних варіантах – Серет, Малий Серет, Білий Сірет, Серецел, Сірецьель та ін.

Під 1490 роком згадується «**село на Сирецель на имѣ Томинци**» (суч. *Сучевени*)⁵. А в грамоті від 1517 року йдеться, що біля села Михайловці, де проживав суддя Петринка⁶, зливаються два Серети

¹ Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 2. – P. 14-18.

² Distrikt Bukowina (1773-1776) – First military Survey.

³ Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Чернівецька область. – С. 405.

⁴ Documentele moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 223.

⁵ Documente lui Ştefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 1. – P. 400.

⁶ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 1. – P. 7.

(«**Серетове**»)¹. Нині це село Петричанка. Натомість в документах від 1610 р. зазначається, що села Їжівці і Петрівці розміщені на Сереті², хоча насправді на Малому Сереті. Як Білий Сірет річка згадується у 1555 у зв'язку з населеними пунктами Банила (Банилів-Підгірний) і Южищі (можливо, Їжівці) – «**банила и южещи що на бѣлом сиретѣ**»³.

Зміна назви Красного Потоку. Тривалий час першою згадкою про Красну (Красноїльськ) вважали 1431 рік, коли воєвода Олександр Добрий підтвердив права боярина Купчича на низку сіл над верхньою течією річки Серет⁴. Серед них була і половина села від Красного, купленого у Шандра⁵. У грамоті – «**половина ѡ(т) Красного**». Українські і румунські дослідники одностайні в думці, що мова йде про поселення, що протягом кількох століть було відоме як «Красна»⁶.

Назву «**половина ѡ(т) Красного**» реконструюють в називному відмінку як «Красне» (**Красне**)⁷. На нашу думку, більш ймовірного, що це скорочена чи просто усічена форма від «**Красного Потокү**».

Опосередкованим свідченням вмотивованості ототожнення Красного Потоку з нинішнім потоком Серецелом. можна вважати уточнення в грамоті, що «**половина ѡ(т) Красного**» була куплена боярином Купчичом у Шандра, тобто Олександра. Ім'я «Александр» мав старший син Балиці Мудрички, що згадується в грамоті як співвласник чи правонаступник Красного Потокү⁸.

Назва Красного Потокү у формі «Красна» вперше зафіксоване у грамоті від 30 червня 1522 року, коли воєвода Стефан подарував Радівецькій єпископії пасіку Грузка, що була розташована на верху Красної (**на верхъ Краснои**)⁹. Міхай Костакеску вважав, що мова йде про потік Красна, на березі якого була розташоване однойменне поселення¹⁰. Натомість Теодор Балан дотримувався думки, що у грамоті вказано не

¹ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 1. – P. 7.

² Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 2. – P. 69.

³ Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 223

⁴ Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Чернівецька область... – С. 580.

⁵ Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 317.

⁶ Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Чернівецька область... – С. 580; Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 1. – P. 25; Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 322.

⁷ Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. Т. 1. – С. 510.

⁸ Ionescu D. G. Un document necunoscut de la Alexandru cel Bun... – P. 339.

⁹ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 1. – P. 24; Documentele moldovenești dela Ștefanita Voevod / Publ. de M. Costăchescu. – P. 376-377.

¹⁰ Documentele moldovenești dela Ștefănița Voevod / Publ. de M. Costăchescu. – P. 379.

потік, а поселення «Красна», яке він ототожнював з тим самим буковинським населеним пунктом над нинішнім Серецелом¹. Очевидно, що назва «Красна» тривалий час стосувалася як місцевого потоку, так і розміщеного на його берегах поселення.

Назва потоку Сірецел (*apa Sirițălului*) згадується під час розмежування села Красна у 1761 році². На той час було два власники – Путнянський монастир і родина Олександра Ільського. Ще у 1613 році Філофтей, єпископ Гушський, викупив половину села Красна і подарував монастирю у Путній³. Натомість друга частина села продовжувала належати приватним власникам. Від Йордакія Кантакузено вона перейшла до його внука Думітрашка Урсакія, а потім була продана капітану Олександрю Ільському (1696)⁴. Відтак на основі Красної постало два самостійні поселення – Красна Путна і Красна Ільська.

Буковина (Бґковина) і Діброва (Дґброва). Згідно з межовим описом 1403 року «БУКОВИНА» на Красному Потоці охоплювала частину території сіл Комановці та Кременеші, що розміщувалися на лівому березі потоку, а також сусідню з цими поселеннями територію села Слава. Натомість на правому березі Красного Потоку межа пролягала через Дуброву.

В оригіналі цієї грамоти не виділялися прописними літерами власні особові і географічні назви. Очевидно, що видавець грамоти Дімітріє Ісопеску вагався щодо означення назви «БУКОВИНА»: у реконструйованому тексті він в одному місці подав назву з малої літери як апелятив (загальну назву), а в іншому – як топонім – з прописної. Однак в обох місцях мова йшла про одну і ту ж «БУКОВИНУ». Так само в топонімічному значенні можна сприймати і назву «Дґброва».

Пам'ятками про середньовічні «Буковину» і «Дуброву» нині служить унікальні ділянки буково-грабово-дубового пралісу, що збереглися в околицях Красноільська та Чудея і мають вік від 150 до 200 років⁵. Науковці вважають, що вони збереглися чудом⁶, адже тут в австрійський період працювали заводи з виробництва поташу і листового скла – великі споживачі деревини.

¹ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 1. – P. 24-26.

² Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 6. – P. 40.

³ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 2. – P. 71.

⁴ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 3. – P. 88.

⁵ Коржик В. П. Буковина для всіх. Маршрутами екотуризму... – С. 36.

⁶ За австрійської влади Чудей українською і німецькою мовами офіційно називався Чудин (Czudyn), рум. Чудею (Ciudeiu) (*Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde = Буковина. Загальне краєзнавство... – S. 194*).

З метою збереження корінних деревостанів ще 1974 року створений лісовий заказник загальнодержавного значення «Лунківський», що займає площу 106 га і розташований на південний захід від селища Красноільськ. На його території найкраще збереглися корінні букові ліси з смереково-ялицевими домішками. Унікальні насадження на південних схилах г. Горсулуй (866 м) містять окремі екземпляри бука віком 200 і більше років¹.

Прямими спадкоємцями середньовічної Буковини, згаданої у князівській грамоті 1403 року, можна також вважати сусідні гірські вершини Букова (1057 м), Букулуй, або Пояна Букулуй (599 м). А про давню «Дуброву», якою проходила межа між Комановцями, Кременешами, з одного боку, та Іляшевцями, з іншого, нагадують нинішні дубові гаї і буково-ялицеві ліси Їжівського лісництва. Наприкінці 30-х років минулого століття, коли буковинські землі входили до складу королівської Румунії, цими дібровами і ялицевими бучинами так захопився тодішній кронпринц Михайл I, що наказав звести на мальовничій галявині мисливський будиночок для королівських полювань. Цей будинок зберігся до наших днів і служить однією з місцевих туристичних принад².

Науковці вважають, що бук, дуб і граб панували у передгірних лісах Буковини до кінця XVIII століття. Насадження хвойних порід вражаються штучними і пов'язані, зокрема, з «ялиноманією» XIX століття, коли економічно доцільністю обґрунтовувалася заміна корінних мішаних деревостанів швидкоростучою культурою ялини з насінневого матеріалу судейських та альпійських районів Австро-Угорщини³.

Таким чином, з великою мірою вірогідності ми можемо ідентифікувати та локалізувати майже всі межові знаки і природні та штучні об'єкти, що згадані у грамоті від 1403 року і пов'язані з річками Серет (Малий) і Красний Потік, селами Комановці, Кременешці, Слава та Іляшеві, з лісовими масивами під назвою Буковина і Дуброва. Прямі й опосередковані знаки-маркери дозволяють ототожнити історичну місцевість Красний Потік з територією над нинішнім Серетелом, а саме з поселеннями Красноільськ, Чудей, Стара і Нова Красношора, Іжівці.

Важливим аргументом на підтвердження цієї версії є також

¹ Жук А.В. Відновлення біогеоценозів зрубів *Fagus sylvatica* L. в умовах Північної Буковини... – С. 57.

² Мисливський будиночок останнього короля Румунії Міхая I слугує в Їжівському лісництві одним з 8 лісових кордонів // <https://storozhynets.info/archives/34782>

³ Коржик В. П. Буковина для всіх. Маршрутами екотуризму... – С. 18.

безпосередній зв'язок між назвами Красного Потоку і нинішнього селища Красноільськ, який зберігав свою спадковість у процесі еволюції найменування на різних історичних етапах: «Красний Потік», «Красний», «Красне», «Красна», «Красна-Путна», «Красна-Їльська і, зрештою, «Красноільськ».

«БУКОВИНА» у межиріччі Молдови і Бистриці

Цікава група назв «БУКОВИНА», згадана в українсько-молдавських грамотах, зафіксована у межиріччі нижньої течії рік Сучави і Бистриці, в районі нинішніх міст Тиргу-Нямц, Пятра-Нямц і Бухуші. Мова йде про території поблизу населених пунктів Хлапеші (Хлешешті), Корні, Урциченії (Урзич), Оарбік (Орбік) (рис. 4.9).

Ця територія не належить до так званої історичної Буковини, тобто буковинських земель, що за австрійської доби входили до складу герцогства Буковини, однак вона мала підстави називатися Буковиною.

Найдавніша згадка про «БУКОВИНУ» в цьому регіоні стосується 1414 року, коли воєвода Олександр Добрий подарував боярину Крачюну Белческулу і його дітям два села: одне на Білому Поточі (на **Б'їло(м) Поточ'ї**), де із давніх часів стояла його садиба, а друге – Негоєщи (**Негоєщи**), що розташоване між селами Тотоещи і Леветь Миклуша¹.

В опису межі зазначено, що вона пролягала від поселення Леветі (**Л'їв'їт'ї**), що на березі потоку біля копаної могили, а відтіля вела просто на поле на копану могилу, та просто на край дуброви (**доґуброва**) від Тотоещи (**Тотоєщи**) на копану могилу на краю дуброви, та просто на копану могилу серед поля, та просто на берег потоку на копану могилу, то через потік та через гору з лісом на долину вище криниці у «**боковиноґу**» від Хлапеші (**Хлапеші**), та на **НИЖНЮ БУКОВИНУ** (**нижню боґовиноґу**), та від кінця тієї **БУКОВИНКИ** («**боґк(ов)инки**») вниз долом до нижчої дороги, що веде від Хлапеші, та просто через потік, та просто через «**боґовиноґу**» від Шербо, та просто на кінець поля від Влада, та долом до кінця.

Великомасштабна військова карта 1976 року зберегла частину назв населених пунктів, згаданих у цьому акті. Зокрема, Тотоещи (*Totoiești*), Хлапеші (*Hlăpești*). Назва села Леветь Миклуша збереглась у формі «Lela», натомість «Шербо» – це, очевидно, дещо спотворена назва сусіднього села Шербовців (*Șărbăști*). «Влад» – це, певно, колишня назва поселення «Вад», що похідне від імені «Влад», а саме від «**пана**

¹ Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 111.

Влада од Білого Потіка», який згадується в цій грамоті як один із наближених бояр і свідків¹.

Слід відзначити, що частково зберіг свою назву і Білий Потік, який нині відомий рід назвою «Valea Albă» – «Валя Альбе», тобто «Біла Долина». Його витoki розміщені біля села Корні, а біля поселення Тупілаці він впадає у Молдаву.

Географічні назви переконують у достовірності локалізації згаданих у грамоті населених пунктів, хоч а й не дозволяють ідентифікувати усіх. Наприклад, село Негоєшти вказане як поселення між селами Тотоещі і Леветь Миклуша. У ХХ ст. між ними було розміщені Брошені.

Грамота воєводи Олександра Доброго від 20 грудня 1414 року виділяється з-поміж інших тим, що у ній назва «БУКОВИНА» вжита у трьох варіантах: «Буковина», «Нижня Буковина» і «Буковинка». Із контексту випливає, що всі вони вживалися місцевими мешканцями як мікротопоніми і були зафіксовані за конкретними географічними об'єктами.

Цей самий буковий ліс під назвою «БУКОВИНА» згадується також у 1428 році у зв'язку з селом Корні (*Corni*) і сусідніми селами Сочі і Брелещі². Спадкоємцем давнього села Брелещі був, мабуть, монастир Бредуцел, що вказаний на карті 1976 року на північному заході від Корні, біля витоків колишнього Білого Потіку.

У грамотах воєводи Олександра Доброго 20 грудня 1414 року і 22 квітня 1428 року не тільки назва «БУКОВИНА» вживається у різних варіантах, але й також слово «ПОТІК». Ця лексема яке вживається на позначення звичайного струмка, і як складова частина топоніму «Білий Потік», який має у цих документах подвійне значення. Адже це, по-перше, власна назва водяного потоку, а, по-друге, власна назва місцевості.

Білий Потік – місце пам'ятної битви Штефана Великого

Білий Потік увійшов в історію як одна з пам'ятних сторінок Молдавського князівства, пов'язаних з воєводою Штефаном Великим. У 1476 році на берегах Білого Потіку, або, за румунською версією, Білої Долини, відбулася велика битва між молдавськими військами і турецькою армією, очолюваною особисто султаном Мехмедом II. Щоб

¹ Карты Генштаба поиск по спутниковым картам. Квадрат L-35-09.

² Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 209.

змусити ворогів відступити, воєвода Штефан III наказав спалити свої міста Васлуй, Ясси, Бакеу, Роман і Баю і здійснював напади на окремі ворожі частини. Проте він не зміг вистояти перед значно переважаючими турецькими силами. У долині біля Резбоєн султан нав'язав битву, у якій був знищений весь цвіт молдавського боярства. Штефан III під час бою впав з коня і заледве врятувався. Султан Мехмед спустошив увесь край, спалив міста Сучаву і Хотин, а також пограбував Поділля¹. Втім у цілому молдавський похід султана Османської імперії вважається його поразкою. Передчуваючи можливий розгром своїх військових сил, Мехмед II наказав їм відходити з Молдавії. Кіннота воєводи Штефана III активно переслідувала відступаючі турецькі колони і безперервно атакувала їх аж до Дунаю. Таким чином поразка молдавського війська біля Резбоєн фактично поклала початок наступній перемозі.

У літописних хроніках зазначалося, що все поле бою біля села Резбоєн було покрите кістками вбитих і з цією обставиною пов'язують виникнення топоніма «Valea Albă», по-турецьки «Akdere», тобто Біла Долина². Втім давні акти свідчать, що «Білою», в саме «Білим Поток», називалася долина біля села Розбоєні ще задовго до битви 1476 року. Принаймні, ще на початку XV ст. А також після пам'ятної битви.

У 1496 році господар Штефан III побудував в селі Резбоєнь церкву, де були перепоховані останки полеглих воїв. Пам'ятна таблиця, що збереглась до наших днів, коротко описує причини і наслідки великої битви, і повідомляє, що битва відбулася в місцевості під назвою «Білий Поток» – «**нарицаємое Бѣлим Поток**»³ (рис. 4-8). Викарбувані слова свідчать, що Стефан воєвода своєю доброю волею збудував цю церкву на честь архангела Михаїла і для молитви за воєводу Стефана, його дружину Марію, синів Олександра та Богдана та в пам'ять і за упокій усіх православних християн, хто тут похований⁴.

Очевидно, що причинами пізнішого перейменування Білого Поток на Білу Долину (*Valea Albă*) стало надто виразна українсько-слов'янська назва, що вказувала на етнічний характер місцевих мешканців у

¹ Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde = Буковина. Загальне краєзнавство. – S. 326.

² Battle of Valea Albă // https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Valea_Al%C4%83

³ Через поразку до перемоги: з нагоди 545-річчя битви на Білому Потокі...

⁴ Sullivan A. I. The Painted Fortified Monastic Churches of Moldavia: Bastions of Orthodoxy in a Post-Byzantine World... – P. 239.

“† Въ д(ь)ни бл(а)гоч(ь)стиваго и х(ри)столоубиваго г(о)с(по)д(и)на, Іу(ан)на Стефана воево[ди], б(о)жіею м(и)л(о)етію г(о)сп(о)д(а)рѣ земли Молдавскои, с(ъ)зна Богдана воеводи, в л(ѣ)то 7511[15], а г(о)с(по)д(ст)ва его кѣ лѣто текъщєе, въздвиже с(ѣ) силній Махмет, ц(а)рѣ Турскіи, съ възѣми своими възточними сілами; ещєже и Басараб воевода, названій Лаїута, прїиде с ним съ възсем своєа Басарабскоа землеа. И прїидоша плѣвити и прѣвати землю Молдавскои; и доидоша до зде на мѣсто нарицаемое Бѣлим Поток. И мы, Стефан воевода, и съ с(ъ)зном на [шим] Алеѣандром изидохом прѣд нимї зде и сътворихом съ ними велик[и]и развои, м(ѣ)с(є)ца юл(іа), кѣс; и попоущенієм б(о)жієм побѣждени выша х(ри)стїане ѿт поган. И падоша тоу много множество ѿт Молдавских воех Тагдаже и Татар[є] оудариша землю Молдавскою ѿт тоа страни. Того ради бл(а)гопрїеволи Іу(ан)на Стефан воевода бл(а)гим своим произволенієм и създа съ храм въ имѣ архистратига Михаїла и въ молвь себѣ и г(о)с(по)жди своєи Марїи и с(ъ)зном своим Алеѣандром и Богданом, и въ памет и въ зад(о)ушіє възѣх православних х(ри)стїан иже зде потрѣбввших са в л(ѣ)тѣ 7511[15], а г(о)с(по)д(с)ва его лѣто мѣ текъщєе м(ѣ)с(є)ца [ноємврїа ѿ].”

**Рис. 4-8. Церква Штефана Великого в селі Резбоєнь і пам'ятна таблиця.
(Через поразку до перемоги...; Sullivan A. I. *The Painted Fortified Monastic Churches of Moldavia*).**

межиріччі Молдави і Бистриці. Тож назву не тільки переклали румунською мовою, але й відредагували як «Valea Albă». Не завадив цьому і авторитет воєводи Штефана III.

Про давніх українці на південно-західній частині території історичного Молдавського князівства» свідчить не тільки «Білий Потік», але й топоніми «Буковина», «Буковинка», «Дубрава», апелюючи «копана могила», «дорога», «ліс», «криниця», «берег потоку» та інші, що зафіксовані в межових описах 1414 і 1428 років. Вони служать слідами давньоруської і галицької історії міст Немеч (Тиргу-Нямц), Корочунів Камінь (Пятра-Нямц) і Романів Торг (Роман), які згадується у переліку городів руських.

«БУКОВИНА» у межиріччі Середнього Серету і Середнього Пруту

Кілька згадок про Буковину зафіксована на шляху від Романа до Яс, що пролягав місцевістю під назвою Карлігатура. У пізніші часи ця назва стосувалася адміністративного округу (цинуту) з центром у Тиргу-Фрумос, однак в нашому контексті назва вживалася для лісового масиву і місцевості¹, розміщених у межиріччя Серету і Пруту та обмежених долинами рік Бахлуй і Бирлад (верхня течія до м. Васлуй).

22 січня 1497 року господар Штефан Великий викупив і подарував Воронецькому монастирю пасіку на Карлігатурі («пасіку на Кр'ялиг'т'урі»), що розміщувалася на краю Буковини («кран б'уковини»), на потоці Михальча. Разом з нею до нового власника перейшла ділянка (буката) землі під назвою «Лазул» (Лазоул), що належала до території села Томешті і знаходилася біля цієї пасіки².

Вказані у грамоті орієнтири-маркери дозволяють досить точно ідентифікувати та локалізувати пасіку і населені пункти. Село Томешті – це, найімовірніше, нинішнє поселення Томешті (рум. *Tomеști*), розміщена на південному сході від Ясс на правому березі устя річки Баглуй. Пасіка і ділянка землі «Лазул» розміщувалися біля потоку, згаданому у грамоті як «Михальча». Нині він, очевидно, називається «Лакул-Негру» і зливається зі струмком Визлуец поблизу села Поєні³.

Інша, ще давніша згадка про Карлігатуру міститься у грамоті воєводи Олександра Доброго від 12 серпня 1426 року, у якій ця назва

¹ Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 2. – P. 896.

² Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 2. – P. 99-100.

³ Карты Генштаба – поиск по спутниковым картам. L-35-44.

стосується місцевості, розміщеної над річкою Баглуї і, напевне, південних лісів під назвою «Буковина».

Воєвода подарував Журжу Стингачу «чотири села на Карлігатурі (крълигжтурд) і поляну у Буковинці (полѣна от бѣковини)). Мова йде про село Попещії, де була боярська садиба, а також поселення Фінтинеле, Міхнещі на Баглуї і Чолтані біля Глоду. Поселення склали господарський ключ з центром у Попещії, що на захід від міста Яси, в районі злиття річок Баглуї і Баглуєць¹.

Щодо «поляни у Буковині» (полѣна от бѣковини), що була передана разом з селами новому власнику, то картографічні джерела допускають, що це могло бути одне з нинішніх поселень, розташовані на південь від Попешт, і зберегли у своїй назві слово «поляна» (*poiana*). Це Поїана-де-Сус (*Poiana de Sus*), тобто «Поїана Горішня» і Поїана Минестірі (*Poiana Mănăstirii*), тобто «Поїана Монастирська». Вони розміщені в долині потоку Шаковец. Хоча можна виключати, що стосувалася сусідніх поселень, які змінили свою назву.

Опосередкованим свідченням вмотивованої локалізації в цьому районі полѣна от бѣковини, тобто населеного пункту, заснованого на місці лісової поляни у буковому лісі, є ще одна засвідчена згадка про Буковину у зв'язку з селом Жигерені. Вони ідентифікуються з нинішнім поселенням Жугерені (*Jigăreanii*). розташованому неподалік у тій же долині потоку Шаковец. У грамоті воєвод Іллі і Штефана від 2 липня 1439 р. Жигерені (Жигърѣній) означені як село «под Боуковиною», де жив Михайло Колич (Миханло Количъ)².

Отже, можна зробити обережний висновок, що села Жигерені на півдні, Попещії – на півночі, а Томещії – на північному сході обмежували лісовий масив під назвою «Буковина». Її можна назвати «Карлігатурською Буковиною», адже вона в районі сіл Попещії і Томещії двічі згадувалася в контексті місцевості «Карлігатура».

Ще один маркер «Карлігатурської Буковини», а саме її західної частини, відзначений в районі нинішнього міста Бира, що на північному сході від міста Роман. У дослідників не викликає сумнівів, що у 1428 році Бира (*Băra*) згадувалася як «Фундяні на Албіні» (Фондѣній на Алвинѣ), тобто на нинішньому потоці під назвою «Албуя»³.

¹ Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 178.

² Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 2. – P. 41.

³ Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 224.

«БУКОВИНА» вказана при опису межі (хотаря) і згадується двічі. Перший раз – на східній околиці Фундяні біля верхньої течії потоку Альбіні, вдруге – і на західній околиці села поблизу нижньої течії Альбіні і села Баломирещі (очевидно, суч. *Буруснешти*).

Назва «Фундяні» можна вивести від прізвищем боярина Фунді, якому було подаровано це село воєводою Олександром Добрим. Очевидно, що «Фундяні» чи «Фундяній» – похідна форма від «Фундяній двір» («Двір Фунді»).

Найвіддаленіша південно-східна «БУКОВИНА» згадується в околицях міста Берлад, коли керівники міського самоуправління, міщани і мешканців приналежних до міської громади сіл звернулися до воєводи Штефана із проханням підтвердити давні межі міста. У документі, датованому приблизно січнем 1495 року, згадується «Буковина» і «Лахова Буковина»¹.

Від лівого берега річка Берлад і прибережної верби межа пролягала в південно-західному напрямку через поля і рівнину до краю діброви (дуброви). А далі «оусе дубровою шт дуба до дуба, що соут знаменани, до кран бѹковини, по вѣрх дѣла против Липенещи; шт това по вѣрх дѣла долѹ оусе Лаховою бѹковиною, по обчинѹ, до дороги, що переходит шт долгого полѣ до Трестіана, та черес тотѹ дорогу на расьпытїи, та пак дорогою, що идѣт межи Брьдищи і межи Лієщи...»².

Отже, межа пролягала:

«...весь час дібровою від дуба до дуба, що є позначені (мічені), до краю БУКОВИНИ, верхом хребта (діла) напроти Липинещі, відтіля по гребеню хребта вниз весь час ЛАХОВОЮ БУКОВИНОЮ, по плоскогір'ї, до дороги, що переходить від Довгого Поля до Трестяна, та через ту дорогу на перехрестя, та відтак дорогою, що іде поміж Бредещі і Лієщі...».

Зазначені у документі маркери дозволяють досить точно і переконливо локалізувати і «БУКОВИНУ», і «ЛАХОВУ БУКОВИНУ» на південному сході від міста Бирлад, в районі нинішніх сіл Бредешті і Лупешті і витоків потоку Трестяна. Бредещі (*Brădești*) зберегло свою історичну назву у формі «Бредешть», а Липинещі трансформувалися, найімовірніше, у Лупешті. Очевидно, що неподалік села Лупещі сходилася ліси під назвою «БУКОВИНА» і «ЛАХОВА БУКОВИНА»

Частково зберегло свою назву і «Довге Поле» (долгого полѣ), яке видавець документу чомусь не вважав за власну назву і не виділив з

¹ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 2. – P. 63.

² Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 2. – P. 63.

прописних літер. Дорога від «**долгого полѣ до Трестіана**» – це не шлях через довге поле до річки Трестяни, а дорога між двома населеними пунктами: Довге Поле і Трестяна.

Довге Поле – це нинішнє «Валя Лунге», тобто «Довга Долина» (*Valea Lungă*). «Трестяна» – поселення на однойменному потоці. Нині таку назву (*Trestiana*) має населений пункт, що розташоване біля устя потоку¹.

Власна назва «ЛАХОВА БУКОВИНА» означає, що її власником міг бути представник польського роду – пол. «*łach*», укр. «лях».

Грамота Штефана Великого свідчить, що Берлад наприкінці XV століття був поліетнічною громадою, однак з давніх часів ядро мешканців складала українці. Це підтверджує, зокрема, вживання для позначення статусу Берлада як міського поселення сучасної назви «місто»: «**мешчане от мѣста от Брѣлад**», «**тому мѣсту**», «**мѣсту торгѣ Брѣладу**». В молдавській номенклатурі того часу міста найчастіше позначалися словом «**трѣг**», «**тирг**». Натомість «**мѣсто**» вживалося з приводу міст, де значною або домінуючою була частка українського населення і де це слово побутувало у мові місцевих мешканців. Це стосувалося, зокрема, Серету (1421)², Сучави (1460)³, Чернівців (1490)⁴ та деяких інших великих населених пунктів.

Про український характер населення міста Берлад свідчать і яскраві українсько-слов'янські назви, що вжиті при опису хотаря. Це «Буковина», «Дуброва», «Черлена Дуброва», «Довге Поле», «Трестяна», «Сухий Потік», «Сміла», «Тутова» «Жеравець». Серед рукотворних межових знаків – «могила копана» і «яма копана», природні об'єкти і межові знаки – «верба», «дуб», «поле», «нива», «ровня» («рівнина»), «путь», «дорога», «розпуття» та інші.

При опису межі зафіксовано і декілька романізмів, що свідчило про певний вплив у місті волоського населення. Це «обчина» (*платкогір'я*). «руптура» (*обрив, схил*), «редь» (*гай*), а також власні назви: «Кринга», «Секшоарь», «Портари».

Ще одна «БУКОВИНА» згадується 1468 року у верхів'ї річки Сміли (суч. Сіміла – *Simila*, права притока річки Бирлад). У грамоті йдеться про млин, що належав Петру Делцагу і розміщувався у Буковині («**у Бѣковѣне**»). Деякі дослідники вважають, що під назвою «Буковина» вказаний населений пункт⁵. Проте із тексту грамоти

¹ Карты Генштаба – поиск по спутниковым картам. L-35-068.

² Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 142.

³ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 2. – P. 276.

⁴ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 1. – P. 407.

⁵ Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. Т. 1. – С. 131; Documente lui Ștefan

впливає, що мова йде саме про буковий ліс біля річки Сміли, де не було сіл, а лише млини. Боярин Щефул Чернтескул отримав також право на пустинному місці поставити ще один млин¹.

Назва «Буковина» зафіксована на широкій території від Карпатських гір на заході і до річки Прут в околицях міст Яси і Бирлад на сході. зокрема над річками Бистрицею, Молдавою, Сучавою, Сіретом і Прутом.

Основна частина розміщена на обох берегах річки Серет, починаючи від Красноільська на північному заході, Козьмина на півночі і нижньої течії Бистриці (Між Пятрою-Нямц і Баковом). Значно менший ареал «розселення» у межиріччі Середнього Серету і Середнього Пруту у чотирикутнику, окресленому містами Роман Ботушани, Яси і Берлад. Загалом можна зробити висновок, що назви «Буковина» значною мірою прив'язані до так званого Старого Берладського шляху, що зі Львова до нинішніх Чернівців, а далі через Козмин, Серет, Сучаву, Баю, Немеч (Тиргу Нямц), Корочунів Камінь (Пятра, Пятра-Нямц), Романів торг (Роман), а звідти до Берлада через Яський торг (Яси), або коротшою дорогою з Романа долиною річки Бахлуй до міста Васлуй, а звідти до Берлада. Абсолютна більшість назв, попри свій тісний зв'язок з апелятивами, вживаються в топонімічному значенні, тому що вони, по-перше, вказують на особливі ознаки і смислове значення географічного об'єкту; по-друге, закріплені за конкретними фізико-географічними об'єктами, які збереглися навіть на сучасних картах; а по-третє, характеризують об'єкти з точки зору місцевого, власне українського населення. Тобто мають всі ознаки топоніма чи мікротопоніма.

Можна вважати з'ясуванням питання щодо локалізації сіл Чюрсачевці, Владимировці і Букуровці з грамоти воєводи Романа від 30 березня 1392 року, у якій згадується назви «Буковина» і «Велика Буковини». Межовий опис цих сіл у 1392 році співпадає з межовими знаками села (громади) Зворіштя, вказаними у грамоті воєводи Штефана III від 12 березня 1488 року. В обох документах згадується такі межові орієнтири як «шербовський готар» – межа з сусіднім селом Шербівцями (*Șerbăuți*), потік Теплиця (Топлиця – нинішній потік Баранка), що впадає у річку Серет, дорога до Добринівців (таку назву мало село Добринівці-Хапей – *Dobrinăuți-Hapăi*), а також інші межові знаки, що переконують в достовірності цієї локалізації.

cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 1. – P. 132.

¹ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 1. – P. 130.

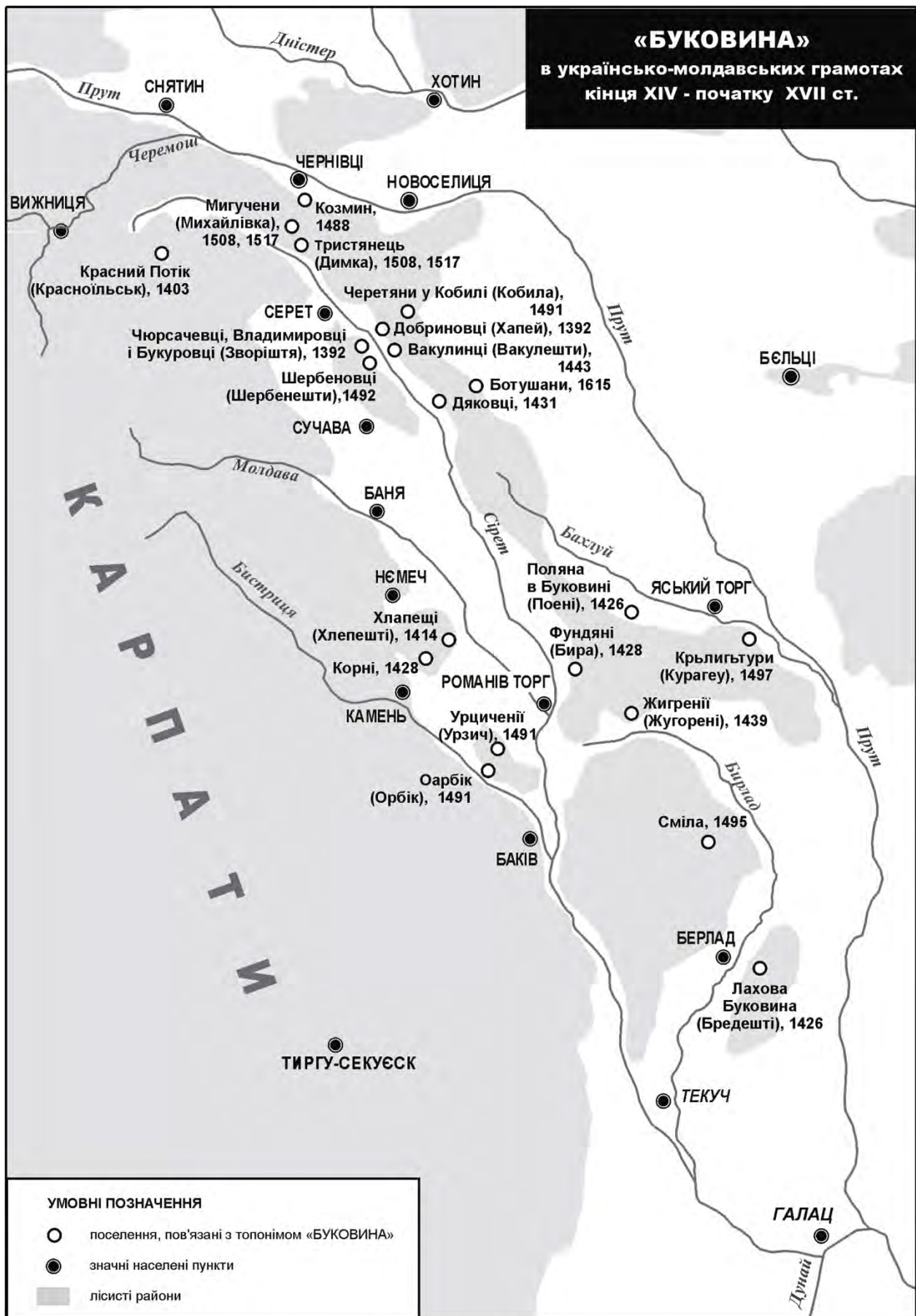

Рис. 4-9. Локалізація поширення назви «Буковина» згідно з українсько-молдавськими грамотами кінця XIV - початку XVII ст.

Спадкоємцями території сіл Чюрсачевці, Владимировці і Букуровці на правому березі Серету стали нинішні поселення Зворіштя, Дялу, Буда, Нікані, а на лівому березі Серету – насамперед населені пункти Лунка і Магера.

У грамоті воєводи Романа від 30 березня 1392 року назви «Буковина» і «Велика Буковина» вживалися в топонімічному значенні і може вважатися першою згадкою про «Буковину» як власну назву.

Найдавніша згадка про «Буковину» на території сучасної Чернівецької області, тобто Північної Буковини, датується 1403 роком. У грамоті Олександра Доброго зафіксована «Буковина» біля Красного Потіку і гори Мунтчель. Нині це територія селища Красноільська і села Чудей. Красний Потік – така історична назва річки Серетель, притоки Малого Серету. У документі від 1 липня 1403 року слово «Буковина» також вживалася як топонім.

ВЕЛИКА І МАЛА «ВУКОВІНА» У ЛЮБОВЕЛЬСЬКІЙ УГОДІ 1412 РОКУ

Польсько-угорська угода 1412 року і ліси під назвою «Буковина»

15 березня 1412 року між королем Угорщини Сигізмундом I та королем Польщі Владиславом II була укладена Любовельська мирна угода. У ній, зокрема, угорський король відмовлявся від претензій на Молдавію, а польський король, як сюзерен князівства, гарантував участь молдавських військ у боротьбі проти турків та інших «невірних». За умови невиконання цього зобов'язання тодішнім молдавським господарем Олександром Добрим, королі домовилися застосувати силу і поділити його князівство на дві частини: Шипинська земля, а також території в районі міст Ясси і Білгород, тобто північна частина князівства, мали відійти до Польщі, а власне Молдавська земля, разом з місцевостями довкола міст Берлад і Кілія, тобто південна частина, – до Угорщини.

Документ надзвичайно цікавий і заслуговує на підвищену увагу. Цитуємо:

«... Sylvæ maiores Bukowina dictæ, incipiendo a Montibus, seu ab Alpibus Regis Hungariæ, inter eandem Terram Moldaviæ, & Terram Sepenyecensem situatæ, penes Sereth protendentes se ad aliam Sylvam minorem Bukowina dictam, usque ad fluvium Pruth, debent per medium dividi, seu dimidiari. Et quod forum Jassutam in sinistra parte situm manet pro Eodem Domino Vladislao Poloniæ Rege &c. Forum vero, seu villa Berlam in dextra parte sita maneat Nobis Sigismvndo Regi, Coronæ Regni nostri Hungariæ...»¹.

У перекладі українською цей текст матиме такий вигляд:

«...Великі ліси, які називаються Буковиною, що починаються від гір, або Угорських королівських Альп, розташовані між власне Молдавською землею і Шипинською землею, простягаючись біля Серету до іншого, меншого лісу, що називається Буковиною, і аж до ріки Прут,

¹ Codex diplomaticus regni Poloniae. T. 1. – P. 47.

повинні бути поділені посередині або навпіл; і що Яський Торг, розташований ліворуч, залишається за Його милістю Владиславом, польським королем і т.д., а торг, або місто, Бирлад, розташований з правого боку, нехай залишиться для нас, короля Сигізмунда, королівства нашого Угорського [...]»¹.

Цитований текст з польсько-угорської угоди не викликає сумнівів, що назва «Буковина» вжита у ньому як топонім чи навіть макротопонім, тобто власна назва великого фізико-географічного об'єкту.

Аркадій Жуковський і Зенон Лукіянович назвали «*sylvæ maiores Bukowina dictæ*» – «великою Буковиною», а «*Sylvam minorem Bukowina dictam*» – «малою Буковиною»². Такий підхід підтримують і сучасні українські науковці³, і деякі з румунських дослідників Буковини⁴. Щоправда, згідно з нинішніми правописними нормами, топонімами можна вважати обидві частини словосполучення і вживати всі слова з прописної літери: «Велика Буковина» і «Мала Буковина».

Особливості перекладу латинського тексту і спроби локалізації Великої і Малої Буковини

Як і будь-який переклад, пропонований варіант також містить деякі двозначності і дискусійні трактування. У першу чергу це стосується латинського слова «*penes*», яке служить важливим маркером для локалізації великих лісів під назвою «Буковина».

Слово «*penes*» ми переклали у значенні «біля». Синонімічні варіанти – «поблизу», «близько», «поруч»⁵. Отже, за нашою версією, «великі ліси» простягалися від гір до «менших лісів», з яким сходилися «біля» чи «близько» річки Серет.

Ще одне значення має «*penes*» - «вздовж». Саме йому віддали перевагу при перекладі фрагменту грамоти у 2005 році. У цьому варіанті «великі ліси, які називаються Буковиною» простягалися від угорських королівських Альп «уздовж Сірету до іншого, меншого, лісу...».

¹ Масан О. Міжнародні аспекти утворення і формування Молдавського князівства до кінця XIV ст. – С. 141.

² Буковина. Її минуле і сучасне... – С. 17.

³ Масан О. Міжнародні аспекти утворення і формування Молдавського князівства до кінця XIV ст. – С. 39.

⁴ Cobziuc M. Bucovina în primele documente și hărți // <https://www.arhiepiscopiasucevei.ro/bucovina-in-primele-documente-si-harti/>

⁵ Это... Что такое penes? – Словари и энциклопедии на ... // https://dic.academic.ru/dic.nsf/latin_rus/penes.

scriptos distinguere, et celebrari tali modo. Quod sil-
ue maiores Bukovina dicte incipiendo à montibus
seu alpebus regni Ungariae, inter eandem tram Mol-
daviae, et tram Scepusien situate pene foret, proten-
den se ad aliam siluam minorem Bukovina dicta, vs-
qs ad fluium Pruth, debent per medium diuidi, seu
dimidiari, et quod foru Gijanasater in sinistra par-
te situm, maneat pro eodem dno Wlodo Rege Polonie.

„posługą. Jeśliby zaś na rozkaz Jego Miłości króla Władysława, jako
„się dopiero rzekło, na pomoc przeciw Turkom lub innym poganom wyjść
„osobiście, lub w razie słabości wysłać wojska swojego nie chciał; na ów czas
„my obadwaj, to jest Zygmunt i Władysław królowie, winni będziemy,
„bez względu na rzeczony zobowiązanie, zbrojno i przeważnie wtargnąć do
„Multan, i samego wojewodę strącić z stolicy, a kraj jego pod nasze pa-
„nowanie zagarnąć i między siebie podzielić, opisawszy granice wzajemne tych
„dzielnic, a to w sposób następujący: Że lasy większe, Bukowiną zwane,
„od gór czyli Alp Węgierskich, między Multanami a ziemią Sepe-
„nicką położone, ponad rzeką Seretem rościągające się, aż do drugiego
„lasu, mniejszą Bukowiną zwanego, po rzekę Prut, mają być na pół
„rozdzielone, tak iż miasteczko Jaski targ (Jasnasater), z lewej strony
„leżące, będzie własnością Jego Miłości Władysława króla Polskiego;
„miasteczko zaś czyli wieś Berlet, po prawej stronie położone, zostanie przy-
„nas Zygmuncie i naszym królestwie Węgierskiem. Reszta zaś lasów,
„poza rzeką Prutem, w prostym kierunku rościągające się dzikimi ste-
„pami aż do morza, podobnież wraz z tą puszczą na połowę rozdzielone być
„mają. A tak Fejeruar czyli Białogrod (Belegrod) z równą połową
„ziemi do Jego Miłości Władysława króla Polskiego, Kilia zaś
„z drugą połową do nas króla Zygmunta i naszego królestwa Węgier-
„skiego należeć będą. Dzielnica zaś, która z takowego podziału przypadnie

Рис. 4-10. Фрагмент рукопису Яна Длугоша і переклад тексту польською мовою з Любовельської угоди 1412 р.
(Cobziuc M. Bucovina în primele documente și hărți;
Dlugossii J. Historiae Polonicae. T.IV. - S. 127).

Відповідно був зроблений висновок, що «лісові масиви великої і малої Буковини» були «розташовані вздовж верхньої течії Сирету та Сирето-Прутського вододілу»¹.

Ще один варіант перекладу слова «renes» – «ponad», тобто «понад», . Йому віддав перевагу польський перекладач творів Длугоша Кароль Мечержинський:

«Ze lasy większe, Bukowiną zwane, od gór czyli Alp Węgierskich , między Multanami a ziemią Sepenicką położone, ponad rzeką Seretem rościągająco się, aż do drugiego lasu, mniejszą Bukowiną zwanego, po rzekę Prut, mają być na pół rozdzielone...»².

«Що більші ліси, звані Буковиною, від гір, тобто Угорських Альп, між Мультанами та Шипинською землею розташовані, понад річкою Серет протягаючись, аж до другого лісу, що називається меншою Буковиною, до річки Прут, повинні бути розділені навпіл ...».

На жаль, польський варіант перекладу латинського тексту не вносить ясності щодо значення слова «renes». Вжитий варіант «ponad» в українській мові має семантичний відповідник «понад». Академічний словник української мови подає його у двох значеннях – «уздовж» і «біля». Тобто, слово «понад» уживається при позначенні предмета або місця, *уздовж, біля якого рухаються хто-, що-небудь, відбувається або розташоване щось*³. Таким чином, не можна зрозуміти однозначно, чи більші ліси під назвою «Буковина» розповсюджуюся «вздовж» чи «біля» річки Серет.

Очевидно, для того, щоб внести остаточну ясність у цей контекст, необхідно ще раз звернутися до латинського оригіналу і тих ознак-маркерів Великої Буковини, які не викликають сумніву.

Перша частина латинського тексту – **«... Sylvæ maiores Bukowina dictæ, incipiendo a Montibus, seu ab Alpibus Regis Hungariæ, inter eandem Terram Moldaviæ, & Terram Sepenyecensem situatæ...»** – у трьох варіантах перекладу практично не має семантичних відмінностей. Вони загалом стверджують, що великі (більші) ліси, які називаються Буковиною», починаються «від гір, або Угорських королівських Альп...» і «розташовані між власне Молдавською землею і Шипинською землею». Однак є деякі нюанси.

При перекладі словосполучення **«Alpibus Regis Hungariæ»** Кароль Мечержинський випустив з назви гір слово «королівські» і впливало, що гори називалися «Угорськими Альпами». На нашу думку, уточнення «королівські» є вельми суттєве і не заслуговує на ігнорування. Адже

¹ Масан О. Міжнародні аспекти утворення і формування Молдавського князівства до кінця XIV ст. – С. 39.

² Długossii J. Historiae Polonicae. T.IV. – S. 127.

³ Словник української мови: в 11 томах. Т. 7. – С. 143.

воно вказує, що мова йде не тільки про Карпатські гори у формі «Угорські Альпи», але про приналежність цієї гірської гряди Угорському королівству.

На підставі історичних джерел можна точно встановити, що Угорські королівські Альпи на початку XV століття починалися на південь від витоків Білого Черемошу в околицях села Сарати, де сходилися кордони Угорського і Польського королівства. Гори називалися також Трансільванськими Альпами і повністю належали Угорській короні. З цього приводу є дуже красномовні свідчення Дімітрія Кантеміра, який у своєму «Опису Молдавії» зазначав, що гори, якими Молдавія оточена заході, до Штефана Великого «належали трансільванцям»:

«...з цього [західного] боку Молдавія була обмежена вузькими смугами. Але завдяки хоробрості Штефана Великого і його неодноразовим перемогам над Матіашем, королем Угорщини, трансільванці ... поступилися всіма ланцюгами гір, якими розділяються дві ці країни, встановивши, що в підпорядкування Молдавії перейшла та частина території, яка знаходиться між річками, що течуть до Молдавії. Таким чином була означена лінія від витоків річки Черемош через витoki річок Сучава, Молдова, Бистриця і Тотруш до річки Мілков, і по цій лінії був встановлений кордон між цими двома країнами»¹.

Отже, Угорські королівські Альпи – це частина Східний Карпат, що простягається на південь територією нинішньої Румунії. За аналогією з назвою «Українські Карпати» їх можна назвати «Румунські Карпати», хоча найбільш вживана назва «Молдавсько-Мунтянські Карпати» (рум. *Munții Carpați ai Moldo-Munteniei*)².

З огляду на прив'язку Великої Буковини до Угорських королівських Альп, можна зробити висновок, що вона розміщувалася не лише біля джерел Серету і Черемошу, але на схід від витоків та верхньої течії Сучави і Молдави і Бистриці.

Подібного погляду дотримувалися Аркадій Жуковський і Zenon Лукіянович, які вважали Угорські королівські Альпи кордоном Угорського королівства. Дослідники розміщували Велику Буковину на місці лісової області, що протягалася «від угорської границі до ріки Серету». Натомість «Малу Буковину» локалізували над Прутом³.

Сучасний румунський дослідник Буковини Михай Кобзюк,

¹ Кантемир Д. Описание Молдавии... – С. 170-171; Чучко М. Адміністративно-територіальний устрій північної частини Молдавської землі в 1349 – 1774 рр. – С. 103.

² Moldavsko-muntenské Karpaty. URL: https://cs.wikipedia.org/wiki/Moldavsko-muntensk%C3%A9_Karpaty

³ Буковина. Її минуле і сучасне... – С. 17.

аналізуючи текст угоди 1412 року, дійшов висновку, що «Буковиною тоді називали ліси: Велика Буковина – на захід від Серету, Мала Буковина – між Серетом і річкою Прут»¹.

Якби Велика Буковина розміщувалася північніше, біля витоків і верхньої течії річки Серет, то тоді б не було у документі потреби робити уточнення про «Угорські королівські Альпи». Адже в такому разі Буковина простягалася б від гір, які нині називаються Українськими Карпатами, а на початку XV століття вони були частиною Снятинського повіту Руської землі Польського королівства. Їх радше можна було б назвати «Руськими», а не Угорськими королівськими Альпами.

У 1499 році землі, розміщені над Черемошем (Путильщина і частина Вижниччини аж до Мілієва і Вашківців), були подаровані Молдавському князівству². Частина (на північний схід від Вижниці) була включена до складу Чернівецької волості, а інші, на південь від Вижниці – утворили так званий Русько-Довгопільський окіл, що також належав до Чернівецької волості.

Отже, ідентифікація Угорських королівських Альп з історичними Трансільванськими Альпами, розміщеними на південному сході від нинішніх Українських Карпат, уможливорює важливе узагальнення.

Великі ліси під назвою «Буковина», а бо ж «Велика Буковина» починалися не тільки, точніше, не стільки біля витоків і верхньої течії Серету чи Черемошу, а значно південніше – біля витоків і верхньої течії Сучави, Молдави і Бистриці, тобто на сході від колишніх Угорських королівських або ж Трансільванських Альп. Саме від цих гір Велика Буковина простягалася до річки Серет, а не вздовж Серету. Саме над Серетом вона сходилася з меншим лісом, що також називався Буковиною («Малою Буковиною»).

Іншими важливими маркерами для локалізації Великої Буковини була вказівка, що великі ліси були «розташовані між власне Молдавською землею і Шипинською землею».

Велика Буковина – природна межа між Молдавською землею і Шипинською землею

Окрім вказівки, що великі ліси під назвою Буковина протягалися від Угорських (Карпатських) гір до річки Серет, ще одним орієнтиром для їхньої локалізації служить уточнення, що Велика Буковина була

¹ Cobziuc M. Bucovina în primele documente și hărți. URL: <https://www.arhiepiscopiasucevei.ro/bucovina-in-primele-documente-si-harti/>

² Чучко М. Адміністративно-територіальний устрій північної частини Молдавської землі в 1349 – 1774 рр. – С. 102.

ШИПИНСЬКА ЗЕМЛЯ TERRA SEPINECENSIS

XIII - XIV ст.

Границі Буковини
Границі Шипинської Землі

0 5 10 20 30 40 км

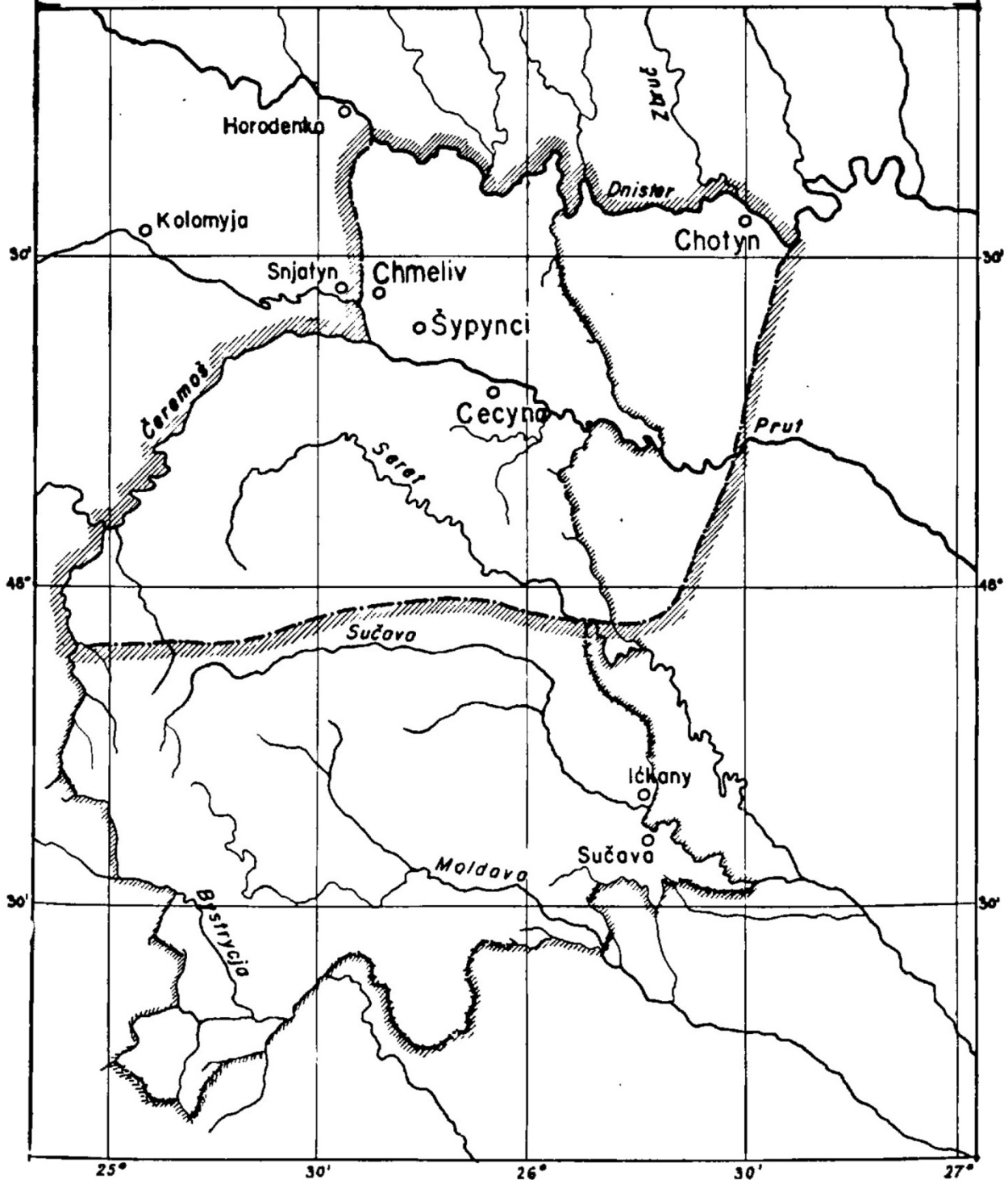

Рис. 4-11. Шипинська земля XIII-XIV ст.
(Буковина. Її минуле і сучасне... - С. 111)

розташована «між власне Молдавською землею і Шипинською землею». Очевидно, що йшлося не про вузьку смугу букового лісу, а про великий лісовий район, який планувалося розділити навпіл.

Межі Шипинської землі відображені на картосхемі з книги «Буковина. Її минуле і сучасне». Вони значною мірою збігаються з лінією сучасного українсько-румунського кордону.

Ще однією проекцією на границі Шипинської землі може служити реконструкція адміністративної межі Чернівецької волості (рис. 4.13).

Очевидно, що Велика Буковина, що розташовувалася між Шипинською і Молдавською землею, простягалася і далеко на південь від цієї лінії, досягаючи давньої Молдавської землі.

Цікаву проекцію на історичні Шипинську і Молдавську землі представляє карта німецького гравера і картографа Йоганна Бабтиста Гоманна (видання 1718 року). Щоправда, обидві землі позначені у північно-західній частині Молдавії під іншими назвами, а саме «Campo Longo Rutenorum» і «Campolongo Moldavie».

Назви асоціюються з такими відомими адміністративно-територіальними утвореннями у складі Молдавського князівства, як Русько-Кимпулунзький (Довгопільський) окіл і Молдавсько-Кимпулунзький (Волосько-Довгопільський) окіл. Їхніми адміністративними центрами були відповідно нинішнє село Довгопілля, що на березі Білого Черемошу, і Молдавський Кимпулунг, розміщений біля Молдави. Однак фактично адміністративні околиці займали значно менші території.

Наприклад, Довгопільський окіл розміщувався у верхів'ях Сучави, Молдави, Молдавиці і Путили, тобто відповідав території нинішньої Путильщини.

Окіл мав особливий статус – він фактично підпорядковувався господарю напряду, хоча формально перебував у складі Чернівецького цинуту. Підпис на карті «Руський Кимпулунг» стосувався не стільки території Довгопільського околу, як значної частини Чернівецького цинуту, розміщеної на правому березі річки Прут. Фактично, південно-західної частини Шипинської землі, означеної течіями Білого Черемоша, Черемоша, Пруту, Дереглуя або ж Молниці¹.

¹ Картографи помилково приєднали до річки Дереглуй частину витоків річки Серет і таким чином надали йому поважнішого значення серед інших приток Пруту. На північному заході від міста Серет (Tergut Seretelo), поблизу селища Глибока, розміщені джерела Дереглуя, а не річки Серет.

Рис. 4-12. Фрагмент карты Йоганна Бабтиста Гоманна (1718).
 (Homann B. *Regnorum Hungariae Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae Bosniae
 et Serviae cum Principatu Transylvaniae...*).

У межиріччі Молдави і Бистриці німецький картограф позначив «Campolongo Moldavie» – «Молдавський Кимпулунг», а саме прикордонну з Угорщиною територію, з якої почала формуватися Молдавська земля з її першою столицею Молдавою (на карті – Moldavogum, тобто Молдавський торг. Нині – Бая). Як зазначав молдавський державний діяч і літописець Мирон Костін (1633 – 1691), прибулому з Мармарощини Драгошу і його супутникам найбільше сподобалися місця біля річки Бистриці, яку він назвав «Рапедє» (*Швидка*). Однак русини згодом змінили цю назву на свою, тобто на «Бистрицю». Проте залишилася давня назва місцевої округи, якій Драгош передав своє ім'я. наприкінці XVII століття вона називалася «Кымпий луй Драгош», що означає «Поля Драгоша»¹.

Між «довгими полями» Руського і Молдавського Кимпулунгів, тобто між Шипинською і Молдавською землями, на карті Йоганна Бабтиста Гоманна позначені протяжні гори та ліси, що асоціюються із згаданими у договорі 1412 року під назвою «Буковина». Вони справді починаються біля Карпат (Угорських Альп) і тягнуться до річки Серет на широкій ділянці між містами Серет і Сучава. Схоже, що вони й відповідають природному розмежуванню між давніми Шипинською і Молдавською землями і підпадають під визначення «Великої Буковини».

Міста Сучава і Ботошани як межа русько-волоського розселення в середині XIV століття

Найдавніші свідчення про Сучаву як межу русько-волоського розселення в середині XIV століття збереглися у легендах про заснування Молдавського князівства. Вони розповідають про прибуття в долину річки Молдави мисливці з Марамурешу на чолі з Драгошем, де вони вполювали зубра (біля нинішнього села Боурени). Згодом вони опинилися на березі сусідньої річки Сучави, де зустріли пасічника Яцька, русина з околиць Снятина, з яким довго не могли порозумітися. Довелось кликати перекладача. Від Яцька гості довідалися, що начебто місцева земля не мала володаря. Тому домовилися з ним про спільне заселення. За дорученням Драгоша Яцько привів своїх земляків-русинів, які заселили верхню частину долини річки Сучави, починаючи від місця пасіки на березі річки, а також долину річки Серет (від верхів'їв до м. Ботушани). Натомість румуни, поселившись спочатку біля гір, відтак розповсюдились вниз по Молдаві.

¹ Суляк С.Г. Русини в молдавском летописании ... – С. 31.

Рис. 4-13. Горішня земля Молдавського князівства на початку XVIII ст.

Пам'яткою про літописного пасічника Яцька є село Іцкани, засноване ним біля міста Сучави (нині – міський район Сучави). А свідченням про колишній кордон Молдавської землі неподалік Сучави і Ботушан є документальні згадки про «старий кордон» в той час, коли у місті Ботушанах відбувалися прикордонні ярмарки. Після поширення влади молдавського князівства на Північну Буковину прикордонні ярмарки були перенесені до припрутських сіл Ленківці і Шипинці¹.

Легенди і давні літописи подекуди затуманюють той факт, що русини-українці приживали на Карпато-Дністровських землях задовго до заснування Молдавського князівства. Водночас вони визнають русинсько-волоський характер нової держави. Наприклад, книжник Симеон Даскал у примітках до хроніки молдавського літописця Григорія Уреке, написаній близько 1635 року, особливо наголошував, що молдавська держава була створена із носіїв «двох мов – румунів і руських», тобто русинів-українців. Із цього зрозуміло, «що по нинішній день вона складається наполовину із руських і наполовину із румунів»².

Важливе уточнення щодо русинсько-волоського розселення у молодому Молдавському князівстві зробив відомий молдавський державний діяч Мирон Костін. За його словами, русини «заселили Чернівці, Хотин і всю область Дністра, повіти Оргіївський, Сороцький і вздовж Пруту половину Яського повіту, а також половину Сучавського повіту»³.

На захід від міста Сучави русинсько-волоська етнічна межа пролягала між Руською Молдавицею і Молдавським Кимполунгом. Згідно з Володимиром Кубійовичем, навіть в першій половині ХХ століття Руська Молдавиця – Бряза – Кирлибаба були крайніми південно-західними пунктами української етнічної території⁴.

За переписом 1900 року в селі Руська Молдавиця Кимполунзького повіту проживали 3246 мешканців, з яких 2053 українці, 39 румунів, 234 німці, 591 єврей, 230 поляків та 6 осіб інших національностей⁵. В громадах Кирлибаба і Бряза українці також становили абсолютну більшість – відповідно 85 і 89 відсотків⁶.

У середині і другій половині ХІV століття власне Молдавською

¹ Масикевич О. Шипинська земля в історіографії Західно-Українських земель... – С. 14.

² Суляк С.Г. Русины в молдавском летописании ... – С. 14.

³ Costin M. Opere: Letopisetul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace; Cronica polonă; Poema polonă; De neamul moldovenilor ... – P. 233.

⁴ Кубійович В. Географія українських і сумежних земель... – С. 11.

⁵ Gemeindelexikon der im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder, bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900, XIII. Bukowina. – S. 24.

⁶ Gemeindelexikon... – S. 26.

землею вважалася територія між Бистрицею, Молдавою і нижньою Сучавою з адміністративним центром у місті Молдава (згодом перейменованому Баня, Бая). Зрозуміло, що ця межа мала умовний характер і етнографічні вкраплення відзначалися з обох боків границі.

Про значний вплив русинів на територіях, розміщених на південь від Молдави, свідчать не тільки документальні згадки в молдавських грамотах про «БУКОВИНИ» в межиріччі Молдави і Бистриці, про «Білий Потік» як місце історичної битви Стефана Великого з турецькими військами, але й красномовне зауваження Мирона Костіна, що саме русини не дали закріпитися новій назві річки Бистриці у формі «Рапеде», яку начебто запропонував засновник Молдавської Землі Драгош.

Схема розміщення топонімічних згадок про «Буковину» підтверджує відомості історичних карт, що букові ліси розміщувалися на широкі ділянці, обмеженій Карпатськими горами, річкою Прут в районі Чернівців і річкою Бистрицею в районі нинішніх міст П'ятра-Нямц і Бакеу. Тобто вони охоплювали південну частину Шипинської землі і значну частину Молдавської землі (Драгошевого Поля) на західному березі Серету. Вони всі підпадають під визначення «Велика Буковина».

Втім, у договорі 1412 року вони вживалися у звуженому значенні – як ліси, що розташовані між Молдавською і Шипинською землями. На нашу думку, це стосується букових лісів, що протягаються від гір до річки Серет на ділянці між містами Серет і Сучава. І не тільки на правому березі річки, але й на лівобережжі. Не випадково в грамоті 1392 «Велика Буковина» згадана саме на східному березі річки і районі села Добринівці (Хапей), що неподалік міста Дорогой.

«Мала Буковина» між Середнім Серетом і Середнім Прутом

З польсько-угорської угоди 1412 року випливає, що біля річки Серету великі ліси під назвою «Буковина», або «Велика Буковина», стикалися з меншими буковими лісам, що тягнулися до річки Прут. Картографічні і топонімічні матеріали підказують, що цей стик, або, точніше, перехід, відбувався на лівому березі річки Серет в районі між містами Ботушани і Пашкани. Далі Мала Буковина простягалася до річки Прут і займала територію між містами Яси і Берлад. Північно-східною межею Малої Буковини можна вважати річку Бахлуй, що бере початок неподалік села Тодора, що між Ботушанами і Пашканами, і несе

свої води до міста Яси, де впадає у Жижію.

Якщо врахувати, що основними орієнтирами поділу Малої Буковини між польським і угорським королівствами у Серето-Прутському межиріччі були міста Ясси і Берлад, що мали відійти до складу різних держав, то на розмежувальну лінію, яка б ділила Малу Буковину пополювині (чи порівно), претендує природна смуга між містами Роман і Васлуй, що збігається з долиною верхньої течії річки Бирлад. Саме вона умовно ділить лісовий масив Малої Буковини на дві приблизно рівні частини. Їх можна назвати як «Карлігатурська Буковина» і «Берладська Буковина».

Як бачимо, «Мала Буковина» була не такою вже малою і займала велику територію у Серето-Прутському межиріччі. Історичні і сучасні мапи, а також документально засвідчені назви «БУКОВИНА» в українсько-молдавських грамотах дають можливість уточнити, що ліси під назвою «Буковина», згадані в польсько-угорській угоді від 1412 року, стосуються чотирикутника, окресленого районами міст Ботушани, Яси, Берлад і Роман. З географічної точки зору це була область, покрита буковими лісами, а з етнографічної – освоєна давнім українським населенням, в середовищі яких мав значне поширення топонім «Буковина».

УТВЕРДЖЕННЯ ІМЕНІ «БУКОВИНА» ЯК НАЗВИ КРАЮ

Вплив битви 1497 року у Козминському лісі на формування макротопоніма «Буковина»

Утвердженню і поширенню назви Букового краю у формі «Буковина» значною мірою сприяли військові події 1497 року, коли король Польщі Ян Ольбрахт здійснив військовий похід проти Молдавії і намагався взяти Сучавську фортецю. Не досягнувши успіху, він змушений був підписати перемир'я зі Штефаном III і почати відхід. Молдавський господар, незважаючи на гарантоване умовами перемир'я і безпечно повернення польського війська, вчинив засідку у лісі поблизу села Козмин і 26 жовтня завдав противникові нищівної поразки¹.

Найдавніші молдавські літописці, а саме ченці Бистрицького монастиря (суч. Румунія), означили місце битви як «Козминова Буковина». У літописі, що охоплює події 1359 – 1507 років, відзначається, що Стефан-воєвода наздогнав поляків на краю Козминової Буковини («край Козмин бѣков[ини]»). Він розбив їх і погнав через Буковину Козминову, вбиваючи і січучи – «развиша их, и тако погнаша их праз Бѣковину Козминова, убиваащи и сакѹци»².

Звістка про розгром польської армії на Буковині облетіла чи не всі сусідні держави, завдяки чому назва «Буковина» в численних хроніках й літописах почала все більше асоціюватися з назвою краю. Волинський короткий літопис повідомляв, що король Ольбрахт повертався від Сучави «просто до Снятина по Бѣковинью, и преидоша волохове и тѹркове на него и много от вои его ѹбиша [...]»³. Воскресенський літопис був лаконічнішим: «И догони его Стефань на Бѣковине и

¹ Масан О. М. Буковина як об'єкт міжнародних відносин з давніх часів до 1774 р. – С. 64.

² Бистрицкая летопись 1359-1507 гг. – С. 33.

³ Вольнская краткая летопись... – С. 124-125.

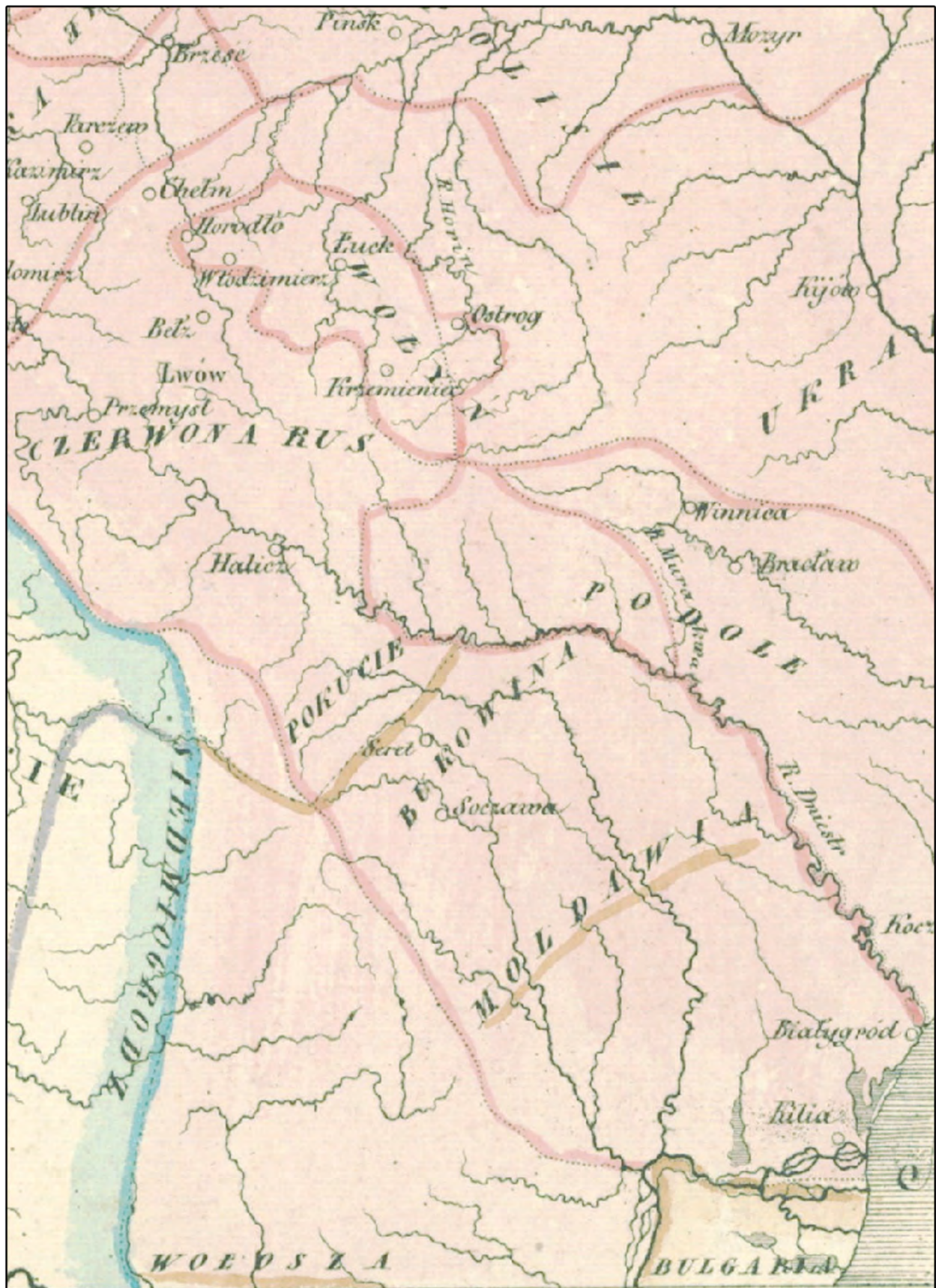

Рис. 4-15. Буковина, Покуття, Поділля і сусідні землі на історичній карті «Польща, об'єднання 1333 - 1586 рр.» (Polska, jednoczenie od roku...). Фрагмент. (Atlas historyczny, genealogiczny, chronologiczny i geograficzny ...).

пови єго»)¹. Натомість Ольшевський літопис зазначав: „**króla Olbrachta porazili na Bukovynie volochovie (...)**»².

Цікаво описує битву на Буковині чернець Крехівського монастиря, що на Львівщині, Феодосій Софонович у своїй «Хроніці з літописців стародавніх» (1672-1673). Він вжив назву «Буковина» у двох різних значення: перший раз – для краю, який спустошували польські війська, а вдруге – для означення букового лісу, з якого вдарили волохи на поляків:

«**А пошовши през Бүковину, волоским мѣстамь и селамь вонско полское великую ченило шкodu // За що розгнѣвавшись волохи ударили з Бүковины на польскі вонска. Там же пребѣг и самь Стефан, господарь, з великимь своимь и татарскимь вонскомь, и барзо звиль вонска польскі...**»³.

Якщо Бистрицький літопис називає місцем битви між військами воєводи Штефана і короля Ольбрахта «Козминою Буковиною», то польські, руські, і білорусько-литовські літописи – «Буковиною». Натомість більшість молдавських джерел використовує назву «Козминський ліс» – «Codrul Cosminului» (Мирон Костін, Думітру Кантемір, Александру Ксенопол, Григоре Уреке). Інколи вживається назва «Червона Діброва» – «Dumbraveli roșii»⁴.

«Буковина» («Bukovina») як домен Штефана Великого

У 1501 році Штефан III через своїх послів вітав свого сюзерена польського короля Олександра зі сходженням на королівський трон і вибачався перед ним за те, що не встиг прислати посольство на його коронацію. З-поміж іншого воєвода просив вирішити питання про кордон між польським королівством і Буковиною – доменом (володінням) воєводи: «**finibus inter Regnum et dominium ipsius a bukovina**»⁵.

Як відзначав Аркадій Жуковський, назва «Буковина» у дипломатичному документі вживалася для визначення території над

¹ Летопись по Воскресенскому списку... – С. 259.

² Ольшевская летопись... – С. 192.

³ Софонович Ф. Хроніка з літописців стародавніх... – С. 213-214.

⁴ Fischer E. Kozmin. Zur Geschichte des polnisch-moldauischen Krieges im Jahre 1497 = Фішер Е. Козмин. До питання про історію польсько-молдавської війни 1497 року... – S. 5.

⁵ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 2. – P. 455-456.

Прутом, Серетом, Черемошем і Сучавою. З нього випливало, що воєвода Штефан III передусім бажав «устійнити спільну границю» і «визнати зверхність Молдови над Буковиною»¹. У подібному дусі трактував клопотання молдавського господаря Ніколае Йорга: «Але понад усе він хоче, щоб його кордон був закріплений і його панування на Буковині визнано»².

З дипломатичного звернення Штафана III до польського короля Олександра випливало, що, по-перше, навіть на початку XVI ст. питання про статус Буковини ще не було остаточно вирішене і тому Штефан III добивався визнання своєї влади над нею. По-друге, назва краю «Буковина» була настільки поширена, що навіть вживалася у дипломатичних справах. А по-третє, означення статусу князівського володіння у формі «dominium» («домініум», «домен») могло бути відображенням певної автономії чи самоврядування цих земель у складі Молдавського князівства. Не випадково домініумами тривалий називалися складові частин Британської імперії (Канада, Нова Зеландія та інші), що були наділені самоврядуванням та автономією у внутрішніх справах³.

Варто відзначити, що на початку XVI ст. назва Буковина перекинулася і на суміжні з нею галицькі землі. Особливо після 1502 року, коли Стефан III, скориставшись польсько-московською війною, на певний час прилучив Покуття до Молдавського князівства⁴. Однак, коли мова йшла тільки про Покуття, то вживалася назва «Галицька Буковина» («bucovina Halyczka», «bukovina Haliciense»)⁵.

«Буковина» на давніх історичних картах

На одній з німецьких карт, присвяченій Європі 1500 року, позначена земля Буковина (Bukovina) як край по сусідству з Трансильванією, Галичиною і Поділлям⁶ (рис. 4.14). Територія Буковини протягалася біля міст Сучава і Серет, від Карпатських гір і до Дністра. Автори не позначили кордон між Молдавським князівством і Польським королівством, бо це питання, як ми бачили в документах 1501 року, ще не було врегульоване, як і статус самої Буковини у складі Молдавії.

¹ Буковина. Її минуле і сучасне... – С. 154.

² Jorga N. Histoire des Roumains et de la romanité orientale. Vol. 2. – P. 289.

³ Домініон – Історія України. URL: <https://histua.com/slovník/d/dominion...>

⁴ Буковина. Її минуле і сучасне... – С. 154.

⁵ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 2. – P. 477, 479, 492.

⁶ Буковина_на_мапі_1500_року.jpg. URL: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/uk/4...>

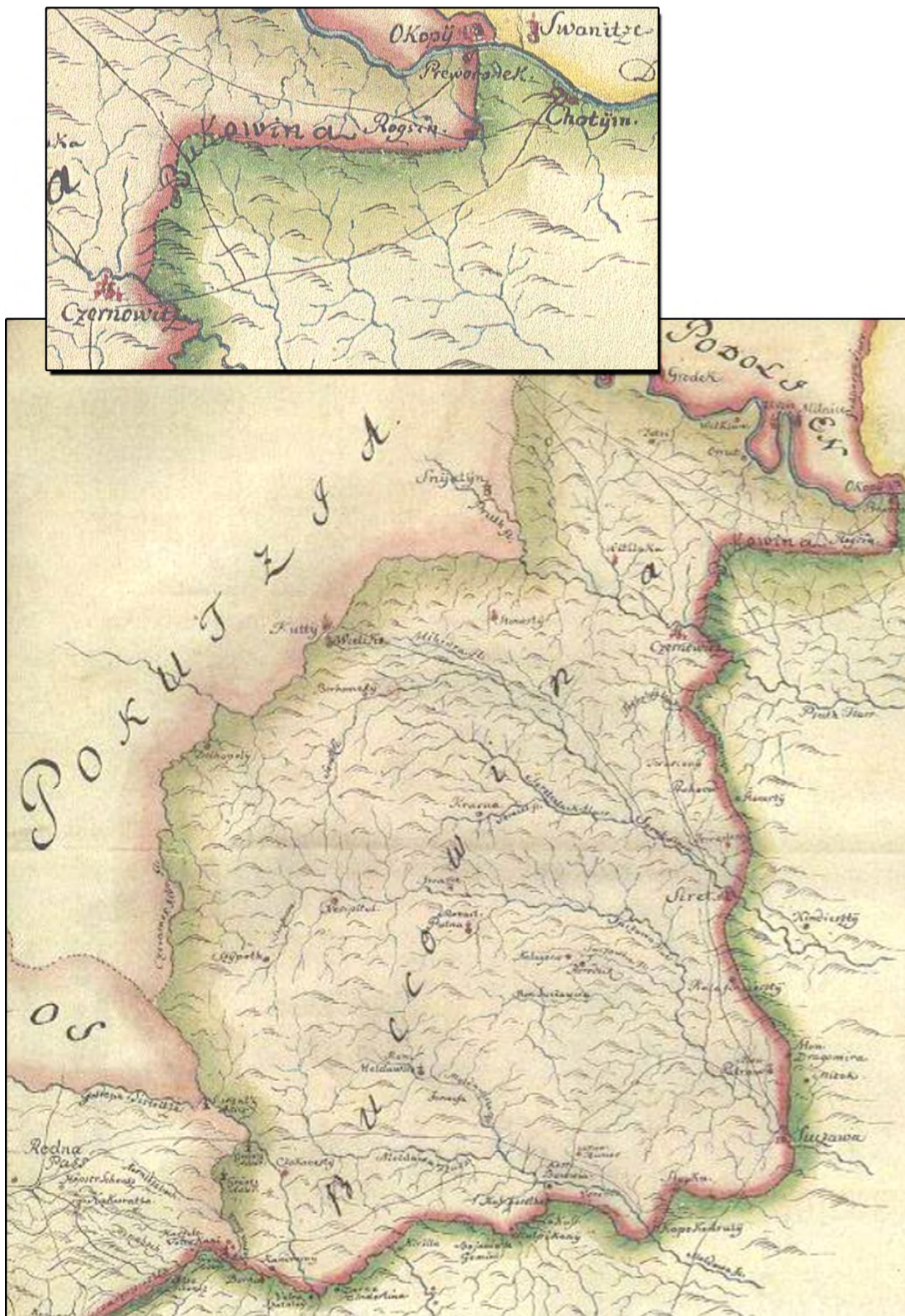

Рис. 4-18. Край “Буковина” і ліс “Буковина”
на копії турецької карти 1775 р. (Copie einer türkischen Karte...)

Втім, пропонована карта – це видання пізнішого періоду, тобто вона є реконструкцією подій 1500 року. Появу назви «Буковина» на історичних датують кінцем XVII – початком XVIII ст. За однією з версій, ця дата пов'язана з історичним атласом, виданим 1688 року, у якому під назвою «Visovina» позначений окремий повіт Молдавії із центром у Сучаві. За іншою версією, перше топографічне засвідчення Буковини міститься на карті Ніколя де Фер «Le Théâtre de la Guerre», опублікованій 1704 року в Парижі.

Між Чернівцями (*Czernowicz*) і Хотиним (*Coczyn, au Chotzyn*), тобто у Прут-Дністровському межиріччі позначений великий «Буховинський ліс» (*Forest de Buchovine*), який простягався із заходу від потоку Колачин, що протягом багатьох років служив польсько-молдавським кордоном, і тягнувся далеко на південний схід від Хотина (рис. 4.16).

На карті 1717 року цей район зустрічається під дещо викривленою назвою «Visovina» (*Віковіна*). Але тут це вже не назва лісу, а географічна назва місцевості. Мандрівники, які побували там, щоб отримати топографічні дані, мабуть, думали, що ліс має назву регіону, де він розташований¹.

Наступного року (1718) на карті Угорщини та сусідніх країн картографу Йоганна Баптіста Гоманна з Нюрнберга ми знаходимо точніше, майже між Чернівцями та Хотиним, область «Visovina» (*Вуковіна*), що припадає на Молдову та Польщу.

Ще одна цікава карта цього часу – це мапа, виготовлена в Амстердамі Ковенсом і Морт'є. За одними даними, вона надрукована в Санкт-Петербурзі в 1738 році на замовлення російського уряду, а за іншими – карту друкувало амстердамське видавництво Covens & Mortier, можливо, за російським зразком². У ній назва «Буковина» вжита вже правильно (рис. 4.17).

Карта дозволяла простежити за розвитком російсько-турецької війни, яка тривала з 1735 по 1739 роки і, ймовірно, показувала поділ території, про яку мріяли росіяни. На карті позначений окремий регіон під назвою «Буковина», який включав власне буховинські землі, що формально перебували у складі Молдавського князівства, але фактично – під домінуванням Польського королівства, а також сусідні території Галичини.

¹ Carte Particuliere de la Hongrie de la Transilvanie de la Croatie et de la Sclavonie / Guillaume de Lisle, Paris 1717.

² Theatre de la guerre sur les rivieres de Dnieper, Tira et Danube, faite en l'année / Covens – C.Mortier. 1738.

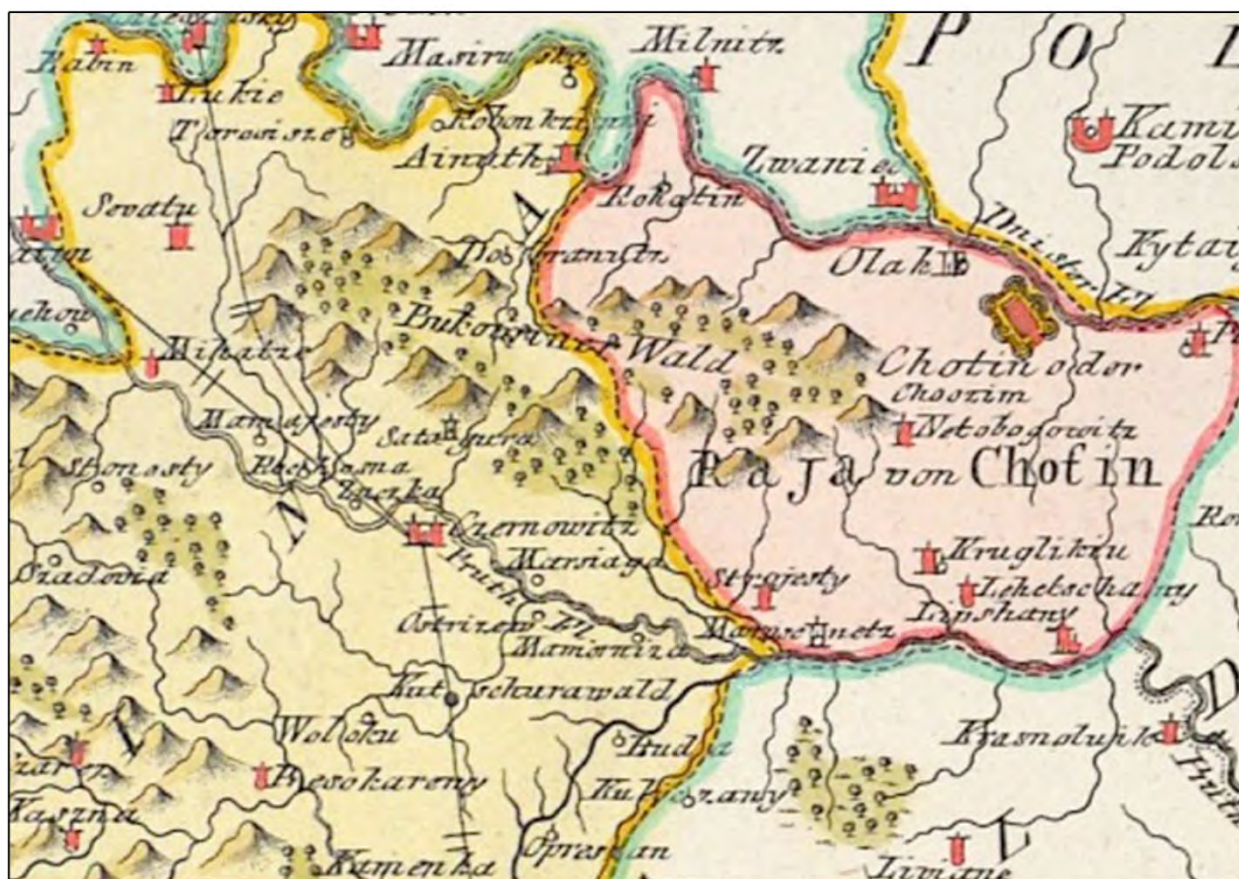

Рис. 4-19. Карта австрійської провінції Буковини з позначенням Буковинського лісу (1789). Фрагменти.
 (• Franz Joseph von Reilly – Die Landschaft Bukowina, Viena 1789).

Західним кордоном цієї території біла лінія Хотин – Чернівці – Сірет. Із контексту зрозуміло, що назва «Буковина» (*Bukowine*) означала регіон, а не лісовий масив, тому що ліс позначений по той бік кордону – на південному сході від Хотина¹.

Найдавнішою картою, на якій позначена «Буковина» як провінція Австрійської імперії, стало видання 1775, опубліковане Тобіасом Лоттером в Аугсбурзі. Характерно, що на ній відзначений в Буковинський ліс («*Bukowiner Wald*»), розміщений у Прут-Дністровському межиріччі між містами Чернівці і Хотин².

Можливо, що саме картографічні матеріали першої половини і середини XVIII ст. послужили підставою для версії, що саме букові ліси у Прут-Дністровському межиріччі викликали онімізацію апелюючи «буковина», тобто перетворення його на власну назву місцевості між Чернівцями і Хотин³. Втім аналіз згадок про «Буковину» в українсько-молдавських грамотах кінця XIV – початку XVII століття дозволяють уточнити, що цьому сприяло насамперед побутування цього терміну на великій території між Карпатськими горами і річкою Серет аж до впадіння у неї річки Бистриці, а також Серето-Прутському межиріччі в районі міст Чернівці, Серет і Ботушани.

Особливий імпульс утвердженню макротопонім «Буковина» як назви краю дала битва 1497 року у «Козминовій Буковині», після якої назва «Буковина» закріпилася не тільки в народних переказах, але й в різних літописних хроніках та молдавсько-польських дипломатичних документах.

З огляду на вищевикладене, не можна вважати випадковою, а тим більше штучною офіційну назву «Буковина», запровадження для краю як австрійської провінції Австрійської (згодом – Австро-Угорської) імперії у 1774-1775 рр.

¹ Cobziuc M. Bucovina în primele documente și hărți...

² Carte nouvelle des Royaumes de Galizie et Lodomerie, avec le District de Bukowine / Tobias Lotter Augsburg 1775.

³ Етимологічний словник топонімів України... – С. 80-81.

КОЗМИНОВА БУКОВИНА ТА ЇЇ ВЛАСНИКИ У XV-XVII ст.

Дослідники Буковини неодноразово звертали увагу, що Козминський ліс, враховуючи його розташування і прилягання до різних населених пунктів, з повним правом міг би називатись Глибоцьким чи Мигученським¹. Цей перелік можна продовжити. У XV-XVII ст. значними частинами нинішнього Козминського лісу володіли також села Тристянець (Димка), село князя Михаїла (Волока), Городище (Волока і Грушівка), Урвиколеса (Новоселиця, суч. Круп'янське), Тарашани та деякі інші. Деякі з них мали значно більше прав передати свою назву Козминському лісу, ніж село Козмин. Однак історія розпорядилася по-іншому.

Тристянець – село під «Буковинцм»

Історичні назви – **Тристянець, Трестянець, Трестяна, Димка.**

Перша писемна згадка датується 6 червня 1446 року, коли воєвода Штефан, син Олександра Доброго, видав грамоту про передачу у підпорядкування Нямецькому монастирю (рум. *Mănăstirea Neamț*) церкви у селі Трестяні – «црѣковъ из Трестїѡна». На той час саме село вже належало до монастирських володінь².

У грамоті від 1508 року вказано, що села Тристянець і Телебечинці належали раніше Сину Берлічу, який за часів Олександра Доброго подарував їх Нямецькому монастирю³.

Згідно з Даніелем Веренкою, назва поселення утворилася від однойменного струмка, на березі якого воно розташоване, і походить від рум. слова *trestie* – «очерет», «комиш»⁴. Однак варто відзначити, що в

¹ Коржик В. П. Ландшафтознавчий аналіз історичних подій на Глибоччині... – С. 266.

² Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 2. – P. 263.

³ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 1. – P. 2.

⁴ Werenka D. Topographie der Bukowina... – S. 106.

Рис. 4-20. Чернівці, Козмин і околиці.
 Фрагмент карти «Новий і точний опис Молдавського князівства»
 Д. Кантеміра (1737).

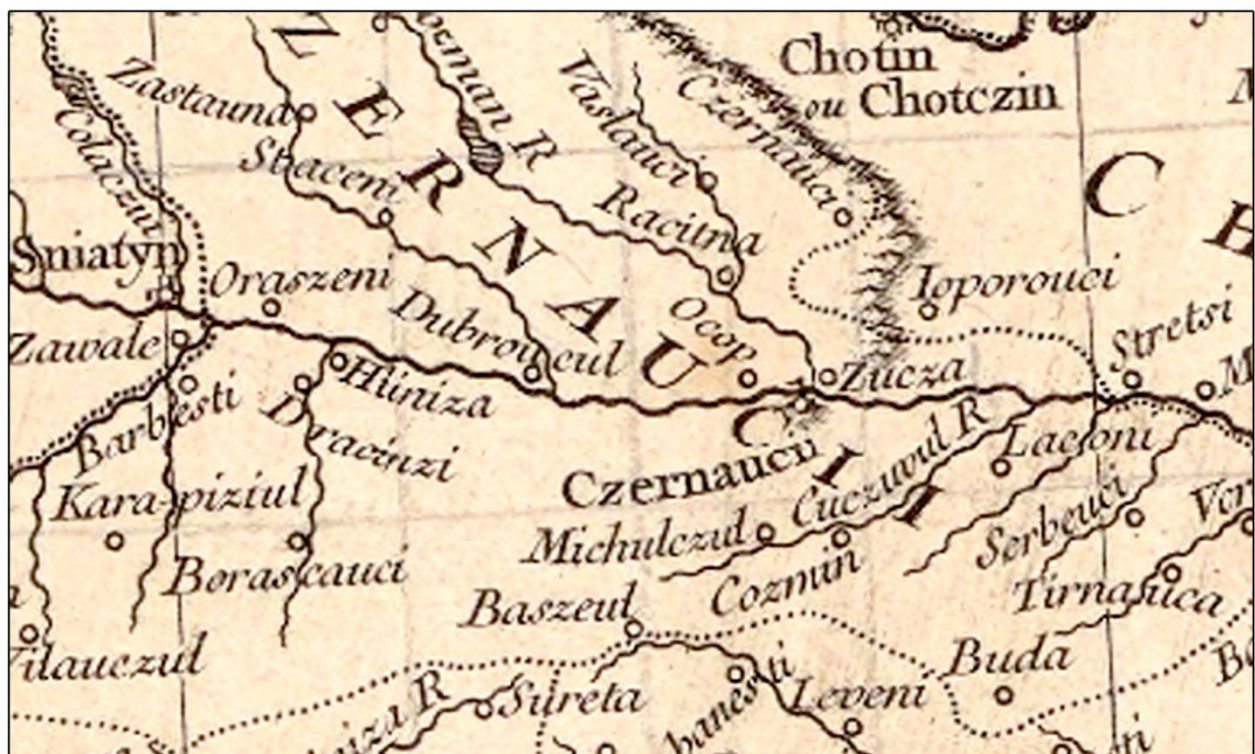

Рис. 4-21. Чернівці, Козмин і околиці.
 Фрагмент карти Нижнього і середнього басейну Дунаю
 та румунських провінцій (Ж.-Б. Бурґиньон де Анвіль, 1770-1779).

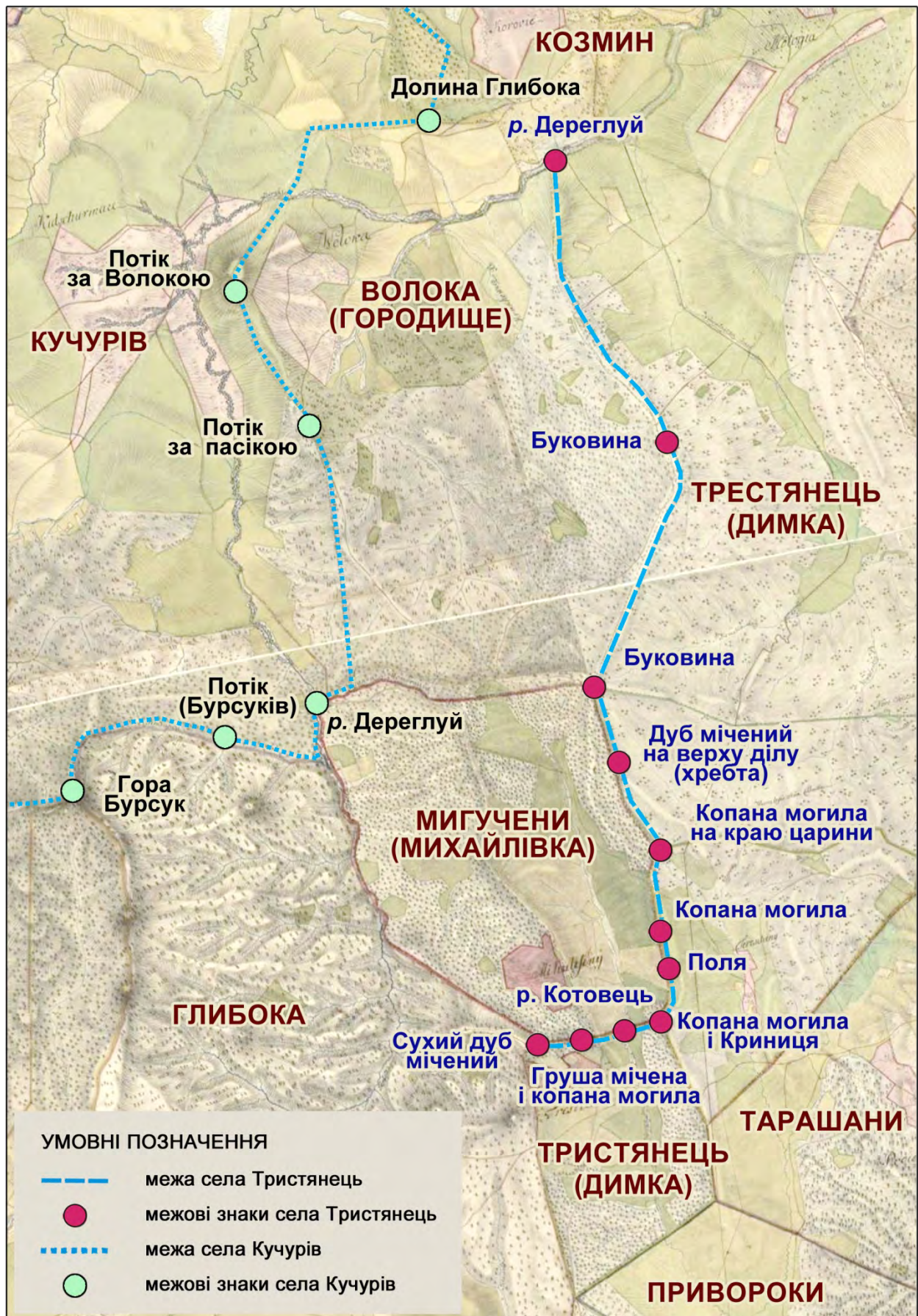

Рис. 4-22. Межа громади Тристянець, що прилягає до села Мигучени (1508) і південно-східна межа села Кучурів (1575).

українській мові також представлені слова *тростина* і *трістя*, що вживаються у значенні «очерет»¹.

Річечка Трестяна зафіксована і на території громади Великого Кучурова, що відображено на австрійській військовій карті 1773 – 1776 років. Річечка зливається з потоком Камена у місці, що неподалік їхнього впадіння до Коровії². У князівській грамоті від 1575 року вона згадується як «Трестянець»³.

На переломі XV-XVI століть річечка Трестяна поміняла свою назву на Котовець. Нині це – Малий Котовець. На той час село Тристянець (Трестяна) володіло чи не найбільшою частиною Козминського лісу, починаючи з околиць села, тобто південно-західної частини Козминського лісу, і досягаючи його північного краю біля річки Дереглуй⁴.

Як вказано в грамоті від 2 лютого 1508 року, межа між селами Тристянець і Михучани починалася від великого сухого дуба, розміщеного на краю західної Діброви, що на правому березі потоку Котовець, далі пролягала на схід між цими поселеннями на лівий берег потоку до могили, розміщеної над Криницею, відтак повертала в північному напрямку і вела через поля до другої копаної могили, відтіля на кут царини на копану могилу, та просто на верх ділу (хребта) на знаковий дуб, а потім просто у Буковину і на потік Дереглуй:

«...шт краи Дѣбровн шт єдного дѣба сѣхого великого из наминань, шттолѣ прости кь селоу, на єдну грѣшу знамінану що єсть у село у Мигѣчани и шт коло тои грѣши могила, шттолѣ черєсь потока Котовеца над Крѣнцу на копану могилу та прости черєс поля на другу могилу копану, шттолѣ на уголь царини на копану могилу, та прости на верхъ дѣла на знаменанін доуб, шттолѣ прости оу Буковину на потокъ Дерехлуй»⁵.

Якщо ділянка межі (готаря) між двома міченими дубами, або ж між південно-західною і північно-східною Дібровами описана досить детально, то інша частина межі від краю Буковини і до потоку Дереглуй практично не деталізована.

Як підказують, історичні карти австрійського періоду і реконструйовані межі Тристянця і Великого Кучурова (рис. 4.22),

¹ Новий тлумачний словник української мови. Т. 4. – С. 574.

² Distrikt Bukowina (1773-1776) – First military Survei.

³ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 1. – P. 70.

⁴ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 1. – P. 3.

⁵ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 1. – P. 3.

давній готар з району височини Діброва до річки Дереглуй міг пролягати у двох напрямках – західному і північно-східному. Однак перший варіант – малоімовірний.

Якби межа біля північно-східної Діброви повертала в західному напрямку, то вона досягала б місця, де наприкінці у XVIII століття сходилися межі Мигучен, Волоки і Кучурова. Тобто, правого берега річки Дереглуй, неподалік впадіння у неї Дехтярки. А далі мала виходити безпосередньо на берег Дереглуя.

Цей варіант видається малоімовірним, оскільки суперечить межовому опису села Кучурів від 1575 року. Згідно з ним, значна полоса на правому березі Дереглуй належала до Кучурова. Тож в разі виходу межі у цьому місці на річку Дереглуй, володіння села Тристянця охоплювали б не тільки частину земель Великого Кучурова, але й, зокрема, територію Волоки.

Більш ймовірно, що межа пролягала в північно-східному напрямку і досягала річки Дереглуй на сході від нинішнього села Волоки. Тобто, неподалік «великої дороги», що вела через Мигучени і Козмин до Чернівців. Підтвердженням цієї версії служить насамперед згадка, що село (грумада) Мигучени не обмежувалося одним населеним пунктом, а складалося з двох – Мигучан і Городища¹.

«Село Михоучани и Городище» – одна громада, але два населених пункти

Михоучани – суч. Михайлівка. Історичні назви: **Михучани, Мигучені, Мигучени** (рум. **Mihucenii**).

Городище Δ суч. Грушівка і Волока.

Найдавніша згадка про село зафіксована у грамоті молдавського воеводи Штефана Великого від 1 серпня 1466 року. У ній підтверджується право Марушки, дочки боярина Михайла Місіча, на села Михайлівці, Михучани і Городище².

На жаль, копія грамоти 1466 року виявилася не кращої якості. Ця обставина, як і публікація не оригінального тексту, а його перекладу румунською мовою, спричинили труднощі з розшифруванням окремих назв і помилковим віднесенням усіх трьох населених пунктів до околиць Дністра в районі м. Орхей (Молдова). Однак пізніші документи 1508 і 1517 років, опубліковані Теодором Баланом, не залишають сумнівів, що мова йде власне про сусідні буковинські села³.

¹ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 1. – P. 7-8.

² Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 1. – P. 108.

³ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 1. – P. 7-10.

Село Михайловці – населений пункт, де зливаються «Серетове», тобто, Серет і Малий Серет. Там проживав суддя Петринка¹. Нині це село Петричанка. Очевидно, що нове ім'я «Петричанка» село Михайловці одержало саме від прізвища судді Петринки.

Михучани – село на річці Трестяні, де впадає у неї притока Руда. До однієї громади з Михучанами належало й поселення Городище, тому й назва громади вживалася як «**село Михучани и Городище**», або просто «**Михучани**».

За часів правління молдавського господаря Олександра Доброго Михайловці, Михучани і Городище були подаровані Михайлу Місічу як «вислуга», тобто винагорода за військову службу. Цілком можливо, що назва «Мигучани» походить сама від імені цього боярина².

У грамоті від 1466 року вказані деякі межові знаки південно-східного готаря громади Михучани і Городища. Межа починалася біля «великої дороги», тобто битого шляху, що вів з Чернівців через Михучани до Радівців і Сучави. Далі межа пролягала до копаної могили, до потоку Трестяна, а звідти прямо на діл (хребет) до дуба, що біля хрещатої криниці. Звідти межа вела біля Діброви, а далі – прямо у ліс... Як свідчить грамота, цей ліс начебто називався Бозлешкою (*Bozleşcoiu*).

Пізніші документи дозволяють уточнити, що *Трестяна* – це колишня назва потоку Котовець (нині – Малий Котовець). *Хрещата криниця* – природне джерело, біля якого був встановлений хрест. А *Бозлешка* – це, наймовірніше, спотворена чи хибно прочитана назва «Буковина», яка зафіксована у пізніших грамотах – 1508 і 1517 років.

Очевидно, саме на переломі XV-XVI століть увійшла у вжиток назва потоку «Котовець», витіснивши ім'я «Трестяна». Щоправда, у грамоті від 9 листопада 1517 року одночасно вжиті обидві назви: і Трестяна – «село на Трестяні», і Котовець, бо тепер саме через нього пролягала межа.

З великою мірою вірогідності можемо локалізувати і населений пункт **Городище**. Наймовірніше, він розміщувався в буковимому лісі неподалік витоків струмка Грушовець, де пролягала «велика дорога» від села Мигучани до Козмина. Городище можна ідентифікувати або з нинішнім селом Грушівкою, або ж з місцевим урочищем «Городище», що розміщене неподалік злиття потоку Невольниця з річкою Дерелуй. Спадкоємцем села Городища вважається також нинішнє поселення Волока.

¹ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 1. – P. 7.

² Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 1. – P. 7-8.

1880 року у місцевості Городище під дубом було знайдено меч довжиною 1,10 м з «S»-подібною парирувальною поперечкою. Меч прикріпили на хресті біля криниці, яку місцеве населення називало «Криницею Собеського»¹. Народна легенда розповідала, що цей меч належав воякам польського короля Яна Собеського, які проходили цими місцями в 1691 році.

З огляду на ці обставини видається переконливим, що давня межа села Тристянець з боку від Мехучани простягалася Буковиною від району височини Діброва і до місця впадіння у Дереглуй потоку Невольниця, тобто неподалік великої дороги, що вела з Серету до Чернівців. Зв інших версій просто не знайшлося б місця для розміщення біля Михучан згаданого в документі села Городище.

Волока – село князя Михаїла

Інші назви: «село біля устя Бородача», «Городище», рум. **Voloca**.

За переказами місцевого населення, записаними наприкінці XIX століття, первісне поселення Волока знаходилося в місцевості Городище, що неподалік впадіння потоку Невольниця у річку Дереглуй. Згодом жителі переселилися на місцину, яка мала назву Селище².

Цілком ймовірно, що мова йде про те ж саме Городище, що й у грамоті про село Мигучени.

За версією румунського дослідника Даніеля Веренки, назва села Волока утворилося від руського слова «вол» – «віл»³. Натомість місцеве населення більш як століття тому вважало, що найменування походить від слова «волок» – «сітка для рибної ловлі», оскільки мешканці Волоки протягом багатьох років активно займалися рибальством.

Заслуговує на увагу також версія Юрія Карпенка, який пов'язує назву «Волока» з лісорозробками – за аналогією з однойменним надчеремошським селом, де згідно з народним переказом робітники волочили зрубані в лісах колоди дерев до річки⁴. Очевидно, що і біля нинішньої Волоки, а саме вигину річки Дереглуй, також був збірний пункт для зрубанної деревини.

На початку XXI століття серед місцевих мешканців поширена версія, що ім'я села утворилася від слова «волох» – давньої назви

¹ Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde. = Буковина. Загальне краєзнавство. – S. 292.

² Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde = Буковина. Загальне краєзнавство. – S. 292.

³ Werenka D. Topographie der Bukowina zur Zeit ihrer Erwerbung durch Oesterreich (1774-1785). – S. 118.

⁴ Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde = Буковина. Загальне краєзнавство. – S. 292.

румунів і молдаван. Начебто волохами були і колишні жителі Козмина, що переселилися на нове місце біля річки Дереглуй¹. Хоча ця версія досить вразлива, але водночас вона передає деякі настрої нинішніх мешканців села, які намагаються закріпити у назві «волоський» слід.

На першу назву про Волоку претендує грамота молдавських воєвод Ілії і Стефана від 20 червня 1438 року, у якій йдеться, зокрема, про те, що вони дають придворному судді Петрові Гудичу пустелю (пущу) біля Чорного Холма, а саме Глибоку, а також село при дорозі, в гирлі потоку Бородач, де жив колись князь Михаїл².

Протягом багатьох років вважалося, що мова у документі йде про першу згадку про селище (донедавна райцентр) Глибоку, розміщеному на південно-західній околиці Козминського лісу. А назву «Holmul negru» перекладали як «Чорна Поляна»³. Натомість існує достатньо підстав вважати такий погляд хибним.

Запустила місцевість біля «Holmul negru» під назвою «Нлубоса» має безпосереднє відношення до долини «Глибока» («Хлубока»), згадуваної 1488 року під час опису меж села Козмин⁴, і 1575 року при опису межі села Кучурів (Великий Кучурів)⁵. Долина розміщена на півдні від нинішнього села Коровія і потоку Коровія, біля річки Дереглуй, в районі впадіння у неї потоку Невольниця.

«Holmul negru» можна перекласти як «Чорний Холм», тобто заліснене темне узгір'я, горб чи височина. Хоча сама пустеля (*pustia*) насправді була поляною, бо, як вказується в грамоті, вона була достатньо великою для існування села. Натомість Чорний Холм можна ідентифікувати з височиною, що на заході від нинішнього села Грушівка.

Поруч з пустелею під назвою «Глибока» знаходилося село при дорозі, в гирлі потоку Бородач, де проживав князь Михаїл.

У копії опублікованої грамоти, перекладеної румунською мовою, у назва потоку вкралася помилка. Вона зазначена як «Vorodac», тобто «Бородак», замість «Vorodaci» – «Бородач». Ця помилка спричинила труднощі з ідентифікацією місцевості. Натомість долина «Глибока» і потік Бородач однозначно вказують, що мова йшла саме про поселення над річкою Дереглуй – село Волоку.

¹ Історія Волока // <https://bukportret.info/glibotskiy-rayon/voloka/istoriya-voloka/>

² Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 2. – P. 24.

³ Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Чернівецька область. – С. 178.

⁴ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 1. – P. 334.

⁵ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 1. – P. 70.

На жаль, не вдалося знайти додаткової інформації про власника села князя Михаїла, хоча у середині XV століття він, очевидно, був загалом добре відомою особою і згадка про нього не вимагала якихось коментарів.

Якщо потік Бородач і село князя Михайла однозначно асоціюються з Волокою, то пуща біля Чорного холму – це, найімовірніше, місцевість неподалік Городища (Грушівки).

У цьому контексті згадується похід польського війська і битва 1359 року на Шипинській землі, що описана у хроніці Яна Длугоша¹. На краю великої пущі, вказаної як «Плоніна»², польські вояки потрапили в засідку, влаштованої обабіч лісової дороги. На них впали попідрізувані стовбури дерев і багато людей загинуло, а чимало потрапило у полон³.

Назву «Чорний Холм» можна розшифрувати як «*залісне темне узгір'я, горб чи височина*». Очевидно, саме такою була ця місцина влітку 1359 року, коли відбулася битва. Проте пізніше, у 1438 році, коли ця місцевість передавалася Петрові Гудичу, вона вже була частково викорчувана і придатною для заснування села.

Таким чином підтверджується ще одна характеристика місця битви з повідомлення Яна Длугоша, який зазначав, що «той густий ліс з часом було вирубано і в цьому місці виникли оброблювані поля»⁴.

Власне під своїм теперішнім ім'ям Волока зафіксована у 1575 році, коли сусідній Кучурів (Великий Кучурів) передавався у власність Путнянському монастиреві. Південно-східна межа між селами

¹ Długossii J. *Historiae Polonicae libri XII...* Т. III, s. 277-278.

² Слово запозичене з болгарської або ж сербської мови і означає *гірську місцевість, гори*. Молдавський воєвода Роман у 1393 році титулував себе дідичем усієї землі волоської від плонини аж до берега моря - «от плонины аже до брегу моря» (*Словник староукраїнської мови XIV—XV ст. Т. 2.- С. 153.*). Правобережжя Пруту цілком нагадує гірський рельєф.

³ Польська дослідниця І. Чаманська вважає, що у 1359 році, окрім Молдавської і Шипинської землі, існував ще один окремих державний осередок з центром у місті Серет. Як і Шипинська земля, він перебував спочатку під впливом Галицької Русі. Із Сирета походила Маргарита Мушата (Margaretha de Sereth) – мама пізніших молдавських князів Петра I Мушата і Романа I. Вона і її сини могли бути представниками давнішої династії, яка правила в Сереті, але згодом була усунута угорським воєводою Богданом, який у 1359-1365 роках став засновником незалежного Молдавського князівства. На думку І. Чаманської, приводом для походу польського рицарства могло стати захоплення угорським воєводою Богданом міста Серет. Польський король, як зверхник Галицької Русі, мав претензії на це місто і розглядав його повернення як черговий етап підпорядкування руських земель. Дослідниця наголошує на тому, що тільки в той період, між 1355 і 1359 роками, Серет міг бути об'єктом польсько-угорського політичного спору. (*Czamańska I. Mołdawia i Wołoszczyzna... - S. 33-37.*)

⁴ Масан О. М. Буковина як об'єкт міжнародних відносин... - С. 140.

пролягала від долини Глибока («Хлобака»), «на поток за Волокою ... та на поток за пасикою... шттолѣ пакн на Дерехлюю»¹...

Урвиколеса – село-співвласник східної частини Козминського лісу

Варіанти: **Оурвиколеса**, рум. *Urvicolesă*. Пізніші назви – **Нове Селище, Новоселиця**, рум. *Novoselița*. Суч. **Круп'янське**.

Найдавніша письмова згадка зафіксована у грамоті воєводи Штефана Великого від 12 серпня 1461 року, коли було підтверджено право Гусіна, княжого присяжного засідателя і руського (українського) парохіального священика в місті Сучаві, та його дружини Марушки, дочки Йона Мунтяну, на володіння селами Молниця, Строїнці та Урвиколеса².

У 1503 році боярин Сіма подарував села Урвиколеса та Строїнці Путнянському монастиреві. У 1520 р. було підтверджене право монастиря на цю власність³.

Назва «Урвиколеса» має українсько-слов'янське походження і відображала складні природні умови східної частини Козминського лісу. Саме в цій місцині часто рвалися (ламалися) колеса возів, що викликало справедливі нарікання візників.

У середині XVI століття село Урвиколеса згадуються під назвою Новоселиця⁴. Зміна найменування була пов'язана, наймовірніше, зі знищенням села під час воєнних лихоліть і його дещо пізнішим відновленням.

У 1664 році Путнянський монастир виставив село Новоселицю на продаж у зв'язку з браком грошей на оплату державного податку з овець (гостини). Новими власниками стали Стратулат Брага (Браха) та його дружина Аніца. У підтверджувальній князівській грамоті від 9 березня 1664 року зазначено, що село Новоселиця раніше називалося Урвиколеса⁵.

У грамоті вказано, що село Новоселиця межувало з селами Строїнці (Буда, тепер – Велика і Мала Буда), Годинешти (Годинівка) і Лукавиця

¹ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 1. – P. 70.

² Documentele lui Ștefan cel Mare / Publicate de I. Bogdan. Vol. 1. – P. 47-50.

³ Documentele moldovenești dela Ștefăniță Voevod / Publ. de M. Costăchescu. – P. 242.

⁴ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 3. – P. 13.

⁵ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 3. – P. 12.

Рис. 4-23. Поляна Грабова (Hrabowa, Ceardac) і околиці на історичних картах:
 a) - *Lechner's übersichtskarte von Rumänien, der Bukowina...*
 b) - *Distrikt Bukowina (1773-1776) – First military Survey...*
 c) - *Спеціальна карта 1:75000 западної України 1869-1912...*
 d) - *Bukowina (1773–1775) - First Military Survey...*

(Луковиця). Від південно-західної околиці Лукавиці межа пролягала до вершини гори (рум. *piscu*), відтіля – до Пласкої, а далі до копаної дороги, від якої простягалася річковою долиною прямо до витоків потоку Калушкой. Наступні межові знаки – Троян, бук (у тексті нерозбірливо *vuz*) та дуб, копана могила і поляна Белаю.

Очевидно, що **Пласка** – це поляна на узліссі Козминської Буковини, біля якої у 1488 році пролягала межа села Козмин. Це підтверджує межовий опис Новоселиці від 1667 р.

Копана дорога – це підсипана, впорядкована головна чернівецька дорога («велика дорога» або ж «битий шлях»). Вела з Чернівців через Козьмин до села Мигучени, а далі до Радівців і Сучави.

Калушкой (Calușcâi) – одна із колишніх назв потоку Невольниця. На карті фон Міга вона позначена також піж ім'ям «Новоселиця». Назву Калушкой (Калушка) можна вивести від рум. «*săluș*» – «коник», або ж укр. «калюжа», тобто «Вихилястий» або ж «Брудний» потік.

Троян – це урочище біля витоків потоку Невольниці (Калушкея). У цьому місці брали початок три струмки. На спеціальній карті Західної України 1869-1912 це урочище, що знаходилося у лісі неподалік села Тарашани, називалося «Три потоки» (рис. 2.23-с).

Vuz – нерозбірливе слово. Можна допустити, що це «бук» – від рум. *hog, fag*.

Копана могила – насипний курган, який в документах про встановлення меж території Пустія у 1782 році згадується як «чиста могила». Вона була позначена біля витоків річечки Грабова. Натомість **Поляна Белаю** (по-іншому – **Белей**) розміщувалася на північний схід від Поляни Грабової і витоків річечки Грабової, в околицях села Новоселиці. Назву Белаю можна вивести від румунського слова *belea* – «біда», «нещастя», тобто «нещаслива поляна». Можливо, що у 1664 році у пам'яті місцевих жителів були свіжими враження про нещастя, що траплялися на цій поляні.

Опис межових знаків села Урвиколеса-Новоселиця, зроблений у 1664 і 1667 роках, дозволяє зробити висновок, що у XV-XVII століттях це поселення було власником східної частини нинішнього Кузьминського лісу, разом з частиною долини потоку Невольниці. Після прилучення Буковини до Австрії, що відбулося згідно з австрійсько-турецьким договором, село Новоселиця залишилося у складі Молдавського князівства, а частина володінь відійшла до Австрії і була прилучена до складу села Молодії.

У 1782 році перед австрійською комісією, яка врегульовувала межові справи, постав молдавський боярин Костянтин Волчинський. Він заявляв, що саме йому належить частина села Новоселиця, котра

після встановлення австрійсько-турецького кордону залишилася на Буковині.

За словами Волчинського, його володіння починалися з поляни Белей, де стикалися межі сіл Чернівці, Козмин та Новоселиця. Далі межа пролягала в долині, на пагорбі, у Пояні Грабовій, на кургані під назвою «Хог», а звідси вела до Молдови¹. Це ще раз підтверджує, що східна частина Козминського лісом аж до річечки Невольниці протягом тривалого часу належала Новоселиці-Урвиколесам.

Порівняно велика кількість романізмів при межовому опису Новоселиці дозволяє зробити припущення, що мешканців відновленого поселення у XVII-XVIII століттях були здебільшого румуномовними. Натомість попередня назва «Урвиколеса» вказувала на український етнічний характер мешканців.

Тарашани – село біля Поляни Кіндіна

Варіанти назви: **Татарешени, Тъерешени, Тарешени, рум. Tărășeni.**

Ім'я, здається, походить від слова *tatar* – «татарин» або *молд. teteraș* — «татарчук». Тарашани могли бути татарською колонією XII або XIII ст.²

12 серпня 1588 року Ончул Галицький разом з синами Теодором Казаку і Думітром продав паркалабу Григорашеві Саві за 130 битих талярів верхню частину села Тарашани, що належало в той час до Сучавського цинуту³.

Верхні, або Горішні, Тарашани охоплювала південну частину Козминського лісу, займаючи зі сходу половину Поляни Кіндіна, а на захід простягалися до копаної могили. Ця ділянка межі відповідає розмежувальній лінії між Тарашанами і територією Пустія (Поляна Грабова), встановленій у 1782 році австрійською комісією.

Поляна Грабова, або Пустія – запусіла ділянка Козминського лісу

У 1782 році, під час визначення меж села Козмин, австрійська комісія встановила, що **Поляна Грабова** – це місцевість під назвою «Пустія» (рум. «Pustia»), тобто пуста, незаселена місцина, що немає

¹ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 5. – P. 201-202.

² Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde = Буковина. Загальне краєзнавство. – S. 119.

³ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 1. – P. 105.

власника. Очевидно, що частина території Поляни Грабової опинилася по той бік австрійсько-турецького кордону, а інша відійшла до Австрії.

Австрійська комісія встановила, що межа Пустії починалася від «чистої могили» – насипного кургану поблизу Поляни Грабової, де стикалися межі сіл Козмин, Новоселиця і Пустія. Межа прилягала до володінь Козмина і вела над потоком Грабова, проходила через ліс, річку Невольницю, декілька ям, долину, Опчину, гору Гропілор до потоку Хмелевіє (Хмелевий?) і до могили, де стикалися межі сіл Козмин, Пустія і Мигучени. Далі межа пролягала біля витоків потоку Котовець, де також зафіксований край території села Мигучени, на розтік (відгалуження русла) потоку Котовець, на границю села Тарашани, яке також називалося Татарашани, відтак на потік Котовець, на край дубового гаю (діброви), біля Поляни Кіндіна, де стикалися межі сіл Тарашани, Пустія і Привороки. Потім межа вела попри володіння села Нігорени, до розбійницької криниці, а далі – до «чистої могили»¹.

«**Чиста могила**» – це насипний курган, на якому ще не було встановлено додаткових розмежувальних знаків. Очевидно, вона була свіжонасипаною після того, як основна частина Козьминського лісу відійшла до Австрії і була передана громаді села Молодія. На той час саме село Молодія вважалося спадкоємцем села Козмин, а сам Козмин – хутором Молодії².

Біля іншої могили сходилися межі Козмина (Молодії), Пустії і Мигучен, а також села Волоки. Неподалік могили, на північний схід від неї, розміщені витoki потоку Хмелевіє (рум. Hmelevie) – початкова назва, мабуть, Хмелевія або Хмелевий – від слова «хміль». Це ліва притока Невольниці. На австрійській карті дистрикту Буковина 1773-1776 років позначена як «Камена».

Як свідчать грамоти 1508, 1517 років, західна частина Пустії, як і полоса лісу на лівому березі Невольниці аж до її впадання у річку Дереглуй, у минулому належала до землеволодінь села Трестяна (Димка)³. Коли відбулася зміна власника – невідомо.

Після приєднання території Пустії до Молодії біля витоків Невольниці постала німецька колонія Францтал (нім. Franzthal), тобто «Долина Франца», названа так на честь австрійського імператора Франца І.

¹ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 5. – P. 201.

² Documentele moldovenești dela Ștefănița Voevod / Publ. de M. Costăchescu. – P. 254.

³ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 1. – P. 3, 8.

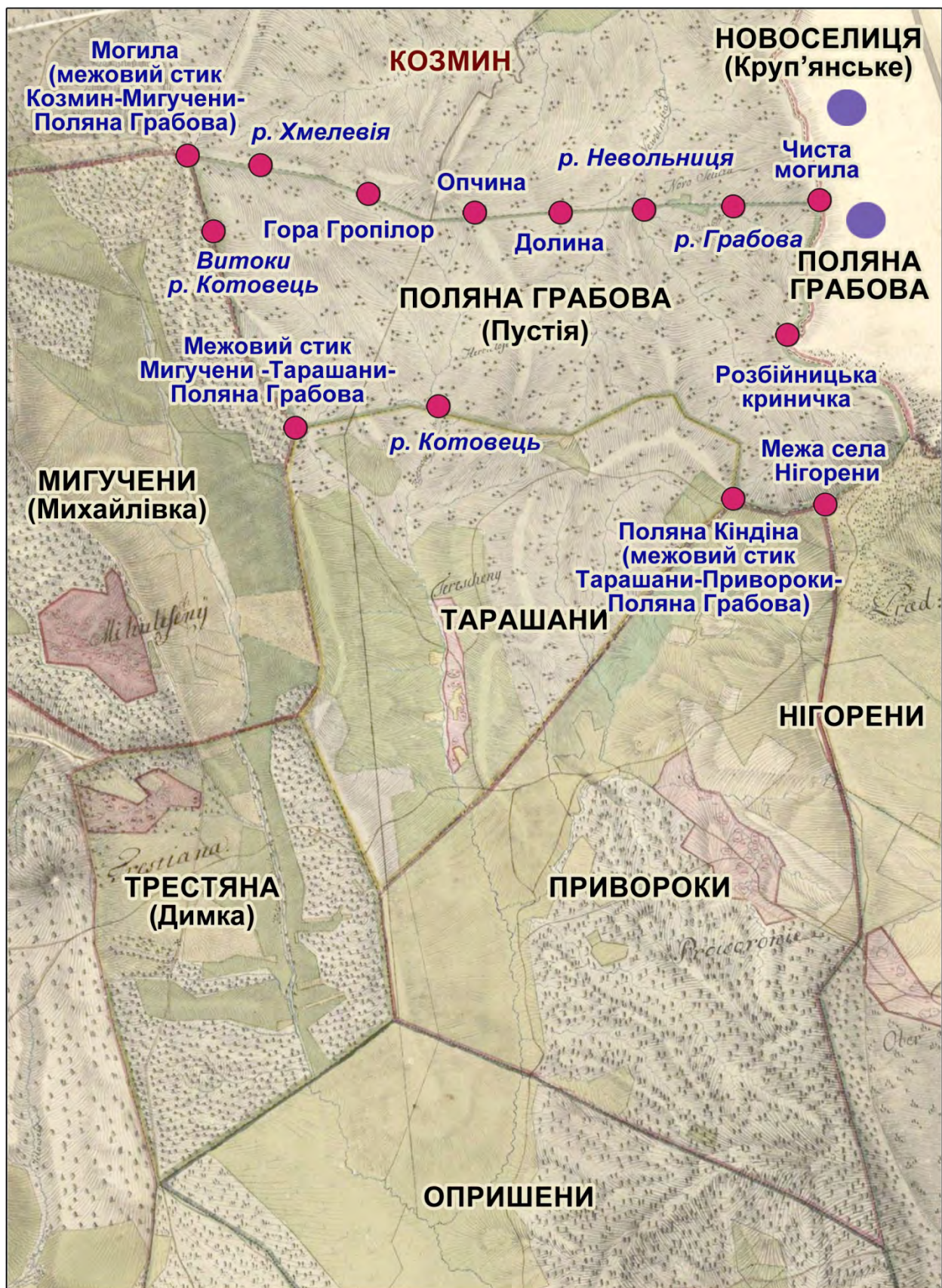

Рис. 4-24. Межові знаки австрійської частини Поляни Грабової (Пустії) у 1782 р. Карта "Distrikt Bukowina (1773-1776)".

Під час свого візиту на Буковину імператор переїжджав з Радівців до Чернівців, снідав на Кайзерівському хребті і милувався прекрасним краєвидом¹.

Кут-Баїнський – колишній присілок Луковиці

Рум. *Cotul-Bainschi*.

Поселення виникло на території села Луковиця, а назва пов'язане, мабуть, з прізвищем Григораша Баїнського – старости (ворніка) у Руському Кимпулунзі (Довгополі). Він згадується також як співвласник Луковиці².

У 1734 році ігумен Путнянського монастиря Макарій скаржився тодішньому молдавському господарю Костянтину Маврокордату, що Григораш Баїнський обложив монастирський маєток Кузьмин, і просив відновити порядок³.

У 1824 році Катерина Шаган заповіла село Кут-Баїнський своїм синам Штефанакію і Йордакію. Як свідчить текст заповіту, село Кут-Баїнський було приданим від її матері Марії, дочки медельнічера⁴ Шербана Флондора⁵, який в історичних документах згадується як великий медельнічер і власник верхньої частини Луковиці. У 1760 році від звертався до молдавського господаря Іона Каллімакі з прохання провести розмежування своєї власності у Луковиці, тобто встановити межові стовпи⁶.

У 1824 році Кут-Баїнський, як самостійна громада, межував з Луковицею, Молодією і Новоселицею. Тобто, вже Кут-Баїнський, а не Луковиця, займав північно-східну ділянку Козминського лісу.

* * *

Нинішній Кузьминський ліс, або, в минулому, Козминова Буковина, у XV – XVIII ст. належав багатьом власникам, серед яких найбільшими частинами володіли нинішні села Димка (Тристянець),

¹ Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde = Буковина. Загальне краєзнавство. – S. 254.

² Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 4. – P. 163.

³ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 4. – P. 127.

⁴ *Медельнічер* (рум. *medelnicer*) – боярський титул в Молдавському князівстві. Походить від слов. *мѣдѣница* – мідний умивальник. Медельнічер буквально означає людину, яка прислужувала князеві під час миття рук. Великий медельнічер був членом боярської ради.

⁵ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 6. – P. 426-427.

⁶ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 4. – P. 163.

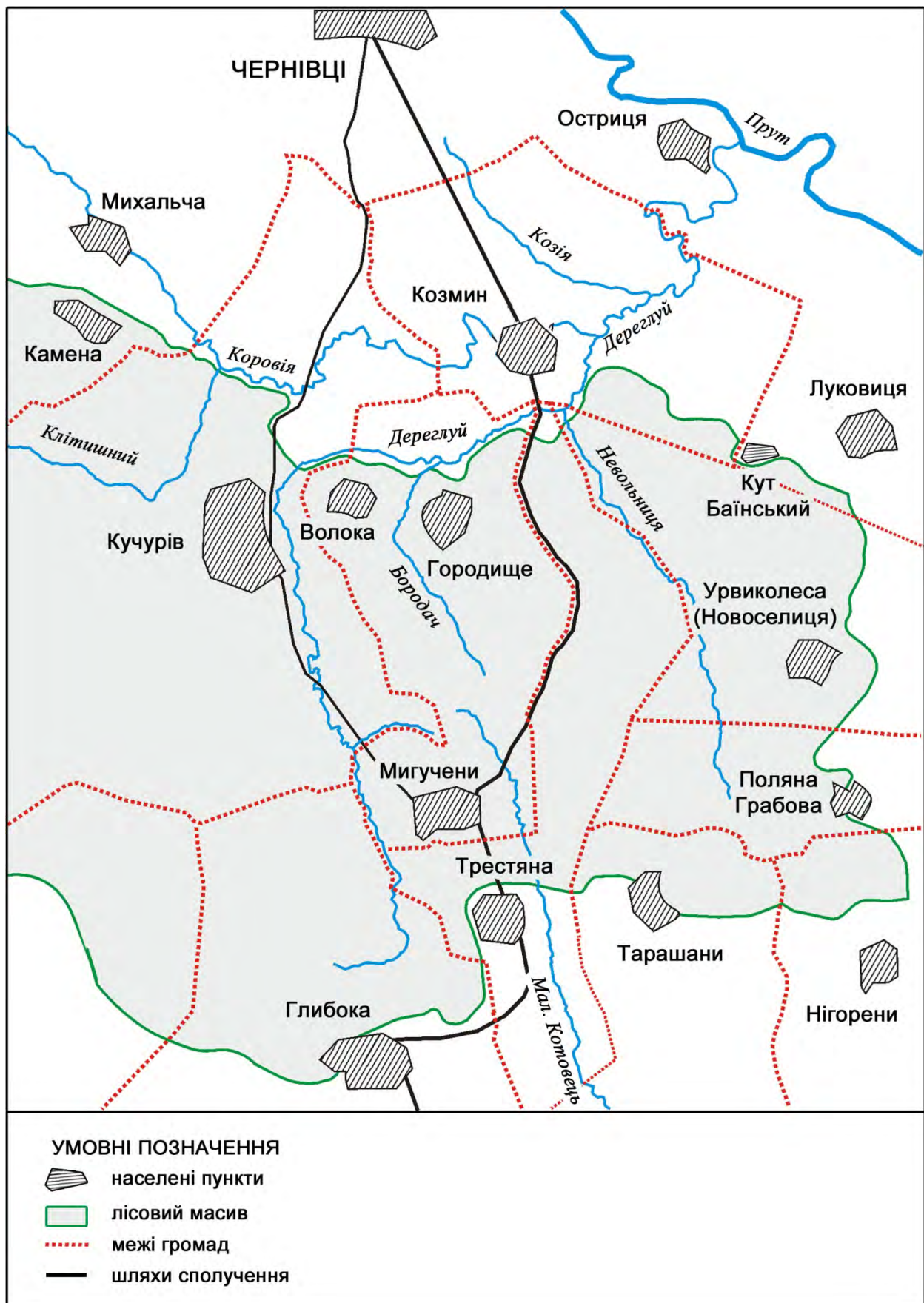

Рис. 4-25. Козминова Буковина та її співвласники в XV-XVII ст.

Михайлівка (Мигучани), Волока і Грушівка (Городище), Круп'янське (Урвиколеса, або ж Новоселиця). Кожне з них мало підстави передати своє ім'я прилеглому буковому лісу.

Однак його назву закріпилося за селом Козмин, тому що саме воно, по-перше, було найзначнішим поселенням в цій місцевості. По-друге, біля Козмина проводив огляд своїм військам польський король Ян Ольбрахт і цей населений пункт увійшов в міжнародні хроніки. Однак не останнє значення мала та обставина, що серед усіх сусідніх сіл тільки Козмин був тісно пов'язаний з воєводою Штефаном Великим. Козмин належав йому на правах приватної власності і 1488 року воєвода подарував це село Путнянському монастиреві.

Розділ 5

ЗЕЛЕНИЙ ГАЙ

5.1

ПІД КРИЛОМ «ВЕЛИКОГО БОЯНА»

Давня історія багатьох поселень Буковини покрита густим туманом таємничості, покривало якого тою чи іншою мірою приховує сліди походження, становлення і розвитку. До населених пунктів з особливо загадковою біографією належить, без сумніву, і нинішнє село Зелений Гай, що розкинулося на лівому березі неспокійного Пруту, неподалік таких значних населених пунктів, як Бояни і Новоселиця. За час свого існування воно неодноразово змінювало свою назву, приналежність до різних громад і навіть розташування, що суттєво ускладнювало дослідження і обмежувало достовірну інформацію.

Нинішній Зелений Гай складається з двох частин, які до 1946 року були окремими адміністративними одиницями, відомими під назвами «Легучени-Тевтул» (західна частина) і «Гоголина» (східна частина). До 1754 року західна частина Зеленого Гаю становила одну громаду (село) з нинішнім населеним пунктом Припруття (колишні назви – Легучени, Легечени, Лехьчени), а ще раніше була одним із «прикутків» громади «Великий Боян». Натомість східна частина до об'єднання з Легученами-Тевтулом називалася Голубівка, Гугуліна, Гоголина, Верхні Строешти, Строїнці. Останні дві назви вказують на спільний історичний розвиток з нинішнім село Строїнці, що на північному сході від Зеленого Гаю.

Перші письмові згадки про «Великий Боян»

Перша письмова згадка про село (громаду) Бояни датується початком XVI століття. 4 січня 1523 року воєвода Стефан (Штефаніца) видав грамоту, якою затвердив зміни власників Великого Бояна.

Згідно з документом, чотири брати Іон, Міхайлаш, Сіміон, Добрулец і їхня сестра Настаска, а також численні племінники, погодилися передати іншому своєму родичу князівському писарю пану Іванку, сину Добрула, третину села від Великого Бояна – **«третюю част село, от великій боґан»**¹. Взамін цього Іванко передав родичам частину своєї власності – половину села Пилипча над Дністром і третю частину села Тодорище над річкою Жижією, які він раніше придбав за 500 татарських золотих.

Якщо брати Іон, Міхайлаш, Сіміон, Добрулец і сестра їх Настаска названі у грамоті «нашими слугами», то для писаря князівської канцелярії Іванка вжиті слова **«наш вѣрній пан»**. Це було офіційною формою називання або звертання до чоловіка, який належав до привілейованих верств феодального суспільства. Часто слово **«пан»** вживався як синонім до **«боярин»**. У Молдавському князівстві побутували також терміни «пан великий», «пан малий», тобто «малий боярин» і «великий боярин»².

Очевидно, на той час писар Іванко, син Добрула, службовець князівської канцелярії, займав значно вище суспільне становище, ніж його родичі, а село Бояни справді було значною громадою, якщо третина його власності вартувала приблизно стільки ж, як половина села Пилипча і третина Тодорища.

З ім'ям писаря Іванка пов'язана і наступна згадка про Великий Боян, що датується 8 квітнем 1528 року. У ній воєвода Петро Рареш позбавив Іванка власності у Великому Бояні і повернув **«село на Протѣ на имѣ Великіи Боґан»** з усіма прикутками попереднім власникам, а саме паркалабу хотинському Іону Стирчі, його брату паркалабу кікіліверському Міхулу Стирчі і сестрі їхній Федьці³.

Як зазначено у грамоті, братанич Іона і Міхула Стирчі **«нѣкіи Иванко що был писар»** у боротьбі зі своїми родичами обманним чином добився права власності на це поселення, а потім втратив свою частину через **«хитлѣнство»**, тобто зраду⁴.

Мова, очевидно, йде про відоме в історії повстання проти воєводи Штефаніци, що спалахнуло 1524 року у місті Роман. Причиною його стала надмірна жорстокість Штефаніци у ставленні до молдавського боярства. У 1523 році він на підставі лише однієї підозри велів обезглавити свого вихователя гетьмана Арбуре, а невдовзі і його синів Теодора і Микиту, що й спровокувало виступ⁵. Проте воєводі вдалося

¹ Documentele moldovenesti dela Ștefănița Voevod / M. Costăchescu. – P. 420–422.

² Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. Т. 2. – С. 125.

³ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 1. – P. 26–27.

⁴ Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. Т. 2. – С. 507.

⁵ Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde = Буковина. Загальне краєзнавство. – S. 333.

придушити заколот. Окремі організатори були вбиті, а багато бояр втекло за кордон і просили захисту в польського короля. Штефаніца домагався видачі утікачів, але безрезультатно.

Молдавські бояри, що залишилися в країні, не залишили спроб позбутися жорстокого Штефаніци. Вже 1527 року, під час перебування у Хотинському замку, він був отруєний.

Якщо судити із грамоти Петра Рареша, то писар Іванко був одним з організаторів змови 1524 року, тому що разом з іншими «невірними» висунув одного «лотра» претендентом на князівський престіл. Про його особливу роль може свідчити і впливова посада. Адже на той час він був не рядовим писарем, а керівником князівської канцелярії – «логофетом».

Як колишній власник Боян і логофет Іванко згадується у грамоті воєводи Єремії від 2 липня 1604 року¹. Про логофета Іванка йдеться також в грамоті самого воєводи Штефаніци, виданій 10 квітня 1524 року². У ній вказано, зокрема, про передачу новому логофету Тоадеру двох циганських сімей від «**ИВАНКА ЛОГОФЕТА**», який був позбавлений права власності на них через свою зраду.

Подальша доля логофета Іванка, який також згадується в документах як Іванко Добрулович³, невідома. Дослідники висувають припущення, що він або ж провів останню частину свого життя в сусідніх землях, або ж був страчений воєводою Штефаніцею як один з організаторів невдалого заколоту.

Наступна згадка про Великий Боян зафіксована у 1547 році. Воєвода Ілляш дарує третю частину села у Чернівецькій волості (**ВОЛОСТИ ЧЕРНОВКОН**) від Великого Бояна дяку Матяску Стирчі, сину колишнього хотинського паркалаба Іона Стирчі. Ця частина раніше належала брату Іона Стирчі Міхулу, колишньому паркалабу у балтинському граді (*Cetatea de Baltă*)⁴.

Ще одна цікава згадка датована 3 квітня 1560 роком. Цього дня спадкоємці старого Табуча, тобто Табуча з Боян, розділили на три частини село Бони, що зафіксоване у документі під новою дещо видозміненою назвою – Боянул (**Боганул**)⁵. В результаті поділу села з усіма прикутками нижню частину отримали Тоадер, син Іванка, і Ангеліна – племінниця Іванка, дочка Думітрова. Середня частина відійшла дітям Зойки і Бурлі, а верхня частина – дітям Івана Стирчі і Міхула Стирчі.

¹ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 1. – P. 138.

² Documentele moldovenești dela Ștefănița Voevod / M. Costăchescu. – P. 440–441.

³ Documentele moldovenești dela Ștefănița Voevod / M. Costăchescu. – P. 445.

⁴ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 1. – P. 47.

⁵ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 1. – P. 65–67.

Привертає увагу, що серед власників Боян залишився Тоадер, син Іванка Добруловича, хоча офіційно його батько, колишній логофет, був позбавлений права на цю власність згідно з грамотою Петра Рареша від 1528 року. Очевидно, що родичі Іванка Добруловича не вважали Іванка явним зрадником, на відміну від воєводи Штефаніци чи його наступника Петра Рареша.

Що ж до зміни назви з «Великого Бояна» на «Боянул», то це можна пояснити частковою втратою територій і виділенням окремих наділів. Схоже, що ще у XV століття відділися Остриця, що належала нащадкам Табуча з Боян, а саме Тебучу з Кобилів. До 1560 року могли стати самостійними і Легечени, хоча не можна говорити також мірою впевнено, як про Острицю.

Із поділу боянівських землеволодінь у 1560 році можна допустити, що нижня частина Боян – це були Лехучени, середня частина – це, власне, Бояни, а верхня частина – нинішня Магала. Кожна з цих частин мала вихід до берега Пруту, де могли бути розміщені згадані у грамоті млини.

Таке припущення підтверджується традицією місцевого називництва, коли при визначенні верхньої і нижньої частин поселень в давнину найчастіше враховувалося їх розміщення стосовно течії річки чи потоку, на берегах яких вони знаходилися. З огляду на це верхньою частиною могла називатися Магала, а нижньою – Легечени, що розміщувалося найнижче за течією Пруту.

Очевидно, що ця версія вимагає додаткового дослідження і відповідної перевірки новими джерелами. Проте нема сумніву, що на певному історичному етапі Лугучени, як і Остриця, розвивалися в складі Великого Бояна і мали безпосередній вплив на його становлення і розвиток як «великого».

Боярин Табуч з Великого Бояна та його спадкоємці

Згідно з джерелами, найдавнішим відомим власником Боян був Табуч, який згадується в аналізованих нами документах як Табуч, Табуч з Великого Бояна, Табуч з Бояна, Старий Табуч. Мова, очевидно, йде про молдавського боярина «пана Табуча», «жупана Табуча», прізвище якого засвідчене у грамотах господаря Олександра Доброго у 1411-1414 роках¹. Цілком можливо, що саме Табуча з Великого Бояна стосується і дещо видозмінена форма прізвища «Тобучь», що зафіксовано у

¹ Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 81, 104.

документах князівської канцелярії у 1407-1415 роках¹. У будь-якому разі йдеться про авторитетного боярина, який займав чільне місце у боярській раді при господарі Молдавського князівства.

Дослідники буковинської шляхти вважають, що ім'я чи прізвище Табуч (рум. *Tăbuci*) походить від куманського (половецького) вождя Тебука, спадкоємці якого були пов'язані з молдавським боярським і князівським родом Мушатичів. За їхніми даними Юрашко Табуч отримав маєток Бояни від князя Олександра Доброго у 1411 році².

Очевидно, що прив'язка дати отримання Боян до 1411 року не є випадковою. Адже саме цим роком датується найдавніша згадка в українсько-молдавських грамотах про «пана Табуча»³. Однак слід уточнити, що, по-перше, що в історичних грамотах мова йде не про Юрашка Табуча, а про Петрашка. А по-друге, згідно з грамотою від 1528 року, «**Пьтрашко синь Табоучев**» отримав від воєводи Олександра Доброго не маєток (село), а «**великое привиліє**»⁴, тобто підтвердження своєї власності на село «Великий Боян». Великим привілеєм цей документ називався тому, що його скріплювала велика печатка молдавського воєводи⁵.

У грамоті від 1560 року подібний документ згадується також як привілей на підтвердження. – «**привиліє на потврьжденіє**», який мала від воєводи Олександра Доброго онука Табуча Олена, дочка Петрашка⁶. Можна допустити, що мова йде про один і той же привілей, хоча більш ймовірно, що йдеться про різні документи, отримані в період правління Олександра Доброго (1400-1432). У першому випадку – Петрашком, а потім – і його дочкою Оленою.

Існує чимало й інших підстав, що дозволяють прийняти 1411 рік як дату підтвердження права власності Петрашка Табуча на село Великий Боян. Зокрема, ця дата цілком корелюється з початком пожалувань Олександра Доброго, здійснених стосовно буковинських маєтків на лівому березі Пруту. Першим відомим актом стала передача Журку Драготескулу села Вишня (Горішня) Чорнівка – «**вьшнаа чернавъка**

¹ Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 2, p. 629; vol. 1, p. 122.

² Styrcea – Wikipedia. URL: <https://de.wikipedia.org/wiki/Styrcea>.

³ Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 81.

⁴ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 1. – P. 27.

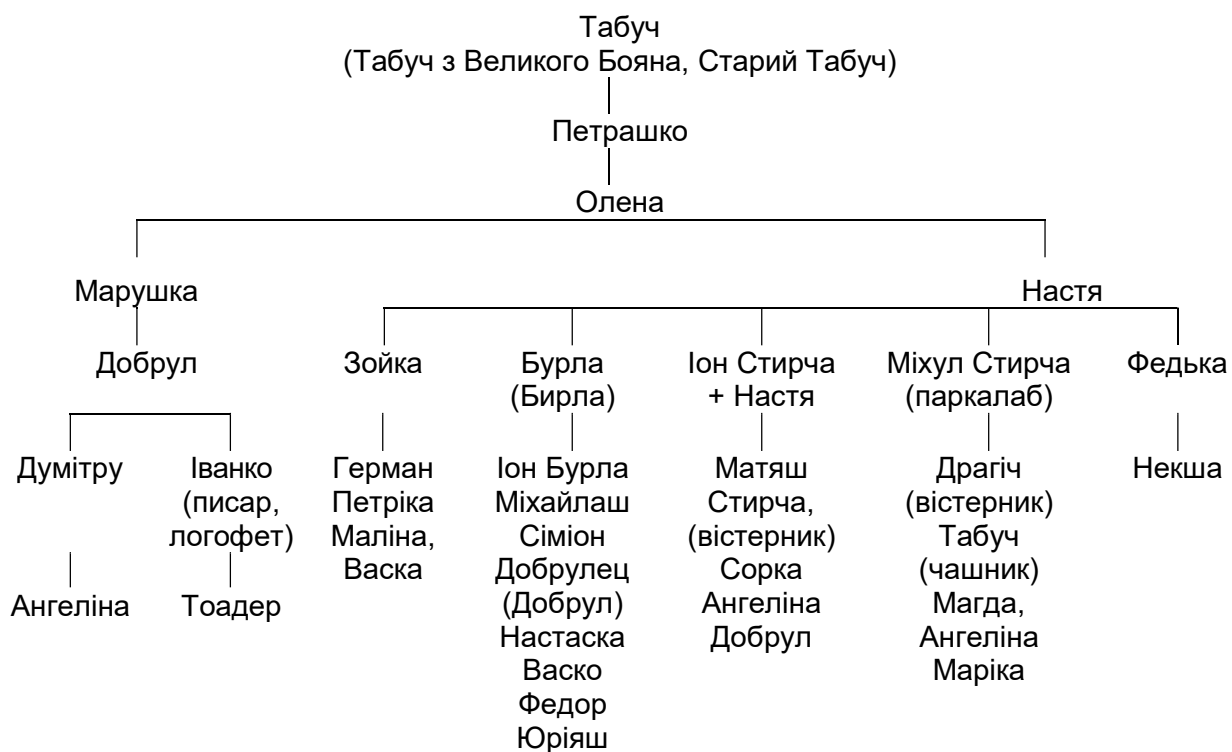
⁵ Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. Т. 1. – С. 159.

⁶ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 1. – P. 66.

противъ топоровци» – 5 квітня 1412 року¹. А 6 червня 1413 року Олександр Добрий подарував своїй тещі Анастасії село Великий Кіцмань – «великий коцман»².

Цікаво, що у документі від 28 червня 1411 року Табуч згадується разом з Хотьком Цяценським і Шандром Хотинським³ – комендантами Цецинського і Хотинського замків і водночас керівниками Цецинської і Хотинської волостей.

Родовід найдавніших представників сімейства Табучів реконструював упорядник і видавець грамот XIV – XVI століть Михайл Костакеску⁴. Згідно з ним, найдавнішим представником першим був Табуч з Боян. Далі йшли його син Петрашко, онука Олена, правники Марушка і Настя, а відтак праправнуки – Добрул, Зойка, Бурля, Іон Стирча, Міхул Стирча і їх сестра Федька.

У текстах грамот 1523-1560 років ми натрапляємо на деякі суперечливі відомості щодо окремих осіб з роду Табучів. У першу чергу

¹ Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 98.

² Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare / Public Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 101.

³ Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 85.

⁴ Documentele moldovenești dela Ștefăniță Voevod / M. Costăchescu. – P. 427.

стосується Олени, матері Марушки і Насті. У грамоті від 1523 року Олена згадується як дочка Табуча від Бояна, а її онуки – (онікове оленіни, дьщере Табучеви от Бюгана)¹. В іншому документі Олена вказана як онука Табучева (Олена, внюка Тъбучева)², тобто дочка Петрашка.

З огляду на цю і деякі інші суперечності Теодор Балан, реконструюючи родовід Іона Стирчі, його брата Міхула і сестри Федьки, позначив їх як дітей Насті і онуків Петрашка³, тобто повністю вивів з родової схеми Олену, вважаючи її, мабуть, чи то сестрою, чи дружиною Петрашка, але тільки не його дочкою. На нашу думку, родове дерево Табучів від Міхая Костакеску є більш точнішим.

Якщо ми приймаємо версію, що Петрашко Табуч отримав привілей від воєводи Олександра Доброго у 1411 році, або ж загалом в період між 1407 і 1414 роками, то, очевидно, саме він був згаданий у грамотах цього періоду як Табуч (Тобуч). Натомість Старим Тубучем, тобто Табучем з Боян, міг називатися його батько – попередній власник Великого Бояна, який володів селом ще в другій половині XIV століття.

Така версія опосередковано підтверджується реконструйованим родоводом, згідно з яким у 1523 році, під час затвердження передачі 1/3 частини села Великий Боян Іванку Добруловичу, були присутні представники 5 і 6 покоління Тебучів. Якщо врахувати, що середній вік зміни поколінь становить близько 25 років, то тривалість лінії з шести поколінь родини Табучів становитиме приблизно 150 років. Це дозволяє допустити, що найдавніший відомий представник цієї родини Табуч, або «Старий Табуч», міг володіти «Великим Бояном» ще в 70–80-х роках XIV століття. А на початку XV століття його син Петрашко отримав підтвердження своїх прав на Бояни від воєводи Олександра Доброго.

За будь-яких версій немає сумніву, що село (громада) Великий Боян існувала ще переходу буковинських земель, розміщених у межиріччі Пруту і Дністра, під владу Молдавського князівства, що відбулося за одними даними, наприкінці XIV століття, а за іншими – на початку XV століття. Але навіть і в 1436 році цю землю називали Шипинською. Саме таку назву вживав воєвода Ілляш, коли 23 вересня 1436 року складав васальну присягу польському королю Владиславові III у Львові. Він визнавав «шкоди», заподіяні його батьком воєводою Олександром Добрим на Покутті і як компенсацію зобов'язувався повернути

¹ Documentele moldovenești dela Ștefănița Voevod / M. Costăchescu. – P. 427.

² Documentele moldovenești dela Ștefănița Voevod / M. Costăchescu. – P. 426.

³ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 1. – P. 69.

Польській короні «землю Шепинську», котру «Молдавская земля від корони имла».

У грамоті наголошувалося, що повернення відбудеться разом з городами-фортецями Хотин, Цецин і Хмелів (Хотинъ, Цеционъ и Хмеловъ), а також з усіма волостями, містами та селами¹.

Шипинська земля вважалася леном воєводи Олександра Доброго², тобто винагородою за вірну службу. У разі порушення васалом умов договору про вірнопідданість її можна було відібрати.

Втім до фактичної повернення Шипинської землі до складу Польського королівства так і не дійшло, оскільки для Польської корони було важливішим контролювати все Молдавське князівство, а не лише її частину.

Можна цілком погодитися з даними археологів, що сучасний населений пункт, що відомий під назвою Бояни, виник близько XII століття³. Поселення активно розвивалося у період перебування у складі Галицького, а згодом Галицько-Волинського князівства. А на межі XIV – XV століть, коли буковинські землі у межиріччі Пруту і Дністра перейшли під владу Молдавського князівства, його вже навіть офіційно називали «Великим».

Походження назви «Великий Боян»

Найдавнішу версію висунув Даніель Веренка, який вважав, що назва походить від рум. слова *roiana* – «поляна»⁴. На нього орієнтувалися і австрійські краєзнавці, які, щоправда, уточнювали, що таке походження не однозначне, а є лише можливим⁵.

Продовженням цієї версії стала місцева легенда, опублікована Василе Бзовим, що село Бояни було засноване на галявині лісника, який вирощував велику рогату худобу. Згодом, коли були очищені землі від лісів за часів правління Олександра Доброго, галявина була розширена і на ній утворилося поселення під назвою Великі Бояни (рум. *Voianul Mare*)⁶.

¹ Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 2. – P. 706–707.

² Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde. = Буковина. Загальне краєзнавство. – S. 315.

³ Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Чернівецька область. – С. 420.

⁴ Werenka D. Topographie der Bukowina zur Zeit ihrer Erwerbung durch Oesterreich (1774–1785). – S. 17.

⁵ Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde = Буковина. Загальне краєзнавство. – S. 193.

⁶ Бояни = Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

На нашу думку, значно переконливішою є версія, що назва «Бояни» пов'язана з особовою назвою Боян¹. Це ім'я згадується і літописних джерелах кінця XIV – початку XV століття, а також у видатній пам'ятці давньоруської літератури «Слові о полку Ігоревім», створеним наприкінці XII століття. Боян – славетний давньоруський поет-співець і музика-гуслияр, що був близьким до чернігівського і тмутараканського княжого дворів, співав «слави» князям². Проте найдавнішою згадкою цього імені на руських землях вважається добре збережене графіті Софійського собору у Києві, що датується другою половиною XII століття. Це текст з купчої грамоти, у якому засвідчена Боянова земля. Її купила княгиня Всеволодова за 700 гривень соболиних у присутності кількох свідків-священиків. Дослідники вважають, що мова йде не про топонім від імені Боян, а саме про особу живого Бояна – власника землі³. Цілком можливо, що мова йде саме про поета-співця Бояна, що згадується в «Слові о полку Ігоревім».

Слід відзначити, що особове ім'я «Боян» до цих пір поширене у багатьох мовах, у тому числі болгарській, хорватській, угорській.

Що ж до означення «Великий», то воно вказує на значні розміри однойменного поселення, або ж на велику кількість підлеглих в адміністративному плані сусідніх поселень, що становили єдину громаду. Адже йдеться про **«село на Прѹтѣ на имѣ Великіи Боян»**. Селом в той час називали не оурей населений пункт, в територію сільської громади з точно визначеними межами (хотарями)⁴.

Певне світло на назву «Великий Боян» проливає ще один населений пункт з епітетом «Великий», що згаданий в грамоті від 6 липня 1413 року. Це Великий Кіцмань (**«великий коцман»**)⁵.

Як впливає з грамоти Олександра Доброго, Кіцмань був «великим» не тільки (чи не стільки) завдяки своєму значенню як важливого і великого за розмірами населеного пункту, а через численні присілки, що належали до нього в адміністративному плані як центру громади. У грамоті вжито вислів **«великий коцман»** з **«оусими приселкы що къ коцману прслухают»**, а також вказані їх назви.

¹ Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde = Буковина. Загальне краєзнавство. – S. 281.

² Слово о полку Ігоревім... – С. 297.

³ Висоцький С. О. Деякі питання історичної інтерпретації софійських грааффіті. *Археологія*. 1974. – С. 12.

⁴ Вплив історичних факторів на трансформацію межових знаків в Україні... – С. 141.

⁵ Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 101–104.

Рис. 5-1. Орієнтовні межі села (громади) Великий Боян на початку XV ст.

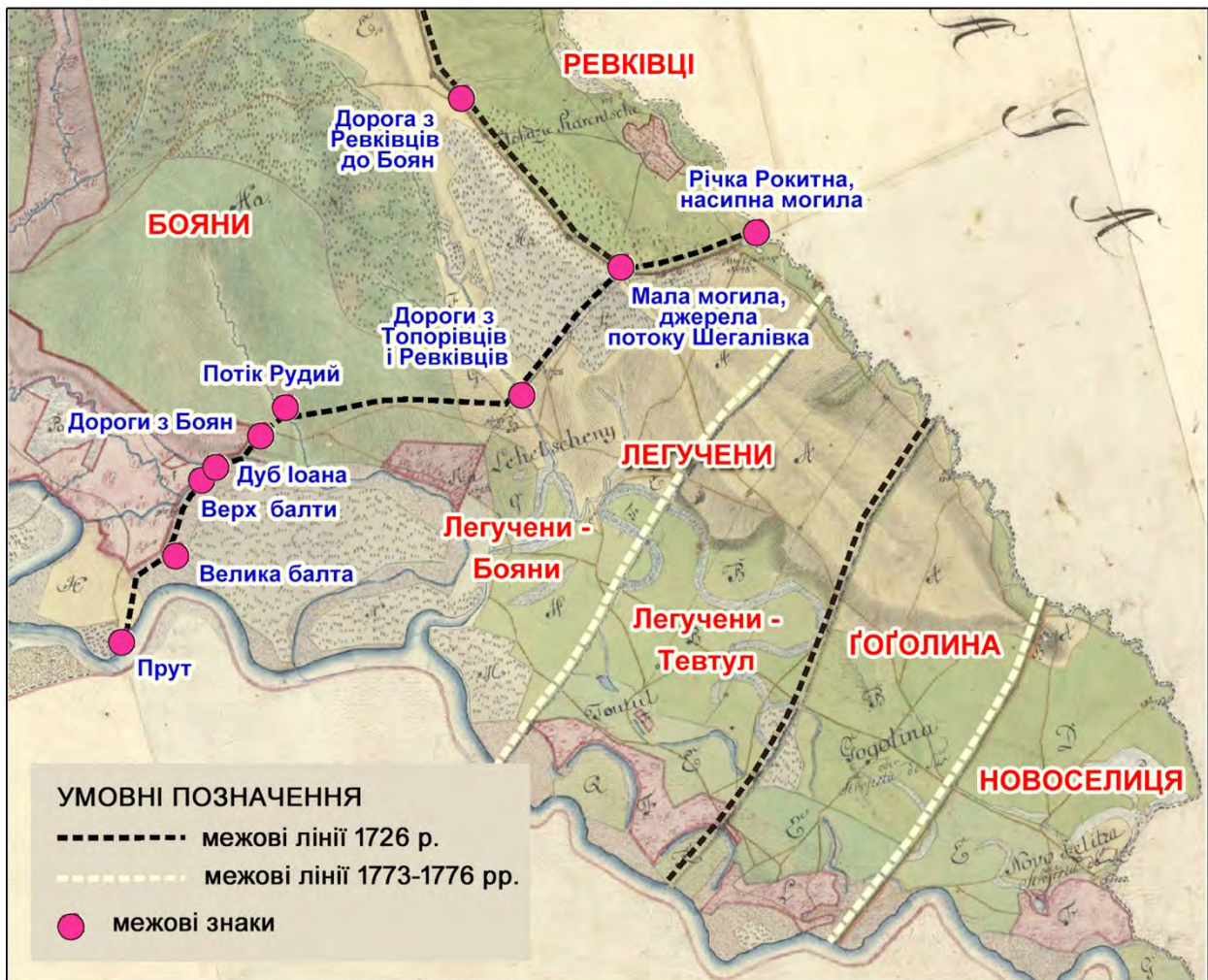

Рис. 5-2. Маркування межової лінії і межові знаки між Боянами і Легученами у 1726 році.

Характерно, що це не околичні частини населеного пункту під назвою «Кіцмань», а окремі поселення, що досить віддалені від нього. Присілками названі нинішні села Суховерхів (с҃уховерхѣ), Хлівище (хливишча), Давидівці (давидовци), а також поляна біля Валяви (валєва)¹.

У грамоті від 26 серпня 1503 року перелік присілки Великого Кіцманя ще більш розширений за рахунок нових поселень - Гаврилівці (Хавриловци), Садків (Садков), Кліводин (Кливодинопл), Блудна (Блоудна), Чаплинці (Чаплинци)². Можна впевнено стверджувати, що Великий Кіцмань робили «великим» значною мірою численні присілки, а саме окремі населені пункти, що були розміщені далеко від центрального населеного пункту, що передав свою назву громаді.

З огляду на те, що в історичних документах історичної Буковини того часу лише два села (громади) відзначені епітетом «великий» – Великий Кіцмань і Великий Боян, то напрошується логічне припущення щодо спорідненості їхніх ознак. У грамоті від 1528 року згадується, що «село на Протѣ на имѣ Великіи Боган» також мало у своєму складі менші поселення, для яких вжита назва *прикутки* – «прикутки».

Словник староукраїнської мови подає слово «прикуток» у значенні «хутір». Натомість «присілок» – «невелике село, розташоване біля великого села»³. Однак з контексту грамот, що стосуються Великого Кіцманя і Великого Бояна, а також інших громад Молдавського князівства, можна зробити висновок, що нерідко *присілок* і *прикуток* вважалися однотипними невеликими поселення, що розташовувалися на значній віддалі від головного населеного пункту, якому вони підлягали. Не випадково Іоан Богдан вважав ці слова тотожними за значенням⁴.

На жаль, у грамотах, що стосується Великого Бояна, відсутні назви віддалених присілків-прикутків, але подальший аналіз історичного розвитку села і сусідніх поселень дозволяє досить впевнено говорити про попередників нинішніх населених пунктів під назвами Магала, Остриця (на лівому і правому берегах Пруту), Боянівка, Припруття і частково Зелений Гай.

Як свідчать документи про демаркацію території Боян від 1726 року, північно-західна межа Боян пролягала від витоків струмка

¹ Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 101–104.

² Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 2. – P. 225.

³ Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. Т. 2. – С. 241, 245.

⁴ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 2. – P. 602.

Молатець (*Molatețul*) до річки Гуків, а далі до могили, розміщеної між двома потоками. Очевидно, між руслами самого Гукова і його правої притоки, що витікає неподалік височини Липник в гори Довга. На карті фон Міга ця річечка позначена як Довга.

Далі від курган-могили межа вела до ставка Попенка (*Popenci*), що належав до Раранча (Рідківців) і розміщувався на потоці Довга, а відтак до західних схилів гори Липник, де закінчувалася межа Раранча і був межовий стик території Боян, Раранча і Остриці. Комісія не змогла завершити розмежування між Боянами і Острицею, тому що були відсутні представники Путнянського монастиря, якому належало це село, а по-друге, не залишилося чітких старих межових знаків.

Завершити розмежування між Боянами і Острицею вдалося лише 1752 року, коли до Остриці відійшла територія, розміщена на захід від північної частини русла річки Гуків і навколо гори Липник. На північному заході Остриця межувала з селом Жучка, що належала до володінь Барновського монастиря, а далі межа пролягала через середину села Буда, а відтак до берега Пруту.

На підстав аналізу розмежувальних актів 1726 і 1752 років можна зробити висновок, у пам'яті місцевих мешканців зберігся той час, коли Остриця належала до володінь Великого Бояна. На це вказували і деякі старі межові знаки, зокрема могила на бравому березі річки Гуків, а також північно-західний край території села Боян, що стикався з південно-західним кутком території Раранча.

Ще одним важливим, хоча й опосередкованим, свідченням приналежності Остриці до Великого Бояна можуть бути згадки про давніх власників Остриці, а саме Табуча з Кобилів, ім'я якого доволі рідкісне і вказує на родинні зв'язки з Табучем з Великого Бояна.

25 квітня 1472 року воєвода Штефан Великий викупив село на ім'я Остриця (**Острица**) у Тебуча з Кобил (**Тъвоуч от Кобылех**), його брата Пожара та сестри Настасії, і подарував Путнянському монастирю разом з місцем для млинів на річці Прут¹.

Іменування «Тебуч з Кобилех» вказує, найімовірніше, на село Кобили, що неподалік нинішнього міста Дорогой². А згадка про старий привілей на село Острицю від воєводи Олександра (Доброго) викликає асоціацію з давніми привілеями від того ж Олександра Доброго і на село Великий Боян, який мала родина Табучів.

З огляду на родовід Табучів можна припустити, що Тебуч з Кобил був правнуком Табуча з Великого Боян, а згадана у документі його сестра Настасія – правнукою Табуча з Боян на ім'я Настя, що була співвласницею Боян (*табл., с. 214*).

¹ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 1. – P. 169–170.

² Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 1. – P. 171.

З переходом буковинських земель до складу Австрійської імперії на землях історичної Остриця сформувалося кілька самостійних громад – Остриця (над Прутом), Кут Остриці, Магала і частково Буда¹, які без особливих застережень можна віднести до території історичного Великого Бояна.

Привертає увагу, що у грамоті від 1560 року Бояни втратили у назві статус «великого» села і вперше вжито найменування «Боянул», що має східнороманський суфікс-артикуль «-ул». Втім таке ім'я більше не зустрічається офіційних документах XVI і XVII століть і вживається лише у формі «Боян»². Це може служити підставою для припущення, що варіант назви «Боянул» – це була радше новація князівського писаря, аніж розмовна традиція місцевого населення.

У перший період після переходу буковинських земель до складу Австрійської монархії (1774-1785) вживалися назви «Боян» (*Boian, Vojan*), «Бояна» (*Vojana, Богана*), «Бояно» (*Vojano*)³. На переломі XIX–XX століть як офіційна назва утвердилася німецькою мовою «*Vojan*», румунською – «*Voian*», а українською – «Бояни»⁴.

¹ Поширена версія, що село Буда виникло на території громади Магали. Проте розмежувальний акт 1752 року свідчить, що радше Магала була спочатку околицею Буди, бо сформувалася внаслідок поділу Буди на дві частини. Острицька межа пролягла якраз серединою цього поселення. Втім не можна відкидати версію, що «магала» вважалася також околицею лівобережної Остриці, яка в австрійський період була відома як Кут Остриці або Котени (*Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde = Буковина. Загальне краєзнавство. – S. 243, 483*).

² *Documente bucovinene de T. Balan. – Vol. 1, p. 134, 139, 152, 257; vol. 2, p. 138, 143; vol. 3, p. 49.*

³ Werenka D. *Topographie der Bukowina zur Zeit ihrer Erwerbung durch Oesterreich (1774–1785).* – S. 16.

⁴ *Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde = Буковина. Загальне краєзнавство. – S. 193.*

ВІД «ЛЕХЬЧЕН» - ДО «ТЕВТУЛА»

Лехьчѣни - село на Пруті

Як самостійна громада село Легечени вперше згадується 1 березня 1617 року, коли воєвода Радул підтвердив право Онофрея Вранчанула на 1/3 частину села Герца та 1/2 села Легечени, що належали до Чернівецького цинуту (волості)¹.

Онофрей Вранчанул отримав обидва села від тітки Тодосії, дочки Ончула Батрана та онуки Луки Арбуре, колишнього портара – начальника охорони воріт Сучавського замку². За прізвищем чоловіка Тодосія також згадується в документах як Ястревська³.

Грамота була написана українсько-слов'янською мовою, однак у збірнику Теодора Балана опублікована лише в перекладі румунською. Щоправда, видавець використав одночасно і перекладену, і первинну назву села Лехьчені, вжиту в оригінальному тексті як «Лехьчѣни».

На словотворчу основу історичного імені населеного пункту претендує особова назва «Легет» – похідне «Легет(ишь)», що зафіксовано в грамоті молдовського воєводи Штефана Великого, датованій 1495-1496 рр.⁴. У ній йдеться про продаж Драгуліною, внучкою Стефана Легетиша і дочкою Лацка Легетиша, своє спадкової власності – села Деокиці⁵.

Побутують також версії, пов'язані з особовими назвами «Легач» або «Лехач»⁶, а також з етнонімом «лях» (*lex*), тобто «поляк» (рум. – *leah*). На польську версію орієнтує прізвище землевласника Ястревського (*Iastrevschi*), по-іншому Ябстрецького (*Iabstrețchi*)⁷.

У грамоті від 1617 року вказано, що половина Легечен, котра

¹ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 2. – P. 76-77.

² Documente bucovinene de T. Balan. – Vol. 2, p. 76-77; vol. 1, p. 126.

³ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 2. – P. 77.

⁴ Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. Т. 1. – С. 542.

⁵ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 2. – P. 92-93.

⁶ Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde = Буковина. Загальне краєзнавство. – S. 483.

⁷ Burlacu G., Radulescu M. S. Ioneștii de la Brad, studiu genealogie și istoric... – P. 61.

відійшла до Онофрея Вранчанула, розміщувалася у нижній частині села (громади) – над річкою Прут. З огляду на прив'язку назв «верхня» і «нижня» до верхньої і нижньої течії річки, можна впевнено стверджувати, що мова йде саме про західну частину нинішнього Зеленого Гаю. Це підтверджується і пізнішими документами, серед яких особливе місце займає грамота молдавського господаря Матея Гіки від 5 травня 1754 року, згідно з якою Костянтин Тевтулу отримав право на володіння своїм маєтком і половиною (нижньою частиною) села Легечени¹.

Заслуговує на увагу згадка, що до нижньої частини Легечен, або ж Нижніх Легечен, належали у 1617 році млини на річці Рокитній (рум. *moară pe pârâul Răchietnei*) – лівій притоці Пруту, що зливається з ним на південній околиці міста Новоселиці². Річка відома також як «Старий кордон», тому що тривалий час служила природнім маркером австрійсько-турецького, а згодом австрійсько-російського кордону.

Отже, згідно з грамотою воєводи Радула, на початку XVIII століття окремі ділянки нижньої частини Легечен розміщувалися не тільки на південно-західному, але й на північно-східному березі річки Рокитної.

Попереднім власником нижньої частини Легечен згадується Григорій Вранчанул, камергер князівського двору, який отримав цю власність за часів правління воєводи Єремії Могили³ (1595-1606).

Наступна згадка про Легечени стосується 1635 року, коли відбувся поділ маєтків старшого Драгшана і Магоша⁴. За його результатами 1/4 частина Легечен перейшла до Думітра і його братів Василя та Казакула, а ще одна така ж частина – до Магди, дочки Ісака.

Цього разу мова, найімовірніше, йшла про Верхні Легечени. Підтвердженням цього можуть служити пізніші документальні згадки про нового співвласника села Думітру з Лігічені (*Dumitru ot Lihiceni*)⁵, або ж Думітру Легачинського (*Dumitru Lehacinschi*)⁶.

Цікава згадка про Верхні Легечени зафіксована у 1652 році, коли діти логофета (керівника урядової канцелярії) господаря Молдавії Гаврилаша Матяша здійснювали поділ батьківських маєтків. Боярині Іляні дісталися, зокрема, 1/3 частина села Бояни і 1/4 частина села Легечени⁷. Ця інформація свідчить, зокрема, що Верхні Легечени розвивалися у тісному зв'язку з Боянами.

¹ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 5. – P. 104–105.

² Географічна енциклопедія України. Т. 3. – С. 145.

³ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 2. – P. 75–77.

⁴ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 3. – P. 69.

⁵ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 2. – P. 121.

⁶ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 3. – P. 68.

⁷ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. I. – P. 257.

У 1678 році головним власником у Верхніх Легечен став Сандул, син Іона ватафула, який отримав цю маєтність від свого хрещеного батька Накула Ісекескула і його дружини Іліани. Як вказано у документі, це була половина села з верхньої частини Лехучен, а також частина земельної ділянки, що належала раніше Георгію, сину Думітра Легачинського¹. Через двадцять років (1698) Сандул і його дружина Ірина продали свою власність у верхніх Легеченах Лупашку Мургульцю².

Серед свідків цього правового процесу у 1678 також були представники родини Моргульцв, а саме Думітрашко Мургулець, співвласник нижньої частини Легечен, або ж Нижніх Легечен.

Батько Думітрашка – Стефан Моргулець – володів Нижніми Легеченами ще в першій половині XVII століття. Документи свідчать, що у 1637 році Стефан Моргулець купив четверту частину села Вашківці над Серетом у Тофани, дружини гетьмана Шептелича³. Можливо, що саме в цей період він отримав і нижню частину Легечен від свого родича Онофрея Вранчанула, згаданого як власника нижньої частини села Легечени у 1617 році.

Стефан Моргулець загинув у 1650 році, коли у Молдову вторглися війська Богдана Хмельницького і його союзника калги-султана Кирим Герая⁴. Мова, очевидно, йде про спільний похід козацьких і татарських військ у вересні 1650 року, результатом якого стало укладення військовою союзу з Молдавією і домовленість про одруження гетьманенка Тимоша Хмельницького з дочкою Василя Лупу Роксандою⁵.

Спочатку Війська Василя Лупу намагалися чинити опір, але зазнали поразки. Очевидно, саме тоді загинув Стефана Моргулець, якого добре знали при дворі господаря Молдавії.

За результатами поділу маєтків Стефана Моргульця $\frac{1}{4}$ частина Легучен ($\frac{1}{2}$ частина Нижніх Легучен) перейшла до Думітрашка, сина Стефана Моргульця, а ще одна така ж частка – до Урсули, сестри Стефана Моргульця⁶.

У 1662 році Анна (Аніца) Мургулець за підтримки деяких родичів

¹ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 3. – P. 97.

² Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 3. – P. 68.

³ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. I.— P. 237.

⁴ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 2. – P. 135–136.

⁵ Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde = Буковина, Загальне краєзнавство. – S. 366–367; Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 9. = С. 93.

⁶ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 2. – P. 135–136.

відсудила значну частину спадщини свого батька Стефана, що після поділу було перейшла до її брата Думітрашка і тітки Урсули¹.

Костянтин Тевтул – засновник самостійного поселення «Тевтул», або «Легучени-Тевтул»

Наприкінці XVII співвласником нижньої частини Легечен стає Теодор Тевтул. Його син Костянтин, що народився в Легеченах, одружився зі внучкою Аніци Мургулець і став найвпливовішим місцевим землевласником².

Утвердження Костянтина Тевтула в Нижніх Легеченах супроводжувалося різними конфліктами з родичами і сусідами. На початку XVIII Костянтин Тевтул разом з швагром (кумнатом) Георгом судилися за нижню частину Легечен з Георгіцією Бандюлом³.

У 1720 році Костянтин Тевтул скаржився воєводі Міхаю Раковіці, що деякі сусіди з його маєтності Легечени Чернівецького повіту не хочуть визнавати його право на цю власність і відмовляються платити десятину. Воєвода доручав Димітрію Макрі провести розслідування, змусити людей платити десятину або вигнати їх з села⁴.

У 1726 Костянтин Тевтул, його брат Мирон Тевтул брали участь у розмежуванні (демаркації) села Бояни⁵. Межова лінія починалася на березі Пруту, де стикалися землеволодіння Боян і Легечен.

Нижня межа села Бояни вела від берега Пруту прямо через плато, через велику балту⁶ і вгору на пагорб до верху балти і аж до тору (колії) біля дуба, який називається «Дубом Івана», де сполучалися дві дороги, що вели з Боян. Одна з них пролягала пагорбом, а друга вела з долини. Там було встановлено межовий камінь. Далі лінія межі вела на схід до потоку Рудий, який ніс свої води з гори, звідти межа йшла через струмок Рудий у невеликій долині та все ще на схід, де на верху вона перетинала дві інші дороги, а саме верхню дорогу з Топорівців, а іншу – з Ревківців. Між цими дорогами, що вели до Легечен, також було поставлено межовий камінь.

¹ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 4. – P. 4–5.

² Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 4. – P. 5.

³ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 4. – P. 5–6.

⁴ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 4. – P. 4.

⁵ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 4. – P. 61–63.

⁶ Baltă – 1) болото, стояча вода; 2) озеро, став (*Dicționar-român ucraïnean = Румунсько-український словник. - P. 47*). У значеннях «калюжа», «непересихаюче водоймище», «ставок» подає значення слова *балта* Словник буковинських говірок (С. 23).

Звідси межа пролягала далі на схід до потоку Шегалівка, біля витоків якого був поставлений камінь. Тут закінчувалася спільна межа між Боянами та Легеченами і починалися землі села Ревківці, що належало до володінь монастиря Слатіна.

Межа між Легеченами і Ревківцями повертала праворуч, пролягаючи через потік Шегалівку до річки Рокитної. Натомість межа між Боянами і Ревківцями вела в протилежну сторону – від малої могили і до іншої копаної могили (*movilă săpată*), а далі через ліс до дороги, що пролягала уздовж краю пагорба з Ревківців до Боян.

Частина боянсько-легеченської, боянсько-ревківської і легеченсько-ревківської межі реконструйована на пропонованій схемі (рис. 5.2).

Межовий опис села Бояни зберігся завдяки німецькій копії давнього акту, складеного, очевидно, українсько-слов'янською мовою. Німецький, а згодом румунський переклади могли позатирати деякі оригінальні назви межових знаків. Втім такі варіанти, як *Дуб Івана* (в рум. перекладі «*dubul lui Ioan*»), потоки *Рудий* і *Шегалівка*, річка *Рокитна*, *мала могила* і *копана могила* свідчать про значний вплив давньоруського (давньоукраїнського) населення.

5 травня 1754 року молдавський господар Матей Гіка дарує грамоту Костянтину Тевтулу на право володіння своїм маєтком і половиною (нижньою частиною) села Легечени Чернівецького повіту¹. Йому було надано право володіти своїм маєтком та отримувати доходи з полів, з лугів, з городів, з вуликів.

Тодішні власники села Бояни — сини колишнього логофета Молдавського князівства Йона Некулче, підтвердили, що Костянтин Тевтул народився і проживав з батьками у нижній частині села Легечени, що межує з їхніми володіннями,

За Костянтина Тевтула нижня частина села Легечени стала самостійною і за нею почала утверджуватися назва «Тевтул». Це знайшло відображення і на австрійський військових картах 1773-1776 років, де Легечени і Тевтул позначені як два окремі поселення.

Місцеві річки і потоки

Рокитна (Ракітна; рум. Răchitna). Згадується 1437 року як *Рокитна (Рокитна)*².

Гідронім виник внаслідок переходу прикметника «рокитний» із загальної у власну назву. Вважається, що гідронім вказує на

¹ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 5. – P. 104–105.

² Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 1. – P. 541.

відношення річки до «рокити» — народної назви деяких видів верби, вербових кущів й узгоджується з іменем *річка*. У західній, північній і центральній частині України зафіксовано 7 річок з такою назвою¹.

Шегалівка (Сагалівка; рум. Șehaliuca). Назва могла утворитися від слів «сажавка» (*сажалка, саджалка*), або ж «сага», що пов'язані з річковими заплавами, заливними луками і рибними ставками².

Словник буковинських говірок подає слово *сага* у значенні «болотиста місцевість поблизу річки, ставка», а *саджівка, сажівка* — «невелике штучне водоймище для розведення риби; викопана яма з водою (копанка) неподалік від хати; невеликий викопаний ставок»³. Очевидно, що спорідненим із словом «сажівка» могла бути лексема *сіжа*, що уживалося в українсько-молдавських грамотах XV століття для означення «водойм для зберігання і розмноження риби»⁴.

Ще одна версія походження назви гідроніму Шегалівка вказує на можливий зв'язок з твірною лексемою «сигла». Деякі дослідники виводять її від рум. *sihlă* з варіантами *silhă, țihlă* — «молодий ліс», регіональне «верх, вершина гори», що породив цілу низку гірських топонімів. Натомість Юрій Карпенко відзначав давньоєвропейську генезу цього слова і широке побутування серед східних і західних слов'ян, коли термін **sigyla* позначав мокру, багнисту місцину, а відтак «багнистий ліс»⁵. На слов'янсько-українське походження вказує і складний суфікс «-івка».

Очевидно, що версії походження назви Шегалівка від слів *сага* (*сіжа*) чи *сигла* — дуже близькі за семантикою. Вони не стільки суперечать між собою, як підтверджують і доповнюють одна одну.

Привертають увагу річка **Гуків** і її лівий приток **Молатець**, які в східнороманській адаптації вживалися як **Hucău (Гукеу)** і **Molatețul (Молатецул)**. Перша назва виникла за шумовою ознакою внаслідок онімізації апелятива *гук*, що проходить від праслов'янського **gukъ* (*гукъ, хукъ*) — «звук, крик, гомін, грюкіт, водоспад» і додаванням присвійницького суфікса *-iv*⁶.

Назва *Молатець* не настільки однозначна за семантикою. Юрій Карпенко відкидав українську версію походження цього гідроніма, що асоціювалася зі словами *мул* чи *малий*, і надавав перевагу фракійській

¹ Етимологічний словник топонімів України... — С. 406.

² Словник української мови: в 11 томах. Т. 9. — С. 8

³ Словник буковинських говірок... = С. 473–474.

⁴ Словник староукраїнської мови XIV—XV ст. Т. 2. — С. 342.

⁵ Карпенко О. П. Людність Українських Карпат у гідронімах та оронімах... — С. 105.

⁶ Етимологічний словник топонімів України... — С. 170.

генезі, пов'язуючи її із залишком фракійського слова *mal*, яке в румунській мові означає «берег», а в албанській – «гора». Отже, Молатець – це «гірський» або «прибережний» потік¹.

Така інтерпретація, звичайно, є більш виправданою семантично, аніж версія із прив'язкою до слів *малий* чи *мул*. Однак вона не виключає інших можливих варіантів.

На нашу думку, назва Молатець могла утворитися від праслов'янського слова **molka*, яке в українській мові збереглося як *млака*, російській – *молокита*, болгарській – *молока*. А означає одне і те ж – «болото; заболочена низина; болото з іржавою водою; болотисте місце»². Подібні значення слова «млака» зафіксовані і в Словнику буковинських говірок³.

Очевидно, що долина, яку заболочували витoki Молатець, була досить великою, а сам потік – ліва притока Гукова – порівняно невеликий, тому й місцеві мешканці вживали для потоку зменшувальне ім'я.

На болото з іржавою водою вказувала і назва сусіднього потоку, який згадується в межовому опису як «**Рудий**»⁴. Гідронім походить від загальнослов'янського терміну *руда* – «гірська порода, що містить метали»; діал. «іржаве багно, болотистий луг; болотистий берег». Він пов'язаний з давньослов'янським **rudb* – «червоний, рудий»⁵.

З межового опису випливає, що потік Рудий пропливав неподалік сходження двох доріг з Боян, що далі вели до Легечен. На деяких австрійських мапах ХІХ – ХХ століть неподалік від нього позначена також річка під назвою Руда⁶. У її долині сходилися дороги з Топорівців та Ревківців, що також вели до Легечен. Але з якихось причин Руда не згадувалася в межовому опису 1726 року.

¹ Карпенко Ю. О. Проблема фракійської оронімії Українських Карпат... – С. 26.

² Етимологічний словник топонімів України... – С. 335.

³ Словник буковинських говірок... – С. 293.

⁴ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 4. – P. 61.

⁵ Етимологічний словник топонімів України... – С. 408.

⁶ Карты Австрийской монархии 750 метровки (zone 12 col. XXXIV).

«СТРОЄШТИ» - «ГОГОЛИНА» - «ГОЛУБІВКА»

Строїнці і Строешти — поселення боярина Строя

Частиною села Зелений Гай є нині присілок «Голубівка», який до 1946 року називався «Гоголина» (нім. *Gogulina*, рум. *Gogolina*) і був окремою адміністративною одиницею (громадою). Ще раніше, за часів молдавського правління, село називалося «Строїнці», «Строешти» і «Верхні Строешти» (рум. *Stroieștii de Sus*)

Назву пов'язують з іменем молдавського боярина Строя (рум. *Stroe* – *Stroe*)¹. Села Строя (**Стром**), Строїнці (**Строинци**), Строещи (**Строещи**) зафіксовані в грамотах 1429-1453 років². Побутує версія, що давні бояри Строї могли бути пов'язані із відомою на той час родиною Стравичів – Стровичів, від якої й отримали своє ім'я³.

На першу згадку про село Строїнці, що розкинулося на північному березі річки Прут, претендує грамота воєводи Штефана Великого від 12 серпня 1461 року. У ній було підтверджено право Гусіна, княжого присяжного засідателя і руського (українського) парохіального священика в місті Сучаві, та його дружини Марушки, дочки Йона Мунтяну, на володіння селами Молниця, Строїнці та Урвиколеса⁴. Згодом боярин Сіма заповів села Строїнці і Урвиколеса Путнянському монастирю.

Іоан Богдан, відомий румунський історик-славист, вважав згадані у грамоті Строїнці – поселенням саме на лівому березі Пруту. Таку версію підтримував і Михайл Костакеску⁵. Натомість Теодор Балан ідентифікував села Строїнці і Урвиколеса з нинішніми поселеннями Велика і Мала Буда, що на південному березі Пруту⁶.

Встановити істину допомогла грамота воєводи Євстратія Дабіжа від

¹ Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 2. – P. 460.

² Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. – Vol. 1, p. 269; vol. 2, p. 14, 458.

³ Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Vol. 2. – P. 460-461.

⁴ Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. Vol. 1. – P. 47-50.

⁵ Documentele moldovenești dela Ștefăniță Voevod / M. Costăchescu.. – P. 257.

⁶ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 3. – P. 14.

9 березня 1664 року, у якій вказано, що Путнянський монастир виставив село Новоселицю на продаж у зв'язку з браком грошей на оплату державного податку з овець (гостини). Новими власниками стали Стратулат Брага (Браха) та його дружина Аніца. У підтверджувальній князівській грамоті зазначено, що село Новоселиця раніше називалося Урвиколеса¹. Село Новоселиця межувало з селами Строїнці (Буда, тепер – Велика і Мала Буда), Годинешти (Годинівка) і Лукавиця (Луковиця). Межовий опис населеного пункту не залишає сумніве, що мова йде про нинішнє село Круп'янське.

Достовірнішою згадкою про село Строїнці-Строєшти на північному березі Пруту є 20 червня 1642 року, коли Косте Грама продавав своєму племіннику Лупулу Строєскулу село на Дністрі під назвою Топоруцівка (нині Мосорівка). Серед свідків цієї угоди згадується і Фока з Строєшт (рум. *Foca de Stroești*)², а також представники сусідніх поселень – від Легечен – Думітру Легачинський і його брат Василь, від Сінегеу (Горбово) Ісак з Сінегеу та інші.

Згаданий в купчій угоді Лупул Строєску – був племінником Ісака з Сінегеу. 9 жовтня 1652 року сину Лупулу Строєскулу під час розподілу родинних маєтків отримав від своєї матері Цінти, дочки Мирона з Сінегеу, половину села Стоєшти (рум. *Stroești*), розміщеному над Прутом у Чернівецькій волості³. На той час Лупул Строєскул був портаром – відповідальним за охорону фортечних воріт. Напевно, у фортеці Сороки. Але вже у 1654 році він згадується як пиркалаб сороцький, тобто начальник Сороцької фортеці і староста однойменної волості, а також посол молдавського воєводи Стефана Георге до гетьмана Богдана Хмельницького⁴.

Верхні і Нижні Строєшти

1668 рік увійшов в історію села Строєшти як дата поділу на дві самостійні громади. Одна частина, що лежала ближче до верхньої течії річки Прут, була закріплена за Лупулом Строєскулом і отримала назву Верхні Строєшти, а згодом – Гоголина. А частина володінь Григораша Чокарлі називалася Строєшти, або ж Нижні Строєшти (нині – село Строїнці)⁵.

¹ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 3. – P. 12.

² Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 1. – P. 231–232.

³ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 2. – P. 137.

⁴ Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 9. – С. 940.

⁵ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 4. – P. 222–226.

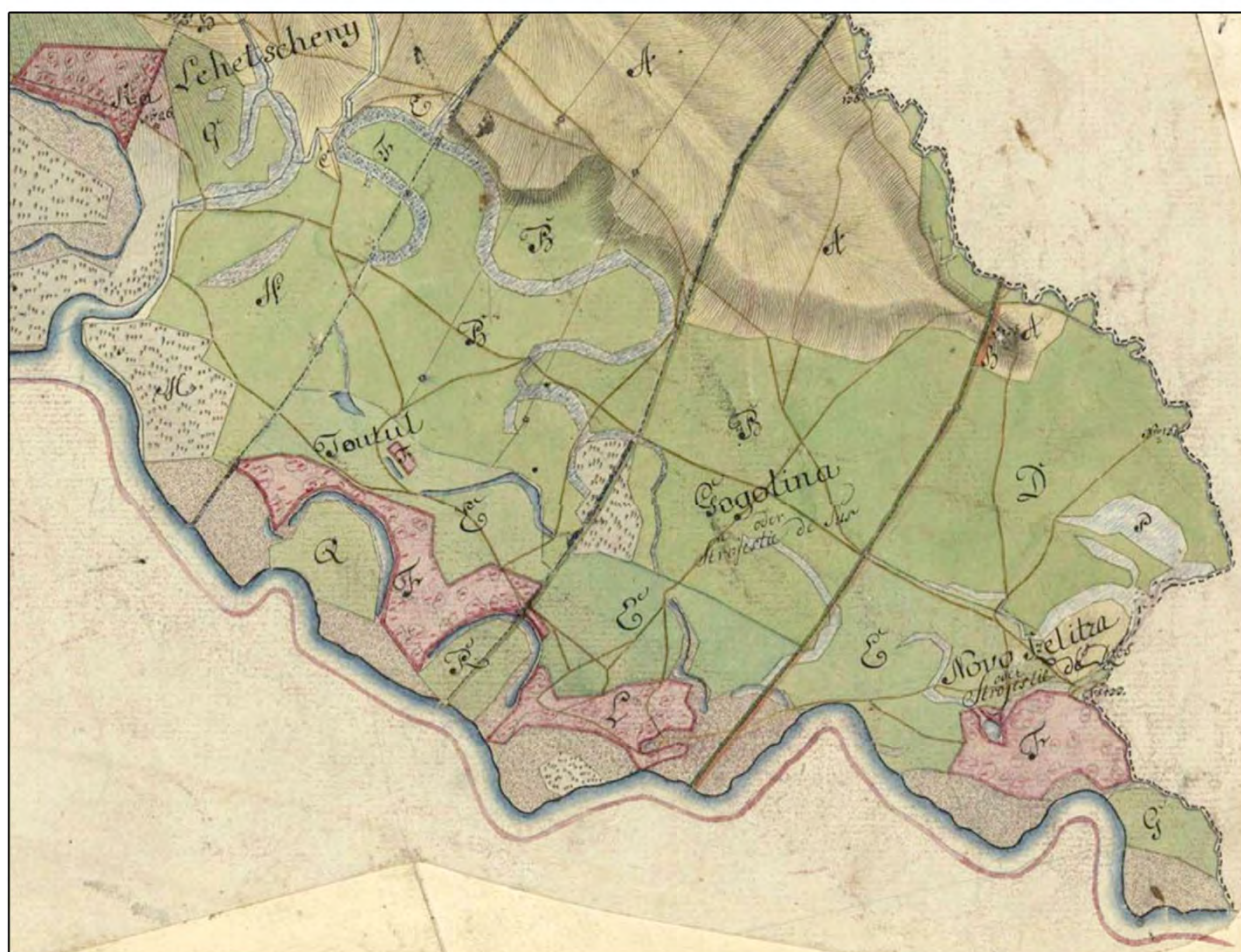

Рис. 5-3, 5-4. Фрагменти австрійських карт 1773-1775, 1773-1776 рр. з припрутськими селами Легечени, Тевтул, Гоголина і Новоселиця.

У першій половині XVIII століття Хотинський повіт був перетворений на Хотинську райю – територію Молдавського князівства, що безпосередньо підпорядковувалася турецькій адміністрації. До складі райї увійшли також деякі території Чернівецького повіту, в тому числі більша частина Нижніх Строешт, що належала на той час Іллі Голбану¹. Натомість Верхні Строешти, що перебували у власності Григораша Волчинського, і невелика полоса земель Нижніх Строештів, що пролягала по західному березі річечки Рокитна, залишилися в Чернівецькому повіті².

Скориставшись цією ситуацією, Григораш Волчинський, розширив межі своїх володінь у Нижніх Строештах, захопивши додатково ділянку площею 500 сажнів (*stânjeni*). Однак Ілля Голбан не змирився з втратами і після його скарги прибула комісія на чолі з чернівецьким старостою Василем Крупінським, яка й виправила межу³.

У 1774 році річечка Рокитна стала австрійсько-турецьким, а з 1812 року – австрійсько-російським кордоном⁴. Лінія кордону пролягла по західних околицях села Нижні Строешти і містечка Новоселиця, відрізавши невеликі частини поселень від основного ядра. Це добре відзначено на австрійській військовій мапі Буковина Буковини 1773-1775 років (*рис. 5.3*). Щоправда, автори цієї карти не змогли остаточно розібратися із назвами Верхні і Нижні Строешти, приписавши селу Тевтул друге ім'я Верхні Строешти, а Гоголіні – Нижні Строешти. Цю помилку було виправлено на військовій мапі дистрикту Буковина 1773-1776 років, де Гоголіна правильно відзначена як Верхні Строешти. Натомість західна частина сусідньої Новоселиці ідентифікована як колишні Нижні Строешти (*рис. 5.4*). Це, очевидно, було пов'язано з тим, що так звана австрійська Новоселиця приєднала до себе частину території Нижніх Строешт (нинішніх Строїнців), що також опинилися по різних сторонах від кордону.

Згідно зі звітом генерала Габріеля фон Сплени, першого керівника австрійської військової адміністрації на Буковині, у 1775 році в австрійській частині Нижніх Строешт замешкувало 10 селянських сімей. Стільки ж сімей нараховувалося і в Новому Селищі (західна частина Новоселиці). Для порівняння: у Верхніх Строештах (Гоголіні) проживало 24 сім'ї, а Легеченах (Тевтулі) – 41 сім'я⁵.

¹ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 4. – P. 224.

² Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 4. – P. 224.

³ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 4. – P. 224; Чернівці. Історія і сучасність... – С. 560.

⁴ Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde = Буковина. Загальне краєзнавство. – S. 387.

⁵ Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice... – P. 238.

Рис. 5-5. Бояни, Легучени, Стрешти та інші поселення над Прутом і Дністром на карті «Новий і точний опис Молдавського князівства» Д. Кантеміра (1737). Фрагмент.

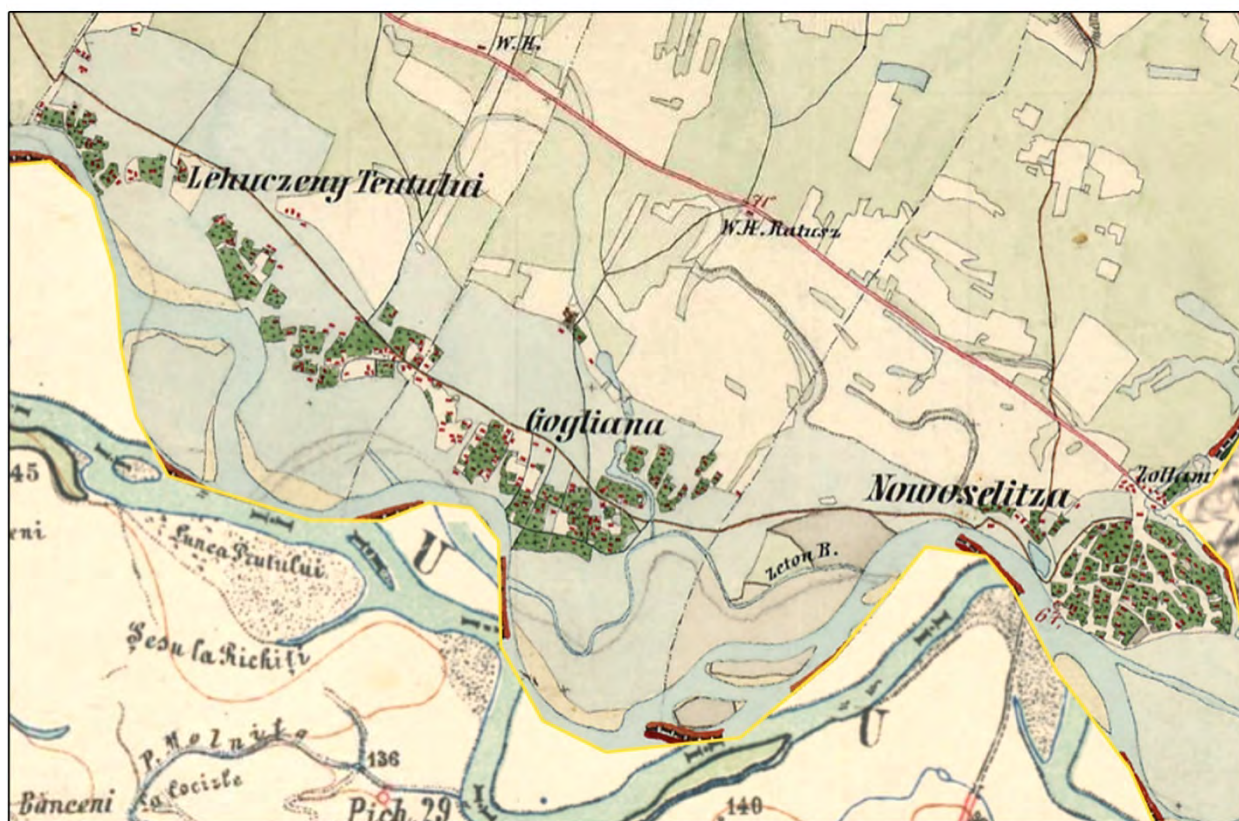

Рис. 5-6. Легучени-Тевтул, Гогулина і Новоселиця на австрійській карті 1861-1864 рр. (*Europe in the XIX. century...*)

У 1782 році питання власності в австрійських частинах Новоселиці та Нижніх Строешт вивчала австрійська урядова комісія, яка заслуховувала пояснення тодішніх власників і вивчала відповідні документи. За участі власника австрійської частини Новоселиці Василя Морцуна і його представника Василя Тевтула була з'ясовано, що після встановлення на Буковині австрійської влади більша частина Новоселиці залишилася по той бік кордону і належала до Хотинської райі. Згідно з документами, раніше Новоселицею володіли логофет Георгій і вістерник Костянтин Рошка. Потім власниками села були Пражескул, вістерник Урсакій, а відтак Лупул Балш, який володів селом до 1711 р. Василь Морцун заявив, що він самовільно зайняв буковинську частину Новоселиці, тому що ця ділянка нікого не цікавила. За його словами там проживало 6-7 селянських сімей¹.

На той час Василь Морцун офіційно володів нижньою частиною Строешт, або Нижніми Строештами, які він отримав як посаг дружини Маранді, подарований їй батьком Іллею Голбаном.

Очевидно, саме Василь Морцун розпочав процес злиття сусідніх буковинських частин Новоселиці і Нижніх Строешт (Строїнців) в одну самостійну громаду, що завершилося лише 1828 року. Адже за Бухарестським договором від 1812 р. року Новоселиця у складі Хотинського повіту була приєднана до Російської імперії². До Новоселиці належала також місцевість, розміщена на правому березі річки Рокитної, натомість австрійська митна станція перебувала в Боянах. Однак 1828 року відбулося остаточне врегульований австрійсько-російського кордону, який в район Новоселиці знову проліг по річці Рокитній і закріпив поділ Новоселиці на два окремі населені пункти, але з однаковими назвами³.

На початку ХХІ століття назва «австрійської» Новоселиці збереглась серед місцевих жителів у формі «Селище».

Від Гоголини – до Зеленого Гаю

На перших порах австрійської влади на Буковині село між Легученами-Тевтулом і Новоселицею згадувалося як «Строешти», «Верхні Строешти», але згодом офіційною назвою стало «Гоголина» (нім. *Gogulina*, рум. *Gogolina*)⁴.

¹ Documente bucovinene de T. Balan. Vol. 4. – P. 226.

² Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Чернівецька область. – С. 405.

³ Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde = Буковина. Загальне краєзнавство. – S. 256.

⁴ Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde = Буковина. Загальне краєзнавство. – S. 227.

Ім'я населеного пункту могло утворитися від прізвища поміщика *Гогола* або ж українського слова *гоголь* — «дика качка». Село розміщене на березі річки Прут у місцевості, яка колись була дуже заболочена і приваблювала диких качок. Втім серед мешканців села побутують й інші версії.

Цілком можливо, що назва *гоголь* була вжита не в прямому, а в переносному значенні. Фразеологічний словник української мови подає словосполучення «*ходити гоголем*» у значенні «триматися поважно, гордовито, зарозуміло, зверхньо»¹.

Мова, очевидно, може йти про буковинську шляхту, яка проживала в Гоголині і часто підкреслювала своє благородне походження. У цьому контексті привертає увагу інформація генерала Габріеля фон Сплени, першого керівника австрійської військової адміністрації на Буковині, який зазначав, що у 1775 році Гоголина за кількістю населення була майже вдвічі меншою, ніж Легучени-Тевтул. У цих селах нараховувалося відповідно 24 і 41 селянська сім'я². Однак саме в Гоголині була парафіяльна церква і саме у цьому селі мешкало дві сім'ї мазилів – представників буковинської шляхти³.

Як самостійні поселення Гоголина і Легучени-Тевтул існували до середини ХХ ст. Згідно з указом президії Верховної Ради УРСР від 7.9.1946 року село Гоголина (в документі – *Гугуліна*) було поійменоване на Голубівку, а Легучини-Тевтул – на Зелений Гай⁴. На той час обидва населені пункти мали окремі сільські ради і навіть належали до різних районів: Зелений Гай – до Садгірського, а Голубівка – до Новоселицького. У середині 60-х років ХХ ст. відбувалася адміністративна реформа, в результаті якої Садгірський сільський район зник з мапи Чернівецької області⁵. Відтоді Зелений Гай став частиною Новоселицького району, а Голубівка була приєднана до Зеленого Гаю.

Серед мешканців села Зелений Гай до цих пір побутує назва «Голубівка» і дещо видозмінене найменування у формі «Гуліна» – похідна від «Гоголина».

¹ Що таке ГОГОЛЬ = Фразеологічний словник української мови // <http://slovopedia.org.ua/49/53395/357023.html>

² Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice... – P. 238.

³ Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice... – P. 238.

⁴ Сторінка:Відомості Верховної Ради 1947.djvu/319 // <https://uk.wikisource.org...>

⁵ Буковина: Історичний нарис... – С. 280–281.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Ал-Идриси о странах и народах Восточной Европы (Книга Роджера) (Ч. II,III).
URL: <https://yar-mudrov.blogspot.com/2017/02/ii.html>
- Байцар А. Місцеві географічні терміни Українських Карпат. *Вісник Львівського університету. Серія геогр.* 2009. Вип. 36. С. 913.
- Байцар А. Одні із перших зображень Львова на картах. *Карты-портолани. 1327 р. 1339 р.* URL: <http://baitsar.blogspot.com/2017/08/1339.html>
- Баладыженко К. Буковина ("Зелена Русь") и ее прошлое. URL: <https://www.livelib.ru/book/1001042991-bukovina-zelena-rus-i-ee-proshloe-k-baladyzhenko>
- Багрянородный Константин. Об управлении империей : текст, перевод, комментарии / под ред. Г. Г. Литаврина, А. П. Новосельцева. Москва : Наука, 1989. 496 с.
- Балух О. Виправа Яна Ольбрахта 1497 р. на Буковину та її вплив на взаємовідносини Молдавії та Польщі. *Науковий вісник Чернівецького університету. Історія.* № 1/2021 (53). С. 19-42.
- Берестейщина. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>
- Бибииков М.В. Византийские источники по истории Руси, народов Северного Причерноморья и Северного Кавказа (XII-XIII вв.). *Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования.* Москва : 1980. С. 5-151.
- Бистрицкая летопись 1359-1507 гг. *Славяно-молдавские летописи XV-XVI вв.* Москва : Наука, 1976. С. 24-34.
- Білецький Л. Руська Правда й історія її тексту / ред. Ю. Книш. Вінніпег : Українська Вільна Академія Наук в Канаді, 1993.
- Богдан И. И. Грамота князя Ивана Ростиславича «Берладника» 1134 года. Сообщение. *Труды Восьмого Археологического Съезда в Москве в 1890 г.* Т. IV. Москва : 1897. С. 163-164.
- Боднарюк Б.М., Чучко М.К. Буковинское село Великий Кучуров и его жители в молдавский период. *Русин.* 2018. Том. 51. Выпуск 1. С. 162-179.
- Български етимологичен речник. Том 7. София, 2010.
- Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси. *Сборник материалов и исследований.* Издание Императорской академии наук. СПб., 1907. 362 с.
- Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X початок XVII ст.) : Зб. док. і матеріалів / АН УРСР. Ін-т суспільних наук та ін., упоряд. Є. А. Гринів та ін. Київ : Наук. думка, 1988. 288 с.
- Большой немецко русский словарь. В 3-х т. Т. 1. А К. / сост. Е.И. Лепинг, Н. П. Стахова, Н. И. Филичева и др.; под общ. рук. И. И. Москальской. 4-е изд., стереотип. Москва : Рус. яз., 1998.
- Бояни Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

- Браташова С.А. По неведомой Руси: норманнская сага ал-Идриси. Москва : изд. ИТАР-ТАСС, 2019. 98 с.
- Буковина : Історичний нарис / відп. ред. В.М. Ботушанський. Чернівці : Зелена Буковина, 1998. 416 с.
- Буковина. Її минуле і сучасне / під ред.: Д. Квітковського, Т. Бриндзана, А. Жуковського. Париж ; Філадельфія ; Детройт : Зелена Буковина, 1956. 962 с.
- Вашари И. Татарские походы венгерского короля Лайоша Великого. *Золотоордынская цивилизация*. Казань, 2010. Вып. 3. С. 22-30.
- Вербич С. О. Архаїчні слов'янські словотвірні типи в гідроніміконі Дністра : назви з формантом ава. *Мовознавство*. 2014. № 6. С. 66-82.
- Висоцький С. О. Деякі питання історичної інтерпретації софійських грааффіті. *Археологія*. 1974. С. 12.
- Від Сяну до Дону [Історія державних кордонів України] / С. Рудницький. *Світгляд*. 2007. № 5. С. 34-39.
- Войтович Л.В. Галич у політичному житті Європи ХІХІV століть. Львів : Левада, 2017. 478 с.
- Вплив історичних факторів на трансформацію межових знаків в Україні / І. Тревого, Є. Ільків, М. Галярник, Б. Семків. *Сучасні досягнення геодезичної науки та виробництва*. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2020. Том 1(39). С. 139-147.
- Волынская краткая летопись // *ПСРЛ*. Т. 35 : Летописи белорусско-литовские. Москва : Наука, 1980. С. 118-127.
- Возний І. Історія досліджень та етапи формування давньоруських міст Х ХІІІ ст. у межиріччі Верхнього Сирету та Середнього Дністра. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Вип. 9. Львів, 2005. С. 297-323.
- Галіцка-Валынскае княства ў першай палове ХІІІ ст. *Вялікае княства Літоўскае : Энцыклапедыя*. У 2 т. Т.1 : Абаленскі Кадэнцыя. Мн. : БалЭн, 2005. С. 484-485.
- Географічна енциклопедія України : [у 3 т.] / редкол.: О. М. Маринич (відповід. ред.) та ін. Київ, 1989-1993.
- Горбач О. Південнобуковинська гуцульська говірка й діалектний словник с. Бродина, повіту Радівці (Румунія) // *Зібрані статті*. Т. VIII : Історія мови. Діалектологія. Лексикологія. Мюнхен, 1997. С. 123-275.
- Города Поднестровья Нузхат ал-муштак / Ткаченко Юрий. URL: <http://idrisi.narod.ru/danast.htm>
- Грамоти ХІV ст. / упорядк., вст. ст., ком. і слов.-показ. М. М. Пещак. Київ, 1974. 256 с.
- Грушевський М. Ілюстрована історія України. Репринтне відтворення видання 1913 року. Київ-Львів, 1990. 525 с.
- Грушевський, М. С. Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / [редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін.]. Київ : Наук. думка, 1991-2000.
- Гурбик А.О. Руське право. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Ruske_pravo.
- Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. 2-е изд., испр. и знач. умноженное по рукописи автора. В 4 т. СПб. Москва, 1880-1882.

- Джанов О.. Нарис освоєння генуезцями Східної Європи на північ від Криму та Тани. Історичні відомості та матеріальні залишки XIII-XV ст. *Наш Крим*. Вип. 3. 2017. С. 10-38.
- Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; інститут історії України НАН України. Київ : Наук. думка, 2003-2013..
- Етимологічний словник топонімів України / В. В. Лучик; відп. ред. В. Г. Складенко. Київ : ВЦ «Академія», 2014. 544 с.
- Этимологический словарь славянских языков. Праoslavянский фонд. Вып. 1. / под редакцией О. Н. Трубачева. Москва : Наука, 1974.
- Жук А.В. Відновлення біогеоценозів зрубів *Fagus sylvatica* L. в умовах Північної Буковини : монографія / А.В. Жук, С.С. Костишин, М.М. Федоряк. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2021. 384 с.
- Жуличі. Василь Пачовський : збірник історико-краєзнавчих праць і літературно-художніх творів / упоряд., автор передмови та прим. А.Т.Квасецький. Чернівці : Зелена Буковина, 2013. 398 с.
- Илиади А. Заметка о славянском словообразовании. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. Лінгвістичні науки*. 2021. № 32. С. 63-73.
- Ипатьевская летопись. *Полное собрание русских летописей*. Том второй. 2-е изд. М.: Языки славянской культуры, 2001. 496 с.
- Историческое описание турецких городов и крепостей, покоренных победоносным оружием русских в Европе и в Азии в 1828 году; от начала объявления войны против турок до настоящего времени, с планом крепости Анапы. Москва, 1828.
- История Никиты Хониата. *Византийские историки, переведенные с греческого при Санкт-Петербургской Духовной Академии*. Т. 1. Санкт-Петербург, 1860.
- История Никиты Хониата . *Византийские историки, переведенные с греческого при Санкт-Петербургской Духовной Академии*. Т. 2. Санкт-Петербург, 1862..
- История Хониат Никита. URL:<https://litresp.ru/chitat/ru/%D0%A5/honiat-nikita/istoriya...>
- Історія Волока. URL: <https://bukportret.info/glibotskiy-rayon/voloka/istoriya-voloka/>
- Історія Луковиця гл. Історико-краєзнавчий портрет ... URL: <https://bukportret.info/glibotskiy-rayon/lukovitsya/istoriya-lukovitsya/>
- Історія Львова: у 3-х т. / ред. Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. Львів, 2006. Т. 1: 1256-1772. С. 56-59
- Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. Чернівецька область / АН УРСР. Ін-т історії; голов. редкол. : П. Т. Тронько (голова) та ін. Кив : Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1969. 704 с.
- Історія Чагор. URL: <https://bukportret.info/glibotskiy-rayon/chagor/istoriya-chagor/>
- Кантемир Д. Описание Молдавии : факсимиле, латинский текст и русский перевод Стурдзовского списка / сост. и общая ред. Н. Л. Сухачева; предисл. А. Ешану и П. Балмуша; подготовка текста С. Д. Клейнер и Н. Л. Сухачева; пер. с лат. А. В. Андреева и Е. В. Шевцовой ; Коммент. В. Ешануи А. Ешану. СПб. : Нестор-История, 2011. [4] с., 1 л. портр., 434 + СОУТГс.

- Карпенко Ю.О. До походження назв буковинських річок. *Вісті чернівецького відділу географічного товариства СРСР*. Вип. I . Чернівці, 1958. С.186.
- Карпенко О. П. Людність Українських Карпат у гідронімах та оронімах. *Наукові записки Тернопільського нац. пед. ун-ту*. Серія : Мовознавство. Тернопіль : ТИПУ, 2004. Т. 2 (12). С. 102-121.
- Карпенко О. П. Мікротопонім. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ, 2004. С. 345.
- Карпенко Ю.О. Особливості гідронімічного словотвору (на матеріалі назв річок Чернівецької області). *Українська діалектологія і ономастика*. Київ : Наукова думка, 1964. С. 185-193.
- Карпенко Ю.О. Проблема фракійської оронімії Українських Карпат. *Записки з ономастики : Зб. наук. праць*. Одеса, 1999. Вип. 2. С. 25-28.
- Карпенко Ю. О. Топонімія Буковини. Київ : Наук. думка, 1973. 238 с.
- Квасецька Я. Професійна підготовка вихователів дошкільця на західноукраїнських землях: історичний аспект : монографія. Чернівці : Зелена Буковина, 2017. 352 с
- Квасецький А.Т. Давні згадки про Жуличі і сусідні поселення над річками Буг і Белзець : історичний нарис. Чернівці : Зелена Буковина, 2016. 84 с.
- Козачок О. Б. Нижнє Подунав'я в політиці Візантії та Галицького князівства у XII столітті. *З історії західноукраїнських земель*. 2015. Вип. 10-11. С. 3-12.
- Коновалова И. Г. Ал-Идриси о странах и народах Восточной Европы: Текст, перевод, комментарий. Москва : Восточная литература, 2006. 328 с.
- Коновалова И. Г. Арабские источники XII - XIV вв. по истории Карпато-Днестровских земель // *Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования*, 1990 г. Москва : Наука, 1991. С. 5-115.
- Коновалова И.Г., Перхавко В.Б. Древняя Русь и Нижнее Подунавье. Москва : Памятники исторической мысли, 2000. 272 с.
- Коржик В. П. Буковина для всіх. Маршрутами екотуризму : довідник-путівник. Чернівці : Зелена Буковина, 2002. 122 с.
- Коржик В. П. Ландшафтознавчий аналіз історичних подій на Глибоччині. *Наукові записки Вінницького педуніверситету*. Серія : Географія. Вінниця, 2011. Вип. 23. С. 23-32.
- Котляр, М. Ф. Рюриковичі в Галичині й на Волині. *Український історичний журнал*. 2008. № 3. С. 30-45
- Крип'якевич І. П. Галицько-Волинське князівство. Київ, 1984. 174 с.
- Кубійович В. Географія українських і сумежних земель. Львів : Український видавничий інститут, 1938. 512 с.
- Летопись Рачинского. *Полное собрание русских летописей*. Москва: Наука, 1980. Т. 35: Летописи белорусско-литовские. С. 145-172.
- Лист ради м. Володимира до ради м. Штральзунда. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. Львів, 1906. Т. 72, кн. 4. С. 6.
- Литаврин Г. Г. Русь и Византия в XII веке. *Византия и славяне*. Санкт-Петербург, 1999. С. 505-506.
- Літопис руський / за Іпат. списком пер. Л. Махновець; [відп. ред. О. В. Мишанич]. Київ : Дніпро, 1989. XIV, 590, [1] с.

- Лозинський Р. Урбанізація Галичини у часі і просторі. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n36texts/lozynskyj.htm>
- Луговий О. М. Ще раз про Маврокастрон та Аспрокастрон. «Чорне» ім'я «білої» фортеці? *Стародавнє Причорномор'я*. Вип. XIII. С. 252-260.
- Луковиця Енциклопедія Сучасної України. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=59195
- Львів. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
- Малоруско-німецький словар: у 2-х т. / Є. Желеховський, С. Недільський. Львів : НТШ, 1886.
- Малышев А.Б. Сообщение анонимного минорита в миссионерских пунктах францисканцев в Золотой Орде в XIV в. *Археология Восточно-Европейской степи* (Саратов). 2006. Вып. 4. С. 183-189.
- Масан О. М. Буковина як об'єкт міжнародних відносин з давніх часів до 1774 р. *Буковина в контексті міжнародних відносин (з давніх часів до середини ХХ ст.)*. Чернівці : Рута, 2005. С. 9-168.
- Масан О. Міжнародні аспекти утворення і формування Молдавського князівства до кінця XIV ст. *Русин*. 2010. № 2 (20). С. 38-48.
- Майоров А. В.. Галицько-Волинська Русь. Нариси соціально-політичних відносин в домонгольській період. Князь, бояри і міська громада. СПб., Університетська книга. 2001. 640 с.,
- Майоров А.В. К спорам о времени возникновения Молдавского княжества. *Русин*. 2013. № 3 (33). С. 32-83.
- Масикевич О. Шипинська земля в історіографії Західно-Українських земель в XIV-XVI сторіччях. Львів : Видавництво Університету «Львівський Ставропігон», 2015. 80 с.
- Мисливський будиночок останнього короля Румунії Міхая I слугує в Іжівському лісництві одним з 8 лісових кордонів. URL: <https://storozhynets.info/archives/34782>
- Миська Р. Звенигород на Дністрі : історіографічний міф чи літописне місто. *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2013. Вип. 7. С. 59-67.
- Миська Р. Середньовічні шляхи в Українських Карпатах (стан та перспективи дослідження). *Археологічні дослідження Львівського університету*. 2013. Випуск 17. С. 45-59.
- Молдавия в эпоху феодализма: Переписи населения Молдавии в 1772-1773 и 1774 гг. Кишинев : Штиинца, 1975. Т. VII, ч. 1.
- Молдавское княжество. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
- Морава Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki
- Мохов Н.А. Молдавский торговый путь в XIV-XV вв. *Польша и Русь. Черты общности и своеобразия в историческом развитии Руси и Польши XII-XIV вв.* Москва, 1974. С. 298-307.
- Нариси з історії Північної Буковини / В. М. Ботушанський, А. М. Глуговський, І. А. Гриценко. Київ : Наукова думка, 1980. 339 с.
- Новий тлумачний словник української мови. 42000 слів : у 4-х томах / уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконт, 2000.

- Новосельцев А.П., Пашуто В.Т. Внешняя торговля Древней Руси. До середины XIII в. *История СССР*. 1967. N 3. С. 81-108.
- Огуй А. Молдавский торговый путь : образование, расцвет, упадок (XIV-XVII вв.). *Русин*. 2010. № 4. С. 45-61.
- Огуй О. Таємничі «рублі фряжського срібла» та інші рублі на території Молдавського князівства (1388-1475). *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. 2011. № 19. С. 209-223.
- Параска П. Ф. Внешнеполитические условия образования Молдавского феодального государства / отв. ред. П. В. Советов. Кишинев : Штиинца, 1981. 193 с.
- Партицкий О. Галичина і Поділе в II. віці по Христі (Історична студія). [Діло, 30.11-16.12.1891. URL: <https://zbruc.eu/node/59401>
- Першій письмовій згадці про Буковину - 630 років. URL: <https://promin.cv.ua/2022/03/30/pershii-pysmovii-zhadtsi-pro-bukovynu-630-rokiv.html>
- Паршин І. Термін «Мала Русь» у документах XIV століття. *Княжа доба : історія і культура*. 2019. Вип. 13. С. 215-224.
- Петрович Є. Славяно-болгарская топонимика на территории Румынской Народной Республики. *Romanoslavica*. 1958. I. С. 9-26.
- Петрушевич А. Было ли два Галичи, княжеский города, один в Угорско-словацкой области, а другой по сю сторону Карпат над Днестром, или нет? *Науковий збірник Галицько-Русской матиці за 1865 г.* Льв., 1865. С. 24-49.
- Пивоваров С. Ленковецьке городище (середньовічне місто Черн чи Прут ?) *Питання стародавньої та середньовічної історії. археології й етнології*. Чернівці : Золоті литаври, 2006. Т.1.(21). С. 7-15.
- Пивоваров С. Середньовічне населення межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра (XI - перша половина XIII ст.). Чернівці : Зелена Буковина, 2006. 300 с.
- Піддубний Г. Буковина. Її минуле і сучасне. Чернівці : Зелена Буковина, 2005. 216 с.
- Славяно-молдавская летопись 1359-1504 гг. *Славяно-молдавские летописи XV-XVI вв.* Москва : Наука, 1976. С. 55-59.
- Плахонін А.Г. ІДРІСІ (ал-Ідрісі), Абу 'Абдаллах Мухаммад ібн 'Абдаллах ібн Ідріс ал-Хаммуді ал-Хасані [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2005. 672 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Idrisi>.
- Полевой Л. Л. Очерки исторической географии Молдавии XIII-XV вв. / отв. ред. П. В. Советов. АН Молдавской ССР. Институт истории. Кишинев : Штиинца, 1979. 206 с.
- Політичні портрети Галицько-Волинської держави : навчальний посібник / упор. А.О. Карасевич, К.М. Левківський, В.В. Сокирська. Умань : ПП Жовтий О.О., 2011. 639 с.
- Полное собрание русских летописей. Т. VII : Летопись по Воскресенскому списку. СПб., 1856. С. 256-257.

- Привілеї міста Львова (XIV -XVIII ст.)* / упор. М. Капраль. Львів, 2010. 2-е виправлене видання (електронний варіант). 544 с.
- Происхождение слова чагарник. URL: <https://lexicography.online/explanatory/>
- Рабинович Р.А. Призрачная Берладь. О достоверности одной фальсификации. *Stratum Plus*. № 5. 1999. С.357-378.
- Рабинович Р.А. Искушение «волошским орехом», или Балканские волохи и русские волхвы. *Stratum plus*. №5. СПб. Кишинёв-Бухарест-Одесса. С. 262-390.
- Рубанець М. Місто Котовець – міф чи реальність? URL: <https://buknews.com.ua/page/u-tarashanakh-shcho-na-hlybochchyni-v-13-stolitti-isnuvav-nevilnychi-rynok-de-tatary-prodavaly-iasyr-a-u-kosmyuni-formuvaly-nevilnychi-karavany-istoryk.html>
- Русанова И.П., Тимощук Б.А. Кодын - славянские поселения V-VIII вв. на р. Прут. Москва : Наука, 1984. 88 с.
- Румынско-русский словарь / под редакцией Б. А. Андрианова и Д. Е. Михальчи. Москва : государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1954.
- Руська правда (тексти на основі 7 списків та 5 редакцій) / під ред. проф. Серафима Юшкова. Київ : Видавництво НАН України, 1935.
- Руссев Н. Вблизи «Рутенских гор»: о древнерусском населении Прикарпатья в контексте этнополитической истории. *Русин*. 2007. № 4 (10). С. 58-69.
- Рыбаков Б.А. Киевская Русь и русские княжества XII-XIII вв. Москва : Наука, 1982. 590 с.
- Скочиляс І. Галич після Галича : Пониззя (Русо-Влахія) у XII-XIV століттях та утворення Молдавського князівства. *Княжа доба: історія і культура*. Львів, 2011. Вип. 5. С. 29-72.
- Словарь старославянского языка. Репринтное издание : в 4 т. СПб. : Издательство Санкт-Петербургского университета, 2006. 648 с.
- Словарь української мови: в 4-х тт. / за ред. Б. Грінченка. Київ, 1907-1909. URL: <https://r2u.org.ua/data... .pdf>
- Словник буковинських говірок / заг. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці : Рута, 2005. 687 с.
- Словник гідронімів України / ред. кол.: А. П. Непокупний, О. С. Стрижак (заст. голови), К. К. Цілуйко (голова); укладачі: І. М. Железняк, А. П. Корепанова, Л. Т. Масенко та ін. Київ : Наукова думка, 1979. 782 с.
- Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.: у 2 т. / укл.: Д. Г. Гринчишин, У. Я. Єдлінська, В. Л. Карпова, І. М. Керницький, Л. М. Полюга, Р. Й. Керста, М. Л. Худаш. Київ : Наукова думка, 1977-1978.
- Словник української мови*: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970-1980.
- Слово о полку Ігоревім / упоряд. та приміт. О. Мишанича; худож. В. Лопата. Київ : Рад. шк., 1986. 310 с.
- Софонович Ф. Хроніка з літописців стародавніх / АН України, Археограф, коміс., Ін-т укр. археографії, Ін-т історії України; підготовка тексту до друку, передмова, комент. Ю. А. Мицика, В. М. Кравченка. Київ : Наук. думка, 1992. 336 с.

- Суляк С.Г. Начало христианизации Карпато-Днестровской Руси. *Русин.* 2015. № 4 (42). С. 267-307.
- Суляк С.Г. Русины в молдавском летописании. *Русин.* 2017. № 4 (50). С. 10-37.
- Стасюк А. Львівський францисканський конвент Святого Хреста як осередок вікаріату Русі в 1372-1430 роках. *Colloquia Russica* 2018., S. I. Vol. 8. P. 325-340.
- Стасюк А. Про одну із назв Галича в XIV столітті. Галич. *Збірник наукових праць / під ред. М. Волощука.* Т. 1. Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2016. С. 68-74.
- Стасюк А. Францисканські місії на Русі в часи правління Юрія II Тройденовича (1325-1340 рр.). *Галичина.* 2016. Ч. 28. С. 20-26.
- Стасюк А. Францисканці і коронація Данила Романовича 1253 року. *Данило Романович і його часи : збірник.* Івано-Франківськ - Краків, 2017. С. 167-170.
- Сторінка:Відомості Верховної Ради 1947.djvu/319. URL: <https://uk.wikisource.org...>
- Тимочко Б. В. Назви меж і межових віх в українсько-молдавських грамотах XIV XV століть. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія.* 2018. № 34. С. 40-42.
- Тимочко Б. Словниковий склад українсько-молдавських грамот XIV XV ст. і буковинська діалектна лексика [Текст] *Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. пр.* Чернівці : ЧНУ, 2013. Вип. 676/677 : Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. С. 12-16.
- Тихомиров М.Н. Список русских городов дальних и ближних. *Исторические записки.* Москва, 1952. Т. 40. С. 214-259. URL: <http://www.russiancity.ru/books/b72.htm>
- Толочко П. Київська Русь. Київ : Абрис, 1996. 360 с.
- Українські грамоти XV ст. / підготовка тексту, вступна стаття і коментарі В. М. Русанівського; Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР. Київ : Наукова думка, 1965. 164 с.
- Уляницький В. Материалы для истории взаимных отношений России, Польши, Молдавии, Валахии и Турции в XIV XVI вв. *Чтения в Императорском Обществе истории и древностей российских при Московском университете,* Кн. 3, ч. 3. Москва, 1887.
- У Чернівцях виготовили логотип до 630-ї річниці першої писемної згадки про Буковину. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-tourism/3387335-u-cernivcah-vigotovili-logotip-do-630i-ricnici-persoipisemnoi-zgadki-pro-bukovinu.html>
- Хаутала Р. Два письма францисканцев из Крыма 1323 года : латинский текст, русский перевод и комментарии. *Золотоордынская цивилизация.* Вып. 07. 2014. С. 87-110.
- Хроника Литовская и Жмойтская. *Полное собрание русских летописей.* Москва : Наука, 1975. Т. 32. Хроники : Литовская и Жмойтская, и Быховца. Летописи : Баркулабовская, Аверки и Панцырногою. С. 16-127.
- Через поразку до перемоги: з нагоди 545-річчя битви на Білому Потоці [Чернівецький обласний краєзнавчий музей / Chernivtsi Regional Museum]. URL: <https://www.facebook.com/regmuscv/posts/4402978999754261/>
- Чернівці. Історія і сучасність (Ювілейне видання до 600-річчя першої писемної згадки про місто). [Кол. монографія] / В. М. Ботушанський,

- С. В. Біленкова, О. В. Добржанський та ін.: за заг. ред. В. М. Ботушанського. Чернівці : Зелена Буковина, 2009. 586 с.
- Чугуй Т. О. Висвітлення в історіографії питання належності земель пониззя Дністра і Дунаю до Галицького князівства. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія : Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. 2013. № 1055. Вип. 16. С. 7-14.
- Чучко М. Адміністративно-територіальний устрій північної частини Молдавської землі в 1349-1774 рр. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології*. 2012. Т. 2. С. 97-113.
- Чучко М.К. Козмін (1497) : буковинська перемога Стефана Великого. Чернівці : Місто, 2019. 96 с.
- Чучко М., Пивоваров С. Образование Земли Молдавской и формирование ее северных границ во второй половине XIV - начале XVI в. в свете письменных источников и археологических материалов. *Русин*. 2010. № 4. С. 28-38.
- Шараневич И. Изслѣдованіе на поли Отечественной географіи и исторіи. Львовъ, 1869. 94 с.
- Шийчук А. До питання південних кордонів Галицької Русі за матеріалами візантійської історіографії XII-го ст. *Питання історії України* : збірник наукових статей. Чернівці : Зелена Буковина, 2004. Т.7. С. 7-26.
- Шульгач В. П. Праслов'янський гідронімний фонд (фрагмент реконструкції). Київ, 1998. 368 с.
- Що таке ГОГОЛЬ Фразеологічний словник української мови. URL: <http://slovoopedia.org.ua/49/53395/357023.html>
- Етимологический онлайн-словарь Макса Фасмера. URL: <https://lexicography.online/etymology/vasmer/>
- Етимологический словарь славянских языков. Праославянский лексический фонд. Выпуск 4. С. 197-198.
- Яловко В. Археологічні пам'ятки села Чагор. *Археологія Буковини: здобутки та перспективи* : тези доповідей III міжнародного наукового семінару, присвяченого 100-літтю від дня народження відомого науковця Бориса Тимощука (м. Чернівці, 13 грудня 2019 р.). Чернівці : Технодрук, 2019. С. 162-164.
- Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Aleksandra hr. Stadnickiego. Vol.1-25. Lwów 1869-1935.
- Annalium ordinis minorvm supplementa. Ab Admodum Rev. Patre Fr. Antonio Melissano de Macro... Ex typographia Ioannis Iacobi Ghringhelli & Pauli Mariae Dutti Sociorum, 1710.
- Annales minorum seu trium ordimim a S. Francisco institutorum. Tomus. 7, 1733.
- Anonymi Descriptio Europae Orientalis «Imperium Constantinopolitanum, Albaniae, Serbia, Bulgaria, Ruthenia, Ungaria, Polonia, Bohemia» anno MCCCVIII / Ed. O. Górka. Cracoviae: Sumptibus Akademiae Litterarum Gebethner et Socii, 1916.
- Babik Z. Najstarsza warstwa nazewnictwa na ziemiach polskich w granicach wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny. Krakow, 2001. 762 s.

- Bălan E. Neamțul prin călători străini (secolele XV-XX). Piatra Neamț, Editura GraphEst, 2018, 164 p.
- Bărbulescu I. Nașterea individualității limbii române și elementul slav. *Arhiva*, 1924, № 3-4. P. 161-176.
- Battle of Valea Albă. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Battle_of_Valea_Alba
- Bistrița. URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/Bistri%C8%](https://en.wikipedia.org/wiki/Bistri%C8%9A)
- Book of the Knowledge of All the Kingdoms, Lands, and Lordships that are in the World / translated by C. Markham. London, 1912.
- Brevis Memoria provinciae Capistranae ab erectione sui de provincia Bosnae Argentinae 1757 solenniter promulgata, festum saeculare anno 1857 celebrantis, ab ejusdem provinciae alumno adornata / Fejér, Georgius (ed.). Budae 1857.
- Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice. Cernăuți : Editura Alexandru cel Bun, 2011.
- Bullarium franciscanum romanorum pontifi cum constitutiones, epistolas, ac diplomata continens tribus ordinibus minorum, clarissarum, et poenitentium a seraphico patriarcha Sancto Francisco / [reverendissimi patris magistri L. C. de Signia]. Romae : Typis Vaticanis, 1898. T. 5. Apendix I. P. 602, XLI.
- Bullarium Ordinis Fratrum Praedicatorum. Vol. I: Ab anno 1215 ad 1280 / Ripoll T. (ed.). Romae: Ex typografia Hieronymi Mainardi, 1729. LXVIII + 614 p.
- Burlacu G., Radulescu M. S. Ioneștii de la Brad, studiu genealogie și istoric. *Carpica*. XXI. 1990. P. 57-94.
- Catedrala Catolică din Baia. URL: https://ro.wikipedia.org/wiki/Catedrala_Catolic%C4%83_din_Baia
- Câmpina B. Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în sec. XIII -XIV. *Revista de istorie*, 1953, N 3. P. 206-210.
- Cihodaru C. Litoralul de apus al Mării Negre și cursul inferior al Dunării în cartografia medievală (secolele XII-XIV. *Studii. Revista de istorie*. Vol. 21 (1968). P. 217-242.
- Cobziuc M. Bucovina în primele documente și hărți. URL: <https://www.arhiepiscopiasucevei.ro/bucovina-in-primele-documente-si-harti/>
- Codex diplomaticus regni Poloniae, Magni Ducatus Lituaniae in quo pacta, foedera, tractatus pacis etc. Vilna, 1758. T. 1; 1759. T. 5; 1764. T. 4.
- Costin Miron. Opere: Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace; Cronica polonă; Poema polonă; De neamul moldovenilor / Ed. P.P. Panaitescu. București: Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958. 531 p.
- Cronica Moldovei de la Cracovia : secolul XIII începutul secolului XVII : textul inedit al unui autor polon anonim / Studiu introductiv, ediție, note și bibliografie de Constantin Rezachevici. București : Meronia, 2006. 238 p., 40 p. facs..
- Czamańska I. *Moldawia i Wołoszczyzna wobec Polski*. Węgier i Turcji w XIV i XV w. Poznań : Państw. Wyd-wo Naukowe, 1996. 369 s.
- De Conformitate Vitae Beati Francisci ad Vitam Domini Iesu auctore Fr. Bartholomaeo de Pisa. P. XXIV-XXV; Annales Minorum seu trium Ordinum a S. Francisco institutorum auctore A. R. P. Luca Waddingo hiberno. Romae : Typis Rochi Bernarbo, MDCCXXXIV. T. 9.
- Descriptio Europae Orientalis Опис источне Европе (прир. Т. Живковић Д. Кунчер В. Петровић А. Узелац), Историјски институт: Београд 2013. ["The Description of Eastern Europe", Edition : Sources for Serbian History, Medieval Sources, vol. 2]

- Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde = Буковина. Загальне краєзнавство / переклад з нім. Ф.С. Андрійця, А. Т. Квасецького. Чернівці : Зелена Буковина, 2004.
- Dicționar român-ucrainean = Румунсько-український словник. Ed. Didactică și Pedagogică, Alexandru cel Bun, 1963.
- Długossii J. Historiae Polonicae libri XII / [cura A. Przewdziecki] Cracoviae : Czas. 1874. T. III. 711 s.
- Długossii J. Historiae Polonicae libri XII / [cura A. Przewdziecki] Cracoviae : Czas. 1874. T.IV. 1412 s.
- Documente bucovinene de T. Balan. Cernăuți: Inst. de arte grafice și Edit. „Glasul Bucovinei”, 1934. Vol. 1 : 1507-1653.
- Documente bucovinene de T. Balan. Cernăuți: Inst. de arte grafice și Edit. „Glasul Bucovinei”, 1934. Vol. 2 : 1519-1662.
- Documente bucovinene de T. Balan. Cernăuți : Editura consiliului eparhial al Mitropoliei Bucovinei, 1937. Vol. 3 : 1573-1720.
- Documente bucovinene de T. Balan. Cernăuți: Tip. „Mitropolitul Silvestru”, 1938. Vol. 4 : 1720-1745.
- Documente bucovinene de T. Balan. Cernăuți: Tip. „Mitropolitul Silvestru”, 1939. Vol. 5 : 1745-1760.
- Documente bucovinene de T. Balan. București : Ed. Casei școalelor și a culturii poporului, 1943. Vol. 6 : 1760-1733.
- Documente lui Ștefan cel Mare / Publ. de I. Bogdan. București : Socec & Co, 1913. Vol. 1-2.
- Documentele moldovenești dela Ștefăniță Voevod (1517-1527) / Publ. de M. Costăchescu. Iași : Brawo, 1943.
- Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare / Publ. de M. Costăchescu. Iași : Viața Românească, 1931-1932. Vol. 1-2.
- Documente privitoare la istoria Românilor: 1346-1450 / Hurmuzaki. 1890.
- Dogiel M. Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae. T. 1. Vilnae, 1758. S. 47.
- El libro del conocimiento de todos los reinos = The book of knowledge of all kingdoms by Marino, Nancy F. Tempe: Arizonan Center for Medieval and Renaissance Studies, 1999.
- Eșanu A., Eșanu V. Aspecte ale istoriei Chișinăului din vechime până în pragul epocii moderne. *Identitățile Chișinăului*. Ediția 4, 19 octombrie 2017, Chișinău. Chișinău, Republica Moldova : Casa Editorial-Poligrafică „Bons Offices”, 2018. P. 87-100.
- Fischer E. Kozmin. Zur Geschichte des polnisch-moldauischen Krieges im Jahre 1497 = Фішер Е. Козмін. До питання про історію польсько-молдавської війни 1497 року / пер. з нім. В. Іванюка/ *Зелена Буковина*. 2003. № 12. С. 277.
- Gemeindelexikon der im Reichsrath vertretenen Königreiche und Länder, bearbeitet auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1900, XIII. Bukowina. Wien 1907.
- Germania Franciscana, seu chronicon geographo-historicum Ordinis S. P. Francisci in Germania: tractans primario de provinciis et domiciliis dicti ordinis sub stemmate observantium militantibus, secundario etiam de aliis sub iurisdictione aliorum superioru / Greiderer F. V. Innsbruck 1777.

- Golubovich G. Biblioteca bio-bibliografica della Terra santa e dell'Oriente francescano. Quaracchi, Firenze: Collegio di S. Bonaventura, 1906. Tomo I. Il secolo decimoterzo (1215-1300). VII, 479 p.
- Golubovich G. Biblioteca bio-bibliografica della Terra santa e dell'Oriente francescano. Quaracchi, Firenze: Collegio di S. Bonaventura, 1913. Tomo II. Addenda al sec. XIII e fonti pel sec. XIV. IV, 641 p.
- Golubovich G. Biblioteca bio-bibliografica della Terra santa e dell'Oriente francescano. Quaracchi, Firenze: Collegio di S. Bonaventura, 1919. Tomo III. Dal 1300 al 1322. v, 496 p.
- Golubovich H. Series Provinciarum Ordinis Fratrum Minorum saec. XIII et XIV / H. Golubovich // Archivum Franciscanum Historicum. Quaracchi, 1908. T. 1. P. 16,21.
- Grabarczyk T. The polish court banner in the moldavian expedition in 1497, in: «Fasciculi Archaeologiae Historicae», Lodz, Polish Academy of Sciences. Lodz Branch, 2017, Fasc. XXX. S. 29-34.
- Historisch-Politisch-Geographischer Atlas der gantzen Welt; Oder Grosses und vollständiges Geographischund Critisches Lexicon... / 5 : G H. Leipzig : Heinsius, 1746. [6] Bl., 1960 Sp.
- Iată ce scrie pe "Sigiliul oraşului Galaţi". URL: <https://enciclopediaromaniei-ro.translate.google.com/wiki/Gala%C5>
- Ionescu D. Un document necunoscut de la Alexandru cel Bun. *Romanoslavica*, IV. Asociația slaviștilor din Republica Populară. București, 1960. P. 337-344.
- Iorgu I. Toponimia românească. Bucharest: Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1963.
- Jorga N. Histoire des Roumains et de la romanité orientale. Vol. 2. Bucarest , 1937.
- Kaindl R.F. Geschichte von Czernowitz von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart = Кайндль Р.Ф. Історія Чернівців від найдавніших часів до сьогодення / пер. з нім. В.Іванюка; післямова О. Масана. Чернівці : Зелена Буковина, 2005. 329 с.
- Kaindl R.F. Unser Heimatland Bukowina = Раймунд Фрідр. Кайндль. Наш рідний край Буковина / наук. редактор і автор післямови О. М. Масан. *Зелена Буковина*. 2002. № 1-2. 72 с.
- Letopisețul Țării Moldovei / Grigore Ureche. Miron Costin. Ion Neculce. Chișinău : Hyperion, 1990. 638 p.
- Lewicki, T. Polska i kraje sąsiednie w świetle „Księgi Rogera” geografa arabskiego z XII w. al-Idrīsī’ego, cz. I, (Prace Komisji Orientalistycznej, 34), Kraków : Polska Akademia Umiejętności, 1945.
- Lewicki, T. Polska i kraje sąsiednie w świetle „Księgi Rogera” geografa arabskiego z XII w. al-Idrīsī’ego, cz. II, (Prace Orientalistyczne, II), Warszawa : Polska Akademia Nauk, Komitet Orientalistyczny, 1954.
- Letopisețul Țării Moldovei / Grigore Ureche. Miron Costin. Ion Neculce. Chișinău : Hyperion, 1990. 638 p
- Martini Broniovii* de Biezdzfede. Bis in Tartariam nomine Stephani Primi Poloniae Regis Legati, ... Coloniae Agrippinae, 1595. [8], 75 с.
- Miller K. Mappae arabicae: Arabische Weltund Länderkarten. Stuttgart, 1927. Bd. II.
- Moldavsko-muntenské Karpaty. URL: https://cs.wikipedia.org/wiki/Moldavsko-muntensk%C3%A9_Karpaty

- Nedeloiu D. The first logofăt of Stephen the Great: Dobrul and his family. *Editura Istros*. 2012. No: 1. P 305-322.
- Nistor I. Legăturile de la Lențești și Șerăuți și campaniile bucovinene ale regelui Sobieski. *Închinare lui N. Iorga*. Cluj, 1931. P. 297-307.
- Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae / J. Darrouzes. Paris, 1981.
- Pleterski A. The Invisible Slavs: Župa Bled in the Prehistoric Early Middle Ages. Published by Zalozba ZRC, Ljubljana, Slovenia, 2013.
- Provinciale Ordinis Fratrum Minorum : seu, Polychronicon Jordanis : ex Codice manuscripto Bibliothecae Vaticanae num. 1960, fol. 23. & seq. descriptum, nunc primo editum, ac brevibus notis illustratum / Francesco Antonio Righini, O.F.M. Conv.; Giovanni Zempel; Romae : Ex typographia Joannis Zempel, 1765 (MDCCLXV).
- Przedziecki A. Podróże po Polsce w XII i XV wieku. Biblioteka Warszawska. 1844. T. 4. S. 163-174.
- Rădvan L. At Europe's Borders. Medieval Towns in the Romanian Principalities (East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450, General Editor Florin Curta, 7), Brill, Leiden-Boston, 2010, 613 p
- Recensământul general al populației României din 1930. URL: <https://archive.org/details/recensamntulgene02inst/page/120/mode/2up?view=theater>
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 10, Warszawa : nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880-1914
- Special Orts-Repertorien der im österreichischen Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. Tth.13 : Special-Orts-Repertorium der Bukowina. Wien 1894.
- Styrcea Wikipedia. URL: <https://de.wikipedia.org/wiki/Styrcea>.
- Sullivan A. I. The Painted Fortified Monastic Churches of Moldavia: Bastions of Orthodoxy in a Post-Byzantine World, Ph.D. dissertation (University of Michigan, 2017). URL: <https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/138661/>
- Tallgren-Tuulio O. J. Du nouveau sur Idrisi: Sections VII 3, VII 4, VII 5. Edition critique, traduction, études. Helsinki, 1936.
- Tomaschek W. Zur Kunde der Hamus-Halbinsel, II: Die Handelswege im 12. Jahrhundert nach den Erkundigungen des Arabers Idrisi. Sitzungsberichte der Philosophisch-Historischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften 1887. Bd. 113, № 1. S. 285-373.
- Turism active în Bucovina. Volum conferința - Активный туризм на Буковині: Збірник конференції. București : Editura Didactică și Pedagogică, 2009.
- Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen / Von E Zimmermann und C. Werner. Hermannstadt : E Michaelis, 1892. Bd. 1 : 1191 bis 1342. – XXX. 620 S.
- Vásáry I. Cumans and Tatars: Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185-1365. Cambridge, 2005.
- Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae Gentiumque finitimarum Historiam Illustrantia / Ed. A. Theiner. T. 1: Ab Honorio PP. III. usque ad Gregorium PP. XII. 1217-1409. Romae, 1860. Nr. 376.
- Vetera Monumenta historica Hungariam sacram Illustrantia / Ed. Augustino Theiner. Romae : Typis Vaticanis, 1859. T. 1 (1216-1352). P. 640-641.

- Werenka D. Topographie der Bukowina zur Zeit ihrer Erwerbung durch Oesterreich (1774-1785). Czernowitz : Selbstverlag, 1895. 272 S.
- Wickenhauser F.A. Bochetin, oder Geschichte der Stadt Černäuz und ihrer Umgegend. Wien : Seidel & Sohn, 1874. 1. Heft. 121 S.
- Wickenhauser Fr. A. Die Urkunden des Klosters Moldowiza. Wien : Druck von Jacob & Holzhausen, 1862.
- Xenopol D. Istoria românilor din Dacia-Traiană. VolumuL IV. București : Editura «Cartea Romaneasca», 1925.
- Zăpodie definiție Șăineanu, ed. VI Dexonline. URL: <https://dexonline.ro/definitie/z%C4%83podie/definitii>

Карти і схеми

- Австрийская военная карта Галиции и Буковины 1861-1864. URL: http://www.etomesto.ru/map-ukraine_galizien-und-bukowina/
- Буковина на мапі 1500 року.jpg. URL: <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/uk/4...>
- Стінна карта шкільна воєводства Буковини (М 1:150000) Е.Фішера (1897). *Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde = Буковина, Загальне краєзнавство /* Переклад з нім. Ф.С. Андрійця, А. Т. Квасецького. Чернівці : Зелена Буковина, 2004 (форзац).
- Карты Австрийской монархии 750 метровки. URL: <http://freemap.com.ua/karty-ukrainy/karty-avstrijskoj-monarxii-750-metrovki>
- Карты Генштаба поиск по спутниковым картам. URL: <https://satmaps.info/searchw-мар>.
- Карты генштаба (с привязкой для GPS) > Карта генштаба. URL: <http://freemap.com.ua/karty-ukrainy/karty-genshtaba/karta-genshtaba-kvadrat-m-35-137>
- Карта западной Украины Фридриха фон Мига 1779-1783. URL: http://www.etomesto.ru/map-ukraine_karta-fon-miga/
- Карты польские тактические. URL: <http://freemap.com.ua/karty-ukrainy/karty-polskie-taktichiskie>
- Специальная карта 1:75000 западной Украины 1869-1912. URL: http://www.etomesto.ru/map-ukraine_spezialkarte-uk-750/
- Україна. Історичний атлас : 7 клас / концепція атласу та авторське опрацювання мап Ю. Лоза. Київ : Мапа, 1999.
- Файл:Campaigns of Ivan Assen II.png. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Campaigns_of_Ivan_Assen_II.png.
- Файл:South-eastern Europe 1340.jpg. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:South-eastern_Europe_1340.jpg.
- Administrativ Karte von den Königreichen Galizien und Lodomerien mit den Grossherzogthume Krakau und den Herzogthümern Auschwitz, Zator und Bukowina, Scale: 1:115 000. Publisher: Verlag und Eigenthum von Artatia, Wien 1855. URL: : http://english.mapywig.org/viewpage.php?page_id=43
- Bukowina (1773/1775) First Military Survey. URL: <https://maps.arcanum.com/en/map/firstsurvey-bukovina/>

- Bukowina oder oestreich'scher Antheil der Moldau / Alois Küstel. Viena 1818
Universitas Carolina, Praga.
- Carte de la Moldavie : pour servir à l'histoire militaire de la guerre entre le russes et les
turcs / G. Bauer. 1770. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53100577d>
- Carte du bassin inférieur et moyen du Danube et des provinces Roumaines / [d'Anville].
URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53039227z>
- Carte marine de la mer Baltique, de la mer du Nord, de l'océan Atlantique Est, de la mer
Méditerranée, de la mer Noire et de la mer Rouge / Hoc opus fecit angelino dulcert/
ano M CCC XXX VIII de mense augusti/ [in civitate] maioricharum Dulcert,
Angelino (12..-13..). Cartographe. URL: [https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/
btv1b52503220z/fl.item.zoom#](https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b52503220z/fl.item.zoom#)
- Carte nouvelle des Royaumes de Galizie et Lodomerie, avec le District de Bukowine /
Tobias Lotter. Augsburg 1775 The New York Public Library.
- Carte Particuliere de la Hongrie de la Transilvanie de la Croatie et de la Sclavonie. /
Guillaume de Lisle. Paris 1717. Colectia Barry Lawrence Ruderman. URL:
[https://www.raremaps.com/gallery/detail/64345op/carte-particuliere-de-la-hongrie-
de-la-transilvanie-de-la-cr-de-lisle](https://www.raremaps.com/gallery/detail/64345op/carte-particuliere-de-la-hongrie-de-la-transilvanie-de-la-cr-de-lisle)
- Copie einer türkischen Karte, wo die Gränzen Siebenbürgens, gegen die Bukowina,
Moldau und Wallachey illuminirt, wie auch alle an der alten und gegen die Moldau
und Wallachey vorgerückten Gränzen aufgesellte Kais. österreichischen
Adlerspuncte bezeichnet sind (1775). URL: [https://maps.hungaricana.hu/
en/HTITerkeptar/2657/view/?pg=1&bbox=1723%2C-1405%2C3331%2C-507](https://maps.hungaricana.hu/en/HTITerkeptar/2657/view/?pg=1&bbox=1723%2C-1405%2C3331%2C-507)
- De origine et rebus gestis polonorum / Marcin Kromer. Basel 1555, exemplarul
Bibliotecii de Stat din Augsburg digitalizat in cadru proiectului „Digitale
Bibliothek”, München.
- Die Landschaft Bukowina / Franz Joseph von Reilly. Viena 1789 Adina Sommer,
Munchen.
- Distrikt Bukowina (1773-1776) First military Survey. URL:
<https://maps.arcanum.com/en/map/firstsurvey-bukovina-2/>
- File:Ostkarpaten Skizze Gliederung.jpg. URL: [https://en.wikipedia.org/wiki/
File:Ostkarpaten_Skizze_Gliederung.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/File:Ostkarpaten_Skizze_Gliederung.jpg)
- File:Tabula Rogeriana 1929 copy by Konrad Miller.jpg. URL: [https://commons.
wikimedia.org/wiki/File:Tabula_Rogeriana_1929_copy_by_Konrad_Miller.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tabula_Rogeriana_1929_copy_by_Konrad_Miller.jpg)
- Historisch-Politisch-Geographischer Atlas der gantzen Welt; Oder Grosses und
vollständiges Geographischund Critisches Lexicon... / 5: G H. Leipzig : Heinsius,
1746. [6] Bl., 1960 Sp.
- Lechner's übersichtskarte von Rumänien, der Bukowina und des östlichen Teiles
von Galizien und Ungarn (1913). URL: [https://maps.hungaricana.hu/en/
HTITerkeptar/22003/view/?bbox=3452%2C-4053%2C4537%2C-3605](https://maps.hungaricana.hu/en/HTITerkeptar/22003/view/?bbox=3452%2C-4053%2C4537%2C-3605)
- Le théâtre de la guerre sur les frontières de deux empires depuis Vienne jusqu'à
Constantinople / Nicolas de Fer. Paris 1704. URL:
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b530984220>
- Moldawischen Districten (1788/1790) First Military Survey. URL: [https://maps.arcanum.
com/en/map/firstsurvey-moldva/](https://maps.arcanum.com/en/map/firstsurvey-moldva/)

Principatus Moldaviae nova & accurata descriptio / Delineante Principe Demetrio Cantemirio. URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/>

Regnorum Hungariae Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae Bosniae et Serviae cum Principatu Transylvanie / B. Homann. Nurnberg 1718 Colectia Barry Lawrence Ruderman (raremaps.com).

Théâtre de la guerre sur les rivières de Dniepr, Tira et Danube / Covens C.Mortier (1738). Universitate de Utrecht.

Weltkarte des Idrisi vom Jahr 1154 n. Ch., Charta Rogeriana. URL: <https://www.loc.gov/resource/g3200.ct001903>

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧЕ ВИДАННЯ

Квасецький Андрій Теофілович

СТАРИЙ БЕРЛАДСЬКИЙ ШЛЯХ

Краєзнавчі нариси з історії Буковини

Редактор *В.Н. Перейма*

Комп'ютерна верстка – *Й.Ф. Куриш*

Коректор *М.В. Капричук*

Підписано до друку 11.06.2023 року. Формат 60x84/16. Гарнітура Таймс. Папір офсетний. Ум. друк. арк. 14,65. Тираж 200 прим.

Свідоцтво про внесення до державного реєстру видавців, виготовлювачів та розповсюджувачів книжкової продукції серія ДК № 7225 від 28.12. 2020 року

Видавничо-інформаційний центр «Місто»
Україна, 58005 м. Чернівці, вул. Головна, 173А;
тел. (0372) 58 53 12

Надруковано у ВІЦ «Місто»